

મહાગણા શ્રી નરસિંહજી-પારમહર
સમ્મા સૌગંધના બૃષ મણગાર છે,
પન્નુ રાણુ નરસ તગી ગત નાખી

અર્પણ

સંપૂર્ણ સાદાઈ, સંપૂર્ણ ગૃહસ્થાઈ
અને સંપૂર્ણ ત્યાગની લાવના જેમના
જીવનમાં સદેવ લરી છે, એ પોરણંદરના
મહારાણા શ્રી નટવરસિંહજીને, આ
' કાગવાણી ' ભાગ ત્રીજો અર્પણ કરતા
હું એક પ્રકારનું ગૌરવ અનુભવું છું.

—કાગ

ભક્ત દર્શિશ્રી દુલાભાઈ ભાયાભાઈ કાગ
ભઈ હેજે તારો તંબુર એકલો

‘કાગવાણી’નો કારીગર

હુલા બાપા કાગ—આ છ અક્ષરમાં સૌરાષ્ટ્રના એક ખમીરવંતા હુ માનવીનું આણું નામ છપાયલું માત્ર વંચાતું નથી; પણ એમાંથી સંભળાય છે, કાળજીના સૌરાષ્ટ્રની સખળ અને સુકોમળ, મીઠી અને ધુલદ ને બવ્ય અને ભાતીગર કવિતાનો હૈયાને હલાવતો એક અનન્ય રણકાર.

હુલાભાઈ એટલે સૌરાષ્ટ્રના સુપ્રસિધ્ધ ચારણી સાહિત્યની એક સારીય સંસ્થા. હુલાભાઈ એટલે નકરી સન્નનતાને વરેલી એક અણીશુદ્ધ કવિતા. હુલા કાગ એટલે સાધુતાની છાંટથી છંટાયલું એક મૃદરથનું કલેવર. ભક્ત કવિ હુલાભાઈ એટલે સાહિત્યનો ગજરો, કલાનો કટકો, મુગંધનો દુકડો ને માનવતામાં મળેલી સરસતાનો એક રમણીય કુવારો.

હું હુલાભાઈનો આશક રહી—પ્રથમ દર્શને જ ઘવાયેલો અને એમના કંઠમાંથી સાંભળેલી પહેલી જ હલકથી પકડાઈ ગયેલો. પછી તો જીવ સાથે જીવ મેળવાઈ ગયો અને બે આખાં દિવસ એક અટૂટ રતેહથી જંધાઈ ગયાં.

‘કાગવાણી’ના ત્રીજા ભાગની ‘પ્રસ્તાવના લખવાનું કામ, મહિનાઓ પૂર્વે, હુલાભાઈ પાસેથી મેં, સાથે ચડીને, માગ્યું હતું. સ્વ.

ઝવેરચંદ મેઘાણીએ ‘ દુલાભાઈની કાવ્યભોમ ’માં એક દ્રષ્ટા ડાકિયું
 ૧૯૩૮માં કરેલું હતું, ‘ કામ વાણી ’ના ત્રીજા ભાગનું એ મેઘાણી-મધુ
 ચાખ્યા પછીથી એના સંબંધમાં કંઈક વધુ સખવાનો અંકુર મારા
 હૃદયમાં આજથી અગિયાર વરસો પૂર્વે ફૂટેલો હતો. પણ હડમેકાતી
 જિંદગાનીના દોષક અટીક આંચકાથી એ ફૂટેલો અંકુર ઉગતામાં જ
 ઉતરડાઈ ગયો. પછી તો મહિનાઓ ગયા...વરસો ગયા...અને જીવનનો
 આખો ક્રમ અણધારી રીતથી જ પસટાઈ રહ્યો.

અને ત્યાં તો, ‘ કામ વાણી ’ના ત્રીજા ભાગના પ્રકાશનનો સમય
 પણ પાકી ગયો. ‘ કામ વાણી ’ના ત્રીજા ભાગના ફરમાઓ છપાવણા
 સામા પડ્યા છે. પણ તેની મોજ માણવાનું નથીજ હમણું હાથમાં નથી.
 વિધિની વિચિત્રતા છે કે દુલાભાઈની કવિતાનું મૂલ્ય આંકવાનો પ્રયાસ
 કરવાનો અવસર જ્યારે સામે જ આજોટાઈ રહે છે ત્યારે તેને વધાવવાને
 ખપતું ‘ વખતનું કંકુ ’ મને મળતું નથી ! આવી છે, માનવીની
 અશક્તાતી જિંદગાની !

પણ ‘કામવાણી’નો ત્રીજો ભાગ મેં કરવા ધારેલા મૂંઝાંઠન
 સિવાય પણ બંને પ્રકટી રહે. દુલાભાઈની કાવ્ય સિરતાનું એક વધુ વહેલું
 આપણા સાહિત્યનો સજ્જમાર મશે અને મહાશ્વજરાતનાં કેટલાંય હૈયાં એને
 કાંઠે મીડી મોજથી ફરતાં થશે.

‘કામવાણી’ ! એ ‘કામવાણી’ ! તને વધાવનારા એ શબ્દ જ્યારે
 ઉભા ઉભાજ આંતરેખી રહું છું, ત્યારે માત્ર એટલું જ લખીને પૂરું કરું
 કે ગુજરાતી સાહિત્ય તારા ‘ વિશ્વકર્મા ’નું સદાય ઝલ્લી હશે.

રાજકોટ : {
 તા. ૩ ૨ જુન ૧૯૪૬ }

શામળદાસ લક્ષ્મીદાસ ગાંધી

આદિવચન

મેહુલાની રાહ જોતી ધગધગતી ધરતીમાં વર્ષાનું આગમન થાય એ વખતે મોરલો છડીદાર જની પોતાની કલા પૂર્ણ સ્વરૂપે પ્રગટાવે, એજ રીતે કોઈ અવતારી પુરુષ પાપમા ઘેરાયેલી પૃથ્વીને પાટલે પુધારી માનવજીવનના પ્રશ્નોને પોતાના કરી લેય, એ વખતે સાચો કવિ કલમ અને કંઠની કલાથી મૂંઝાયલા માનવજીવનને સાચે રસતે ચડવાની કલાના દર્શન કરાવે, એ કલા જોવાની તક જગતમાં વિરલ ગણાય છે.

ગાંધીયુગની હિયા હિગી. એ હિયાના દર્શને સાહિત્ય અને કલા જગ્યાં. શરીર પર ભગવાં ન હોય એવા ભગવાં હૃદયોની મંડલીઓ જામી. નવા સંત મહતોના અખાડા હિમા થયા. માનવ ધર્મ અને દેશધર્મની દિશા લેનાર કંઈક હૃદયો યનગન્યા-માનવજાતીએ સંસ્કૃતિકાળની પગથી-પર પગલાં માડ્યા.

કોઈપણ યુગમા કવિ અગ્રસ્થાને છે. માત્રો કવિ એ કોઈપણ યુગનું પરમ ધન છે. ગાંધીયુગ એ તો લોકયુગ. એ યુગને હજારો અને લાખો હૈયામાં યુગને અનુસંગી ભાવના જગાવી શકે એવા કવિની અપેક્ષા જાગી.

ગાંધીનું ગુજરાન જાગ્યું. નવજીવનની નવશક્તિએ લોકમુહને

પોતાનો કયો અને નાના નાના નેસડાંથી માઢીને રાજમહેનો મુધી લોક
કવિની વાણી સાબરજીવાની સાચી તમન્ના બગી

નરમિ હ અને ગીરા જેમ સર્વના છે, એવા 'સર્વના કવિ'ની યુગ
રાહ બેઠી રહી હતો

એ કવિ ગુજરાતને અજ્ઞા ગાંધીયુગમાં સાપડ્યા જેની ક્યમમાં
સાચી કવિતા હિતરે છે, કવિના જેને કંઈ આપૂરણો સજે છે, અને જેની
વાણીમાં એ કવિતા હજારો અને લાખો હૃદયને માનવજીવન જીવવાના
રસાયણ આપી શકે છે—એવા કવિ ગુજરાતને—મહાગુજરાતને અને
સમગ્ર હિંદને સાપડ્યા

એ કોઈ સામાન્ય કવિ નથી એ ચોમતા ગોઠવી તળાવના ઘાટ
બાધનાર ચઢેહેનો કસખી નથી એ તો મંગોત્રીની હરતી ધારા છે હિંમ
ગીરીથી હિતરી એ મગા ધારા દેવપ્રયાગના સગમ સાંધી લક્ષ્મણ જૂના
આગળ થઈ હરદ્વારના આગણ પાવન કરે છે એ જ રીતે કવિની વાણી
હરદ્વારની મગા સરખી સોરઠની ધરતીમાંથી નીમળી ગુજરાતને લીનોડગ
કરી નવભારતને આગણે આગળ વધી રહી છે

નવભારતની રાષ્ટ્રબાપા હિંદી જ હોવી જોઈએ ભારત ચત્રત્ર
થયુ. જમતે ભારતની બન્યતા જૂનકાળમાં અનુભવી છે એથીયે વિશેષ બન્ય
ભારત જગત જોગે નવભારતની રચનામાં ગુજરાતનો મુખ્ય હાથ છે
એ ગુજરાતનો નવકવિ નવભારતને રાષ્ટ્રભાષામાં સાચી કવિતા આપે
એવી રચના ગાંધીયુગમાં થઈ અને એક સાચા સાહિત્યસ્વામી, સંત કવિ
ગુજરાતને સાપડ્યા. ગુજરાત એ સત કવિની આજે નવભારતને બેઠ
ધરે છે એ સત કવિ એકત કવિ કુલા કાગ આજે ગુજરાતી કવિ મડગમાં
અજોડ છે, અગ્રમ્થાને છે

એ કવિ' છે, ભક્ત છે; એ વિદ્વાન છે, વિચારક છે; એ પંડિત છે, માનવતાના પૂજારી છે. કવિતાનાં સાત્ર એણે પચાઝ્યાં છે. કવિતાની કામચેતુ એમને જીવન આંગણે મદાય હિમી છે.

“રાયચુરાભાષા! સાહિત્ય સભા તરફથી એક જાહેર વ્યાખ્યાનમાળા ગોઠવીએ છીએ ” વડોદરા સાહિત્યસભાના મંત્રીએ મારી સમક્ષવાત મૂકી.

“ જરૂર ગોઠવો. ”

“ દર અડવાડિયે એક વ્યાખ્યાન, એવાં સાત ગોઠવ્યાં છે. આઠમું તમારું રાજ્ય છે, વિષય આપો. ”

મેં મારો વિષય આપ્યો, “ જીવન ”

મંત્રી એ વિષય નકકી કરી ગયા. જે દિવસ પડી એ પાઠ આપ્યા અને પત્રિકાઓ છપાવવાની એમણે તૈયાર કરેલી; સામગ્રી મને બતાવી.

સાતે વ્યાખ્યાતાઓ ગુજરાતના સાક્ષરો અને કવિઓ વિષે બોલવાના હતા. એકનો વિષય હતો ‘ ગોવર્ધનરામ ’ તો બીજનો હતો ‘ નાનાલાલ ’ એમ દરેક વક્તાએ ગુજરાતનું ગૌરવ વધારનાર સરસ્વતીપુત્રોને પોતાના વિષય તરીકે પસંદ કર્યા હતા.

મેં સાહિત્યસભાના મંત્રી સામે જોયું અને સહેજ ગભીર બની એમને કહ્યું “ સદુ વક્તાઓ ગુજરાતના સાક્ષરો અને કવિઓ વિષે બોલે અને હું ‘જીવન’ એ વિષય પર બોલું એ મને ઠીક લાગતું નથી.”

“ પણ ઘણા ખરા મુખ્ય સાક્ષરો અને કવિઓ આવી ગયા,

ગોવર્ધનરામ, ગાંધીજી, મુનશી, નાનાલાલ, રમણભાઈ નિલકંઠે, આનંદશંકર
....."

“ ધણુખરા આવી ગયા એ વાત સાચી પણ વ્યાજના કવિઓમાં
જેમને સાચી કવિતા વરેલી છે એવા એક સાહિત્યસ્વામી મારા માટે બાકી
રહ્યા છે. ”

“ એ કોણ ? ” એ મંત્રીજીએ આતુરતાથી મારી સામે જોયું.

“ કલ્પના કરો બેઠ્ઠાએ. કોણ હશે ? ”

“ હવે તો કોઈ નામ આ મહાન ધુરંધરો સાથે મૂકી શકાય એવું
મને સુઝતું નથી. ” મંત્રીજીએ પોતાની મૂંઝવણ રજૂ કરી.

“ એ સર્વ ધુરંધરો પણ જેમને સાંભળવા આતુરનાથી કાન
મોક એવા કવિવર વિશે હું વ્યાખ્યાન આપીશ. ” મેં સહેજ હસીને એ
મંત્રીજીની જીજ્ઞાસાને જમાવવા પ્રયાત કર્યો.

“ રાવચુરામાઈ, એવા કવિ મને કોઈ દેખાતા નથી. ”

“ એટલે જ એ કવિવર વિશે હું બોલવા માગું છું-એ કવિવરનું
નામ દુલાભાર્ગવ કાગ ”

“ કવિ કાગ ? ” મંત્રીજીની આંખો હર્ષથી નાચી ઊઠી.

“ હા; વ્યાજના ગુજરાતમાં-કવિઓમાં જેની કોઈ બેઠી નથી
એવા એ અત્યંત ભક્ત કવિ કાગ. ”

મંત્રીજીએ વ્યાખ્યાનમાળામાં મારા વિષય તરીકે ‘ કવિ કાગ ’ એ
નામ મૂક્યું અને એ વ્યાખ્યાન સાંભળી- એક મિત્રે મને કહ્યું કે

આખીએ વ્યાખ્યાનમાળામાં કવિ કાગ વિષેનું તમારું વ્યાખ્યાન ખરેખર આજના ગુજરાતના એક ન્યૈતિધર્મની સાચી પીઠાણુ કરાવનારું હતું. તેમાં તમે કવિ કાગના જે નવા દૃષ્ટાંતો સમગ્રવ્યાપ્ત છે. તો અજબ છે.”

અને ખરેખર ગુજરાતે-મહાગુજરાતે કવિશ્રી કાગને ખૂબ પીઠાણુ છે, સત્કાર્યો છે. પણ એ જીવતી કવિતા સમા કાગની વાણી સાંભળવા ગુજરાતની આતુરતાનું આજે માપ નીકળી શકતું જ નથી.

‘કવિ કાગ’ એ નામ સાંભળતાં ગામડાંઓ અને શહેરો જીવતાં બને છે. હજારો આખો કવિ જ્યાં જાય ત્યાં મંડાય છે. પોતાના રાજના વ્યવસાયમાંથી માનવી બે ઘડી મૂકિત મેળવતો હોય એમ કવિ કાગની વાણી સાંભળવા કાન માંડે છે. કવિ કાગને સાંભળવા એ જીવનનો એક અણમૂલો ફાવો છે, સહુ એ ફાવો લેવા તલસે છે.

કવિ કાગનો કંઈ જેમ અંગેડ છે, કવિ કાગની હલક એ જેમ એમની પોતાની જ મોઢામૂલો મિલકત છે, એ જ મુજબ કવિ કાગની વાણી એ આજે ગુજરાતની સાચી કાવ્ય સમૃદ્ધિ છે.

ઓગણીસો પીસ્તાલીશની એ સાલ હતી. રાજરત્ન શેઠ નાનજીભાઈ કાઠીદાસ મહેતા સાથે હું અને ખારા મિત્ર ગઢવી મેરબા બઢરી કેદારની તપોભૂમિનાં દર્શને ગયા હતા.

કેદારનાથમાં સૂર્યોદય સમયે અમે કેદારનાથના મંદિર પાછળ પીછવાઈ સમેા જરફનો પહાડ જોયો. એ અદ્ભૂત દર્શન જીવનભર જૂસાય તેમ નથી.

એ પહાડનું નામ સુમેરુ. કાગજીશંદી અને રામાયણની કથામાં એ

ગોવર્ધનરામ, ગાવીશ, મુનશી, નાનાલાલ, રમણભાઈ નિલકંઠ, આનંદશંકર
.....

“ ઘણાખરા આવી ગયા એ વાત સાચી પણ આજના કવિઓમાં
જેમને સાચી કવિતા વગેલી છે એવા એક સાહિત્યસ્વામી મારા માટે બાકી
રવા છે. ”

“ એ દોષ ? ” એ મંત્રીશ્રીએ આતુરતાથી મારી સામે જોયું.

“ કંઈપના કરો જોઈએ. દોષ હશે ? ”

“ હવે તો કોઈ નામ આ મહાન ધુરંધરો માથે મૂકી શકાય એવું
મને સૂઝતું નથી. ” મંત્રીશ્રીએ પોતાની મૂંઝવણ રજૂ કરી.

“ એ સર્વ ધુરંધરો પણ જેમને સાંભળવા આતુરતાથી કાન
માડે એવા કવિવર વિશે હું વ્યાખ્યાન આપીશ. ” મેં સહેજ હસીને એ
મંત્રીશ્રીની શરમાલને જમાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ રાધયુગમાન, એના કવિ મને કોઈ દેખાતા નથી. ”

“ એટલે જ એ કવિવર વિશે હું બોલવા માગું છું-એ કવિવરનું
નામ હુલાભાઈ કાગ ”

“ કવિ કાગ ? ” મંત્રીશ્રીની આંખો હઈંચી નાચી ઉઠી.

“ હા; આજના યુગરાતમા-કવિઓમાં જેની કોઈ જોડી નથી
એવા એ અત્યંત ભક્ત કવિ કાગ. ”

મંત્રીશ્રીએ વ્યાખ્યાનમાળામાં મારા વિષય તરીકે ‘ કવિ કાગ ’ એ
નામ મૂક્યું અને એ વ્યાખ્યાન મંત્રીશ્રી એક મિત્રે મને કહ્યું કે

ત્રીજો ભાગ પહેલી જ વખત ગહાર પડે છે. એમાં કવિત્રી કાગનાં આજ દિવસ મુધીનાં નવાં ગીત છે. એ એકેએક ગીત પર ગિમાંસા કરવાને નિદાનો લખ્યાય એવાં એ ગીત છે. એ એકેએક ગીત પોતાને કડે હિતારવાને કવિવરો ને ગાયકગણો આતુરતા મેલે એવાં એ ગીત છે. એ ગેયતાની દૃષ્ટિએ, ટાળની દૃષ્ટિએ લોકકડે અમર અને જાય એવાં ગીત છે.

‘રાણિયો’, ‘ચાકડો’ ‘ચુંદરી’ અને એવા ઘણાંય ગીતો તો લોકકડે વર્ષોથી ચડી ગયાં છે. એ ગીતોમાં રાજકારણ છે, સમાજશાસ્ત્ર છે, માનવ-જીવનની મીમાંસા છે, તત્ત્વજ્ઞાનની ઝીણવટ છે, પ્રજાની ક્યાની પીછાણ છે અને ભક્તહૃદયના તાણાવાણાથી વણાયેલી મીઠી ભાવના છે.

આ ‘કાગ વાણી’ ત્રીજા ભાગમાં કવિ કાગના સર્વ નવા ફુલા મૂકાયા છે. એકે એક ફુલો સંસ્કૃત સુભાષિતની સ્મૃતિ આપે તેવો પ્રાસાદિક છે. ચાર ચરણના એ એકેએક ફુલામાં કવિતાનું સાચું સર્જન થયું છે. એ ફુલામાં કવિ કાગની મૌખિકતાના દર્શન કરવા જેવાં છે.

હિમાવધની ગંગા જેવી આ ‘કાગ વાણી’ ગુજરાતને ગૃહે ગૃહે પહોંચશે એવી મારી ભાવના અને શ્રદ્ધા છે.

કવિ કાગ એ ગુજરાતનું જન્મભૂમિ છે. કવિ કાગ જેવા બહુશ્રુત નિદાન લોકશિક્ષણના આ યુગમાં દેશની સાચો મીઠક છે, એમ કહેતા હું હર્ષ અનુભવ છું.

પંચવટી નાસિક,
અપાઠી એકાદશી
સંવત એ હજાર પાંચ

)
}
]

ગોકૃલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા

બરફનો પહાડ અમર બન્યો છે સૂર્યોદય વખતે એ સુમેરુના દર્શનની બબ્બતાનો બોટો જગતમા નથી

ગાંધીયુગના સૂર્યોદય વખતે કવિ કામના કવિ નયનો સાથે ચાલે નયન મળ્યા એ નયનોનું પ્રથમ મિનન આપના અનેક જન્મો સુધી નહિ જૂનાન 'વિના કવિ નયન માણ, વિજળી જેમ ગગન માણ' એ કવિ વાંચોનો માયો અનુભવ આ મિનનમા થયો.

' ઇસરા પરમેશ્વરા ' - એ લોકવેણુથી જે આજે અમર છે એ હરિસના રચયિતા કવિ ઇસરદાનના અવતારનો દર્શન થયા હોય એવા ભાવ એ પ્રથમ મિલનમા જાગ્યા.

અને જેમ જેમ એ નયન, એ કંઈ અને એ હૃદય સાથે જોવાવાના પ્રમ જો સાપડતા ગયા તેમ તેમ એ ત્રિવેણી સંગમની બબ્બતા માણવાની મને વધુ ને વધુ તમે સાપડતી ગઈ

આજે એ બન્ન કવિના કંઈની પ્રસાદી મેળવવાનો જે હક્ક મને માપડ્યો છે, એ પ્રજુની મારા પર મોખમા મોખી કૃપાનું રજ છે એમ હું માનું છું

આ બબ્બ કવિ વિશે વધુ શબ્દો મને મળી શકતા નથી પણ મારા દિનની એક વાત સાત શબ્દોમા મ્હું તો એમનું જ મ્હીય કે કવિ કામ એ અતત્ર ભારતના વ્યાસ થવાની તામત ધરાવે છે

જે કામવાણી પર આજે ગુજરાત-મહારાષ્ટ્રનાત મુગ્ધ છે, કવિ શ્રી મગને કંઈ જે વાણી અમર બની છે, મારા મિત્ર મ.ની મેરુમાને કંઈ જે વાણી લાખો હૈયાને ડોળાવી રહી છે એ કામવાણી પુસ્તક ઉપે બહાર આવે છે કામવાણી ભાગ પહેલા-શ્રીમંતની તો નવી આકૃતિઓ ચળ ચળ છે, આ

ત્રીજો ભાગ પડેલી જ વખત ગદ્યાર પડે છે. એમાં કવિશ્રી કાગનાં આજ્ઞ દિવસ મુધીનાં નવાં ગીત છે. એ એકેએક ગીત પર મિમાંસા કરવાને વિદ્વાનો લવચાપ એવાં એ ગીત છે. એ એકેએક ગીત પોતાને કડે ઉતારવાને કવિવરો ને ગાયકગણો આનુરતા મેવે એવાં એ ગીત છે. એ ગેયતાની દૃષ્ટિએ, ઢાળની દૃષ્ટિએ લોકકંઠે અમર બની જાય એવાં ગીત છે.

‘વાણિયો,’ ‘ચાકડો’ ‘ચુંદડી’ અને એવાં ઘણાં ગીતો તો લોકકંઠે વર્ષોથી ચડી ગયાં છે. એ ગીતોમાં રાજકારણ છે, સમાજશાસ્ત્ર છે, માનવ-જીવનની મીમાંસા છે; તત્ત્વજ્ઞાનની ઝીણવટ છે, પ્રભુની કથાની પીછાણ છે અને ભક્તહૃદયના તાણાવાણાથી વણાયેલી મીઠી ભાવના છે.

આ ‘કાગ વાણી’ ત્રીજા ભાગમાં કવિ કાગના સર્વ નવા ફુલા મૂકાયા છે. એકે એક ફુલો સંસ્કૃત મુખાપિતની રમ્ભિતિ આપે તેવો પ્રાસાદિક છે. ચાર ચરણના એ એકેએક ફુલામાં કવિતાનું સાચું સર્જન થયું છે. એ ફુલામાં કવિ કાગની મૌલિકતાના દર્શન કરવા જેવાં છે.

હિમાલયની ગંગા જેવી આ ‘કાગ વાણી’ ગુજરાતને શૃંગે શૃંગે પહોંચશે એવી મારી ભાવના અને શ્રદ્ધા છે.

કવિ કાગ એ ગુજરાતનું જંગમતીર્થ છે. કવિ કાગ જેવા બહુશ્રુત વિદ્વાન લોકશિક્ષણના આ યુગમાં દેશની સાચો મીઠકત છે, એમ કહેતા હું હર્ષ અનુભવું છું.

પંચવટી નાસિક,
અપાઠી એકાદશી
સંવત એ હજાર પાંચ

)
)
)

ગોકુલદાસ દારડાદાસ રાયચુરા

પ્રસ્તાવના

કામવાની ભાગ ત્રીજો જલ્દાર પડે છે એનો આનંદ મને બાળક-જન્મ નેટનો જ થાય છે અને તેમા પણ વિગેષ ભાગે મોરચા (દાદા) છે. એ મારા આનંદનું મોટું કારણ છે કામવા ની ભાગખીજો શાણપુરમા હપાતો હતો. હુ બોટાદ શ્રી મેવાણીને ત્યા રહેતો. ચોપડીનું મને ન કાવે તેવું ગડમથનનું કામ એને માથે હતું. એક દિવસ મને એણે કહ્યું કે-કામ ને પોતાને મ મોની થોડાક દુહા વખ

એ વખતે પચાસ જોટલા દોહા નખાયા પણ એની અતરંગીતા તો પાંચમો દોહાનું જ એક પુસ્તક જલ્દાર પાડવાની હતી એ તો ગયો અને એની અંગૂઠા મારા હૃદયમા જામી અને શું જાતી રહી પડી તો

દિન મણુતે માસ ગયા, વર્ષે આતંગીઆ,
સુરત જૂઠી સાવળા, નામે વિમંગીઆ.

મેઘા નીની ચિતા પર દિવસોના હિન્દા અને રાશ પડદા પડી ગયા મહિનાઓ મયા.

કામ મદારસાહેબો વેગ વધ્યો નવા પ્રનાતના વાગ્નિ તો વાગવા

લાગ્યાં. એમાં ક્રોમળ અને કડોર ખનિઓનો અવાજ આવતો. મુંદરના અને ભયંકરતા મૂર્તિમંત થતી. આશા-નિરાશાનો ઋણુકાર ઈશ્વરનાતે! અધા-અઅદાની ઘંટડી બોલતી. હર્ષ અને શોકની ઝાલર રણજણતી. આ બધા સુરીલા અને બસુરા તાલને મેળવી કાળ મહારાજ આંસુ પાડતો હસતો હતો. વિરોધી સૂરોનો મેળ અને વિરોધી મેળની નોખત ને કુંવારે અવાજે દેશને આવરી લીધો હતો. સમગ્ર જગતને બાથમાં બીડ્યું હતું. એ અનોઢા અવાજે માનવીના માથામાં ભ્રમ ઉત્પન્ન કર્યો. માનવી માનવી ટળ્યો. વર્ણો ધર્મ ચૂક્યા. જૂતનો વળગાડ વળગ્યો. ખોટી શુષ્ક લાગી. એ શુષ્ક ટાળવા સૌ કોઈએ બધા જ ધધાદારીઓએ પોતાના જ માંસનું ભક્ષણ કર્યું. એથી એની શુષ્ક ન ટળી પણ વધતી જ ગઈ. કારણ કે એ તો વળગેલો જૂત ખાઈ જતો હતો. આવો કાળ ત્યાં દેશ પર વ્યાપ્યો હોય, સૌ કોઈ બાનજૂલા થઈ જતા હોય ત્યાં કવિ સાહિત્યકારનું શું મનું! અથવા એમ કહીએ તો ખોટું નથી કે કવિઓને તો એ કાળબળની અસર સૌથી પહેલાં અને વધારે થાય. એનાં માથાં અને હૃદય નવીનતાને પહેલી આવકારે છે પછી તે સ્પૃશ્ય હોય કે અસ્પૃશ્ય. છેલ્લા પાંચકામાં મારી દશા પણ એજ હતી. છતાં હૃદયમાં કોઈ બોલ્યા કરતું હતું અને એ શબ્દો બોલતું કે પાંચસો દોઢા લખ.

આજે લખેલું કાલે જુદું પડે. આજે નજરે નેચેલો પુરૂષ વહેલી પ્રભાતે સ્ત્રી બની ગય. આજે દિસતો છત્રધારી કાલે પ્રજાજન બને. આજે કેદખાને પડેલા કેદીઓ ખીજે દિવસે સત્તાધીશો બને, આજના ડાહ્યા સવારે ગાંડા બને. આજનો કવિ કાલે મૂર્ખતા પ્રાપ્ત કરે. આજનો પરાધીન કાલે સ્વતંત્રતાના સિખર પર ચડી ગમન સ્પર્શે. આવા ક્ષણે ક્ષણે થતા ફેરફારોમાં કાન્યો શું, ગીનો શું, કથા શું અને વારતા શું એ તો સિંચરતાનાં છોરં છે. અને કાળથી અગાધિન છે. આવા મંચોગોના મંચનમાં પણ

દોહા લખ અને કાળ અગ્રાધિન લખ, એ અંતરમાં બેઠેલ મિત્ર મેઘાશ્રીના
જ અવાજે મને દોહા લખવા હાયમાં હલમ લેવરાવી. દોહા તો લખાયા પણ
સાથે સાથે જેનાં ગીતો એ મારો છવન વિષય છે એવા પૂ. મહાત્માજીનાં
પ્રસંગોવશાત્ મારી સમજણનાં ગીતો લખાયાં, બજતો લખાયાં. કેવળ
મારા આત્માનંદને જ માટે.

ચારણ બોર્ડિંગ કાળાને અંગે રાજરજવાડાએ, તો જાવરો આવરો
વધ્યો. કાશિવાડ ગુજરાત વગેરેના ધણા ધણા ગામ હાકોરો ગીરામહાલે
વેપારીઓ ટુંકામાં ધનવાનોનો મંમર્જ વધ્યો. કારણ કે પૈસા માગવા એટલે
પૈસાદાર પામે જ જવું જોઈએ. સંન્યાસીઓ પામે એ ન મળે.

પણ આ જધા દિવસોનું પર્થકન મીઠન એમાં પડેલાં લખ્યું તેમ
કાળનાં ચક્રો તો ફરતાં જ હતાં. જ્યાં જોઈએ ત્યાં રાજકીય વાતાવરણ.
એ જ પ્રશ્નો એ જ ઉત્તરો, અને એ જ સૃષ્ટિ. શ્રી કોઈના માથામાં ફેર
ચડેલો (કવિઓને પણ) ફક્ત એ ફેરથી રહિત એ મહારાજાઓ જોયા.
સુભાગ જોયા. માનવી જોયા. ત્યાગી જોયા. અને રંતીદેવો જોયા. એ એ
રાજાઓ કોણ ? બારનગર અને પોરબંદર. કોઈને એમ ન લાગે કે હું
બાવનગરનો છું માટે હું પણ માયાકેરમાં લખું છું, પૂ.
મહાત્માજીએ મહારાજા કૃષ્ણકુમારને મળીને કહ્યું કે—
આવા રાજાને રાખવા એમ હું કહું છું. મહારાજા
કૃષ્ણકુમાર એ માનવતાની અને ત્યાગીની પરાકાષ્ટા છે. જ્યારે
પોને દિલ્લી પૂ. મહાત્માજીને મળીને બાવનગર આવ્યા ત્યારે મેં પૂછ્યું કે—
'આપુ! બધું બે આપી દીધું.' ત્યારે પોને હસ્યા અને કહ્યું કે, 'આપણું
ત્યારે અરણ્ય' શા માટે ? હું તો પડેયેથી જ માનનો આવ્યો છું અને તમેને
ફરેનો આવ્યો છું કે ગોદિત્વાડમાંથી મારા કરતાં પ્રવતે વધારે સુખ

હોય પ્રમુલ્હ ક્યાડે થએ દવે મોહનને મગવાનું !

દેહ રક્તોના તરફ્યાની નૃપ્ત્યા ઓણવવા,
 તું પાછે તારાં કૃપીર એકલો.

આપે એવો રાગ રાગ્ય ચક્રાવે અને પ્રજા વધારે સુખી થાય તો હું રાજ થાઉં. કોઈ ગોહિલ રાગ્યોએ રાગ્ય કરવા ખાનર રાગ્ય કયું નથી. રાગ્યની પાછળ રાગ્ય નથી. રાગ્યની પાછળ રાગ્ય છે. પડછાયા પાછળ માણસ નથી પણ માણસની પાછળ પડછાયો છે. ' એ જ વખતે મેં ગીત સખ્યું કે :—

‘ કૃષ્ણ નૃપમંડળનો ગાંધી. ’

છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી ભાવનગરના સંબંધને લઈ મહારાણા નટવરસિંહજી-પોરબંદરનો મને સહવાસ વધ્યો હતો. એમની સાથે મહિનો મહિનો દિવસ ગામડા ફર્યો. એનો પ્રજાભાવ, ગામડું કેવી રીતે સમૃદ્ધ બને એવો ગામડે ગામડે ઉપદેશ; ગામડાઓને આ છોડાવવા આખાં રાજકુટુંબે આને આપેલી તિવાંજલિ. ખાદીનો પહેરવેશ, એની ઉત્તમ મહેમાનદારી, કોઈને પણ ના કહેવાની એમની નમજાઈ, કામ અને ક્રોધથી અપરિચિતતા, ઉદારતા અને ત્યાગ-એ બધા ગુણો કદાચ કયાંય બેવામાં આવ્યા નથી. હમણાં જ્યારે રાગ્ય અને મિલકત મોરડા સરકારને સોંપવાના હતા ત્યારે રૂપાની ચાલીસ પાંચ ખાનગીમાં લઈ લેવા એક ભાઈ કાગળીઆ લઈ આવ્યા. વાઘ્યાં. હસ્યા. અને એ કાગળો મહારાણા-શ્રીએ હસીને ચરક ચરક ચીરી નાખ્યા. કહ્યું કે-હાથી આપ્યા પછી અંકુશનો લોભ શો ! અને ઘોડો આપ્યા પછી લગામનો મોહ શું !

બલભલા માણસોને પણ ચાલી જતી સંપત્તિ અને સત્તા જ્યારે ચીયરાં ફડાવે છે, કાલે મારૂં થુ ચશે એવા વિચારો બાન જૂવાળી કુટિલતાના ક્રોધ બેસારે છે, એમાંથી રાખી શકાય એટલું કઈ રીતે રાખી લેવું એ વમળોમાં એનું અસ્કન્ધરૂપી વહાણ વમળે ચડે છે અને છેવટે બિખ માગવા પણ તૈયાર થાય છે, એવી અગમ અને

અછત મમતાને એકજ શણમાં કાંઈ પણ વિચાર કર્યા સિવાય પાસે ન આવવા દેવી એ ખરી ક્ષત્રીવટ છે.

ઘણા દિવસોના સહવાસ પછી મદારાણાશ્રીના મનમાં એ વિચારો ઘોળાયા કરતા હશે કે મારી કાંઈ પણ સેવા કરવી. પૈસાદારો મારા જેવા માણસની ક્ષી રીતે સેવા કરે ? પૈસાથી જ. કાગવાણી બાગ પહેલો અને બીજો એની સાનહાજર પ્રતો એવાર છપાઈ અને અપી મઠ. ત્રીજો બાગ તૈયાર થઈ ગયો હતો. મારી ચોપડીઓ મદારાણાશ્રી કૃષ્ણકૃમારમિંદજી હરવખત છપાવતા. આ વખતે પણ ત્રણે બાગ છપાવવાનું નક્કી થઈ ગયેલું.

એક દિવસ પોરબંદરમાં પોતાની ઈચ્છા થઈ કે ત્રીજો બાગ પોતાને નામે પ્રમટ થાય. મારી એટલી સેવા કરવાના એ ત્યાગી રાજનીને દોડ થયા. સાથોસાથ પૂ. ગાંધીજી પ્રત્યે એમને બીજા બધા કરતાં લાગણી તો હોય જ, એ કાંઈ નવીન વાત નથી. એ મહાપુરુષ પોરબંદરનો થરતીનો જ ભાગલો હતો. એનો મદારાણાશ્રીને મર્વ હતો. એટલે દોડા માથે પૂ. મદારાણાશ્રીનાં ગીતો તો હતાં જ. એ જ્યાં કારણોને લઈ આ ચોપડીની ૮૦૦૦ નકલ પોરબંદરના મદારાણાશ્રીએ પાંચદળરને ખર્ચે છપાવી આપી છે એ માટે દુઃ તેઓશ્રીનો આભાર માનું છું.

લખ્યા વિના રહી શકતો નથી કે એ પિના અને પુત્રની અન્નેડ નેડી શરીર અને પડછાયા જેવી છે. કાર્ત્તવ્ય રીતે પિનાનું અનુકરણ કરવા ના હુવરાજશ્રી ઉદયબાજ સાહેબની દરદમેય તૈયારી લેઈ છે. એમની જુવાન વયની અને પરદેશી બાજુનરની એક તલમાગ એમનામાં અસર નથી. નિર્મળતા સદાઈ સૌજન્યના અને દસમુખાપદ્ એમના અસર મુજો છે. સાથોસાથ એમનું નર્તી રમુજપદ્ જીવનભર વિસરી

પ્રાચીનના યુવરાજી દિવ્યાણ્વિદ્ય

ન શકાય તેવું છે. હું તો ચારણ રહ્યો એટલે મારે આશીર્વાદ સિવાય એ પુનીત પિતા અને પુત્રને શું આપવાનું હોય ?

આ પ્રરતાવના પૂરી કરતા પહેલાં મારે કહેવું જોઈએ કે પોતાના અનેકગણા વ્યવસાયમાંથી પણ ‘વખતનું કંકુ’ લઈ ‘કાગવાણી’ના સ્વરૂપની પિછાણ આપવા પોતે જે પ્રેમ અને આદર બતાવ્યા છે એ માટે શ્રી. સામળદાસ લક્ષ્મીદાસ ગાંધીને હું ખાસ ઝણી છું.

મગદર,
અપાઠી પૂર્ણિમા,
સં. ૨૦૦૫ }

કાગ

પ્રાર્થના

યોગમાયાના ચારણો પુત્ર છે. એ મહામાયા મરસ્વતી જેની જીભે વમી છે એ માનો આ બાવ છે. સાયોબી ગામે માતાજી વીપળી (ચામુંડ)નું સ્થાન છે. એમની આગળ વિનંતી રૂપે પ્રાર્થના ૩૩ “ હૈ-મા !

૧

[માડી તારો બેટડો આવે એ રાગ]

માડી હું એટલું માથું પાચે તોય વિપળી લાશું,
ધામ ધરાસર એરડા તારા કાકર વાળા કામ,
હેડે હાક્યાં બાલ વસન્તીવાળાં ચારણો કેરાં ગામ-૧
કુંડીઅં ટોળા ધેનું હિલોળા ઘરના ગોધા દાર,
થોડા થોડારે બતવંદા માડી કણે ભયો દેહાર-૨
પારકાં છોડે એન બેટી કેઇ અણખખ્યાં નો ખાય,
લાખું રૂપેયે કેઇ હી ચારણ લાંચે નો લલચાય-૩

ઉજળે મોઢે ઝોરડા સૌને ડેલીએ બેસક થાય,
 આલથી ઉંચા બાપદાદાનાં ગીત કવેશ્વર ગાય-૪
 ઘરઘાતું અળસાવળે અંબા કફરા કાળા ફેર,
 નેહ વધે આખી નાતમાં રે સહુ વિસરે જુના વેર-૫
 દેને ઘરોઘર ધીડીયું માડી મોણીએ નાગલ માય,
 સાચ ઉપાસક ચારણ્યુંથી મોટા ભુપતિ લેચક ખાય-૬
 આંટવાળા મોટા ભુપને આંગણે વણતેડયા નવ જાય,
 શુભ જુઠા નવ ગાય ભઈ ચારણ જોલી લાંખી નવ ખાય-૭
 ચારણો સહુ સરસ્વતીને સેવે ગીત રામાયણ ગાય,
 સવળી જીભે બેસળે થંડી, વૈખરી વાણી જાય-૮
 આંગણે માગણ માગવા આવે ફેઈ નિરાશી ન જાય,
 પેટ કારણ મોટા ભુપને ચારણ જાયવા ફેાયે ન જાય-૯
 હોય શુના ફેાઇ નાતરા રે માડી ચારણો ફેરે ભાગ,
 સૌને છોડી મેલળે અંબા હું -એકલો ભોગવું કાગ-૧૦

કાગવાણી

ભાગ ત્રીજો

૦૦

અનુક્રમ

૬૬૧ વિભાગ :

ભજન વિભાગ :

૧ શિવજીના ટોર	૫૫૧
૨ રામના રખોપા	૫૫૫
૩ નુગરાતો નેડો	૫૫૭
૪ માનવમહાર	૫૬૧
૫ રખડો	૫૬૨
૬ દીનના કટક	૫૬૩
૭ મુદામો	૫૬૪
૮ એટલો જ વાળ	૫૬૭
૯ મમજણ એને મુજરે	૫૬૯
૧૦ દાગીકાને દેવમે	૫૬૦
૧૧ હેરા કેતયા	૫૬૨
૧૨ ગોવરા અગણા	૫૬૪
૧૩ માછલી ને મધર	૫૬૬
૧૪ ભડ સે રયા ભગવાન	૫૬૮
૧૫ જુગતી ન જાણી	૫૭૦
૧૬ ધડાને ઉગારો	૨૦૧
૧૭ મુગખના ધોખા નુ	૨૦૪

૧૮ પાપે ધરાએલ	૨૦૬
૧૯ દીકડાં ન ડગે	૨૦૮
૨૦ તૃષ્ણાને જોયન આગ્યાં	૨૧૧
૨૧ ચોકુલ આમના અંધારામાં	૨૧૪
૨૨ રૂપે સહુને ભરમાવ્યા	૨૧૭
૨૩ વાદળ જેમ વિખાણી	૨૧૯
૨૪ હિડી જાવ પંખી	૨૨૦
૨૫ તોય હોડી હંકારી	૨૨૨
૨૬ હામે ન ર્યા	૨૨૪
૨૭ રાગ ભજનની રીડ પડી	૨૨૫
૨૮ હેડે હેમાળા	૨૨૬
૨૯ ચિતડા ચળેલા	૨૨૮
૩૦ ભજન	૨૩૧
૩૧ પુગવના પાપી	૨૩૨
૩૨ ભજન	૨૩૪
૩૩ પડી દશરૂ જાની જાનો	૨૩૬
૩૪ કાળા બજાર	૨૩૭
૩૫ અવળા ઘાટ	૨૪૧
૩૬ છાનાં કામ	૨૪૨
૩૭ પેતે પેનાને ખાધ	૨૪૩
૩૮ એકસો	૨૪૫
રાષ્ટ્રગીતો	૨૫૧
૧ વાણીએ	૨૫૩
૨ ગાંધી વરખડી	૨૬૩
૩ રોની જનેતા	૨૬૫

૪ ચાકડો	૨૬૭
૫ ચુદડી	૨૭૧
૬ મરવાળામાં મૃન	૨૭૮
૭ કૌતકની ક્ષણી	૨૭૭
૮ કુપડે બેઠો જોગી	૨૮૦
૯ કેવો હશે	૨૮૧
૧૦ શું હતું ?	૨૮૬
૧૧ કુતડા	૨૮૭
૧૨ આગરના બાપા	૨૮૯
૧૩ ચોપડા લઈ આવજો	૨૯૫
૧૪ શું રહ્યું ?	૩૦૨
૧૫ ધેનામાં પાણી	૩૦૪
૧૬ જતેનાને જીવતીરાખી	૩૦૬
૧૭ અહુ કેતુ નડે છે ?	૩૦૮
૧૮ ગભીરતા	૩૦૯
૧૯ મિનાપ	૩૧૦
૨૦ કાપમ ખુફે દાર રહે	૩૧૧
૨૧ ગૌદાર	૩૧૩
૨૨ બે દિવસ ખાવણ ચાપ	૩૧૪
૨૩ એકથી	૩૧૫
૨૪ વીરને પુષ્પ	૩૧૭
૨૫ દોવો માથું ધુળે	૩૧૮
૨૬ માત્રીની ફેશ વેચી કે	૩૨૦
૨૮ ભમુગી વાંસજો	૩૨૨
૨૯ દોરગી ફુનિયા	૩૨૪
૩૦ વિદાય મીન	૩૨૭

કાગવાણી

ભાગ ત્રીજો

અમારા ગામમાં જાવળ સિવાય બીજાં કાંડ બહુત જોઈયાં થાય છે. એક દિવસ માસ વાડામાં જાવળ હેઠે હું બેઠો હતો. ઘોડેક દૂર છાણનો ઉકરડો હતો. તે પરથી પ્રથમ દુધો લખાયો તે:

[૧]

જણુ કેા પાસ ન જાય: ઉકરડો આવો કરે,
પણુ: જોના ગુણુ ગવાય: જે દી: કરસડ પાઠે ઠાગડા.

રેણાના પરથી તથા બેસવા ઉઠવાના સ્થાનથી ઉકરડાને સી આવો રાખે
ઉ ગારણ કે છાણ વાસીદાનો ઢગલો અથવા ખાડ તેમાંથી દુર્મધ આવે છે અને
તે ખાવરનો ઉકરડો આખો જોવો પણ મમતો નથી. તેની પાસે બેસવા તો કોણ
જાય ? અથવા સાચું પણ શું કરવા જીવે ? એજ ઉકરડાનું ખાવર જ્યારે બેતરમાં
પડે છે અને તેના ફાવણથી કરસડ-ફુંડા કે થઉ જ્યારે બહુ જ સાચા પાઠે છે
ત્યારે તેના મુળને સી કાઢ સંધારે છે

ઉઠેડાના હુઠા પછી લે બાવળને હાથે હું બેઠો હતો તમના
 શુભરૂપનો પણ દુહો થયો

[૨]

શીળો સારો હોય તો, બાવળનેય બેસાય,
 પણ મૃગ નો મધરાય, ઢોડી ભરીને કાગડા

પોતાને કપયોગી થાય એવું કેઈ જડ પસે ન હોય અને બાવળ ન
 દોષ વળી તેનો છાપો પણ પાટા હોય તો તે બાવળને છાપે શુભેવી બિસાવ
 છ પણ તેને છાપે બિઠા માટે તેના કાઠનો કોઈ ભરીને ધરમા સમઢ ન થાય
 કોઈ વસ્તુનો શુભ દોષ તેનો કપયોગ કરેલો પણ તેની ન સાથે શેઢી અવશ્ય
 કારક બડવા નકામી વસ્તુ પર મોઢ ન રાખેલો

[૩]

પોતાના બાવળ પરે, મીઠી મીઠું રાખ;
 એના કાટા કાઢી નાખ, તારા કેડામાથી કાગડા

પોતાનો જ બાવળ દોષ તેની સારી રીતે સમાજ રાખવી કે હ એને કાપી
 ન નવ કેઈ કાવળ પણ એની કાગળીનું ન જાગી નવ નાનો દોષ તો માલદોર
 એને ધસીને પા ન નાખે-એટલે કે જધી રીતે એની નજર રાખવી પણ એના
 પત્રમાં કાગે એવા નીચે જરી પડેલા કાગ દોષ અને તે બાવળા કાવ મા
 દોષ તો તેને ફેંકી દેવા

નીચેના દુહા માના છે. મારાં માતૃશ્રી તથા માસની બીમારી લોગથી ૧૯૬૭ના પોષ સુદ પુનમે શુભરી ગયાં ત્યારપછી આ દુહા જાન્યા છે.

[૪]

ગીયાં માંસ ગળ્યે, તો હાડે હેવાયાં કરે,
એ માતા જાય મર્યે, એને કેમ વિસરીએ કાગડા.

માનપણથી જ જાળકને ધવસાવી ધવસાવી એના માસ તો ગળી ગયા હોય છે છતાં છોડને માટે એના હાડકા પણ તૈયાર હોય છે. વૃદ્ધ માતા હોય છતાં એટલું સરીર ચાલે ત્યાં સુધી છોડને કંઈ કામ કરવા ફેલી નથી એની આંટીથી પોતે જ કરે છે જીવાન છોડ બીમાર હોય છે ત્યારે માતા પોતાનું મઠાણુ શુભી જઈ નાના નોકરની પેઠે છોડની સારવાર કરે છે અને એ સારવારમાં એટલું ખાણુ પીણુ, સુંવુ મગરે ચોક્કસ જૂની જાય છે. આવી જે મા-સવે મરી જાય પણ એ માની પ્રતિમા-મુર્તિ અને કપકાર, એ ઉપર સુધી કેમ શુભાય ?

[૫]

બીધે ન છોડને, લડશ્ચડીઆં અંગડાં લીએ,
મરતાં તમ માને, કેમ વિસરીએ કાગડા

ઘડાણને લઈને એના અંગેજાંજ જાગેરીમૂલ થઈ ગયા હોય, હાલતા ખાલતા પણ લડચડતા હોય, સરીર આખે કપ હોય, હાડકાનું ખોણું જ રહ્યું હોય, છતાં પણ પોતાથી થઈ શકે તેવું કંઈ કામ છોડને ફેલી નથી એની જે મા તેના કપકાર, એ મરણુ પશું ત કેમ જૂની શકાય ?

[૬]

ખંડમાં ખીડ ઘણી, સાંતીને હસતી સદા,
માયા માત તણી, કેમ વિસરીએ કાગડા

તેના સરીરમાં પળી પીડા દોષ, માદમી દોષ, દેવાના દેહદાહ દુખો
દોષ, પણ છેારે ભાના ખજાર પૂછે ત્યારે મા તેા હવડ મો રાખીને-
હસીને અને કાઢ્યે નથી એવો જવાબ આપે પોતાની અપાર ક્રોધિને પેટને
તણીએ દાણી દે. કારણ કે પોતાના દુખની ખજાર પડે તેા છેારે દુખી ધાવ
આવી છેારે સ્વધાનિક મમતાવાળાં ને મા કોને કહીએ કેમ વીસરી સમય ?

[૭]

કુટુંબ કલેશ અપાર, દીધા ન પુતરને કહી.
એવાં ઝેર છરવણુહાર, કેમ વીસરીએ કાગડા

કુટુંબ દોષ ત્યાં ઝીણા મોટા ધણા કલેશો પણ દોષ છે, ધર વેવારના
ધણા દુખ પણ દોષ છે ગામ નમતરેથી દીકરો ઘેર આવી ગાને બધા
સમાચાર પૂછે ત્યારે મા તેા બધા કલેશને વાટી પોણી પી જઈ જને દીકરાને
કેદની સાથે દુઃખ ધાવ એવી વાત જ ન કરે એ બધા નાના મોટા કલેશ રૂપી
ને ઝેર તેને સ કરની મારૂંક કોઠામાં ઝીરવી જનારી એવી ને મા તેની જિ
મોટાપને મરવા સુધી કેમ જવી સમય

[૮]

જમ જડાફા ખાય, મોતે નાળ્યું માડીયું;
તોય છેડની ચિતા ધાય, એને કેમ વિસરીએ કાગડા

સરીરે મરણ કાળના ચિન્દો વળા દોષ, છવને અને જમને વાડ ચાલેતો

હોય. સરીર રૂપી કીલ્લો ભાંખવા કાળ મહારાજે મહારામ અને વ્યાધીઓની તોણો તૈયાર કરી હોય, અનંત વેદનામાં પોતાના દેહનું પણ ભાન રહેતું ન હોય, એવી રિપતિમાં પડેલી ને મા, તેને છાંડના યોગ પણ દુઃખની ખબર પડે કે તુરત એના ખબર પૂછવા ખાટલામાં બેઠી થઈ જાય, છાંડના રજ નેટલા દુઃખની આમળ પોતાનું એ નેટલું દુઃખ પણ ન ગણે એવી એક અખંડ રહેલવાળી ને મા, તેને કેમ બૂલી શકાય.

[૯]

ધમણે શ્વાસ ધમાય; ઘટકામાં ઘોડાં ફરે;
તોય: છાંડની ચિંતા થાય; એને કેમ વિસરીએ કાગડા.

અંતઃકાળની વ્યાધીથી નેનો શ્વાસ રૂંધાતો હોય, આત્મા આકુળ વ્યાકુળ થતો હોય, કાળજી રૂંધી કાઠું હોય, જેમ જાલીમાં રાઈ ઘોડા ઘોડવતું હોય, કે કાળ મહારાજની સ્વારીએ મરનદા મૂકીને હૃદયગદને ઘેરી લીધા હોય, નાડી ત્રુટી સંધાતી હોય એ જમી પીડામાં દેહનું ભાન પણ ન રહેતું હોય એવી રિપતિમાં પોતાનું છાંડ દુઃખી છે એવી ખબર પડે તો પોતાનાં વધાં દુઃખને બૂલી નહ છાંડને મુખી ધમ્મનાર એવી ને મા તેને કેમ બૂલાય.

[૧૦]

તો અંગ અઘળા તાવ; પુતર તળ પુછે નહ;
પણ: સાબ્યો ન બીજો સાવ; એને કેમ વિસરીએ કાગડા.

મરણ પયારીએ સૂનેલી ને મા, રાત દિવસ હોનો તાવ ઘાટું જડે તો હતું થઈ જાય એવો ભયંકર આવતો હોય, હાથપગમાં ત્રોડ થતી હોય આવી અંતઃકાળની રિપતિમાં પણ દીકરો તે માના ખબર પણ પૂછતો નથી, દવા દાડ પણ કરતો નથી, હાથ પગ સરીર ચાંપતો નથી, શું ખાવું પીવું છે એમ પણ

પુછતો નથી, આવો સત્તુ જેવો દીકરો હોય તો પણ એ માની આંખમાં
કેમ જીવે ? પર વિરરકાર આવતો નથી. આવી એ ક્યાના વીરકા જેવી મા એને
કેમ બુલાવ.

[૧૧]

દીધાં ન છલે કેવું; નાહયું જોંટાણા લગી;
ન ક્યાં દુખડાં નેણુ; એને કેમ વિસરીએ કાગડા.

આ સંસારની મુસાફરીના દલા આસ સુધી પોતાનાં કામપણુ દુઃખ
દીકરાને કહ્યાં નહિ, સરીરમાથી છવને છુદું પડવાની વખતે આંખથી પણ
દુઃખનો સદેશો કાઢ દિવસ કહો નહિ એ અપાર પીડાને છલથી કે આખથી
પણ પોતાનાં છાંને ન બહુવા દેવી. આવી એ ક્યાના દરીયા જેવી મા એની
કા સહનતાને કાઢ દિવસે કેમ બુલાવ.

[૧૨]

આખર એક જતાં, કોડયું ન આખર કામના,
મેઢે યોગું મા; કોડાને ટાઢકે કાગડા.

જમા અશરોમાં એકજ અશર ન હોય તો બીજા કરોડો અશરો મને
નમમા લાગે છે. અને એ એકજ અશર એટલે મા. મા જોલવાથી અંતરમાં
એ નીરાંત થાય છે, એ સંતિ થાય છે તે સાંજિ રમ, કૃષ્ણ, દિવ, બ્રહ્મા કે
કેમ દેવી દેવતાના રમરણથી થતી નથી મા જોલવાથી હોઠ વધે છે, હૃદયમાં
આવૃક્ષવ આવે છે, અને જલવના વધુ લાપ કોડામાથી જલકર નીકળે બચ છે.

[૧૩]

મોઢે જોણું મા, સાચેય નાનપ સાંભરે,
તારે: મોટપની મળ; મને કડવી લાગે કાગડા.

મોટી અવરથાએ પણ જ્યારે જ્યારે મા એટલો ઉચ્ચાર કરે છું કે દરત મને બાળપણ સામરે છે, માનો અભય જોણો સામરે છે, અમૃતને જોવારીએ બિંદું માત્ર ધાવણ સામરે, નાનપણના કળ્યા સામરે છે, વિના કારણના કળ્યા કરતા મા ની કત્રીમ રીસ અને માલ ધુમળવા સામરે છે. એ માની રીસ અને માલ પર ઘપડ એની જે મીઠાસ, એનો ખ્યાલ કરું છું અને અત્યારની મોઢાક લાજ આવડ અને કીર્તિનો તોલ કરું છું ત્યાં બધો વહેવાર અને મોઢાક કરવા હેર લાગે છે.

[૧૪]

અહીં નજની આગ, તારે જોણે ખેલતાં;
તેનો દીધેલ ત્યાગ, તેથી: કાળજ સળગે કાગડા.

હે, મા ! અમી બાળક હતા, તારા જોળામા સુરક્ષીત હતા, અને એ જોળામા ખેલતા હતા ત્યાં સુધી આ નજની વહેવારની બળી રહેલી મદા નવાળા અમને અડી સક્તી નહીં. અમારા છવનની બધી ચિંતા તારે માથે હતી. રાતે નમી નમીને તું અમારી રક્ષા કરતી હતી એ તારા જોળાનું અભય અમને તો પ્રથમે જોણે પણ લાગતું નથી. પ્રથમ તો ભગિત કર્યા પછી પ્રસન્ન થાય છે પણ હે મા ! તું તો કારણ સિવાય ઠાણી રક્ષક છા. એવા જે તારો જે જો. એટલે અમે જ્યારે બાળપણનો ત્યાગ કર્યો મોટા થયા અને તારાથી નુકાક થી ત્યારથી જ આ સંસારની અગ્નિથી અમારું કાળજી-હૃદય સળગ્યા કરે છે.

[૧૫]

સગવડ તો લજતાં, માહેશ્વર આવી મળે,
પણુ: મળે ન એક જ મા, કોઈ ઉપાયે કાગડા.

આ સંસારમાં બળન કરતા કરતા સત્તવાન પણ મળે છે, મોટા મોટા વપ વપતા શંકર પણ મળી નય છે, બીજા દેવતા માન પણ જુદા જુદા ઉપાયથી કદાચ મળે છે પણ કોઈ સાધનથી, કોઈ વપથી, કોઈ ભજથી, અને યજ્ઞા વાજનથી પણ સંસારમાંથી જાયલી ને આ એ કદી પાછી મળતી નથી

[૧૬]

મળી ન હરને મા, તેથી: પરમેશ્વર ને પણ ધયા,
પણુ: જાયો ઈ જસોદા, પછી: જાન દેવાણો કાગડા.

મા ને પ્રતાપ કેહવો મોટો છે. ઇશ્વરે જેઠવા અવતાર મા વિનાના કીધા તે બધા પણ પંખા જેવાજ રહ્યા. કાજલા તરીકે મચ્છાવતાર, કચ્છાવતાર, વશાઈ, નશિઈ, હંસાવતાર, અને હયમીનાવતાર, પણ એ તો સ્વયં અવતાર મા વિનાના એટલે જગતમાં એના મહિર માટી અને કોઈએ પૂલ કરી નહી અને માળા ફેરવતા કોઈએનું સમરણ કરતું નથી પણ જ્યારે કીસક્યા; જસોદાને ઘેરે પડવા ત્યારે આને ધરણેર એનું સમરણ અખંડ છે.

[૧૭]

મળીઅલ એને મા, સૌ શકવ કરસનને રહે,
જગ કોઈ જાણે ના, કાસપ મરણને કાગડા.

રામને કીસક્યા મા મળી, કૃષ્ણને દેવડી જસોદા મા મળી, માટે આશ્ચર્ય

જગત એની માળા ફેરવે છે. એના એજ ઇશ્વરે કાગલાનો તથા માછલાનો
અવતાર ધારણ કર્યો પણ એને કોઈ સંભારતું નથી; કારણ કે એને મા ન હતી.

[૧૮]

જનની ઠેકું જોર, રાઘવને રે'તું સહા;
તેથી: માને ન કરી મોર; કરીઓ પિતાને કાગડા.

રામચંદ્રજીના અંગમાં કાચમ માતું બળ રહેતું હતું. તેથી ફરાર થી
પિતાને પણ મનવાને આમળ મરી જવા દીધી. અને માને ન મરવા દીધી. એ કે
હલેવત છે કે ઘોડા ચડતલ બાપ મરજો પણ રે'ડીઆ ફેરવલ મા ન મરજો.

[૧૯]

ધુમીન ધુધવતાં, જોળે ધાવીન જેલતાં,
એ: જોળો ખોજતાં; કયાંએ ન મળે કાગડા.

હે મા ! નાનપણમાં તારે જોળે અમે આનંદથી જેલતાં. ફળીખામાં-
મામમાં ફરતાં પણ દોડીને પાછા તારે જોળે બેસી ધાવીને ધુધવાડા કરતા. એવો
ને તારો જોળો કોઈ જગ્યાએ શોધતાં મળતો નથી.

[૨૦]

મોટાં કરીને મા, ખોળેથી ખસતાં કર્યો,
ખોળે જેલવવા, પાછાં: કરને બાળક કાગડા.

હે, મા ! તે' દેવાનાં હીર ધવસાવી ધવસાવીને અમેને મોટાં કર્યાં.
અવિચળ આનંદના મામ જેવો ને તારો જોળો ત્યાંથી અમેને બહાર ધકેલી

હીધા અમેએ જ સાર માડ્યો સી પુત્રાદી થયા. જ સારની જવાબાથી તપી રહેલા એવા તારા છે અને ખાજા બાજક જનારીને એકવાર હે જનેતા ! તારા બે બે બિસવા દે.

[૨૧]

અમૃત ભરીઅલ્લ આપ, તુકારા જનની તણા,
ળીજા લણુતા બાપ, કોરા આખર કાગડા.

હે મા ! તારી તુ કાશવાળી બોલામણી જેમ કે જાડી આવ, અહીંથી જ, ખાઈ છે, હલા થા, સૂઈ જા, વગેરે સખ્દોમા જરે તુકારા આવે એવા જે તારા તુ કાશના અક્ષરે નક્ષરે જણે અમૃતનો નીચોડ ટપકોનો દોષ છે અને જીભ અમેને આવો, બિરાજો, પધારો, આપુછ વગેરે સખ્દોના પ્રયોગથી ભસે બોલાવે પણ એ માન વાચક સખ્દો તો ધી વિનાના લાડુ જેવા સાવ કોરાધાકોર અને બનાવડી લાગે છ એમા હે જનેતા ! તારા તુકારાની ખીલાસ ક્યારે સપડતી નથી

[૨૨]

સ્વાસ્થ્ય જગ સારો, પધારો લણુએ પ્રથી,
પણુ તારો તુકારો, ક્યાયે ન મળે કાગડા.

હે મા ! આખું જગત એ તો અમારા સ્વાસ્થ્યના સમા છે. ભાઈ, ખડેન, હીકા, સી, કુટુંબ એ તો જધા ॥ અને કઈ સ્વાસ્થ્યથી અમારી આરતી ભસે ઉતારે એમા દેવાતા હીર નથી, એમા આત્માની યોગ્ય નથી, એ જધાની સેવા મામરીમા અમુક સ્વાસ્થ્ય કારણજીવ દોષ છે આખા જગતમાં હે જનની ! તારો તુકારો એ તો જનન આપનાર છે અને એ તુકારાના સખ્દો હે મા ! તારા મોઢા સિવાય ક્યાવ મળે તેમ નથી

[૨૩]

માતા તો મનમાં, ઉણપ કદી ન આણ્યે,
મારે : ' ઉમ્મી અંતરમાં, તારીઃ કાયમ છળી કાગડા.

હે મા ! તારા મનમાં હેરા માત્ર પશુ એણું વાણીસ મા લણે તુ આ
સંસારમાં નથી પણ પુત્ર વત્સવતા બરી તારી મૂર્તિ મારા હૃદયમાં કાયમ
હીજી ન છે. ઉપર જણવેલી એવી હે જનેતા ! તારા ચરણમાં મારાં હાલો
વંદન હજો

આ જાયા દુદા પ્રાસ્તાવીક અને પરચુરણ છે જીવ જીવ ત્રિપપ પર
લખાણ છે. કવિનાની સૃષ્ટિમાં દુદાની કાયા સૌથી નાની છે નિદાનથી
માંડીને સાતી હાંકનાર ખેડુત, દેવ ચારનાર ગોરાળાઓ અને મજૂરી કરનાર
અમણ મજૂરોને મેઢે દુહો હજારો વર્ષની આયુષ્ય ભેગવતો હજુએ નિરોગી
જીવે છે બધા દુદા પશુ પખી, ભેંસ, ગાય, બકરી કુતર, દાથી, ઉદર,
સપ, આકાશ, પૃથ્વી, તેજ, જળ, પવન, દરિયો, મેઘ, કાળદુકાળ કાંદો અને
કમળ એમ સ્થાનર જગમ જીવ પ્રાણીને સખોધી બનેવ છે. એ બધા દુદાના
લાવો આપણે-કાળા ઇમ થાના માનવીઓપર હજો છે. આડેથી, અવળેથી,
નેરડેથી કે નહાંએથી બધા પ્રાણી સમુદ માર્ગે જાય છે એમ જોતો જોતી જોટલી
ચક્રિ એટલો કવિ પ્રજુના અને માનવના સ્તુતિ નિંદાને રસતે ચાલે છે.
ઉડો જાત તો એવોજ હોય છે કે, માનવીના અધમ તત્ત્વોનો તિરસ્કાર અને
સારાં તત્ત્વોની સ્તુતિ. દોહો ચિરીછરી છંને આમળ કાષ્ટએ કહ્યું છે કે:-
' દેખન મેં છેદા લગે ધાવ કરે ગલિર '

[૨૪]

અંતરમાં અવધેશ, રટવાન રોકેલ નઈ;
તેથી: હાલે શ્વાસ હમેશ, કાળ ઘડાં પર કાગડા...

હે કામ ! રાત દિવસના એકવેસ હજાર અને છસો શ્વાસ ચાલ્યાજ કરે છે. તે ચાલ્યા જતા શ્વાસને ધ્યાન ધારણા પ્રણાયામથી હૃદયમંદિરમાં એકે ધરી ધમ્ધર ભજવા રોક્યા નહીં એવા તારાથી તિરકાર પામેલા જે શ્વાસ ચાલ્યા જાય છે એ તો સસાના અત કરવાવાળા કાળ મહારાજને ધેર જાય છે. હજુપણ બાકી રહ્યા હોમ એને પ્રભુ ભજનમાં રોકી લે તો ચારં.

[૨૫]

કાઠી મેલ્યા કોઈ, રામ ભજનને રૂસણે,
તેથી: જાતા હનડા જોઈ; કાળ નોનરવા કાગડા.

હે કામ ! આયુધ્યના જોડના દિવસ ગયા એટલે ધમ્ધરભજન વિનાના જોડના દિવસને કામકોષ લોભ એક છર્મી, ફલ, આગસમાં વિતારીને કોરા પાકાર કાઠી મેલ્યા છે એ બધા દિવસો તારા પર રેર વૃત્તિથી કાળ મહારાજને મોતરવા ગયા છે અને બાકી રહેલા પણ ત્યાંજ જશે માટે હજુ બાકી રહેલ દિવસો ને મનાવી લે-ધમ્ધર રમરણ કરે.

[૨૬]

ઉજળીમાં આવેલ; પગીઆં તો માથે પ્રગટ;
કાળાંને કાઠી મેલ, તને કેસ સડિયો કાગડા.

રામચંદ્રમાં એ એપાક છે. તે આઃ અન્ય સગીપ ભયડે સીતકેશ

મનદુઃખ જરૂર પડે ત્યારે ઉપદેશ : મહારાજ દયારથને કાન પાસે લમણાનો એક ધોળો થયેલો વળ દર્પણ જોતાં નગરે પડ્યો તેથી તેને એમ લાગ્યું કે આ વાળ મને વૃદ્ધાવસ્થાનો ઉપદેશ આપે છે. ત્યાર પછી તુરંત જ તેણે રામચંદ્રજીને રાત્રી કારખાસે સોંપ્યો એમ હે કામ ! કેશ કાળા મટવા માંડ્યા છે અને એ પાંચ ધડપણમાં ઉજળા થવા લાગ્યા છે. તને એ ઉપદેશ આપે છે કે હવે હે શવ ! તું પાંચ તારાં કાળાં કૃત્યને કુકૃત્યને—છેડી દે ને ઉજળો થા.

[૨૭]

ઉભા નિત આગે, તંગ તળેલે તાણતા;
પણ : વાંસા ના વાગે, તારે : કામ ન લાગે કાગડા.

હે કામ ! એવા ને ચકિત્કીણ મિત્રો આકરો કે કુટુંબીઓ દરેકજ દાય જોડી પાસે જ ઉભા રહે છે દોઢી દોડીને બીજાં કામ પણ કરે છે. ઘોડાં પર પલાણી જતાં માંડી આપે છે. પણ ને ચરચીર નથી તે મજસુસ ભયારે લગાડેલો યોગ હોય, દુસ્મનેના અંગ પર ધા પડતા હોય, ત્યારે એ ચકિત્કીન માનવીઓ નકામા છે એટલે ત્યાં તેઓ કામ લાગતા નથી.

[૨૮]

ફડા મુખ રાગે, મીઠાં માખણીઆ લણે;
જેઠી : ખેલેલું આગે, (તેથી) કામ ન લાગે કાગડા.

જે અતિ પુશામતીઆ હોય છે, આગળ ખેસીને કાચા માખણ જેવું ડાઘું કૃત્ય ને ભ્રષ્ટ્ર કરતા હોય છે, જેને પોતાના રસાઈમાં સધતું

આવી ગયું એવા જે માખણીયા સ્વાધાં સ્નેહીઓ જે દિવસે તત્ત્વરથી
દુરમનો સાથે લડવાનો વખત આવે તે દિવસે જરા પણ કામ આવતા નથી.

[૨૬]

મન ગમતાં માગે, મોઢીથી માથાં દીએ,
જેદી. ચોરાવું આગ્યે, (તેદી) કામ ન લાગે ઠાગડા.

જે સ્નેહીઓ કાંઈને કાંઈ કાયમ વસ્તુઓ માગ્યાન કરે છે. એટલે
કે જે બેશરમ છે, જેઓ કુલ—હવસ હલવાના છે, જેના સમય કાંઈ પણ
સ્વાધાં માટે જ છે જે મોહાના ધણા ઉદાર હોય, વર્તનના ધણા સોજી
હોય દરેજ જીનેથી બોટખો. માથું આપતા હોય એવા જે કુબ્ધ
સ્નેહીઓ છે તે અગ્નિ જેવી આકરી પદ્ધિ થી હોય ત્યારે કાંઈ
દિવસ કામ લાગતા નથી

[૩૦]

ગોતર નવ ગણે, વાતુડા લેક વસવા;
ઈ ટાણે મોત તણે, કામ ન લાગે ઠાગડા.

પોતાના જ કુટુંબમાં જેનાં આચરણ દલગી હોય તે વિશે બાગમનો
એક કુરો છે જેમાં પત્ની પોતાના પતિને ચિખામણ આપે છે.

શુક ગોત્રીજ. જે રાણી, બાયાં હુંદો બજી,

કથક એતાં એણુ ના, બાધાં માય અખજી,

ગુની સ્ત્રી, પોતાના પતિ આપની સ્ત્રી, કુળગેર એટલે પ્રજા સ્ત્રી
પાને પોતાના બધાં પિતૃજીની સ્ત્રી—એનો હલકાકા બોગકમાં પણ

અવક્ષ છે, એમ જેઓ ગોત્ર ગોળસ છે, જેની આંખ કુટુંબની સ્ત્રી પર પડતી હોય, જેના હાથ ગોત્ર ગરદનમાં ગોળસ થયા હોય, જે લણીજ વાયડાઇની વાતો કરતા હોય, એટલે જે મિથ્યાભિમાની હોય એવા એ અપવિત્ર મિત્રો ખરેખર મરણને ટાલે એટલે સંકટ વખતે કોઇ દિવસ કાચ આવતા નથી.

[૩૧]

તનમાં આવે તાવ, હૈડાં ટાઢે હડવડે;
લેથી પુછે ભાવ, કરીઆતાનો કાગડા.

શરીરમાં ત્યારે તાવ આવે છે અને ટાઢ આવવાથી આપું શરીર ધૂજળા લાગે છે ત્યારે જ માણસ દુકાને કરીઆતું લેના જાય છે. આગળ તો કોઇ કરીઆતાના ખખર પણ પુછવું નથી અને છેવટે કરીઆતાનો સમઘ તો માણસો તાવના જાયથી જ જાય છે.

[૩૨]

તેને ન મળે તાત, પછી બે જનમ્યાં પ્રગટ;
પણ રહે દીને શત, કેમ વિજેગી કાગડા.

મા બાપ વિનાનાં બે પંખી સી કોઇ જોઇ શકે તેમ જનમ્યાં-પ્રગટ થયાં છે એ સર્તી મેન બાઇ કોઇ દિવસ ભેગાં થન ઘડતાં નથી મગી ઘડતાં નથી. તેનું શું કારણ છે આ તો એક વાત જેવો દુકો છે. તે બન્ને પદીનું નામ દુકાની અંદર જ આવી જાય છે ત્રીજા ચરણમાં

‘ રે’હે દી ને રાત ’ એટલે રાત અને દિવસ એક રાત રૂપી એન અને ખીજે દિવસ રૂપી બાક તે કાપ દી મળી શકતાં નથી. એટલે રાત અને દિવસ.

[૩૩]

હરીએ હાંકેલ હોય, પશુન પંખી તણી;
એળ ઉધાડી નોય, કહીયે વખની કાગડા.

જેને એજ કહેવામાં આવે છે. એવું જે પુરુષ મિત્ર તથા સ્ત્રી મિત્ર-
તે પશુપંખી તથા ધા માંડીને તમામ જુદો, તેનાં જે બીજક કિલ્લતિ સ્થન
તે આમડાં અને હાલથી હાલિસ હોય છે. આમડાની કાચળી પુછડા, અને ખીજાં
તે તો ફળની અંદર દંડાએલ હેય છે. જેને તાણું કહેવામાં આવે છે એવું
કાષ્ટ પ્રાણી ઉધાડી એમવાળું હોય તો તે માનવી છે. જે કપડાં પહેરે પડીજ
તેની એજ દંડાય છે.

[૩૪]

પંડના જોર પરે, ઘટમાં લડેસો ઘણો;
તેથી: સાવજ નો સંધરે, કહીએ લોજન કાગડા.

પોતાના જગ પર જેને અખંડ વિશ્વાસ છે એવો જે સાવજ એ તો
પોતાનો ખોરાક દરરોજ દંડાટક નવો મેળવી લે છે. મહે ખાવા નહીં મળે
તો શું ઘણે એવો વિચાર કરીને તે કાપ દી ખાવાના પદાર્થોને સંમદ
કરેલો નથી.

[૩૫]

ધીંગી ઢાલ ધરી, તે પગલાં કેસર તણાં;
તેથી: બેઠી જઈ બકરી, કુંભાચળ પર ઠાગડા.

એક દુબળા પુછ્યેલ બકરી પગ ન ચાલવાથી રસ્તામાં બેસી
મધ આધે દુર સાવજનું પગલું દીકુ એટલે પગલા પાસે જઈ બેઠી.
મોઢી વારે એક મોટો હાથો તે રસ્તેથી નીકળ્યો. હાથીએ છેટેથી હાકલ કરી
કે એ બકરી દુર ખસી જા દુર. એવી ધણી રાડો પાડી પછુ બકરી
ઉભી ન થઈ. એટલે નજીક જઈ કોષે બરાએલ હાથીએ તેને સુંઢમાં
પકડીને પકાડવાનો ઇરાદો કર્યો. ત્યારે બકરીએ કહ્યું કે હાથીમાઠ આ
મિરનો જે રાજા સાવજ છે તે મને મહેન કરી બોલ્યો છે અને એની
નિશાનીમાં પોતાનું પગલું પાડી આપ્યું છે, એટલે અહીં બેઠી છું.
હમણાં તે સાવજ અહીં આવશે. જેમ સાવજનું નામ સાલિયુ ત્યાં તે
હાથીની કાળપ ધરી મધ અને વગર કાકસે દેવ આબ્યા સરીર કુજવા
લાગ્યું, કાસાવાતા કરવા માગ્યો કે બકરી બહેન મારા અપરાધને માફ
કરો. મારી વાત સાવજને કહેશે નહીં. બકરીએ કહ્યું કે મને જૂખ
લાગી છે માટે તારા કુંભાચળ પર મને બેસાડીને ચારો ચરવા દે એટલે
તારો શુનો માફ હાથીએ પોતાની સુઢવતી બકરીને પોતાને માથે ચડાવી.
સારા સારા વૃક્ષો આગળ ઉભો રહે અને બકરી ચારો ચરે એ બધો
સાવજનાં પગલાંનો પ્રતાપ

[૩૬]

ન લાણે એને નીર, પ્રથમી કોઈ પછુશે નઈ;
જેને: વાલાં તણ્યાં વીર, સૌ: કાઢવ લાણુશે ઠાગડા.

પાણી ન્યારે પાણી મગી જાય છે ધૂળ ન્યારે ધૂળ મગી જાય છે,
પાણી પાણીને છેડી ધૂળમા મળે છે અને ધૂળ ધરતીને છેડીને પાણી સાથે
મગી જાય છે ત્યારે પાણી કોઈ પાણી કહેતું નથી તથા ધૂળને કોઈ ધૂળ
કહેતું નથી સો તેને કાદવ અથવા કીચક કે મારો કહે છે

[૩૭]

મેમડ તાણે વાય, જોઈ કર જુતળ જઈ,
તેથી પોકારે પડાઈ, ઠાણા પડીઆ ઠાગડા

પડાઈ અથવા ઠાગળનો જે પતમ જનારી આકાશમા ચડવે છે એને
એક પુછકુ બાધનામાં આવે છે બહુ પવન લાગવાથી તેમા ધરરર એવો
અવાજ થવા કરે છે, એટલે તે પતમ ચીસો ખાડે છે કારણ કે તેને ખેતકુ
ડુબ્બ થાય છે એક તરફથી મજસનો હાથ નીચે તાણે છે અને પવન ઉચે
તાણે છે આરી દુર્દશાથી પતંગના હૃદયમા શકા પડી જાય છે બહુ પવન
લાગવાથી મગજ ફાગી જાય છે

[૩૮]

જેઠ કુકેલ જોય, ઉપર પાણી આળસ્યા,
તરસા છીપાવે તોય, (ન્યા) કરજે વીરડ ઢાગડા

જેઠ મદિનાના આકરા ઇનજાથી નદીમા પાણી ધરી જાય છે ઉપર
પ્રવાહ દેખાનો નથી પણ હે માનવી ! ઉપરની રિશ્તિ ખરાબ જોઈ અને તેની
અગત્યના કરીશ નહીં એના તગમા બહેળા પછી છે તારે તરસ છીપ વડી

હોય તો તું વીરડો કરજે, તને તૃપ્ત કરવા જોટું પાણી એના હૈયામાં નદીએ
સઘરેલ છે

[૩૯]

જીવાઈ જોટાણી, ઘર ભીતર વેરી ઘરો',
ત્યારે માખી મધ તણી, કંડવા ઘોડે કાગડા.

પોતાની આજીવિકા લઈ લેવા જ્યારે મધપુગમાં ચતુ એટલે મધ
પાડરાનાળા દાખન થાય છે, ત્યારે નાની એવી પણ તે મધમાખી રીસે બરાધને
તેને કંડા-કંડા પાડા દોડે છે.

[૪૦]

માનવ ધરના મેલ, ઘાણીમાં તલડા ઘરો;
તલમાં નરયા તેલ, કેવાણો ખજા કાગડા.

પોતાના સ્નેહી મિત્રો અને પરીજનોનો ત્યાગ કરીને જે તમ
પણીને મગવા ગય છે, તેની અદર દાખન થાય છે, ત્યારે ઘાણી તેને પીની
નાખે છે પોતાનું તેન રૂપી જે જીવન તે તો જીવુ પડી જાય છે અને પાછળ
જે રહે છે તેને જમન ખોળ એટલે ખજા (મુરખ) કહે છે

[૪૧]

મુરખ ઘર સઘરેલ, ચોરી જળ માયર તણા,
અશાહે જોડેલ, કીંટ ન રયા કાગડા

ચોરી એવી વરણ છે કે કાંઈના ધરમાં જરતી નથી-હજમ

ચતી નથી તેનો દાખનો કે સમુદ્ધુ જળ, સર્વ પેતાના કિલ્લો વડે અ!
મદિના ચોર્માં કરે છે પણ એ માસામા અઘાદ-મદિનામાં તે પછી સર્વને
ઓઢી કાઢવું પડે છે બીજાનું દરી અને લાઘ લીધેનું કાલમ કાઢે જોગની
ચાવું નથી

[૪૨]

બીડીન ઉલેલ બાથ, રાતા ધર્મ ઉભા રયા,
સાપાખ્યા ન ખીલા સાથ, કાટ પાગી ગ્યા કાગડા

લાકડાની બહાર જડેન ખીના જ્યારે લાકડું સળગે છે ત્યારે ધીમ
લાલ લાલ બની જાય છે જાણે પોતનું સમાધી લાકડું બને છે એમને
ખીનાને રીસ ન થી હોય, પણ એ તો વાત ઘણ અને જોમના તેમ રહે છે
અને લાકડું રાખી જાય છે

[૪૩]

ખીલા ધાવ જળ્યે, નોખા જે પડતા નઈ,
કફરે કાટ જળ્યે, (ત્યારે) કુદીન લાખ્યા કાગડા

લાકડા જડેલ ખોતને ઘણા વગેરે ઘણ પછી ધન્યથી ઉબેડે તે
પણ એવો કાટ જળી ગયો હોય છે તે કામ રીને જુદા પડના નથી પણ
જ્યારે લાકડું સડત આવે છે, જ્યારે અગ્નિ લાગે છે ત્યારે મુખના જ મિત્ર
બનેલા એ ખીના કુદી કુદીને જળી જાય છે (જ્યારે કેમ મમન સળગે
અને લાકડું કાટ છે ત્યારે બહાર જડેલા ખીલા સીધા ઘણ જાય છે અને
લાકડાની નીખી જાય છે)

[૪૪]

(એને) હેઠે વેર ન હોય; (જેનાં) પ્રીતાણુ પંડડ્યાં ઘડ્યાં;
કાઠ ખીલા ને કોય, કાંઠે કરચે કાગડા.

આખો અવતાર જીવચાપ અવગ્રાવનાર અને છેડે વિશ્વાસઘાતી એ
સોદાના ખીલા પર લાકડાંને કાઠ દિવસ વેર ચતું નથી. ધમરે જેતું રનેહવાણું
પરોપકારી શરીર બનાવેલ છે તે તો પોતા પર જુરામ કરનાર પર કાયમ
ભલાઈ કરે છે. મહાસાગરમાં વહાણુ જુડી જાય છે. તેનાં પાટીઆં કટકાકટકા
થઈ જાય છે છતાં સોદાના ખોલ ને કદીએ પાણીમાં લાકડું ધકેલી દેતું નથી.
એ તો પોતાની સાથે સોદાને તારીને કાઠે લાવે છે.

[૪૫]

તનડાં છુટે તોય, પ્રીતું પાલટચે નહીં;
જળમાં ખીલાન જોય, કાટ ન જોજે કાગડા.

લાકડાંના પાટીઆનાં મહાજળના ગપાટાથી ટૂકડા ટૂકડા થઈ જાય,
તેને પોતાના શરીરનું કશું જ્ઞાન રહેતું નથી, પોતાને કાઠે નીકળવું ભારે થઈ
પડે છે, છતાં તે લાકડું ખીલાને કદીએ પાણીમાં છોડી દેતું નથી.

(૪૬)

કાઠ ખીલાન કોય, જળમાં જતનાયું કરે;
(નહીં તો) તારણુ પ્રધને તોય, કળંક જોસે કાગડા.

લાકડાંનો ગુણ પાણીમાં તરવાનો અને ખીલાને તારવાનો છે. લાકડું
ખગી જતી વખતે ખીલા જાગી ગયા-તેની સાથે ન જળ્યા, વિશ્વાસઘાત

કર્પો. એ બધું યાદ રાખીને વેર વૃત્તિથી લોકોના ખીલાને લાકડું પાણીમાં
બોળી દે તો ખીલાને તારવાનું એનું જે ખીરદ છે તેને કલંક લાગે. માટે
પાણીમાં અપકોરી ખીલાને જાતન કરીને લાકડું ભગવે છે.

(૪૭)

ઘોડાન હિંટ ઘણા, ભેજન સો જપડું કરે;
(પણ) લોગણ લાંગેના, કુંભાયજ વિજુ કાગડા.

ઘોડા અને હિંટ પંચનો લાંબામાં લાંબો રસ્તો કાપે છે. આખા
દિવસમાં સો સો ગાઉ ચાલ્યા જાય છે. પણ ભાડાં જડેલા કિસ્તામાં મદાન
ભયંકર જે કમાડ હોય છે તે હાથીના ટલા સિવાય ભાંગ્યું નથી.

(૪૮)

આશા અઠ માસે, ઉરે દહી ન આણજે;
છત્રી ચોમાસે, (તને) કોરે રાખે કાગડાં.

શિયાળો, ઉનાળો વગેરે ઋતુમાં છત્રી પાસેથી કેઈ દામ લેવાની તું
આશા રાખીશ નહીં અમુક દિવસ તો નેને સાચીને જ રાખજો. છત્રી તો
હકન ચોમાસામાં વરસાદથી તને ખીંજાય નહીં દે.

[૪૯]

કુર્સાં ન સાચાં કોય; આખું ઉપર આવશે;
જગ ને અપજગ ભેષ, દીકીન ન મળે કાગડાં.

આંખ પડીજ રાખજો છે કે, કલ્પી છે, દિજુ દષ્ટિરજા છે કે સરી

દષ્ટિવાળી છે, લક્ષ્મીનાથ ભરેલ છે કે બેશરમ કોરી ધાકાર છે, ભક્તિ ભરેલ છે કે પારાધિવૃત્તિવાળી છે, એ બધાં સારાં ને નરસાં વિશેષણો સૌ આપને જ આપે છે. પણ જેનાથી આંખ સારી નરસી નજર કરી શકે છે તે તત્ત્વ જોટલી કીકીને જરા કે અપજરા કોઈ આપતું નથી. જરા અપજરા ધણે ભાગે મેરાંને જ આવે.

(૫૦)

કુંડાં આગ થીયાં, ડુનીયાં કહિયા દેવતા;
(૫૧) તેનાંય ઘર તણ્યાં, (એને) કહીએ રાખું કાગડા.

કુંડું (કાંચમા કાંચ સાકડાનો કવચ ભાગ) એ કુંડું સાકડું જ્યારે અગ્નિમાં દોમવાથી સાકડું મટી જાય છે—એનામાં સાકડાપણું રહેતું નથી, એ તો દેવતા બની જાય છે, તેનાથી હવનદોમ વગેરે થાય છે, સૌ તેની પૂજા કરે છે, એજ દેવતા બનેતું સાકડું જ્યારે દેવતાપણાને—અગ્નિને તજે છે ત્યારે સોડા એને રાખ કહે છે અને તેને બહાર ફેંકી દે છે.

[૫૧]

ગળથી નોથ ગળ્યાં, રંગ બીજે રંગીઆં નહીં;
વારી વરાળ તણ્યાં, કડવાં ન થીઆં કાગડા.

વરાળના પાણીમા એવો ગુણ છે કે એને જમનનો કોઈ રસદ અથવા દોષ રંગ પોતા જેવું બનાવી શકતો નથી. મોજાની કે સાકરની ચાસણી થની દોષ તેના પર વાસણ કાંઠી વરાળનું પાણી જોઈએ તો તેમાં મગપણ આવતું નથી. તાલ, પીંગા કે વાલગા કોઈ પત્થરની બટીનાં વરાળના પાણીમાં કોઈને

માત્ર રંગ આવતો નથી કોઈને પણ પેતા જેવું મનાવી ન શકે એવું એક વરણનું પાણી છે

(૫૨)

કુણી વીજળ કોય, હીઓ તા ટાઢી લાગતી,
પણ જનીઅલ સરાણે જોય, (જિના) કોઠાની વાતું ઠાગડા

(વીજળ) તરવાર ખરાબર સળવેલી હોય તેવી આનમાંથી કાઢીને ઉપર દાઢ ફેરવીએ ત્યારે સુવાળા રેસમ જેવી લાગે છે અને ટાઢી બોગ લાગે છે ખરી રીતે એ જેવી છે તેવી મદારથી લાગતી નથી પણ એવું હવે જાણવા ત્યારે સરાણે ચઢાવે ત્યારે ફાટ ફાટ અગ્નિ તેના મેદમાંથી ઝરે છે. એટલે એ ખરી રીતે જેવી છે તેવી સરાણે ચઢાવે પછી જાણાય છે.

(૫૩)

અગડા ઉનાં હોય, (કોડ) આપે તો આડી પડે,
(પણ) ઠસતર વારણ કોય, (જિની) કોકળ ગરણી ઠાગડા.

પાણી, દુધ, ધી વગેરે ગાળવાની મળણી છે, તે બીજાને કાપ દુધ, ધી આ આપે ત્યારે પેઢી આડી પડે છે એનું શરીર ઉનું ઘડ જાય છે, એને ધણુ દુધ સહન કરતું પડે છે બેનદારને એમ લાગે છે કે આ મરણી કોને કેમ આપે ત્યારે આડી ફરે છે પણ ખરી રીતે એ મળી તે. મદાન પચેપચારી છે, કાચુ કે પેતે દુધ તથા અજાજલ રસન કરીને જવું બીજાને નુકસાન કરનાર જે (કસતર) કયરો તે પેતેજ રાખી લે છે

[૫૪]

ધોકા શીર ધરાય, ચીજીં તો નજરે ચડે;
દીવે નો દેખાય, કુંડાની હેઠળ ઠાગડા.

ધોર અંધકારવાળા ધરમાં દીવો પ્રગટવાથી આખા ઘરની તમામ વસ્તુઓ જોષ રાગાય છે પણ એ ધરમાં એક કુંડું હિથમુ વાગીને તેની નીચે રાખેની ચીજો જોષ લગતી નથી ગમે એટલા દીનાતું અજવાળું કુંડા નીચે રહેલી વસ્તુને બતાવી શકતું નથી પણ તે માગીના કુંડા પર ધોકા મારે એટલે તે કુટી જાય અને પછી તેની નીચેની તમામ ચીજો જોષ રાગાય છે.

[૫૫]

જોયાં મુખ જળે, મીઠાંન જીહ્વા માનવી;
મીતર કાઠ મળે, કાચ સરીખા ઠાગડા.

પાણીમાં મોઢું જોવાથી જોવું છે એવું કદી દેખાતું નથી. કારણ કે કુત્રામાં નદીમાં કે તળાવમાં મોઢું જોઈએ છીએ ત્યારે પરનથી પાણી હાથ્યા કરતું હોવાથી મોઢું લાણુ, પોણું ભેરયું દેખાય છે એમજ સ્વાધી રોડીઓ આપણે જોવા હોઈએ એવા કહેતાજ નથી. પણ સાચા મિત્રો કાચ જેવા કાંઈકજ નવરલે મળે છે, કે જે આપણા પરમ હિતેચ્છુ મિત્રો હોય છે જેનાથી આપણે જોવા હોઈએ તેવા જ તેમાં દેખાઈએ છીએ, જેથી આપણને આપણા ગુણ અવગુણની ખરી ખતરી કાચ જેવા મિત્રોથીજ થાય છે.

(૫૬)

લાખુ મસ લગે, જીવાડીન પોતે જીવશે,
મીસાને નો ચડે, કેફ દાડનો કાગડા.

કાચના મીસામા દારૂ બરેન હોય છે હજારો અને લાખો વરસ પીતી જાય છતાં મીસાને કોઈ દિવસ દારૂનો નરો ચડતો નથી, અને તે સાંમે પોતામા રહેન દુર્ગંધુરાગ દારૂનો નાચ કન્વાની કોઈ દિવસ ધ્રુજા સરીખી પણ કરતો નથી. તેમ આ ખરાબ વસ્તુનો સમ થયો છે આટલે પોતે પણ આત્મહન્યા કરતો નથી એટલે કોઈના નાશની ધ્રુજા સિવાય પોતાનું જીવન સમતા હોયોને જીતીને પસાર કરે છે

(૫૭)

દીપાવે દરને, અનહદ મેનત આદરી,
ત્યાં એફ ઉદરને, કાઢી મેલે કાગડા

ઉદર મદિનાના મદિનાઓ કુ. જોદસની મદા મહેનત કરી ધણી દારૂ વાગુ આફુ અગુ સુદર પોતાને રહેવતુ દર તેણે કરે છે. અકરમત તેમા સાપ આવે છે જોયો ઉદરને ભાગી જવુ પડે છે અને કાઢ પણ મહેનત સિવાય એ સુદર દરનો ઉપયોગ સાપ પોતે કરે છે નિર્મળો મામે બાગવાનની નીતિ આવી જ હોય છે, તેને તેઓ નીતિ કહે છે.

(૫૮)

એ છે અજવાગુ, પાગીને નોનરવું પડે,
આવે અધારૂ, દીધા વીણુ કાગડા

અજવ ગું (મદાર) ઉત્તમ છે અધાર ખરાબ છે ઉત્તમ વસ્તુએ.

અચરા ગુણો મહેનત સિવાય આવતા નથી. મકાન બંધ હોય ત્યારે તેમાં પ્રકાશ આવતો નથી પ્રથમ બારી ઉઘાડી તેને આનંદ આવકાર આપવો પડે છે, અને પછી જોટણી ધડી તેને રાખવું હોય. તેટલી વખત તેને પાળવું પોષવું પડે છે, એટલે બારી ખુલી રાખવી પડે છે, પણ જો બારી બંધ કરે તો ઘુસ્ત તે ભાગી જાય છે. અધારાને કોઈ દિવસ નોતરું આપવું પડતું નથી એ નો બંધ જ રહે પણ આવેજ જ હોય છે.

(૧૯)

ગળ સાખું ગળવા કળું, ઘર નીચો ઢળવા,
ફળ મીઠાં ફળવાં, (એને) કેવું ન પડે કાગડા.

વૈદ્યાખ માસમાં સુદર સાખ આપવાનું તથા કેરીના ભારથી નીચે નમવાનું અને અમૃત જેવા મીઠા ફળ (કેરી) આપવાનું આંખાને કોઈ દિવસ કહેવું પડતું નથી. એ તો એનો સ્વભાવ છે—તે અનુકૂળ રીતે દરેકને કેરી જ આપવાનો.

(૨૦)

ત્રઠ મોતી કરવા તણું; ભરતી ભરવાનું;
લેઈ લેવાનું, (એને) કેવું ન પડે કાગડા.

લાખો રૂપિયાની કિંમતના કાઠિ મોતી બનાવવાનું તથા રાત દિવસ ભરતી ચડવાનું અને હંમેશાં લેઈ કરવાનું સમુદ્ધને કોઈ દિવસ કહેવું પડતું નથી. મહા મુશ્કેલી મોતી પોતાને કાંઈપણ ઉપયોગમાં આવનાં નથી, એ તો

મનુષ્યો નહીં જાય છે, છતાં પણ મોતી મનુષ્યો કામ સમુદ્ર કોઈ દિવસ કરતો નથી તેના હૃદયમાં પણ અનંત દર્દો લઈ હશે પણ કરતી તથા દહેર વોરે ગુણો કદાપિ સમુદ્ર છુત્તો નથી.

(૧૧)

રાતે ઘોડા શેડવી, પો તરુ પુગ્યાનું;
એને ઉગ્યાનું, કેવું ન પડે કામડા.

આખી રાત ઘોડા હાગીને પ્રાતઃકાળ અગાઉ તો ઠેડ આયમણી દિશાથી પૂર્વમાં પહોંચી જઈ અને નિષ્ક્રિય થવાનું સૂઈને કદાપિ કંઈકેવું પડતું નથી રાત અને દિવસના અપાર માકને સૂઈ કોઈ દિવસ મળ્યો નથી અને જન્મને જીવન પ્રમાણ આપવા કોઈ લાચારી કરે એવી હુઝળ પણ ક્યાં સિવાય પેતાનું કર્તવ્ય પોતે અચૂક ક્યાં જ કરે છે.

(૧૨)

સોજીનણ રીતી સદા, ઉંચે આદ્યતા;
અળ મારે અડતાં, એને કેવું ન પડે કામડા.

(મોજી વીંજ્યુના બચ્ચા) એમણે (વીંજી) નો જનિસ્તમાવ જ છે બીજાને દુ ખ આપવાનો. રહેજે પણ તેને કેમ મારો કે કોઈ જરા અડે તેની સાથે જ પેતાની ભેરી અગાધી ડખ રહેને મહા પીડા આપે છે. તેમ કરી તે તો વીંજીનો સહજ ધર્મ છે તે વાન તેને કોઈએ શીખાવવી પડતી નથી.

(૧૩)

મોળા દન માગણુ મળે, અંગ રોગીન અરીયાં;
ઘર ઘાતક થીયાં, (ત્રણે) કંકરી વેળા કાગડા.

અરાજ દિવસો એટલે બીડનો વખત પોતાને ખાવાનાં ફાંફાં હોય, આવા કડક અને કપરા દિવસોમાં યાચક-માગણુ માગવા આવે; શરીર અશક્ત હોય; રોગે ઘેરી લીધેલ હોય, પાણી પીત્રા નેટલી ચક્તિ પણ જ્યારે ન રહી હોય તે વખતે દુશ્મન આવી હાકલ કરે, પોતાના જ કુટુંબીમાં ઘાત થઈ હોય અને એક જગ્યામાં રહેલું-એ સ્વજનઘાતક સામેજ હોય અને રાત દિાસ પસાર કરવાં, આ ત્રણે અરાજ વખત કહેવાય.

(૧૪)

સીમાડે અરિ સામટા, એકલ આદ્વજવાં;
વારતનાં ભરવા, ધી: કંકરી વેળા કાગડા.

એકલા વેરાન જંગલમાં જ્યાંથી ગાય જાય હોય એવી સીમાડાની જમ્મા હોય, કેમકે માણસનું જંબુનું ન હોય, ત્યાં હથીમાર ત્રિન ચામ્પા આવના હોય, એમાં ધણા દુશ્મનોનું ટોળું હથીમારે ખખડાવના ઘેરી વળે અને હાંકલ કરે કે માટી યાગે. હથીમાર યાગે, એ સામટા ચતુર્થો સામે સમ્રાજમાં એકને ખાલી હાથે ઉતરવું એ પણ એક માણસનો અરાજમાં અરાજ વખત કહેવાય છે.

(૧૫)

પાણી પણ એકજ પીએ, આંખામાં ઉલો હોય,
પણ નેમળ મીઠો નોય, ઠડવો લીંબડ કાગડા.

આમના વનમાં લીંબડે ઉઘો દોય તે આંખાની સાથેસાથ એકજ
જાનનું પાણી પીએ છે, આંખાની ડાબે ડાબે ધમીને દીવેળા મારતો હોય છે,
દાયમ આંખાનો જ એને સગ છે. પણ એના બીજામાં જે કડવાશ ફુદરતે નાખી
છે તે ગમે તેવા મીઠા સંજોગોમાં પણ બદલાતી નથી. એટલે એ લીંબડે
આંખાની વચ્ચે જ મોટો ચવા છતાં કોઈ દિવસ એની કડવાશ તજી મીઠા
નથી થતો.

[૧૬]

ઝેપી આખો રાતમાં, અને પાણી ઠડવાં પાય;
ટાણે ફળ તકાય, એને ફેરી જ આવે કાગડા.

આવળના ગનમાં—જગનમાં આખો વાવી અને પડી એને કોઈ
દરોજ કડવું પાણી તપ, પણ ફળ આપવાની મોસમે તો એ આમને ફેરી
જ આવે છે કારણ એ તો એના બીજનો—ફળનો સમાવ છે, તે કેમ
દિવસ બદલાતોજ નથી.

(૧૭)

આગ્યુંમાં એરાય, ધમણે તરેટાં ધમે;
તોય કાળપ નો કળાય ફળ ફુલનના કાગડા.

મોનાને અગ્નિમાં તપાવે, ધમણે ધમે, ફરી વર ઉઘાળે, બદલાતો

રસ બનાવે એરણુ ધણુ પર ઝીપે, કાપીને કટકા કરે, ફરી ફરી તપાવે છતાં એ કુદનના-હેમના ફૂળનો એવો સ્વભાવ છે કે એટલા દુખ વેઠ્યા છતાં એના મોઢા પર કોઈ દિવસ કાગપ આવતી નથી. એટલે એ બધા દુખ ભોગવવા છતાં સોનાનું મોઢું ક્યારેય કાણુ ચણું નથી એ તો એના ફૂળનો સ્વભાવ છે.

(૬૮)

જળીમાં પાણવ ભેય, પંડમાં ભો કાંકાં પડયાં;
એને: નાડયેં સાંધા નોય જેનાં કચેવર બગડયાં કાગડા.

પડું જુનું ચાતા એકદમ કસ મિનાનું થઈ જાય છે. તેના શરીરમાં નાનાં મોટાં ધણાંક કાકા પડી જાય છે પણ તેને સાધરા દરજ્જા પામે લઈ જાય ત્યારે દરજ્જા સાધરાની ના પાડે છે કારણ કે તે તની શીયાળ, રેશનો પડક, એ કપડું રાખી ચાલુ નથી એટલે જ્યાં સોય મારે ત્યાંથી ફાગી જાય છે. એવા કપડાને જળી મધુ કરેવાય છે. પણ એની નાક એટલે કિનાર જરા ઠીક હોય પણ ત્યાં ઠીક સાધો થતો નથી, એનું તો અખું અંગ બગડી મધુ તેને માટે બીજા કપડા સાથે સાધીને એકમેગ કરવો એ કદાપી બનતો નથી માટે એ મહેનત જળી મચ્છેન કપડા માટે નકામી છે.

(૬૯)

લવકારા કંકરા લવે, હરદમ ખીડા હોય:
પણુ: ભગે ચુંમડા ભેય, કેમ દેખાડીએ કાગડા.

દે કાજ, જાંજ (સાધક)-ચુચ સ્વાનમા જે ચુંમડા વધા હોય તેમાં

અપાર પીડા થતી હોય, અંદર પર અને પાસના દુઃખદ સ્વકારા થતા હોય
પણ એ ગુમરાં કાઢને ન બતાવાય. કારણ કે કુડેકાણાનું દરદ કેમ બતવાય ?
એ દરદ બતાવવા જતાં આપણી એમ ઉધાડી ચાવ. જમનમાં એવાં ઘણાં જ
દુઃખ, દર્દ, ક્લેશ હોય છે કે એ તો ભોગ્યે જ છુટકો. કાઢને કહેવાય નહીં.

(૭૦)

પરનાળેં ધી પાવ, કંઠ અંદન હોઆ કરો;
પણુ: એને જે હી અડવા બાવ તે હી: કાળી બગતર ઠાગડા.

હે કાગ, અગ્નિની સાથે મિત્રતા બાધી એને ખુશી રાખવા માટે મોની
પરનાળે એમા ઘણા દિવસ ધી હોમો અગર અંદન જેવાં કાષ્ટ અદર નાખો,
એમ વરસોતા વરસો એની બરદાસ કર્યા પછી પણ એ અગ્નિને અંગન
ભાખખંધ માની રપણ કરવા આવવા ન જરો. કારણ કે એ બધી વસ્તુઓથી
બીજાને બાગરાને ગુણ અગ્નિ કી ઊડતો નથી એ તો અત્યાં જ કાળી
બગતર કરે છે.

(૭૧)

એ કુળ ઝેરી આપ, એમાં: ચાંદોન ગંગા શું કરે;
સંકર કંઠમાં સાપ, કડવો ન મટયો ઠાગડા.

હે કાગ, એના તો કુળ ઝેરીનાં છે, એના વરા વારસો તો કડવા જ
છે એવા સર્પના કુળને રહેવાને માટે સંકરનું ગળું હોય કે જટા હોય.

શંકર ભગવાન જેવો સંતમંગ હોય, પડખે જ અધમ ઉધાણી મગા હોય, સર્વ જગતને શીતળતા આપનાર ચંદ્રમા એ સાપને સ્પર્શતો હોય. છતાં સાપ પોતાનું એર કદાપી તજતો નથી કડવાશ મુકતો નથી. એમાં શિવ, ચંદ્ર અને મગા કાંઈ કરી શકતાં નથી

[૭૨]

એકઃ લીએ ભરખી લોઈ, હલ ખીજું ટાઢક દિએ;
જળોન કમળ ભોઈ, એમાંઃ કુળનું કયાં રથું કાગડા.

હે કાગ, જળો અને કમળ એનાં મતાપિતા એક છે, એક જ સરોવરમાં અથવા નદીમાં તેઓ ઉત્પન્ન થયા છે, સાથે જ રહે છે, પણ જળો લેહી મુસી લે છે અને કમળ આનંદ આપે છે. માટે એક કુળમાં અથવા સારા કુળમાં ખરાબ પણ જન્મે છે અને ખરાબ કુળમાં સજ્જન જન્મે છે. માટે કુળનું કાંઈ જ ન કહેવાય

[૭૩]

સાથે વસનાં સોય, પાણી પણ સરખું પીએ;
દ્રાખ ને મરચી દોય, એનોઃ ક્યારો એક જ કાગડા.

હે કાગ, મતાપિતા એક હોય, ઉત્પત્તિસ્થાન એક હોય, એક સરખું પાણી પીવા મળતું હોય, એક જ કચરામાં મૂકે જુદો હોય, એક મીઠાની ડાળી સામમામી અટવાઈ ગયેલી હોય, તોત દિવસ સાથે જ રહેતાં હોય, ૭૧ દ્રાખ મીઠી થાય છે અને મરચુ તીજું થાય છે.

[૭૪]

સુ વાયે પાકે સદા, કુ વાએ કવડી જાય;
એવાં: તલનાં એત તકાય, એના: કાંડે ભરેંસા કાગડા.

હે કાગ, મને તેટલી જમીન સારી હોય, ખાતર ખૂબ બધું હોય,
એડ વાવણી પાવણી બહુજ સારી રીતે કયું હોય, એડૂતે પોતાનું સોદી રેડે
તેની બરેદ સ કરી હોય, વરસાદ પણ જોઈએ તેવા અનુકૂળ હોય, પણ તલના
છાડનો બરેંસોજ નહીં કારણ કે એટલાં બધા વાના અનુકૂળ હોય છતાં એક
કુ વા એટલે એને પ્રતિકૂળ પવન વાયે હોય તો એક દણો તલનો થતો
નથી અને ખરામ ખેતર એડ છતાં સુ વા એટલે તેને અનુકૂળ પવન હોય
તો એમાં પાક નિપજે છે

[૭૫]

સાકરમાં રાખો સદા, તો વિખ સાકર વરતાય,
અફીણુ અમૃત માય, કડવું ન મટે કાગડા.

હે કામ, અફીણુને અમૃત જેવી ગળી એવી સાકરની અદર રાખો તો
સાકર કડવી થઈ જાય છે પણ અફીણુમાં સાકરનું ગળપણ કદાપી
આવતું નથી

[૭૬]

તાજણુ પાડે તોય, ફૂડકીન પાછી ફરે,
કુળ ટારડનાં કોય, કેડા પકડે કાગડા.

હે કામ તાજણુ (કુળનાં ધોડાંની એક જાત) ચાલને પાકી દે એટલે

ભાવાર્થ એવો છે કે સ્વારને સ્વારીતું અભિમાન અને ધોડીને પોતાના, બળતું અભિમાન. બન્ને અભિમાન ધરતે ચડે છે. છેવટે સ્વાર પડી જાય છે કે તુરત એ વસ્તુ જાતવંત ધોડી ભૂલી જાય છે અને એકદમ ફડકે. છે અને પાછી ફરીને પડેલા સ્વાર પાસે આવે છે, પોતા પર સ્વાર ચડા પીડા કરે છે અને ટારકું ધોડું-હાથકું ધોડું સ્વારને પાડી અને તુરત રસ્તો પકડી ભાગી જાય છે.

[૭૭]

સોજાનં હરાડાં સાર, વાસોં નિત લેળાં વસે;
પણુ: જાંપેથી જ ભુવાર, બેઢિનાઃ કેડા નોખા કાગડા.

હે કાગ, રૂડા શીશવાળાં સોજાં (ચાંત) દેર અને હરાડાં (બટકાડિ) બને એક જ ઢેશણે ભેળાં વસે છે. વસ્તોનાં વસ્તો સાથે રહે છે. છતાં કાયમ એક ખીજાંની રીત ભાત જુડી જ હોય છે. ધણ (ગાયનું ટે.ણું) જાંપા બહાર નિકળે કે તુરતજ પેલું હરાડું કાઢનાં ખેતર ખાવા એકદમ ખીજાં દોરને ભુવાર કરીને જુદું પડી જાય છે અને આખી જીંદગી એજ રીતે વીતાવે છે. સોજાંની અસર હરાડાને થતી નથી અને હરાડાંની અસર સારાં દોરોને થતી નથી.

[૭૮]

ભવહર ન થીઓ ભુત, ભુત ભવેશ્વર નો થીઆ;
પ્રેત ને હરના પુત, કાયમ લેળા કાગડા.

હે કાગ, કેશાસમાં શંકર અને જૂન ભેળાં વસે છે, તથા શંકર પુત્રો કારતીક સ્વામિ અને ગણપતિ એ પણ પ્રેતોનાં છોકરાં સાથે રમી રમીને મોટા

થયા છે 'અરસપરસ એટલો સદ્વાસ છતાં એકે બૂન શ કર જેવો ન થયો અને
શંકર કદી બૂન જેવ ન બની ગયા ત્રેનોનાં છોકરાં કે ઇશિય પુત્રો સમાન
ન થયાં અને શંકરપુત્રે ને બૂનના સદ્વાસની કંઈપણ અસર ન આવી.

[૭૬]

અંગ ભૂધર અસવાર, વૈકુઠે કાયમ વસે;
તોયઃ એફનો અહાર, કદીએ ન છેડયો કાગડા.

હે કાગ, જેનો વૈકુઠમાં કાયમ વસવાટ છે, જેની સ્વારી વીજ્ય
ભગવાન પોતે કરે છે, તે છતાં મરડે કદીએ સર્પનો અહાર ન છેડયો:

[૮૦]

પેઠા બળિ પનાળ, ત્યાંઃ ચરણ હરિના આટીઆ;
અનોઃ ગોર્વીઠ ઘઇન ગોવાળ, હણુઃ કરે રખેયાં કાગડા.

હે કાગ, કુળવાન મણસનાં વેરનો આથી સુંદર દાખલો બીજો
શું હેય ! બળીરાખને હેતરીને ભગવાને પાતાળમાં પહે ચાડી દીધો. એવું
સર્વસ્વ લઇ લીધું છતાં એ પ્રભુતી પ્રભુતને મણુતે હતો તેથી પાતાળમાં
બળી રાગના અમ પર ભગવાનનો પમ હતો તેને એ ઇજા વતી આટવા
લાગ્યો. કંઈક સુંવાળું લાગવાથી ભગવાને પુણ્ય કે 'એના બળી, શું
કરે છે ?' ત્યારે એણે જવાબ દીધો કે 'મદારાજ, મારું દૈત્યનું શરીર
ધણું કાણુ હેય અને આપના ચરણ બહુ કોમળ હોવાથી મારાં હાડકાં
આપના પગમાં બેસા હેય તેથી હું ઇજા વડે આપના ચરણકમળ ચાહું છું '
એટલું કહેતાં પ્રભુ મસન મસન થઇ ગયા કે 'બળી, માગ, તારી

બલમનસાધ પર હું ખુશી થયો છું.' બળા કહે કે 'મદારાજ, આપે મને પાતાળમાં પડોયાડી દીધો. હવે કોઈ કુટુંબી મારી પાસે નથી રહ્યું માટે આપ મારી પાસે રહો.' હજુ જ્યોતીપરાજની રીતે દેવ પેટણી અગ્નીઆરસને દિવસે ભગવાન બગારાળ પાસે જાય છે, એમનાં રખોપાં કાયમને માટે કરે છે.

[૮૧]

હથ ધરીઓ હનુમાન, હુનાગર મેરૂ ધડે;
અને: મળ્યું ન ગીરધર માન, અને: કૃષ્ણ ગીરધર કાગડા.

હે કાગ, કેટલીક વખત મોટા માણસો નાનું કામ કરે પણ બહુ મોટું મણાય છે અને નાના માણસો ધણું મેટું કામ કરે તો પણ કોઈ ગણતું નથી જેમકે હનુમાન એ આખો દ્રોણચળ પર્વત સકામ પહોંચ્યો છતાં તેણે નામ ગીરધર ન પડ્યું અને તે દ્રોણચળનું એક નાનકડું શિખર તે દિવસે ટુટી પડેનું એજ ગોવરધન પર્વતને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તોળા લીધા કે તુરત મોટો કૃષ્ણ ભગવાનને ગિરધર કહી ઘોઘાવવા લાગ્યા (ગિરધર=પર્વતને ધરનાર)

નીચેના કોઠા ૮૨ થી ૧૨૪ સુધી શામાણનો સારાસ છે અને ખાસ કરી ભારતવિરહ વિષેય છે.

[૮૨]

કુડાંને ધરીએ કાન, તો: આગ્યું ઘરમાં ઉપજે;
કેગેથી કુળવાન, પણ: કુમત આવી કાગડા.

હે કાગ, જુદા, લગાડ, દલકા અને ખટપટી માણસોની વાતોને

સાલગી અને સ્વયી માનીએ તો પોતાના ઘરમાં અને કુટુંબમાં કલેશરૂપી આગ પેદા થાય છે. મહાસતી કૈકેયી કુશવાન રામની પુત્રી હતી પણ મયરા દાસીની વાત સ્વયી માની તો આખી અયોધ્યા રડાઈ પડી અને રામને વનવાસમળ્યો.

[૮૩]

ઈં આરતીઓ કરે, રમે ઘર પુતર રામ,
પણ. ટાણે મરણુ લમામ, એનેઃ કીધેલ આંખ્યાં કાગડા.

હે કાગ, મહારાજ દશરથ જેવો કેણુ મોટો માણસ કે જેને સ્વરહે સ્વર્ગમાં દ્વિરાજ બરધી ગાદી આપે અને એની આરતી ઉતારે એ તો કીક પણ રામનદ્રશ લગવાન જેવા જેને ઘેર પુત્ર હતા, ઇશ્વર જેને ત્યાં બાગક રૂપે અવતર્યા હતા, છતાં આગળ પોતાને હાથે કરેલા પાપ, અધ્યાત્મિકી માતા પિતાને તીર્થ કરાવતા અવધુને બાણુવતી મારેલો એ અપરાધ, અતકાળે આવી પહોંચ્યો. તેને કોઈ વારી ન શક્યુ.

[૮૪]

ચાપણુના ઘરને, પરમેશ્વર પોગેલ નઈ;
ઈં દશરથ દિકરને, કાધે ન ચડયો કાગડા.

હે કાગ, ચાપણુ (રાખી મુકેલ-સચીત)ના કમને ઇશ્વર પણ ટાંચકતો નથી. દશરથ રામને અધ્યાત્મસીએ આપ આપેલો કે ' તારા મન વખતે કોઈ પુત્ર હાજર નહીં હોય અને પુત્ર વિયોગથી તારું મૃત્યુ થશે. ' એ આપ રૂપી સંધરેલ કર્મના બળથી દશરથ રામના મરણુ વખતે ચારમાથ એકેય પુત્ર હાજર ન હતો.

[૮૫]

સીતા મંગળ ચાર, ફેરા રાઘવને ફેરી;
એને: લાધ્યું ન સુખ લગાર; કસટ માંડેલ કાગડા.

સુખના દાતા અને આનંદ સ્વરૂપ એવા જે રામ પરમાત્મા તેની સાથે
શ્રી સીતાજી ફેરા ફેરેલાં હતાં તેને જ પરણ્યાં હતાં. છતાં પણ એ મહાદેવી
જાનકીજીને જીવન પ્રયત્ન એકે દિવસ સુખ તો મળ્યું જ નહીં કારણ કે એનું
પ્રારબ્ધ દુઃખનું ધરણું હતું.

[૮૬]

સુની વિશ્વામિતરે, જોયલ સઘળા જોશ;
તોય: સીતાએ સંતોષ, કઠિ ન લાભ્યો કાગડા.

શ્રી રામચંદ્રજી તથા સીતાજીના લગ્ન વખતે સારામાં સારું મુહૂર્ત
વિશ્વામિત્ર જેવા ધણા મુનિઓએ જોયેયું એ છતાં જાનકીજીને આખો
અવતાર સુખ કે સંતોષ મળ્યાં નહીં અને છેવટ સુધી દુઃખ જ ભોગવ્યું.

[૮૭]

પોતાના પુત્ર શીરે, તે ધસ્વા ગઈ તાજ;
ત્યાં: રેઠાં રજાળ્યાં રાજ; કેગે રંડાણી કાગડા.

કેકેયી માતાને તો પોતાના પુત્ર ભરતને અયોધ્યાની ગાદી પર
બેસાડેલો હતો. ત્યાં તો રામના વનવાસથી રાજ દ્વચરણનું મરણ થયું અને
ભરતે રાજ સ્વીકાર્યું નહીં. અયોધ્યાની મહારાજધાની ધણી વિનાની
રજાવા લાગી અને પોતાને રંડાપો આબો.

[૮૮]

રડીએં છુલો રામ, ત્યાંઃ ભવનાં દુખ ભુકા કરે;
એઃ સીતા કેરો શામ; પણુઃ કાયમ દખણી ઠાગડા.

રામરામ રટણ કરવાથી જન્મમરણના ફેરા મટી જાય છે. અંતઃકાળે એક વાર રામની રમૃતિ થઇ હોય તો મુક્તિ મળી જાય છે. જ્યારે સીતાજીના એ જ રામ પતિ હતા છતાં સીતાજી તો છેવટે લગી દુઃખી જ રહ્યાં.

[૮૯]

પગના જળનું પાન, બ્રમા હર કરવા ભમે;
પણુઃ ભીલેં પગ ભગવાન, કેવા ધોયા ઠાગડા.

જે ભગવાનના પગનું માણામૃત લેવા પ્રજ્ઞા અને શંકર ઇન્દ્રાદિ દેવો કાયમ ઇન્દ્રા રાખ્યા જ કરે છે છતાં તેને પણ હરિના પગનું પાણી મળવું કાલુ છે. એજ ભગવન શ્રીરામચંદ્રજીના પગ ભીમરાજ ઉમા રાખીને, ગંગા તીરે કેવી રીતે ધોઈ અને પેતના કુળને પાવન કરે છે

[૯૦]

પરણુ કેરા પાગ, ભીલડીએ ધોયા ભુવણુ;
જ્યાં હોય જેનો ભાગ; એનુઃ કેવું કરવું ઠાગડા.

શ્રી રામજીના પગ ભીલડીઓએ ચોળી ચોળીને આ પૃથ્વી પર ધોયા અને એ જળનું પાન આખા કુટુંબને કરાવ્યું. શ્રી રામ કાંઈ બેભાન નિના ઉઠ્યા રહ્યા, કારણ કે જેનો જ્યાં હાથ કે ભાગ હોય ત્યાં તેમનું કહેવું મોટા માણસે પણ કરવું જોઈએ.

[૯૧]

તારી રામ તરાઈ, નાવિક કે, લેશું નઈ;
ભવજળ તારણભાઈ; મને: કરજે કાંઈ કાગડા.

ગંગાપાર ઉતરી થી રામે નાવિકને પૂછ્યું કે 'તમેને મહેનતાણું શું આપું?' તારે નાવિક બીજરાજ ગુણે કયું કે 'હે ભાઈ, તમે સાચી વળતર આપજો કારણ કે સંસાર સાગરના તમે આરવા-નાવિક છો જેથી અરસપરસ કાંઈ ન લેવું. અંહીઆં મેં તાર્યાં; ત્યાં તમે તારજો.'

[૯૨]

મહી સાગર અસમાન, રસતા જીજી હાથે રચ્યા;
ભીંશેને ભગવાન, કેડા પુછે કાગડા.

જે ભગવાને આકાશ, પૃથ્વી ફરીઆ તારા મંડળે તથા સૂર્ય ચંદ્રના રસતા પોતાને હાથે બનાવે ને એ ભગવાન રામ વનમાં ભીંશેને રસના પૂછતા પૂછતા ચાલે છે.

[૯૩]

હુનિઆને દેવું પડે, લોજન ભગવતને;
એ: વેડે ફળ વને, કાચાં પાકાં કાગડા.

જેવું નામ વિશ્વંભર છે, જે સચરાચરને-પ્રાણી માત્રને ખાવાનું આપે છે, જે જગતભર્યાં કહેવાય છે, તે રામ પોતાનું પેટ ભરવા વનમાં કાચાં પાકાં ફળો ઉતારે છે.

[૯૪]

બેરાંની મનમાં ખીક, શીવરીને રેતી સદા,
ત્યાં: ઠળીઆ સોતાં ઠીક, કરડીન ખાધાં કાગડા.

એમાં બેર શ્રી રામ ખાને કે નરી એવી ચીવરી નામની એક ભક્ત
બીલ્લીને મનમાં ચંકા દતી. પણ ભગવાન તો ભાવના લુખ્યા છે એટલે
શીવરીની ભક્તિ પર ખુશી થઇ અને એ બેરના ઠળીયા સદિન કરડી ખાધા.

[૯૫]

ચેણું બધણે વામ, પીતાને સકટ પડ્યાં,
પછી: રયો ન ઉલો રામ, કરવા વૈભવ કાગડા

મહારાજ દશરથના દુ ખની શ્રી રામને ખાત્રી થઇ કે માતા કેકીબીએ
પિતાને વચનને દોરડે બાધી લીધા છે અને મારા પર રનેફને લીધે પિતા મને
વનવાસ આપી રાખ્યા નથી પણ પિતાનું વચન જાપ તો રુદ્રાનું પૂણ્ય
પરવારી જાય, એ વિચાર કરી અયોધ્યાનું સમ્રાટજી તણખના જેમ ઉડી
શ્રીરામ વનમાં ચાની નીકળ્યા.

[૯૬]

લાગી લખમણ લાય, જનનીને લાતી કરી,
લેજો વનમાં લાય, કુટીને હાડ્યો કાગડા.

રામવનવાસના ખજર સામગીને લક્ષ્મણને અંગે અંગે આમ લાગી,
એ દતો આર્થ બારતીઓને ભાતૃપ્રેમ પિતા, માતા, રાજ, શ્રી એ બધ નો

નાતો છોડી-દહેરથી અયોધ્યાના રાજરૂપી કીચડમાંથી કુદીને, શ્રીરામની સાથે વનમાં ચાલી નીકળ્યો.

[૬૭]

સીતાએ રાધવ સાથે, રાખે માથાં રાણીઆં;
વનની લીધી વાટ, કંદુની પેરીન કાગડા.

જનક રાજનાં પુત્રી મહામાયા શ્રી જનકીજીએ પણ વસ્ત્ર આભુષણ ઉતારી માથામાં શ્રી રામની પેઠે રાખ નાખી જટા બનાવી, વલકલ વસ્ત્રોની કંદુની પહેરી, પોતાના પ્રાણનાથ સાથે અયોધ્યાનો રાજવૈભવ છોડી વનનો મારગ લીધો.

[૬૮]

સીતા તજ શણગાર, ત્રેમે વળકળ પેરીયાં;
એનો: હાંડે હાહાકાર, કૌશલ્યાને કાગડા.

સીતાજીએ અક્ષંકારો ઉતારી અને જ્યારે માથામાં વડલાનું દુધ અને રાખ નાખી, વળી છાતનાં કપડાં પહેર્યાં, એ દ્રશ્ય જ્યારે મહારાણી કૌશલ્યાજીએ જોયું ત્યારે એના આત્મામાંથી મુતીમંત હાહાકાર દેખાવા લાગ્યો.

[૬૯]

વિધિના આખર વામ, જગદીશે જાણ્યા નઈ;
રાજા નથીઆ રામ, કેડા વનના કાગડા.

અદ્રશ્ય કર્મ ફળને ઇશ્વરે જાણ્યો નહીં હોય શ્રી રામચંદ્રજીને જે

વખતે અયોધ્યાના રાજ સિંહાસન પર ચડવાનું હતું એ જ વખતે જગતને
રસને ચાડતું પડ્યું.

[૧૦૦]

તેને લોગ તમામ, અવધના એક ધયાં,
રટતાં દશનથ રામ, કસેવર છોડ્યું કાગડા.

આર્યાપિના કેવો હોય તેનો નમૂનો મહારાજ દશરથ છે એમને ખબર
મળ્યા કે શ્રી રામ વનમાં ચલા ગયા કે દુરન જ છ વખત રામ રામ, રામ,
એમ ઉચાર કરી અયોધ્યાના તમામ લોગ, વિના રામ, તેમણે સર્વ સમાન
સમજ પેતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો

[૧૦૧]

દશનથ છોડી દેહ, નિધનાપણુ આબ્યુ વળી,
રહેન લાગ્યો દેહ, કેમે હરણી કાગડા.

મહારાજ દશરથના મરણથી દેહીને નિધનાપણુ આબ્યુ છતાં
મહારાજ દશરથના મરણનો તથા પોતાને વેદના આબ્યુ એનો જતાપણુ
શોક દેહીને ન થયો અને દુર્ગ થયો.

[૧૦૨]

સીતાને રાઘવ સાથ, માએ વનમાં મોકલ્યાં,
જો વસંતી ભરતને વાત, પછી કકળી ઉઠ્યો કાગડા.

પિતાના મરણથી પણ ભરતજીને રામચંદ્રજીનો વનવાસ અને સાથે
સીતાજીને પણ વનમાં જવાની વાત સંભળી ત્યારે એનો આત્મા કકળી ઉઠ્યો.

[૧૦૩]

તાતેં આપેલ તાજ, ભરતને લાગ્યો નહીં;
રાધવ ઠેરું રાજ, એનેઃ કહ્યું લાગ્યું કાગડા.

મહાગામ દસરથે અયોધ્યાની રાજગાદી ભરતને આપેલી હતી છતાં
મેં દામાધ રામચંદ્રજી એના ખરા દરબાર છે એ ન્યાયથી ભરતજીને અયોધ્યાનું
રાજ કહ્યું એર જેનું લાગ્યું હતું.

[૧૦૪]

સીતા ઠેરો ચોક, લેકર લાગ્યો ભરતને;
લાગ્યું વીણના લોગ, કાંટા સરખા કાગડા.

ભરતજીના મનમાં રામચંદ્રજીના વનરાસથી પણ વધારે દુઃખ તો
સીતાજીએ વપકમ વલ પહેર્યાં એનું થતું હતું અને એ દુઃખ એટલું ભારંકર
લાગતું હતું કે એના આત્માને ક્યાંય શાંતિ વળવા ફેરું ન હતું. વળી
લાકડાઓ વિનાનો રાજ્યેશ્વર એ ભગતને મન કાંટા સમાન લાગ્યો હતો.

[૧૦૫]

વનમાં રાધવ વાસ, ખીના પરલોકે ગયો;
ભરત મનમાં લાસ, ઠેગે માતા કાગડા.

રામચંદ્રજીને વનરાસ ક્યો, પિનાનું મરણ નીપજ્યું, આ બધો
ખનાર માતા કેકેલીથી જ ક્યો છે, એમ ચોક્કસ ભરતને ખબર પડ્યા.

[૧૦૬]

દકળા સાગર દુખ, રામ વિનાનાં રેલીઆં,
માતું ન જોયું મુખ, કદિએ ભરતે કાગડા

રામના વનવાસથી દુ ખના સમુદ્ર ભરતના મન પર ફરી વળ્યા અને
એ બધા દુ ખનું મૂળ પેતાની માતા કૈકેયી છે એમ ચોક્કસ ખમર પડ્યા
પછી જ દગીમાં ભરતે પોતાની માતુ મોહુ મદિ ન જોયું.

[૧૦૭]

દશરથનો દગ્ધાર, ઇંદર પણ આશા કરે,
ભાણુ વિણુ સેકાર, કડવો ભરતને કાગડા

મહારાજ દશરથના દગ્ધારના વેળાની દક્રમતની બને સ પતિની ઇંદ
પણ ચ દના કરે એવી સાથની ભાષણો વિના એવા ભોગવતા ભરતને
વસમુ લાભ્યુ ભોગવતા હમ્મજ ન થઈ તે મિશ્રાન જેવી સાથની કડવી
ઝેર લાગી.

[૧૦૮]

આખે એકલ ધાર, આણુ ભરતને ઉમટયાં,
હવે કરવુ શું ફિરતાર, કેટા ન મળે કાગડા

આખેથી ભરતને એધાર આણુ પડ્યા લાગ્યા અને હવે કયો રસ્તો
લેવો એની કંઈ ખમર પડતી નથી, એવી વીશાદની જાગ આત્મા પર
જરૂર મ્મ

[૧૦૯]

ભરત ધારૂં લેખ, કે: ગોબરો હેમાળે ગળું;
આવેન મારગ એક, કે: કલેવર છોડું કાગડા.

આત્મા પર શોકની છાયા પડવાથી ભરતની કરણ દસા બની ગઈ. કઈ રીતે આત્મધાત કરીને શરીર છોડી દેવું એના વિચાર આવવા લાગ્યા. ધડીક એવો વિચાર આવે કે સંન્યાસી થઈ જ મનમાં બનિ ધડીક એમ થાય છે કે હિમાવનમાં જઈ શરીર છોડુ ધડીક એમ થાય છે કે ગ્રાણ્ય ત્યાગ કરું. શુ કરું ? એકે મારગ સુજતો નથી.

[૧૧૦]

કારણ મારે કાંઈ, હરિ વન પેહળ હાલીયા;
જનમ નથયો ભેઈ, મારો: કાચે મહીને કાગડા.

માતાને મને રાજ્ય અપાવવું હતું એટલા જ કારણથી હિન્દ કે પગે રામ અને સીતાજી પગપાળા વનમાં ચાલ્યા, એ બધા અનર્થનું મૂળીયુ હતું જ છુ. મારો જન્મ શ્રીરામસીતાને હુ ખ દેવા જ થયો એના કરતા માતાના પેટમાંથી એણે મહીને મારો ગર્ભપાન કેમ ન થયો !

[૧૧૧]

રટે મનમાં રામ, વેરીનેય ટાઢક વળે;
એને: દેવા દુઃખના ડામ, હુ કેગે ભયો કાગડા.

શ્રી રામ એટલો શબ્દ રામના વેરીજનો જોવે તો પણ એના આત્માને શાંતિ વળે છે, એવા જે રામ એને જ વનનાસ રૂપી ધોર હુ ખના ડામ દેવા હુ કૈયીનો પ્રુન થયો

[૧૧૨]

દેશે રામ દિદાર, કે મોટાચો દેશે મને,
જાઉં કરવા જીવાર, કીપા સીંધુને કાગડા.

અનેક તકે અને વિચારો કરતાં છેવટે એમ નહીં ક્યું કે વનમાં
શ્રી રામ પસે મનુ પણ હું ત્યાં જાઉં ત્યારે મને જાણ તરીકે રામ મોહાવરી
કે અવગુ મેં હું કરી મારી ?

[૧૧૩]

શંકર જામા શામ, રાધવ તલથે ન રાખશે;
રાખે એક જ રામ, મને કાળમુખાને કાગડા.

અનંતા મનમાં વિચાર આવે છે કે જેને રામનો નિરસાર હોય એને
ધક્કા, રિપ્પુ અને સકર પણ સરણે રાખતા નથી એવો ને હું રામના
નિરસાર થે અ કાળા મોહાવાળો ભરત એને કોઈ સરણે રાખે એવો મહા પુરુ.
હોય તો થી રામ એક જ છે.

[૧૧૪]

રજા આપે રામ, તો કોઈ સુમતીયાને સંઘરે નહીં,
સંઘરે સીતાનો શામ, કુમતીયાને કાગડા.

મને એવો રૂઝી જીવિત થો હોય પણ શ્રીરામ જેના રૂપા હોય તેને
કોઈ આવકાર આપતું નથી એક જ સીતાપતિ-રામ એવા છે કે જે અપમને,
પતિવને અને અજ્ઞા જુરિવાજાને પણ સરણે રાખે છે ભ ત પોતાના મનમાં
આવ વિચર કરે છે.

[૧૧૫]

પરથમ બાંધી પાજ, લેરૂ કાજ ભારથ ભડયો;
કપીએ હરિને કાજ, આખા કુળને હોમ્યું કાગડા.

મિત્રતા કેરી હોય એનો દ્રખતો એક સુગ્રીવનો જ બસ છે. શ્રી રામ સાથે ભાષ્ય બધી બાંધ્યા પછી કચેડો પોતાના કુળના વાનરોની સેના કરી સમુદ્ર પર પાળ બાંધી અને રાવણના કુળનો નાશ કરી નાખ્યો. એમાં આખાએ જગતનું વાનરકુળ સુગ્રીવે હોમી દીધું હતું.

[૧૧૬]

રામે' વાલીને રાળીયો, ભગવત કીધી લેર;
વાળ્યું ભીલે' વેર, પાછું કરસન માથે કાગડા.

સુગ્રીવને મિત્ર કરીને શ્રી રામે વાલીને માર્યો પણ કર્મનો હિસાબ તો સૌ કોઈને આપવો પડે છે એ જ વાલી ભીલ ઘણા અવતરો અને કૃષ્ણા પતારમાં શ્રી કૃષ્ણને ભીમે પોતાના બાણથી બનરાનને વીંધ્યા.

[૧૧૭]

ભડ લંકા ભુપાળ, નવે ગ્રહ એને નમે,
બચ્યું ન પાછળ બાળ, કાંણી કેવા કાગડા.

રાવણને નવે મરો નમતો હતા પણ એક દિવસ લંકાના રણમાં રાવણના વંશનું નાશું પણ બાળક પાછળ ન બચ્યું.

[૧૧૮]

ડરતા હસ દિગપાળ, દેવે દામોપાં કરે,
એવો. લાંકાપતિ લાંકાય, એને કપિએ ચુચ્યો કાગડા

હસ દિગપાળો પણ રણમાં જોવાથી હારી ગયા હતા અને કાંઈમ ખીતા
હતા-દેવતાઓ જોના કામ નોકરની પેઠે કરતા હતા એવો જો રાવણ એને
એક દિવસ લાંકાના રણમાં વાદળાઓએ મારી અને ચૂથ્યો હતો

[૧૧૯]

રજ્જીયું ધડ રાવણ વણુ, કેમય નોતો કાળ;
ઉચ્ચા ઘરની આળ, કહી ન કરવી કાગડા

જો રાવણનો કોઈ રીતે કાળ ન હતો એવો જો પ્રાકૃતી હતો પણ
એક દિવસ એણે ધડ-સરીર લાંકાના રણમાં રજ્જીયું હતું એણે કારણ તે
એ હતું કે એણે શ્રીરામની સાથે વેર ક્યું હતું પોતાનાથી ઉચ્ચા હોય તેની
સાથે અકારણ વેર ન કરવું

[૧૨૦]

લલોને લગવાન, કુગ હીણ પોતાના કયા,
કુલકરણ કુળવાન, એના કટકા કીધા કાગડા.

મોટા પુરનો તો આચરણથી રાજ થાય છે એને ત્યાં ઉચ્ચ નીચું નથી.
કુલકરણ, રાવણ વગેરે ઉચ્ચ કુળના હતા તેને શ્રી રામે પોતાને હાથે મારવા
પણ અને નીચા કુળના જે ભીલ વગેરે એની સાથે સંબંધ જોડી પોતાના
કયા હતા

[૧૨૧]

એ મોટાં એધાણુ, પરમેશ્વર લોંઠા પડયા;
હીધી. લંકા હાન, કીધી ન આંજસ કાગડા.

મોટા પુરોહિત એ નિશાન છે-લક્ષણ છે કે વીળીશયુને આપ્યું
લંકાનું રાજ આપ્યું છતાં શ્રી રામને શરમ આવતી હતી કે હે વીળીશયુ
તમારી સેવાના બદલામાં હું તમોને કાંઈ આપી શકતો નથી.

[૧૨૨]

રાણીને લંકા રામ, પેલો પગ ફેગેને પડયો;
એ-ગણુને ગામેગામ, સૌ કરે આરતીયું કાગડા.

કેકેયી માતાએ જેને વનવાસ અપાવ્યો હતો એને લીધે જેને ઘેર
દુઃખ સહન કરવા પડ્યાં, સવલુ જેવા કંઈક શરવીરા સાથે લડવું પડ્યું હતું.
પણ છેવટે જ્યારે અયોધ્યા પાછા આવ્યા ત્યારે શ્રી રામે પહેલા દંડવત માતા
કેકેયીને ક્યાં હતા. એજ એનું ભગવાનપણું કે જેને લીધે આજે ગામેગામ
રામમંદિરની આરતી થઈ રહી છે.

[૧૨૩]

જમડક જાંજીવાન, નળ અંજક સુગ્રીવ નયો;
હંજુ લગ હનમાન, કાયમ જેઠા કાગડા.

નળ, નીલ, અંજક, પનસ કેસરી, જાંજીવાન. સુગ્રીવ વગેરે મહા
શરવીરાએ શ્રીરામની સાથે રહી લંકાના રણમાં જીત અપાવી હતી. પણ આજે

એ કોઈનું કપાંચે નિધાન નથી અને એ સૌની પાછળ બેસવાસાથે જો દુનિયાન
એનું આગેમામ મંદિર છે. એનું કારણ એ કે શ્રીરામમાં એની નિઃકામ
બાંધી દત્તી

[૧૨૪]

રજવીણ વાંકે રામ, તતખણ સીતાને તણ,
નકજાંક એનું નામ, એમાં કશુંક રહી ગ્યું કાગડા.

સીતાજીના કાષ્ઠ યુદ્ધ વિના શ્રીરામે એનો જો ત્યાગ કર્યો અને
વનમાં મોકલી દીધાં એથી રામનામ નિષ્કલ્લક છે પણ એટલું કપક એમાં
રહી ગયું.

રામાયણ કોલા પૂજું

[૧૨૫]

પડતા દી પુનેમથી, ચડતાં બીજ સુધીર;
વધતા દીને વીર; કરે નમણ સૌ કાગડા.

સેજ કળાથી પ્રકાશમાન એવા પૂનમના ચંદ્રને કાષ્ઠ નમન કરવું
નથી, કારણ કે પૂનમ પછી ચંદ્રની કળા-શક્તિ-જગ ધરી જવાનાં છે એથી
સોફા એને બાજતાં નથી; અને નાના સરખા બીજના ચંદ્રનાં સૌ દર્શન કરે
છે-તેને નમન કરે છે કાગડું કે તેની કળા અને જગ વધવાનાં છે માટે. સોફા
તો શક્તિના પૂજારી છે.

[૧૨૬]

બીજા અહ સંગ બાધતાં, લાજે ન કે લારાથ;
એથી-ચાંદા મુરજ સાથ, કીધું વેર જ કાગડા.

સૂર્ય અને ચંદ્ર સિવાયના મંબળ આદિ કોઈ ગ્રહોને રાહુ ગ્રહણ કરતો નથી, કારણ કે તે એટલા બધા નાના છે કે તેની સાથે લગાઈ કરે તો પણ કોઈ એને જોઈ શકે નહીં. તેણે સૂર્ય અને ચંદ્રની સાથે અકારણ વેર બાંધીને પણ પ્રસિધ્ધિ મેળવી, કારણ કે સૂર્ય ચંદ્ર આડે આવે તો એટલે આશુ જગન તેને લાજે.

[૧૨૭]

મામાને કીધું માત, સગપણ સાંભરીયું નહિ;
ગોપાને ગોલોક, કૃષ્ણને કીધું કાગડા.

સમા મામા કંસને એનાં હલકાં કૃત્યથી શ્રીકૃષ્ણે મારી નાખ્યો અને ઉત્તમ કર્મથી ગોવાળિયાએને મુંદર મુક્તિ આપી. મહા પુરુષોના સંબંધ કર્મોધીન હોય છે.

[૧૨૮]

કાળણ પેલાને યાપ, બીજાની ગ્રહવા બાવડી;
એક બેટો એક બાપ, કુળતું કયાં રયું કાગડા.

કુળવાન કે અકુળવાન એનો સાચો સરવાળો કંઈ વંશથી, જાતથી કે બાપદાદથી- આવતો નથી. એક જ નૃસિંહાવતાર જે કાર્ય કરવા માંડે

ધયો-પુત્ર પ્રદહાદના રક્ષણ માટે અને પિતા દિરણુક્રિષ્ણ નાદને માટે.
આમાં કુળનું સમપણું કયાં રહ્યું ?

[૧૨૯]

ચોમાસે વાદળ ચડે, એની આરતીયુ થાય,
શીઆળે સદાય, એનું કાશું મોહું કાગડા

સૌ સૌની ઝગુએ-વખતે આવે તો તે માન પામે છે ઉત્તમ વસ્તુ
પણ ન આવવાને વખતે આવે તો તેની અવગણના થાય છે, જેમ ચોમાસે
વરસાદ આવે તો સૌ રાજ થાય છે પણ ઉનાળે શિયાળે એ જ વરસાદ
આવે તો લોકો એને કાળા મુખવાળો કહીને ધિસ્કાર આપે છે

[૧૩૦]

સીતાની લેવા સાગ, કોપએ હરિને નવ કયું,
સ્વારથનો સસાર, એનો કર મા પોષો કાગડા.

સીતાજી નિર્દોષ છતાં શ્રીરમે તેને વનમાં મોકલ્યા તે વાત તમામ
બ્રમ્મ જાણતી હતી ખાસ કરીને વસિષ્ઠ જેવા મહા મુનિઓ એ વાત
જાણતા હતા છતાં સીતાજીને પાછા લાવવા કોપએ શ્રી રામને કહ્યું નહીં,
કરણ કે પછી સીતાજીમાં કોપનો સ્વાર્થ ન હતો આ સસાર એવી જ
રીતે અસ્થા કરે છે માટે આમાં કોપએ કોપનું દુષ્કરણ જેવું નથી.

[૧૩૧]

આખો જાય અવતાર, આઠમાં ઇંતડીયું તણો;
એને: ઘોળા પયની ધાર, કહિએ ન મળે કાગડા.

ઇતડી નામનું એક નાનું જીવડું યાવ છે તે ઢોરને અંગે ચોંટી રહે છે. તે ઇતડી ગાયના આંચળના મુખમાં જ્યાંથી કાપમ દૂધ નીકળે છે ત્યાં વળગી હોય છતાં તે ઇતડી તો લોહીનું જ પાન કરે છે, કારણ કે દૂધને પીરાની તેને કદાચિ છુટ્ટા ચતી નથી.

[૧૩૨]

ખાલું ન લગરી ખાય, મંકોડો મુરખ ઘણો;
એની: ઢેડના કટકા થાય, પશુ કરડ ન મુઠે કાગડા.

મંકોડો જ્યાં કરડે છે ત્યાં આમડીને પોતાના મોઢાથી એવી જોરથી પકડી લે છે કે એને છોડાવવા કોઇ એને તાણે તો તે કડથી તૂટી જાય છે પણ મોઢામાંથી આમડી મૂકે નથી. મંકોડાને ખાવાનું કંઈ મળતું નથી અને છવ પણ જાય છે એટલી મૂર્ખતા એમાં રહેલી છે.

[૧૩૩]

પોતાનાં પોસાય, ધીજાને ધાળી દીએ;
એવાં: સાગરજળ સહાય, એની કરમા આશા કાગડા.

સમુદ્રમાં અથાગ જળ જલુ છે. એના ચોડાએક લાગનું પાણી વાળામાં જાય છે અને આખી પૃથ્વીને તૃપ્ત કરી દે છે છતાં દરિયાનો એવો

સ્વભાવ છે કે તેની અંદર ઉત્પન્ન થયેલા જુદો અને ખડ તેનું જ તે પોતાનું કરે છે. તે પાણી જો પૃથ્વીના ઝાડો કે અનાજના છોડ અને ઘાસ પીવા જાય તો બળી જાય છે માટે એવા દરિયાના પાણી જેની કોઈ સંપત્તિની ક્યારેય આશા ન કરેવી.

[૧૩૪]

વે ડુંગર વધીઆ, ઉંચા આસ ગીયા,
પછી: નીરજ ઠેર ના, ઈ કોરા ધાકોર કાગડા,

પર્વતો ધણ જ ઊંચા હોય છે, જેથી તેને વાદળાનું ધણું પાણી મળે છે છતાં એ ઊંચપણના અભિમાની પર્વતો પર પાણી રહેવું નથી. જેથી તે પાણી ન મદલ્ય કરી શકનાર પહાડો કોરાધાકોર રહે છે અને પાણી તો નીચેના નમ ભાગમાં રહેાય છે.

[૧૩૫]

જખમ ન જાણે જોગ, સરોવર પર ઘોડે સદા,
વારી તણે વિજોગ, કટકા દિલના કાગડા.

પોતાની સાથે સરોવર-તળાવ કેવો સ્નેહ રાખે છે એ પાણી સારી રીતે જાણે છે તેથી દોડી દોડીને પાણી તળાવમાં જાય છે એ પાણી જ્યારે મુશાઈ જાય છે ત્યારે તેના વિયોગથી તળાવમાં રહેલા માછલા-ઠાકનાં દુઃખ થઈ જાય છે-હાની જાય છે.

[૧૩૬]

પેલાં પાણી પાય, પોતાવટ પાળે સહા;
પછી: જળમાં લાકડાં જાય, કદી ન જોળે કાગડા.

પાણી લાકડાને પહેલા ઢિઢેરીને ઓરની જેમ મોટા કરે છે એટલે
ઓરમાવતરનો સંખ ધ તેને થઇ ગયેલ હોય છે. એ પોતાનું જ પોષેલ લાકડું
જ્યારે પાણીમાં પડે છે ત્યારે જળ તેને કદી કુળાડી દેતું નથી.

[૧૩૭]

આંખ્યુ ભુલે આપ, પગડા કાંટા પર પડે;
ખીજાની ભુલેં બાપ, કસટ આવે કાગડા.

ચાલતાં આંખની ભૂલ થવાથી પગ કાંટા પર પડે છે અને કાંટા
પગમાં લાગે છે. પગમાં તેનું ધણું દુઃખ થાય છે. આંખોની ભૂલનું પાપ જેમ
પગને ભોગવવું પડે છે તેમ ખીજાની ભૂલથી પણ આપણે મોઢા દિવસ સંકટ
ભોગવવું પડે છે.

[૧૩૮]

જીલ દીએ જવાળ, ઘાંતુંને દુખડાં પડે;
પાડોશના પરતાપ, કાયમ ભોગવવા કાગડા.

ઠાકને વાદવિવાદમાં જીલ ગાળ આપે છે ત્યારે સામાવાળો રીસે
લરાઇને ધોવ મારે તો ઘાંત પડી જાય છે. ઘાત નિર્દોષ છે છતાં જીલના
પાડોશનું પાપ કાયમ ભોગવવું પડે છે.

[૧૩૯]

મેમડ જેવડા વાક, કરોડ અગ ખીળ કરે,
ન કરે શુનો નાક, તોય કાપી નાખે કાગડા.

ભરકમ ધ્યાદિ ખરામ કૃત્ય જ્યારે ખીળ અગોયી યાય છે ત્યારે
લોકો આખાયે અગમાં મિચાડુ અદિ સક એવું જે નાક તેને કાપી નાખે છે
એ આશ્ચર્યની વાત છે.

[૧૪૦]

હૈયુ હરિને હાથ, મોડું હરિના મુખમા,
તોય શખે મીઠો સાદ, કદિ ન કાઢયો કાગડા.

ભગવાનના હાથમા શખ મયમ રહે છે તેનો હૃદયમાગ દરિના
કરકમગમાં રહે છે, અને શખનું મોડું ભગવાનના મુખમા રહે છે શખ
એટલો બાબશાળી બન્યા છતાં કોઈ દિવસ મધુર મીઠો રામ શખે ન
કાઢયો ગમે એટલા સત્સંગથી ભળિ અને જન્મ સરકાર બાલાતાં નથી.

[૧૪૧]

સેજ કરીને શામ, પોઢયો જો લખમીપતી,
તોયે ઝેર તમામ, કદિ ન ઘીયુ કાગડા.

કેશાપી ભગવાન સાપની પધરી કરીને દરોજ તેમાં જ પેટે
છે અને રાત-દિવસ તે સર્પ સામને તેમ સત્સંગ-મદિમાની વાતો કરે છે
છતાં તે સાપનું જરા પણ ઝેર એણે ન થયું.

[૧૪૨]

હરિ ને પ્રભા હોય, શંકર પણ એ પઠ સદા;
કોઈએ કોઈનું કાંચ, કહિ ન છોડ્યું કાગડા.

બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શંકર એ ત્રણે દેવો એક જ સ્વરૂપ છે. ફક્ત એનાં શરીર જુદાં છે. ત્રણેનો આત્મા એક જ છે. વળી એકખીનનું કહેવું કોઈ ફેરવતું નથી. એકખીનની આરા એકખીન પાળે છે છતાં સહુની રહેણીકરણી સાવ જુદી જ છે. સૌના વેશ, સૌનાં વાહન, સૌના રીતરિવાજ, એ તદ્દન એકખીનથી અલગ છે છતાં કોઈની રીત છોડવાનો કોઈએ આગ્રહ ન કર્યો છતાં સ્નેહ તો જે છે તે જ કાયમ રહ્યો છે.

[૧૪૩]

પંડનો પડછાંચો, ઘોડયે કહિ ન ધીરશે;
મીઠું નો માંડો, તો કેડ ન મુકે કાગડા.

પોતાના પડછાયાની પાછળ લાખો ગાઉ દોડીએ તો પણ એ પકડાતો નથી. પણ તેની સામું પણ ન જોધએ અને ચાલવા માંડીએ તો એ જ પડછાયો આપણી પાછળ પાછળ દોડ્યો આવે છે. સંસાર પણ તેવો જ છે.

[૧૪૪]

કોઠી તણને કોઈ, દાણા ઘંટીએ દોડીઆ;
નાખી કરીને જોઈ, પછી કણની હાલત કાગડા.

અનાજ ભરવાનું જે સાધન ગામડામાં હોય છે તેને કોઠી કહેવાય છે. એ કોઠી કાઢવ, જાણ વંગેરેની જનાવેલી હોય છે. તેમાં દાણા બર્થા હોય છે તે

દાણા પોતાની આશ્રયતા કોઈને તમ અને ધરી સાથે રનેદ કરીને ત્યાં
મયા પછી એ દાણા-કણની હાલત કેવી થય ? (સીટ)

[૧૪૫]

શરણે આબ્યા સોય, એને ભાગીને ભૂકો ઠયાં,
તેથી-ઠાગજ ત્રોફે કેય, કાયમ છીણી ઠાગડા

પોતાને શરણે આવેલ દાણાને ધરીએ વિશ્વાસપાત કરી દગીને ભેદ
બનાવી દીધેલ દાણા તો એનો બદો દાઢ લઈ શકે તેમ ન દત્તા પણ કુદરતે
એનો બદો ધરીને કાયમ આપ્યો કે આવાડિયું ન્યાં થાય ત્યાં છુદાર છીણી
વતી ધરીને દોકે છે. આખીએ ધરીને છીણીના ધાયા ત્રે દી નાખે છે

[૧૪૬]

તુનેલ દિલને તોડતલ, ધાટે ધાડ ધરાય,
પણ-ભાગ્યા લેખણદાર, કેા કેા માનવ ઠાગડા.

એક બીજા માણસેને મોગ વાંધા પડ્યા હોય, જેમાંથી ખુનખાર
તકરાર થવા સંભવ હોય, એવા કળિયા પતાવી અને એ દુરમન બની
બેઠેલાનાં દિલને સાધી, સીવી અને તૂટી ભેનાર માનવીએ જમનમાં બહુ
ઓછ દોષ છે, અને ભાગ્યેલનિ સાધ્યા પછી પણ એનાં વેરત્રેર તાળાં કરી
લગાવી મારનપરનાં તો ડેઢેડેઢાં નજરે પડે છે.

[૧૪૭]

ઉલટે દુઃખ અપાર, દુશ્મનને દંકળું પડે;
તે દી-વેરીની કરતલ વાર, કૈ કૈ માનવ કાગડા.

દુઃખનો મહાસાગર ઊવટી પડ્યો હોય અને દુશ્મનને પણ જેમાંથી
મરણ નીપજે કે આખરે જાય એવો સમય આવ્યો હોય ત્યારે વેરીના એ
ખરાગ વખતમાં પણ માણસાઈથી મદદ કરે એવા માનવી જગતમાં થોડા
હોય છે.

[૧૪૮]

લાગે જહુ ભારત લડ્યા; અંગ પર આગમીયા;
એની-ભીડે લાગ લખ્યાં, એવાં કૈ કૈ માનવ કાગડા.

વેરાનો એકબીજાને વાધો પડતાં તકરાર યાદ હોય, એકબીજાને માથે
સામસામા ધા પણ કર્યા હોય એવા તકરાર થયેલા અને દુશ્મન જેવા
માણસને પણ ખરાગ વખતમાં મદદ કરે એવા માણસો જગતમાં થોડા
હોય છે.

[૧૪૯]

વસમા વાંસ ધણી, એક જ કુળમાં ઉપજ્યા,
પણ કાપ્યે કુમત ના, કુળ અંદનનાં કાગડા.

વાંસડા અને સુખડ એ એક જ નાતમાં ઉત્પન્ન થયેલ વૃક્ષો છે.
વાંસડા તે એકબીજા ધસાધને પોતાના માતપિતા જેવા જન્મને બાળી

નાખે છે. જ્યારે ચંદન વૃક્ષ અને કાપી નાખનારને પણ સુગંધ આવે છે, કારણ કે ચંદન અને વાસણની નાત એક છે, પણ કુળ અને રીત બંનેનાં ભુલ છે.

[૧૫૦]

ધરણી ધીંગી ભેડ, બીજક અણસૂળ યોવીઆં,
પણ-કણ ને કાળો હોય તો કવા વાયો કાગડા.

ઉત્તમ ધરતી ભેડને સુદર, તાળાં, સગેનાં નદી એવાં બોળે વાખ્યાં.
છેવટે એ કણના હોડમાં અંગારિયો આવે તો એમાં ધરતી, પાણી અને
વાવનારનો દોષ નથી પણ એ તો કવા (ખરાળ હવા) વાયો કહેવાય.

[૧૫૧]

વેરણુ વિધાતા, ભેડી મણિને એર સંગ;
પણુ એને વિખનો વા, કદિ ન વાયો કાગડા.

વિધિનાં કેટલાંક કામ તો એટનાં અસંગત હોય છે કે ન પૂરે વાત.
મણિને સર્પના માથામાં મૂક્યો અને એને સર્પના મુખમાં મૂક્યું. ક્યાં
મણિની સુદરતા અને ક્યાં એરની ભયંકરતા! એ બંનેને એક કાગવા જ
છેતું. આખે એ અવતાર સાથે જ રહેવાનું છતાં એ મણિને સર્પનો કે એરનો
જરાપણ રંગ ન લાગ્યો એ તો મણિ જ રહ્યો

[૧૫૨]

આરા નવ ઉતરાય, ચોમાસે નવ સાંભળે;
એનાં: જેઠે પાણી જાય, કાંકર ઉઠે કાગડા.

નાની નદીઓ અને નાનાં નેરડાં ચોમાસાના પાણીથી એટલાં બેફામ ફાટી ગયાં હોય છે કે કોઈનું 'બોદધું' પણ સાંભળતાં નથી. એ તો એના ચોડાક પાણીમાં મગફળી બની ગયાં હોય છે. પણ જેઠ મહિનામાં જમને જોઈએ તો ત્યાં તરસ્યાને પીવા એક બોબો પણ પાણી નથી હોતું ફક્ત કાંકરા જ હોય છે.

[૧૫૩]

ફેડે રંગ રંગીઆ, પલંગ તે ધરમાં પડયા;
છેવટ સાથ થયા, કાટ નનામા કાગડા.

રૂપાળા મુંદર રંગથી રંગેલો હોય અને માણુમની આખી જિંદગીનો કોઈ વધારેમાં વધારે સાથી હોય તો તે પલંગ (ખાટલો). એ પલંગ તો છેવટે ધરમાં સંતાઇ રહ્યો અને જેને કોઈ જાતનો સંબંધ ન હતો એવા ચોડાક વાંસડાના ટુકડા જેને નનામી અથવા દાદી કહે છે તેમાં બાવીને રમવાને બેળા બળ્યા. છેવટના સાથીની પરીક્ષા માણુસ પ્રથમ નથી કરી શકતો.

[૧૫૪]

વાઝોલ જાજ વા, તેથી પાન વ્રમંડે પોગીઆં;
પણ—હજવાંને હૈયે ના, કયાં જઈ પડ્યું કાગડા.

મોટા વાવ ટોંગિયો આવવાથી અને આજ પવનને બળે કરીને પાંદડું

આકાશમા પડે ચી જલ્ય છે પણ એનાથી એ મોટું જની જલુ નથી એ પોતાની યોગ્યતાથી હિચે મડેલ નથી. એ તો પવનના જગથી હિચે ચડ્ય છે હું પાછુ કહ જગ્યાએ પડેશ એની સમજણ પણ એનામા નથી, કારણ કે જેમ પવનથી હિચે ચડ્યું છે તેમ જ્યા પવન એને લઇ જશે ત્યાં એ પડશે, એ તો એવું હનકુ-હનકુ છે કે એનામાં ચડવાની તથા ઊતરવાની બને શક્તિ નથી

[૧૫૫]

કારણ અણુચળ કાચ, ધુને આસ્તીયું ધરે;
જેના-હૈડા ફરતા હોય, એને કોઇ ન ભરે કાગડા.

આકાશમાજે જ્યાં મડો, નક્કરો રાતરિવસ ફર્ષા જ કરે છે. તેની સામે દીવો (આસ્તી) પરી કાઇ મારગ જોતવું નથી. સમુદ્રમા વહાણવગીઓ બૃથા પડે ત્યારે ધ્રુવનારો લુએ છે, કારણ કે એ કાઈ જિવસ પોતાને સ્થાનેથી ચગતો નથી પણ જેના મન તથા શરીર ફર્ષા કરે છે એને ભૂ મે કાઇ માર્ગ નથી શોધવું

[૧૫૬]

મન એમાં મળ, ફુલ વીણી પાછો રહે,
એના-પંડતું યુછીશ ના, તને કાટા ક્યાંથી કાગડા.

યુવાનના હોડ પામે જઇ જુવ વીણી લેવામા જ આનંદ છે. એનો મુખે લેવામા લહેર છે, પણ મેટા પરીણ કઇ અજાણ શૈલે કઇ યુવાનને જે પૂજ્યા માંડશે કે તારે શરીરે કાંઈ કેમ છે ! તે જવાબ કાઇ નથી મળે અને કૃતનો આનંદ પણ જશે.

આ બધા દુહા પ્રાસ્તાવિક અને પરસ્પર છે. જુદા જુદા વિષય પર લખાયા છે એનો સંબંધ જ નહીં છે. એનો સાવાય ધણો ઉડા અને મોટો છે. લખનાર બધા દુહા અન્યોક્તિ છે. પશુ, પંખી, રથાવર, જંતુ, છવ, પ્રાણી, વનસ્પતિ, દેવી, દેવતા, ઝેર, અમૃત વગેરે વગેરેને સંબોધીને એ છે, પણ એ બધાનો ભાવ તો માણસ ઉપર છે.

[૧૫૭]

કાઠી મેલ્યા કેઈ, રામ ભજનને રૂસણે;
તેથી જાતા દનડા નેઈ, કાળ નોતરવા કાગડા.

હે કાગ, જિંદગીના જેટલા દિવસ ગયા તે બધા હરિના ભજન વિનાના ગયા છે અને તે દિવસો ક્યાં ગયા ? દુ.ખના દિવસો માંડમાંડ કાઠ્યા એમ કહેવાય છે. એ કાઠી મેલેન દિવસો તો રિસાવીને તાર સત્તુ ધમને ગયા છે. ધર્મરક્ષાના રસભાષી અધર્મિત રીતે તે જે દિવસોને રખા આપી છે તે તો કાગને નોતરું આપવા ગયા છે. એટલે જેટલા દિવસ ગયા તે તો સંસાર-પંથ ઓળા કરતા ગયા છે. કાળ નછક આવે છે માટે હવે રહેવા દિવસોને મનાવી લે, પરમેશ્વરના ભજનમાં ગાળ, નહીં તો બધા જ દિવસો વેરી ધમને જશે કાળને બોલાવના

[૧૫૮]

અંતરમાં અવધેશ, રટવાન રોકેલ નઈ;
માટે હાલે સાસ હંમેશ, કાળ ધરાં પર કાગડા.

હે કાગ, રાતદિવસના એકરીશ હજાર અને ઇસો શ્વાસ ચાલે છે.

તે માલતા શ્વાસને ધ્યાન, ધારણ કે પ્રાણાયામ રૂપી તાણ કરી પરમેશ્વરમાં મન લગાડીને કોઈ દિ હૃદયમાં રોકવા જ નહીં. તે તિરસ્કાર પામેલ જોટલા શ્વાસ જળ્ય છે એ તો તારા વિરોધી થઈને કાળ મહારાજને ઘેર જાય છે. માટે બાકી રહેલા શ્વાસને પ્રાણાયામથી રોકીને ક્યારેક ક્યારેક મન ઇશ્વરમાં લગાડ.

[૧૫૯]

ઉજળીઆ આવેલ, પળીઆં તો માથે પ્રગટ;
તારાં કાળાંન કાઢી મેલ, એમ કેસ સંદેશે કાગડા.

હે કાગ, તારા કેસ કાળા મટી જવા લાગ્યા છે. અંદર ધોળા વાળ આવવા લાગ્યા છે. તે માથાના ધોળા વાળ તારા કાન પર ઢાળીને તુંને સંદેશ આપે છે કે 'દુર્લભ બિનરતી અવસ્થાએ આ જન્મના કાળાધોળા એટલે પાપ, તેને તું છોડી દે અને હૃદયને બિજળું બનાવ; કારણ કે જલ્દ ઉગર આવે છે જેથી દેહનો ભરંસો નથી; માટે પ્રભુનું ભજન કર.' "

[૧૬૦]

જથ લઈ લેળા બેસતા, એના: નજરુંના ચ નાકાર;
છેવટનો શણગાર, કાણે સંઘયો કાગડા.

કામ રનેદથી જાંઘમાં લઈ બેટનાર મિત્રો તો તારો છેવટનો શણગાર એટલે આપજી-વસ્ત્ર. (મહા પર જોડાડેલ લૂપ્ત) એની સાચી કોઈ નજર પકડ કરતું નથી. એ તારું છેવટનું જીવશેન-ચાદી-ખરાજમાં ખરાજ મણાવું વસ્ત્ર એને કોણે અપનાવ્યું ? (ભંજીએ.)

[૧૬૧]

છોડી દીધો સાથ, લાઈ પુતર ને લામની,
હોતે પકડયો હાથ, કંપતો જેનાથી કાગડા.

મરણ પછી તો લાઈ, દીકરા તથા સ્ત્રી-એ સઘળાં તો તારો સાથ
છોડી ધેર રહ્યાં છેવટે તું જેનાથી કાયમ બીતો હતો એવી રમશાન-
શૂન્યે તને આવકારી પોતાના ખોળામાં સુવાડયો-સંધર્યો.

[૧૬૨]

પાડયા પાણીડા, દુખી મીતરૂ ઢેખીને,
એને આસુડા, ફૂદીને હાથ્યા કાગડા.

કામ લાઈનિય મિત્ર, કુટુંબી અને આશ્રિત દુખી વર્ગને દુખી જોઈ
તને જેને માટે ખરાબ લાગ્યું હશે અને તારી આખમા પાણી આવ્યા હશે
એને જ તારી પાછળ ફૂદીફૂદીને આખમા આસુ આવશે.

[૧૬૩]

તારી મીઠપ તાવ, અગઢે જેને આવશે,
એને લવનો સાકર લાવ, કડવો લાગે કાગડા.

તારી રખાવટ રૂપી તથા સ્નેહ રૂપી તથા હિપકાર રૂપી તથા મીઠાશ રૂપી
અને જેને તારા ત્રિયોગ રૂપી તાવ આવ્યો હતો એને સાકર જેવો મીઠો
સ સાર પળ તારા વિના કડવો લાગશે

[૧૬૪]

પુત્ર અને પરિવાર, મુકેલ માયા માણશે;
સંભારશે સંસાર, એક કવિ મીતરૂં ઠાગડા.

સત્યથી કે અસત્યથી, પાપથી અથવા પુણ્યથી મેળવે ન ધન તથા સંપત્તિ તે તો તારી પાછળ પુત્રો, પૌત્રો, ભાઈઓ વગેરે ભોજવશે, પણ તને કોઈ સંભારશે નહીં. ફક્ત કોઈ કવિ મિત્ર હશે તો એ એક જ તને સંભારશે, કારણ કે કવિઓ કાવ્યમ લાગણીપ્રધાન હોય છે એટલે એ મરણપૂર્વક મિત્રોને વિસરતા નથી.

[૧૬૫]

આજ ગરજની આખડી, દૂદી લે ઘડને;
એમ લાળી લે લડને, કવિની આંખું ઠાગડા.

હવે આકાશથી ગીધ, ગરજ, સમડી વગેરે પક્ષીઓ જેમ ધડને એટલે કોઈ મરી ગયે ન પ્રાણીના શરીરને શોધી લે છે એમ જ કવિની આંખુ-દ્રષ્ટિ થઈ અને દાતારને એ તે જાયોએમાં પણ ઝોળખી કાઢે છે.

[૧૬૬]

વરણ રોગ ને વેરીઆ, વ્યસન વાદ મળાય;
લે મુખથી નવ જાય, તોઃ ઠાળ્યા ઠરે ઠાગડા.

રક્ષોનાં ઘડ, રોગ, દુસ્મન, વ્યસન (નિષેધ) વિવાદ અને મલુ એટલે પાદ અદિક ગૂમર્ગ-એટલા જો સમુર્ગ નાશ ન થાય તો વળત આખે ફરી પાછા યોગે કે એટલે સંજ્ઞન થાય છે.

[૧૬૭]

કણુ ઠેરા રીયા, પાણી રેલ ખીવા થકી;
બીજા બળી ગયા, ક્યારા વિણુના કાગડા.

જે વાડીમાં કે બગીચામાં ક્યારા નથી ક્યાં અને (રેલ) પાણી એટલે નીક કે ધોરિયા વિના ખેતરમાં મળે ત્યાં જ્યાં એવી રીતતું પાણી પાવાથી જેને ધણું પાણી મળ્યું તેને અણુણું ચવાયી બધા કણુ વાવેલા હતા તે જલદીથી બળી ગયા અને બાકીના સાવ ઠેરા રજા એટલે એને પાણી જ ન મળ્યું. આમ અવિવેકે વપરાતી શક્તિ કે લક્ષ્મીથી કદાપિ હાપદો થતો જ નથી.

[૧૬૮]

પ્રીતાણુ મળીઆ પછી, હેત કરી હસતાં;
એનો વાંસો વાઢીતાં, કોઠ નિકળીઆ કાગડા.

કપટથી જેને મિત્ર તથા મોટો માન્યો હોય, તે જ્યારે મળે ત્યારે તો ખડખડ હસી-હાંત કાઢીને સ્નેહ બતાવે છે અને એની ગેરહાજરીમાં એના અવશ્યજી માનારને કોઠ નીકળે છે.

[૧૬૯]

લેડને લોજનમાં, લાણું વિખડાં લેળવ્યાં;
તેને પણ તનમાં, કોઠ નિકળીઆ કાગડા.

મિત્રને જો કરી વિશ્વાસઘાત કરીને જે ઘેર આપી મારી નાખવાનો પ્રયોગ કરે છે એને પણ હેવટે કોઠ નીકળે છે.

[૧૭૦]

ઠપટે રહીને ઢાઇ, જે ઘર રીતું જાણીયું;
જાણીને હણીયાં જોઇ, ઢાઢ નિકળીયા કાગડા.

ઠપટથી સેવક કે સ્નેહી બની જેને ઘેર ઘણા દિવસ રહ્યા હોય, અને બહુ દિવસ રહેવાથી - તે ધના રીનરિવાજ બહુ જાણી લાઇને પછી તેના દુસ્મનને મળીને અચર્યા પોતાને વાધો પડવાથી જેનું અન્ન વગેરે ખાધું છે એના પુરુષોની જે ધાત કરે છે એને પણ ઢાઢ નીકળે છે.

[૧૭૧]

જે પંડ જાણીતા, જૂઠાં સારાં ભેદનાં;
જૂઠાં લાખીતા, ઢાઢ નિકળીયા કાગડા.

પ્રથમ મિત્રતા હોય એટલે આગલા મિત્રના ગુણગરગુણને જાણી લીધા હોય-તેની સારી કે ખરાબ ટેવોને પણ સમજી લીધી હોય-સથે રહીને ક્યારેક સારાંનરસાં કામો પણ થઇ ગયાં હોય-પછી એની સાથે વાધો પડતાં પોતે જાણેલા આગનાના અગરગુણને જે આધા કરે છે-જાહેર કરે છે એને પણ ઉતરે ઢાઢ નીકળે છે.

[૧૭૨]

વઠા વેરી હોય, પણ હોય લાખું પાળતો;
એની: લાખું લોખી જોય, ઢાઢ નિકળીયા કાગડા.

જાતે ને દુસ્મન હોય, પણ પ્રતાપી હોય-અને લાખે મજાકનો વિસામો દેવ-પણાનું જાણું કરનાર હોય અને આજરદાર હોય-એની આજરમાં ક્યાંક આવે એવું કમ કરનારને પણ ઢાઢ નીકળે છે.

[૧૭૩]

ગાય તણે ગુને, બાળી ગૌશાળા બધી;
રેશ્યા રાંકુને, કાઠ નિકળીઆ કાગડા.

એક ગાયના હોપથી આખી ગૌકુળની ગૌશાળાને બાળી દેનાર અને
મરીબોને અન્યાયથી દુઃખ આપનારને પણ કાઠ નીકળે છે.

[૧૭૪]

શત્રુ હઠ છાંડ્યા, વેરીન હેતુની વહેંચણી;
એમાં મોળા પગ માંડ્યા, કાઠ નિકળીઆ કાગડા.

એકબીજાને શત્રુનટ હોવા છતાં પણ કોઈ તકરારી વહેંચણી શત્રુએ
શત્રુના હાથમાં સોપી તેને પોતાનો પંચ બનાવ્યો હોય, અને એમાં તે પંચ
જો દુશ્મનાવટ રાખી પંચ બની તેને વુકસાન કરે તો તેને પણ
કાઠ નીકળે છે.

[૧૭૫]

અંગ ગઢપણ અયાં, સઘળું પુત્રને સોંપીયું;
પિતાને થરહરીઆ, કાઠ નિકળીઆ કાગડા.

પુત્રને મારે રળારળી પૈસાટકો, માલમિલકત જે મેળવ્યું હોય તે
પુત્રને સોપી દઈને પિતા વૃદ્ધપણને લીધે વેવારમુક્ત થયો હોય-શરીર
અશક્ત થઈ ગયું હોય એવી વૃદ્ધાવસ્થામાં એ પિતાનો પુત્રો ત્યાગ કરે
અથવા તેનું કહું ન કરે અને તેની ખરદાસ ન રાખે એવા દીકરાને પણ
કાઠ નીકળે છે.

[૧૭૬]

સત ભગત અને સ્નેહીને, કુડા વેણુ કીયા,
એના. ગાતર ગળી ગયા, કોઠ નિકળીયા કાગડા.

સત પુરુષો, ભક્તજન, મિત્રો અને કુટુંબીજનોને કારણુ વિના
અરાધ્ય વચન કહીકહીને જેણે દુભાવેન છે એના તો અગમ્ય ગમ્ય એવો
કોઠ નીકળે છે.

[૧૭૭]

વિણ હથિયારે વેરીઆ, કપી કળકળીઆ,
તોય કદરા ધાવ કીયા, એને કોઠ નિકળીઆ કાગડા.

હથિયાર વિનાના શત્રુને માથે દસ્તો કર્યો હોય-અને તેણે શરણાગતિ
સ્વીકારી હાથ ભેડી કકગાટ કર્યો હોય-જ્યાં તેના પર જે ધા કરે છે એને પણ
કોઠ નીકળે છે.

[૧૭૮]

કાટકવા હાકલ કરી, લીધી ઠાડડીઆ,
હારણુરણુ હણીઆ, એને કોઠ નિકળીઆ કાગડા.

બાધવા હાકલ કરી અને દુશ્મને ' તારી મા છુ ' એમ શડ નાખી
અને પગે પડવા છતાં એવા હારેલાને મારનારને પણ કોઠ નીકળે છે.

[૧૭૯]

કાજળ બચ્ચાને કોઈ, તોડી ફાડીને ટીપીએ,
જેમ જેમ વાટો ભેઈ, કાળય પકટે કાગડા.

સોવતના દુઝાઓના નાના દુકાન કરીકરી અને જેમજેમ

વાટો-જેમજેમ ખારીક બનાવો તેમતેમ વધારે કાળું થતું જાય છે.

[૧૮૦]

છાશ માખણ ધી છેવટે, એની હાલત સળગી હોય;
કઠીએ કાળાં નોય, જેનાં કુળ દુધડીઆં કાગડા. .

જેતું માવતર દૂધ છે એની ચાર પાંચ પેઢી સુધી પણ ધોળપ જતી નથી દૂધમાધી દહીં તે પણ ધોળું, તેમાંથી જાય તે પંજુ ધોળા, તેમાંથી માખણ તે પણ ધોળું. ફક્ત માખણને જ્યારે ચૂને જીતું કરવા ચડાવે છે ત્યારે સહેજ રંમફેર થઈ જાય છે; પણ તે ધી જ્યારે ફરી જાય છે ત્યારે એના કુળના સ્વભાવ પ્રમાણે ધોળું થઈ જાય છે.

[૧૮૧]

તાંબું ને પીતળ તોલ, કાસું પણ રણકયા કરે;
બોલે ન કઠીએ બોલ, કુંદન મુખથી કાગડા.

તાંબું, પીતળ, કાસું વગેરે થોડી કિંમતવાળી ધાતુ હોવાથી બોલ્યા કરે છે-એને પજડો કે ટાકર મારો તો અવાજ આપે છે; પણ જેનામાં જીવ કિંમત છે એવું જે હેમ-સોતું તે પોતાના મૂલ વિશે કે પોતાની મોટપ વિશે કાંઈ દિ બોલતું નથી-અવાજ આપતું નથી.

[૧૮૨]

હીયું ને કાચે હાથ, એનો અંતરમાં અંદરો નઇ;
પણ: ચણેઠડીનો સાથ, એની કાચવણ રઈ ગઈ કાગડા.

સોતું કહે છે કે 'મારું આખું અંમ સોની કાપી નાખે, જતી તોડી

નાખે, હાથપગ વગેરેના કટકા કરી નાખે અને અગ્નિમાં તપાવે તો પણ મને એનો ધોખો-ઝોરતો નથી; પણ મારા ભેખમાં સાચી જે ચણાદી રાખીને તોલ કરે છે એની કાચવણુ મારા દિલમાં કાયમ રહે છે.’

[૧૮૩]

જેર ન પડતું જોય, ઉભી શર હયાં તણે;
ધજને ધીરપ નોય, કાયમ ફફડે કાગડા.

ખજ પોતાની યોગ્યતા, વજન-ભાર ફટકો છે તે ભણ્યા વિના દેવળ પર ચડી મછ. પછી એ સ્થાનના તપથી ખજને ધીરજ રહેતી નથી અને ‘હવે મારું શું થશે ?’ એ વિચાર કરી કાયમ ફફડ્યા કરે છે.

[૧૮૪]

જીવ મેળવીયાં જોય, લોહને હીવે બખીયાં;
કારણ એને કોય, કાશું મોહું કાગડા.

રૂની વાટ અને તેમં હીવા સાથે મિત્રતા કરી; પણ હીવો તેને જ ખાધ જતા માંડ્યો-મિત્રોનો આહાર કરી પ્રકાશ આપતા લાગ્યો; પણ મિત્ર દોહના પાપથી એના મોઢા પર શામતા-કાગપ આવી.

[૧૮૫]

બીજાં વૃજ બધાંય, છેવટ લગી છોડે જણે;
પણ: થડમાં બચળાં થાય, પછી કેળ ન ફળે કાગડા.

બીજાં તમામ જુએ ધડંબણ આવે તો પણ છોડરાં જણે છે, એક જ

એવું વૃક્ષ છે કે એક વાર પોતાને પડખે નાનાં બચકાં થાય પછી સંસાર-
વહેવાર છોડી દે છે અને બીજાં બચકાં ઉત્પન્ન કરતું નથી (કેળ.)

[૧૮૬]

રટે બ્રાહ્મણુ રામ, વખતે વીવા તણે;
નારાયણનું નામ, પણ ઠડવું લાગે કાગડા.

વરપૌડમાં ફેરા ફરતાં હોય, મુંઠર લગ્નગીતો ગવાતાં હોય, હાથેનો
પાર ન હોય-એ સમયમાં બ્રાહ્મણુ જે 'રામ બોલો, લામ, રામ બોલો,' એવા
ઉચ્ચાર કરે તો સારા નથી લાગતા, કારણ કે ન મ ઈશ્વરનું છે પણ એ તો
મરણ પાછળ બોલાય છે.

[૧૮૭]

હેડે ફાટ ન હોય, ધરણી આખીને ઢાંકશે;
એના કુળનાં કાચ, કાલાં ફાટયાં કાગડા.

આખીયે માનવ જાતિને ઢાંકનારું એવું જે રૂ તે પૃથ્વી બધીને પોતે
કુખ સકન કરી ઢાંકે છતાં અહંકાર કરતું નથી, અને એના જ કુળનું
કાણું તે ફાટે છે. (કાણું પાકતી વખતે ફાટી જાય છે.)

[૧૮૮]

જણ પોતાનાં જોય, કાયમ એ ફાટયાં ફરે;
કુણે રૂ એ કાચ, કાલાં તણ્યાં કાગડા.

પોતાના જ લામ અને કુટુંબી એવાં જે કાલાં ફાટયાં ફરવાથી
કામળ સ્વભાવના રૂએ તેનો ત્યાગ કર્યો એટલે પાક્યા પછી કાલાંથી રૂને
જુડું કરવામાં આવે છે.

[૧૮૯]

કપડેં કાઢયા દાંત, ઈધણુ અંગડાં સોંપીઆં;
ઘટમાં હટી ઘાત, કરવત હટું કાગડા.

કરવત નામના ઓળરના દાંતા બહાર ફેખાતા રહે છે એટલે કરવત
હસે છે—દાંત કાઢે છે એમ જણી લાકડાએ પોતાનું અંગ તેને સોંપી દીધું:
પણ એ તો ઉપરથી દાંત કાઢતું હતું, પણ તેના હૃદયમાં કપટ હતું તેથી તેણે
લાકડાને ચીરી-વહેરી નાખ્યું.

[૧૯૦]

મંડાણુ નો મંડાવ, જાળાં પાણી જોઇને;
આવેન તળની આવ, ત્યાં : કૌસ ન હાલે કાગડા.

કુવામાં નીજરાતું અથવા પડખાની જોતું જોડું પાણી જોઇ
મંડાણુ મંડાવી તેના પર મોટો ખરચ કરીશ નહીં, કારણ કે જ્યાં
તળવાણી પાણી નથી આવતું ત્યાં કૌસ નહીં થાય.

[૧૯૧]

હીધું આરેં લોચ, એ હથ દાતરડું અથું;
જે કર વાંચું જોય, ત્યાં કરસડ આંચું કાગડા.

વાવણીના વખતમાં ખેડૂતો ડગ્ગા દાયથી વાવે છે અને જમણા
દાયમાં આરવ જો પડેણા (સિદ્ધાની જણીવાળા સોટો) રાખે છે અને એનાથી
જાગદને દાકે છે એટલે લોદી નીકળે છે. પછી ઘણી વખતે જને દાયને તેનો
બદલો મળી ગયો, કે જમણા દાયમાં દાતરડું આંચું અને જે દાયે

વાવેયું તે ડાખા હાથમાં કરસકું આવ્યું. (ડાખે હાથે કરસકું આલીને જમણે હાથે દાતરડાથી તેને કાપે છે.)

[૧૯૨]

વાએલ વા કવા, ખેતર તલ આલી રયાં;
સામે વરસ સગા, કામેલ દેશે કાગડા.

જે જમીનમાં તલ વાવ્યા હોય તેમાં કોઈ ખરાબ હવાથી તલને ફાલ ન આવ્યો હોય અને બિલકુલ તલ ન થયા હોય પણ હે બાપ, તું મુંઝાપણ માં, કારણ કે તલનું ખેતર એવું કેળવાણું હોય છે કે ખીજે વરસે તને બમણી નીપજ આપશે.

[૧૯૩]

આગેય ઝોરાણાં, કલંક પંડનાં કાઢવા;
સોતું સળગે ના, ઝેનીઃ કાળપ સળગે કાગડા.

સોતું અગ્નિમાં પડે છે, બળે છે તે કોઈ દિવસ ઝોણું થતું નથી તેમ તેની કાંતિ પણ ધટતી નથી. એ તો પોતાનો દોષ જે મેલ છે તેને બાળવા આગમાં પડે છે. એ મેલ બગાડા પછી તેનું તેજ બમણું વધે છે.

[૧૯૪]

મનમાં માગ થણો, પેટડીઝું મોટે પને;
વસમો વાંદરડો, કાળાંનો કરતલ કાગડા.

બંદુક તો મોટા પેટવાળી છે. તેના દેવામાં થણો અવધારા છે; પણ નાનો એવો જે વાંદરો એ જ કાળા કામનો કરનારો છે.

[૧૯૧]

સોનું નીચ સદાય, હેતુ સાચાનાં હેયાં,
લુગેં જૂનાં ન થાય, કાટ ન ચડે કાગડા.

સોનું, નીચ માણસ અને સાચો મિત્ર-એના હૃદય ઉપર કોઈ જિંભ
જાય તો પણ કાટ ચડતો નથી, એટલે ધણે વરમે પણ સોનું તે સોનું જ રહે
છે, હરામખોર પણ ધણા વરમે પછી હરામખોર જ રહે છે, અને મુમિત
પણ ધણા વરમે જતાં મુમિત જ રહે છે.

[૧૯૨]

દીવો તેજ દિહાર, પણ કાયમ એ મળગ્યા કરે;
એની: પાછળનો પરિવાર, કાજળ જન્મ્યું કાગડા.

દીવો પોતે તો તેજનો અંબાર છે, જાળને પ્રકાશ આપે છે, પણ
એવો બગતરિયા સ્વભાવનો છે કે કાયમ બળ્યા કરે છે એટલે સળગ્યા કરે
છે, જેથી તેની પાછળ તેના પરિવારમાં કાજળ-મેશ જન્મી (છાંખોરને
બળ્યા કરે છે એમ કહેવાય છે)

[૧૯૩]

ચતુર હરણ સ્વભાવ, પૃથ્વી પણ ચોટે પને;
તોય: પાસ તણે ચર પાવ, કિસમત લાવે કાગડા.

હરણનો ચતુર સ્વભાવ છે. પૃથ્વી પણ ધણી મોટી છે જ્યાં પારાધીએ
બધેન પાસવાના એ તમુના જાગામાં નાની એવી હસ્તુની ખરી આવી જાય
છે એ બધા ભાગના ખેલ છે.

[૧૯૮]

એરૂ મળીઓ . આર, મારગ નીકળવા મળ્યો;
 મેંનત બડ મોરાર, કે: કિસમત મોટું ઠાગડા.

અંજવાળી રાગે એક ખેતરમાં કરંડિયામાં સાપ પૂરેલો વાદી સૂઈ
 ગયો. સરપ ધણી દિવસનો ભૂખ્યો હતો જેથી મરવાની અણી પર હતો.
 કરંડિયામાં થોડા રોટલાના ટુકડા પડેલા, જેની ગંધ આવવાથી એક ઉંદરે
 કરંડિયો કાપ્યો અને અંદર પેડો. તે સીધા સરપના મોઢામાં ગયો.
 પછી સરપ તે તોડેલ કરંડિયામાંથી બહાર નીકળી ચાલ્યો ગયો. સરપની
 કાંઈ મહેનત ન હતી અને ઉંદરનો પ્રયાસ હતો છતાં મહેનતુનું મરણ થયું
 અને મરણવશ સરપને ખોરાક અને રસ્તો બંને મળ્યાં. એટલે પુરુષાચં
 મોટો કે ભાગ્ય !

[૧૯૯]

રગતી રાડે રાડ, ભુખી ગાયું લાંબરે;
 વીઠલ ન કરે વાડ, એનું: કારણ શું છે ઠાગડા.

મદાદુકાળ પડવાથી ગાયોનાં ધણુ ભુખના બાંભરડા દીપે છે છતાં
 ગૌઆલજીપ્રતિપાળ એવો જે પરમેશ્વર એ સંકલ્પ માનથી શેરડીના વાડો
 કેમ ઉત્પન્ન કરતો નથી, એનું કારણ સમજાતું નથી.

[૨૦૦]

ખીજો ન મળે જાહ, લોજન મીઠામાં લળે;
 પજુ: સાકર કેરો સ્વાદ, ઠડછીને નાવે ઠાગડા.

કાંઈ જાતના વાંધા વિના કડખી મીઠા લોજનમાં કાષમ લળી જાય છે,

દૂધપાક વગેરે તેનાથી હલાવે છે, છતાં આખાએ અવનારમાં કંડળીને સાકરના ગળપણુનો સ્વાદ કદી આવતો નથી.

[૨૦૧]

આમાં વસીએ આપ, છીપું સાગરને સણે;
ખીજે આંગણુ ધરપ, કામી ખાઈએ કાગડા.

છીપ સમુદ્રને કહે છે કે 'હે સાગર, અમે તમારે ત્યાં વસીએ છીએ છતાં તમારું કંઈ લેતાં નથી. અમે તો ખીજ પાસેથી લઈને તમને યથા આપીએ છીએ. સ્વાતીને વરસાદ કીધી સાચાં મોતી બનાવીએ છીએ અને એની બધી કીર્તિ તમોને આપીએ છીએ.'

[૨૦૨]

લાગે જેને લાગ, કાઈ ન જાતો કરે,
ભગવત પોતે જાગ, કમળા લીધી કાગડા.

વખન આવ્યે કાંઈ જૂલી જતું નથી, કારણ કે જગન સ્વાયંતું બનેલું છે. જુઓને સમુદ્રમંથનમાં ભગવાને લક્ષ્મીજીને પોતાના ભાગમાં રાખ્યાં.

[૨૦૩]

હેવ અમુર ને દાગ, મેમંડથી ઉંચે વધ્યો,
વેંચણુમાંથી વાદ, કાયમ સળગ્યો કાગડા.

દેવના અને દૈત્યને આકાશથી ધણુ ઊંચે એવા વિવાદ વહેંચણુમાંથી થયેલ સમુદ્રમંથનમાંથી અમૃત વગેરેના ભાગલામાંથી તે તકાર પડી તે કાયમને માટે સળગતી જ રહી.

[૨૦૪]

સુરાં કેક સધીર, સંઘરીયાં અમરત સદા,
પણુ: વિખને સંઘરે વીર, કૈઠા હરના કાગડા.

બધા દેવતાઓએ અમૃત મેળવવા મોટી મહેનત કરી અને કંઈકે વાંધાં પડ્યા છતાં અમૃત માટે બધી મહેનત કરી અને અમૃત મેળવ્યું. પણ એરને પચાવવા માટે તો એક શંકરના જ કોણ (પેટ) છે.

[૨૦૫]

પરીધુને ચેખવા, દેવો કંઈ દોહું દીયે,
પણુ: સાધુને સાચવવા, કામ શંકરનું કાગડા.

અપસરાઓને જોવા તથા પાસે રાખવા માટે બધા દેવો દોહું કાઢે છે; પણ સાધુને પોતાના ગળામાં રાખવા, એ કામ એક શંકરનું જ છે.

[૨૦૬]

દેવોની આગળ દૂત, રૂપાળા કાયમ રીયે,
લોળાં રાખે જૂત, કૈલાસવાળો કાગડા.

બધા દેવતાઓ સારા સારા માણસો પાસે રાખવાનું પસંદ કરે છે; પણ જૂતને પોતાની પાસે રાખવા એ તો કૈલાસનાથનું જ કામ છે.

[૨૦૭]

દેવાં કપાકી જાય, અનગળ પાણી આકરાં;
ગંગા ગોથાં ખાય, ઠેક જડાધર કાગડા.

મોટા મોટા દેવતાઓ પણ જેની અંદર કૂચી જાય એવી મહાપૂરવાળી
મંગાણ તે પણ જેની જડામાં ભૂકી પડી જાય, એવો દેવ તો એક
ચંકરજ છે.

[૨૦૮]

લાખાં ઘાટ લુવાર, ઘણુ મુલી ખાગંડ બહે;
રણુ સાંભળતા રાર, કમાડ ભીટે કાગડા.

લુવાર સાગમાં સારી તક્તારે ધડે છે. દુનરો માણસોને કાપી નાખે
એવા પાણીવાળી એ તક્તારનો બનાવનાર લુવાર જ્યારે રણુની-ધીમાણુની
વાત સાંભળે ત્યારે કમાડ ભીડીને અંદર ખેસી જાય છે.

[૨૦૯]

ચીતર સાઈ હોય, એની કીમત આંકજો;
કાઢયાં બીનાં કોય, ભલેઃ કાણી-આંખે કાગડા.

ચિતારે ચિતર કેવું કાઢ્યું છે એની કિંમત કરજો-ભલે એ ચિતરનો
ચીતરનાર કાણી આંખવાળો હોય ચિતારો એક આંખે બાકો છે માટે
એમતું ચિતર ખરાજ છે એમ મણુનરી ન કરજો.

[૨૧૦]

લીડયું અંગ લખાય, અવસર સૌ આઘાં ખસે;
થીંગડ સાથ સીવાય કુળની લાજે કાગડા.

કપડાને જ્યારે ફાટવાનો વખત આવે છે ત્યારે કોઈ એની મદદ કરતું નથી. એટલે કપડું જ્યારે ફાટી જાય ત્યારે ફક્ત થીંગડું એની મદદ કરવા આવે છે અને પોતાના કુળનું જ એ કાપડ છે એ શરમે તેની સાથે સીવાય છે. (સુતરાઉ કાપડને સુતરાઉ કાપડના દુકાણી સાંધી લેવાય છે.)

[૨૧૧]

હોય હીરાગળ જાય, થીંગડ કોઈ થાશે નહ;
થીંગડ સીંચર થાય, કુળની લાજે કાગડા.

રેશમના વસ્ત્રો ભિત્ર હોય; પણ સુતરાઉ કાપડ જ્યારે ફાટી જાય છે ત્યારે રેશમી વસ્ત્ર કોઈ કામ આવતું નથી, પણ પોતાના જ કુળનું જે સુતરાઉ થીંગડું છે તે જ કામ આવે છે.

[૨૧૨]

કાતર કાપીને જાય, સોયું સાંધીને છાંડ્યે;
દોરા સાથ સીવાય, કુળ પોતાનાં કાગડા.

કાપડને કાતર તો વેનરીકાપીને ચાલી જાય છે સોય તો ફાંકી પાડી અને એને રસતે જાય છે. ફક્ત પોતાના કુળનો જે દોરા છે એ જ કાચમ કાપડની સાથે સીવાઈને રહે છે.

[૨૧૩]

બગીચો કાઢવ લેજ, પાણી પાલવીઓ નહ;
મળીઓ ચૂનાનો મેળ, કુળ પોતાનાં કાગડા.

પથર સાથે ગારાકાઢવ ને બેગવો ને ચણતગમાં કામ લગાડો તો
બરાબર મેળ મળતો નથી, પણ ચૂનાની સાથે પથરને બરાબર મેળ મળી
જાય એવું કારણ તો એ છે કે ચૂનો પથરમાથી થાય છે, માટે બનેલું
કુળ એક છે.

[૨૧૪]

મીઠાને કારણ મેળ, સાકરને મળીઓ સડા;
મીઠાને દુધ મેળ, કદીએ ન મળ્યો કાગડા.

દુધ મીઠું છે અને સાકર પણ મીઠી છે બને મીઠા છે એ કારણથી
દુધમાં સાકર એવી મળી જાય છે કે ખમર પકતી નથી—દુધ રપ બની જાય
છે. પણ દુધનો રમ ધોળો છે અને મીઠાનો રમ પણ ધોળો છે. છતાં તે ખાટું
ટોવાથી દુધની સાથે એનો સુમેળ થતો નથી એટલા રમની એકતાથી મેળ
નથી મળતો. ઉચ્ચ દુધમાં મીઠું પડવાથી દુધ મગી જાય છે.

[૨૧૫]

કુંદન લાગે કોઈ, તોય કાંટા પર કટકા ચડે,
પણ હીરા લાગ્યો હોય, તો કાચ બરાબર કાગડા.

સોનાના કટકા ઘર્ષ થયા હોય તો પણ એ સોનીના કાંટા પર ચડે
છે અને એની ન હોય તે જ કિંમત આવે છે, અને હીરા મોના કરતાં

અધિક કિંમતવાળો છે છતાં તે ભાંગી ગયો હોય તો કાચ જેવો જ બની જાય છે. તેની કંઈ કિંમત આવતી નથી.

[૨૧૬]

હાથો ભાંગ્યો હોય, તો: કુવાડી બીજો કરે;
લોહાની સંગતે હોય, આખા: કુળનું પીધું કાગડા.

કુવાડીમાં જે લાકડું નાખવામાં આવે છે તે હાથો કહેવાય છે. એ હાથો ભાંગી પડે તો તેની સાથે કુવાડી કદી ભાંગી પડતી નથી. એ તો બીજો હાથો ગોતી લે છે. પણ એ લાકડાને હાથે કુવાડીનો સંગત કરીને આખા લાકડાના કુળનું લોષ પીધું, એટલે વનનાં વનને કાપી નાખ્યાં.

[૨૧૭]

જુદા ન છત્યાં જોય, કુવાડે ભારત કર્યો;
પણ: કુળનાં જાળીઆં કોઈ, ત્યારે: કંપી વનરા કાગડા. .

એકલે કુવાડે ધણું ધોંગણું-સામ્રા કરી; પણ હાથા વિનાના કુવાડાથી વનને કાપી ચકાયું નહીં. પણ જ્યારે પોતાના કુળનો-ધરનો લાકડાનો હાથો કર્યો અને એ હાથો કુવાડાને મળ્યો ત્યારે આખું વન ધુજવા લાગ્યું.

[૨૧૮]

પંડના પ્રાણત જાય, ગુણ એ ગોખ્યાં કરે;
ઘોઠે ઘોળું થાય, કાપડ સદાય કાગડા.
ઘોઠા કપડાને પીટ્યા કરે છે છતાં પોતાના અવગુણ રૂપી મેક્ષને

ધોક્કા મારી ધોધને કાઢી મૂકે છે એ શુશુથી માર ખવા છતાં કપડું હમેશા
વોકા પામે જાય છે અને એ શુશુને વીસરતુ નથી

[૨૧૯]

બેઠી વીજળ બાઈ, પંડડયાં કંઈ કાપ્યા પછી,
તેથી પંડના પંડને ખાય, કાટ ખડગને કાગડા.

વીજળ એટલે તનવાર સુંવાળી સોતળ થઈને હવે બેસી ગઈ છે.
પણ આગળ તો ખૂબ હત્યાઓ કર્યા પછી, એ કરેના અને સંધરેતાં પાપ,
તેને પેટી પટારામાં હોવા છતાં તેમાં કાટ રૂપે પ્રગટ થઈ અને ખાઈ જાય છે.

[૨૨૦]

પંડને પરસાવે, કાળપ દેશ્યે કોયલા;
અગની અળસાવે, એનું કાળું મોઢું કાગડા.

ગમે તે શરીરને કે વસ્તુને સ્પર્શ કરતાં જ કોયલા એને કાળું કરી દે
છે, એ કોયલાને ધોળો બનાવે એ તો એક અગ્નિજ્વળ બનાવે, કારણ કે તે
કાલસાની રાખ થાય છે ત્યારે ધોળા હોય છે.

[૨૨૧]

હોમ ચડે જઈ હાટ, ત્યારે ઈમત લોહાની કરી:
પણ વાગે રણ વિરાટ, ત્યારે કુંભન નકામું કાગડા.

સોનું અને લોહું એની સાથે ઈમન દુકાનમાં બેખાતે કરીએ ત્યારે
સોના આગ લોહાની સી ઈમન ? પણ જ્યારે લગ્નના વિરાટ મૂરો સંબળાય
છે ત્યારે તો લોહાનીજ ઈમન દોષ છે. ત્યારે સોનું કંઈ કામ નથી આવતું.

[૨૨૨]

હેમ પતાળે હોય, પ્રથવી પડ માથે પડ્યાં;
એને કાઢે ખારં કોય, કુળ લોહાનું કાગડા.

પૃથ્વીના પેટાળમાં ઢેક પાતાળ સુધી જાંડુ ખાણુની અંદર સોનું તો
વિકૃત દશામાં પડ્યું હોય છે અને માથે ધરતીનાં પડ પડ્યાં હોય છે. એ
સોનાને તો સોખંડું કુળ લોહાનું જ બહાર કાઢે છે. (કાદાળા પાવડો વગેરે)

[૨૨૩]

જેકું હાટ બજાર, અડીયા કર આધા થયા;
હેમને ઘડણહાર, કુળ લોહાનું કાગડા.

કાઠ સોનીને ત્યાં દાગીનો સેવા જાય તેને સોનાની લગમી હાથમાં
આપે એટલે તે માણસ પોતાના હાથ પાછા ખેંચી લે છે અને લગમીને પડતી
મુકે છે. એજ સોનાને ઘાટ બનાવી અને કીંમત વધારનાર તો એ લોહાનું
કુળ જ (એરણ, ધણ, સાંદસી વગેરે સોનીનાં હથિયાર)

[૨૨૪]

હરીઅલ ઘેર ન હોય, ફળીઆમાં કુંજર ફેરે;
પછી: વયની વાટું નોય, કેહર બચ્યાંને કાગડા.

સાવજ બહાર મચો હોય અને નાનાં બચ્યાં ઘેર હોય પણ જો તેના
ફળીમાં હાથી આવે તો એ સાદુળા સિંહનાં બચ્યાં તેને માથે જ રહે છે.
પછી પોતાની ઉંમર બહુ નાની છે એનો વિચાર સિંહ બચ્યાંને થતો નથી.

[૨૨૫]

જણનારી જણવાં, કુંજીધરં નજરું કરી;

ઉડયાં ધડ અડધાં, કુંજર હણવા કાગડા.

પોતાની શુદ્ધમાં સિંહણને બાળક જન્મવાની તૈયારી હતી. બચ્ચું
માયા સહિત કેડ સુધી માના પેટમાંથી બહાર આવેલું અને બચ્ચું માના
પેટમાં હતું ત્યાં બહારથી હાથી ડોકાણે. તે બચ્ચાને એમ બચ્ચું કે મારા જન્મ
વખતે મારી માની એવ જોનાર જીવતો કેમ જાય ? એ વિચારે અરધું
શરીર સિંહણના પેટમાં હતું અને આગલે અડધે હાથે તે સિંહના બચ્ચાએ
હાથીને કુંજરથળ ચીરીને હણી નાખ્યો.

[૨૨૬]

તે સુકાં તરણાં જ્યાં, ચોંટી રજ સાવજ તણી;

હોરે નધ હરણાં, કુંજર ફડકે કાગડા.

જે રસ્તેથી સાવજ ચાલ્યો મએલો તે રસ્તે તેના પગથી ઉડેલી રજ
ધૂળ ખસે ચોંટી હતી. એ ખડ ત્યાં ને ત્યાં સુકાઈ ગયું, પણ હરણે એક
તરણ એ ન તેડયું અને હાથીએ ત્યાંથી ફડકાને પાછા ફર્યો.

[૨૨૭]

હુંકયો સેજ હેયાં, કુંજર કુળ કાળપ ઘટી;

અંગડાં ઉજળીયાં, કાળજા હસીયાં કાગડા.

કાળજના પહાડને પોતાની કાળપ કરતાં વનના હાથીની કાળપ
વધારે લાગ્યા કરતી હતી એટલે એ પહાડ સરમાયા કરતો. પણ જ્યાં સહેજ

હૈયામાં સાવજે હુંક દીધી એ હાથીએ સાંભળ્યા, એનાથી એનું શરીર ફીકું પડી ગયું, અને કાનજનો પહાડ વધારે કાળો લાગવાથી પોતે રાજ થયો.

[૨૨૮]

પંડ પુછતીઓ હોય, બુખ્યો તૃષ્ણ ભરખે નહં;
કરે વળાંલા કોય, કુંભાચળ પર કાગડા.

સાવજ નખળો પડી ગયો હોય, માદો હોય-એને ખાવા ન મળ્યું
હોય-પણા દિવસને બૂખ્યો હોય-છતાં એ કદી ધાસ નથી ખાતો, એના
વિચાર તો હાથીનું કુંભાચળ તોડવાના જ હોય છે.

[૨૨૯]

દાંત નકે ડગીઆ, વણ ખળીઆ વેહલ વધ્યા;
સતીઆં શુક થીઆ, કેસર મળીઆ કાગડા.

હાથીના દાંત પહોડો સાથે આજનાવવાથી પણ કદી ડગેલા નહીં-
કંઈક ઝાડોનાં થડ તોડી નાખતાં પણ અટકેલ નહીં, એ હાથી દાંતની આજે
સતીની સુંદર સુડી બની, એનું કારણ તો એ કે એ હાથીને સાવજ મળી ગયો.

[૨૩૦]

સતીઆં કર શણગાર, વાળ લહંતાં ને વારતલ;
જંજુક ઘર જેકાર, કેસર કરીઆ કાગડા.

સાવજે હાથીને મારવાથી ગ્રણ વસ્તુ બની: એક તો સુંદર સુડલા
થયા; બીજી સરસ કાંઠસી બની, જે અંટવાઈ ગયેલ વાળને જુદા પાડે છે;
અને શિયાળિયાને ખાવાનું મળ્યું એથી જયકાર બોલવા લાગ્યાં,

[૨૩૧]

એની ન કરજે આજ, ભલે: મધજંગલ સામે મળે;
લોપે નહીં લાંકાજ, કેટો દેશ્યે ઠાગડા.

હે ભાઈ! ધોર જંગલમાં સાવજ સામે મળે તો એનાથી તું ડરીશ નહીં, કારણ કે સાવજ કોઈ સામા મળેલા માણસને મારતો નથી. પણ તું એનો કાંઈ આજો કરીશ નહીં, તો ઉધમે પોતે રસ્તો મૂકી દઈ તને મારગ આપશે. એટલી એમાં મોટાઈ છે. (ગીરના ઘુઝરી સ્થામ વગેરેના જંગલમાં અમારે સિંહ સામા મળવાના ધણીએ વાર પ્રસંગ બન્યા છે.)

[૨૩૨]

ત્રેવડ વીણ ત્રાકાં, જ્યાં કેસરડે ઘરકી કરી;
નાગા કુળ નાકાં, કાટ ભંગાણા કાગડા.

જ્યાં સાવજે ધણીધણી કરતી ગર્જના કરી ત્યાં નામ એટલે હાથીનાં ટોળેટોળાં બેભાન રીતે એવાં ભાગ્યાં કે આખા જંગલનાં જસેને ભાગી નાખ્યાં.

[૨૩૩]

દીધી ડાટડિયું, પ્હાડાં ધહ કાજળ પડયાં;
બૂલી ભીલડિયું, કંજર હતો કાગડા.

સાવજે પડાડ જેવા હાથીને પાડ્યો ત્યારે જંગલની ભોલપીઓને એવો ભ્રમ થયો કે કાજળ (સોયરા) નો પડાડ પડ્યો છે, એટલે સોયર લેવા દોડી મૂકી. પાસે જમને જુએ તો હાથી પડ્યો છે.

[૨૩૪]

કાંધ કુંજર રે કોઇ, વિધિએ બે ઘડીઆ વસવ;
કાંઃ ચડીઆ માવત સોઇ, કાંઃ કેસર ચડીઆ કાગડા.
હાથીની કાંધ પર ચડ્યાવાળા વિધાતાએ બે જ બનાવ્યા છે-કાં તો
માવત, અને કાં તો સાવજ.

[૨૩૫]

નંહ હિભા ચડીઆ, માવત ચડીઆ મેંગળે;
શર કેહર ચડીયા, ત્યારેઃ કુંજર પડીઆ કાગડા.

માવત અને સાવજ બંને હાથી ઉપર ચડે છે; પણ તદ્વાત એટલો
છે કે માવત જમારે ચડ્યો હતો ત્યારે હાથી જિભો રાખવા છતાં પણ ઉભો
રહેતો નહિ. અને જ્યારે સાવજ હાથીને માથે ચડ્યો ત્યારે હાથી પૃથ્વી
પર પ્રાણુ વિનાનો ચઈ અને પડ્યો હતો.

[૨૩૬]

કેહર બચ્યાં કોય, જનની કોઠે જાણીયું;
સેધર હણવા સોય, કોણુ લણાવે કાગડા.

સાવજનાં જમ્યાં હાથીનો ચિહાર કરવાતું કોઈ બણાવતું નથી.
પણ એ તો માના પેટમાંથી જ એમના કુળનો સ્વભાવ લોહ સાથે લઇને જ
બહાર નીકળે છે.

[૨૩૭]

કેસર હણકયો કોય, ગાળા મધ ગીરવર તણે,
ત્યાં વીલતયગ વહુજોય, કંપવા લાગ્યા કાગડા

ગીરના અડીખમ પદાડના ગાળામાં ન્યાં સાવજો ઝલક દીધી ત્યાં
વિધ્યાગના હાથીઓ વિકળ થઇ અને ધૂનવા લામ્યા

[૨૩૮]

ધાડે સિંહ ધડે, પાળપ ઈંદરને પગે,
નરીઓ નાગજ કે, કલુહાણે કાગડા.

ગીરના જગનમા સિકાર ખેલતા સાવજની ધક સાગવાથી તથા તેની
મજાનાનો અવાજ સાંભળવાથી ઈંદરો ઐરાવત હાથી કલુહાણમાથી સાંભળ
તોડાવી ભાગી ગયો; જેથી ઈંદ્ર વાહન વિનાનો થઈ ગયો.

[૨૩૯]

સાધા સળીઆ હોય, હળીઆ વા હાડા લગી,
નેતા ભાગે જોય, કેહર ચરણી કાગડા.

સાધીઓ વા થયો હોય, અને ઠેકા હાડકાં સુધી મોટી પીડા થતી હોય
ધણુ એને સાવજની ચરણી ચોળી તો વા ભાગી જાય છે એનું કારણ એ કે
પાયુદેસુ વાહન હાથી છે, તેને સાવજની ચરણીનો ગંધ આવતાં ભાગી
જાય છે

[૨૪૦]

તનડે સિંહ તણું, ઓઢણ અળધુતે ધયું;
તાકીને નાગતણું, કાળજ ફડકે કાગડા.

ખાખી સાધુએ શરીરે સવજનું ચામડું ઓઢેનું એ જોઈ, જમાતમાં રહેયો. હાથી કાવમ ફડક્યા કરે છે. સાધુઓની જમાતમાં હાથી હોય છે, અને એ ધણાખરા દુખળા જ હોય છે, એનું કારણ ઉપર લખ્યું તે છે.

[૨૪૧]

માલિક સંત મળ્યે, સીંહાંબર નજરે ચડે;
ગીઆં માંસ ગળ્યે, કુંજર ફેરાં કાગડા.

હાથીને સાધુ માલિક મળ્યા જેથી દરેજ સાધુના અંગ પર સાવજનું ચામડું કાવમ હાથીની નજરે ચઢ્યા કરે, એ કારણથી હાથી દુખ્યો પડતો જાય છે.

[૨૪૨]

રગતા ધોધ ધકે, ફાટ કુંભાયળ ફેલીઆ;
ગેરૂ ઘણુ ગળ્યે, કાળજ પહાડે કાગડા.

સાવજે જ્યારે હાથીનું કુંભાયળ તોડી નાખ્યું ત્યારે એમાંથી મોહની ધોધ વહેતો થયો જેમ મોટા વરસાદની એલીથી કાળજના પહાડ ઉપરની ગેરૂની ખાણ મળી અને સોયરાના કુંજરા પર એની ધારાઓ વહેતી થઈ હોય એમ દેખાવા માગ્યું.

[૨૪૩]

હાથી તરસ્યો હોય, તે આરા દેશર તણા;
ત્યાં જળને પીધાં જોય, કોક વરાહો કાગડા.

નદી અથવા તળાવ જ્યાં કાચમ સાવજ પાણી પીવા આવતો હોય તે આરે દાઢી કદી પાણી પીવા આવતો નથી; પણ સાવજનો સમોવડીઓ જે વરાહ (કુસર) તે ત્યાં નિર્મલનાથી પાણી પીએ છે.

[૨૪૪]

દકળો દાંતડીઆળ, ભારથ પગ સામા ભરે;
ધડકે ના ધુધાળ, ઠેહર મળતાં કાગડા.

વિકટ એવો અને દાંતડી ધરનાર વરાહ તે રજુમાં કાચમ સામે પગે જ લડે છે. કદી પાછા પગ ભરતો નથી. સાવજ જેવા સાથે રજુ ખેડનાં પણ એને જરા પણ ચિંતા, બીક કે ક્રૂર લાગતી નથી.

[૨૪૫]

બે મળીઆ બેલાડ, દોથી જરડકીયું દીએ;
ધરકે ધુધણીઆળ, ઠેહર સામે કાગડા.

ગીરના જન્મલમાં બે બેલાડ એટલે ચાર સાવજ બીક દેતાં અર્જના કરતાં દુકના સામા મળવા છતાં એકબે વરાહ બાંધી નીકળ્યો નહીં અને સામી ધુરડી કરી ઉભો રહ્યો. ધુધણીઆળ (ધુધટવાળું મોટું) એવો વરાહ અડમ રહ્યો.

[૨૪૬]

હુકળતા હઠાળ ફળીએ ફેહરડા ફર્યા;
કર મોરો કાંધાળ, કંથ ભુંડણુ કે કાગડા.

ભુંડણુ કહે છે કે હે કંથ! આપણે આગણે સાવજ ફરે છે અને
હુકળ કરે છે, 'માટે હે જાગ્ર કાંધવાળા હવે તૈયાર થઈ અને સાવજને આપણુ-
કુળની શુરવીરતા બતાવ.

[૨૪૭]

ખાળ્યો નંહ બળીઓ, ફેહર બે ઝડપુ' કરે;
ભારત જઈ બળીઓ, કંથ ભુંડણુનો કાગડા.

બે સાવજ સામે એકમે વરાહ લડાઈ કરવા તૈયાર થયો. અને
બાળુથી બે સિંહ ઝડપ કરે છતાં તે શુરવીર વરાહ બાધનાં અટક્યો નહીં
અને હાંકત્ર કરી લડવા તૈયાર થયો.

[૨૪૮]

સિંહળ દીપ સોંઠાળ, થાપે' થડકોટા લીચે;
પણુ: થાપે' સાંધણુ ઠાળ, કંથ ભુંડણુનો કાગડા.

સાવજના પ્રયંડ પરાક્રમથી અને એના પંજની બીકથી હાથીઓતું
જંગલ ને સિંહલદીપ છે તે આપણે કંપી ઉડ્યું છતાં તેની થાપ સામે દાવ
બેસનાર ભુંડણુનો કંથ ભણ પામ્યો નહીં

[૨૫૯]

સાવજ નાક ચડે, સ્વાસ ન કોહા સંઘરે;
ભુંડણનો લાડે, ઠેહર સામે કાગડા.

ધીંગાણું જમ્યું છે. એકબીજા પર પંજનો, મોઢનો, અને દાંતરીનો
દાવ બંને ધરવીરો અજમાવી રહ્યા છે. સાવજના કોહામાં શ્વાસ માતો નથી.
તેનું નાક પણ કુબી ગયું છે. વરાહ તો ટાઢે કોઠે લડી રહ્યો છે.

[૨૫૦]

પથવારો પતશાહ, લાંકાળો ચડકા લીએ,
વિક્કરીઓ વારાહ, કંથ ભુંડણનો કાગડા.

ભુંડણનો રવામી આજે રથમાં વિક્કરી જવાથી પશુનો રાજા સિંહ
ચડકવા માડ્યો અને લગ્નમાં વરાહ સાવજને ભારી પડવા લાગ્યો.

[૨૫૧]

ધંધુર જોમ અચાહ, મુછાળો આકળીઓ મરદ,
વિણ મુંઝે વરાહ, કદે હાકોટા કાગડા.

અપાર બળવાળો અને મોઢે મૂછવાળો મહા મરદ એવો જે સાવજ તે
વમર મૂછળા વરાહની હાકોટીથી બાકુગ થઈ ગયો.

[૨૫૨]

ટાંણે મોત તણે, બારથમાં પાછા બરું;
ભુંડણ લાઈ જશે કંથ ન જણે કાગડા.

વરાહ ડાઢે છે કે હે સાવજ ! હું અત્યારે લગ્નમાં મરી મટવાનો છું,

પણુ જીવવા માટે પાછા પગ ભરી બાગીચ નહિ; કારણ કે મારી સ્ત્રી ભુંડણુ મારું ધોંમાણું જોવા સામી ઉભી છે. જો હું બાગ્યું તો મને બાઇ કહીને જોલાવે-ધણી ન કહે.

[૨૫૩]

અરધું ધડ ઉભેલ, અરધું આખળીએ રચું;
એકલમલ અરઠેલ, કંથ ભુંડણુનો કાગડા.

સાવજની ચાપની પ્રાછટે વરાહનો ફેડનો પાછલો ભાગ તોડી નાખ્યો. ફક્ત આગલા બે પગે અરધું શરીર ઉભું રચું રણે એકલો અને વરીને પાછા ફેલવાનાજો વરાહ અરધે ધડે ટકી રહ્યો.

[૨૫૪]

દાંત સજી દકળા કંથા ધા કેહુર પરે;
સાત્રવ સૂર તણા કેમ ન લોયા કાગડા.

વરાહના અરધા ધડને ભુંડણે હાકલ કરી કે હે રાખીનાથ ! દાંતરડીની કચકચાટી કરી દોડ અને સાવજને ચીરા નાખ. શરવીરના (અથવા સુવરના) દુસ્ત્રમન રણુમાં લોહી વગરના ન હોય.

[૨૫૫]

વાણી શર વાગે કામનવાળાં કંથને;
ધડ લાગ્યું ધાગે, કેહુર હણવા કાગડા.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીએ કહેલાં વેણુ રૂપી બાણ વરાહને હોડોહોડ લામી

ગયાં, એનું આંધુ ધડ હાકલ કરવા લાગ્યું અને પોતાને મારનાર સાવજ સામે નજર કરી

[૨૫૬]

આર સુ આંખ ચડી, ધડીઓ -ભુડણુનો ધણી,
દકળી દાતરડી, કેહર ઝીલ્યો કાગડા.

નજર બરાબર પોતાના શત્રુ સાવજ સામે લગાડી વરાહનું અરધું શરીર ઉડ્યું અને સાવજનું શરીર દાતરડીથી વરોળા નાખ્યું -ચીરી નાખ્યું

[૨૫૭]

ડાટે મથરક દે ભુડણુભયાને લાગીઓ,
કેહર અંગ કદે કડથી નોખા કાગડા.

વરાહે બરાબર સાવજની કડમા દાતરડી મારી બે કટકા કરી નાખ્યા. સાવજે મે દામા વરાહનું માથું લપ ઝાલી નાખ્યું

[૨૫૮]

વે લાજે વારાહ સો લાજે નરસિહરી,
દળીઆ બે અરઠાહ કુળ ઉઝાળણુ કાગડા.

સિંહ અને સુવર પોતાના ચત્રવીર વડીનેલી ચરમથી પાછ ન હડા અને લડો મર્વા વરાહ લગવાનું બીરદ સુવરને યાદ આવેનું, અને નરસિંહ લગવાનની ચરમ સાવજને યાદ આવી હતી.

[૨૫૬]

સોળે સજી શયુગાર, માણેક ને હીરે મઢયા,
ન બળે કદિએ નાર કાપડ વિણની કાગડા.

આખે શરીરે શયુગાર ધારણ કર્યો હોય-હેમ, હીરા, માણેક વગેરે
અવેરાતના દાગીના પહેયાં હોય-પણ વસ્ત્ર વિનાની સ્ત્રી શોભતી નથી.

[૨૬૦]

રાવણુ તેમ જ રામ, એક જ રાશી એહની,
પણુ: કેડા ને જુદાં કામ; એનું: કારણુ શું છે કાગડા.

રામ અને રાવણુ બન્નેની એક જ રાશી હોવાં છતાં બન્નેના કામ-
કર્મ અને મારગ જુદા-ફક્ત ધી-આસ જોડેલો જ તફાવત-તેનું શું કારણુ
હશે?

[૨૬૧]

કુબળા કંસ ને કાન, રાધાજી ને રૂખમણી,
સૌની જુદી સાંન, કારણુ શું છે કાગડા.

કુબળા, કંસ, રૂખણુ, રાધાજી, રૂખમણી-એ બધાંની એ જ રાશી
હતી છતાં બધાંની શરીરસપ્તિ નવા કર્યો જુદાં હતાં તેનું શું કારણુ હશે?

[૨૬૨]

વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ, કેજે ને વળી કૌશલ્યા,
દીહણુ અવળા દીક, કારણુ શું છે કાગડા.

વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠ, કેકેયી, કૌશલ્યા વગેરે એક જ રાશીનાં હતાં, પણ

બધાંના કામધર્મમાં પૂર્વ-પશ્ચિમ જોડતો તકાવત હતો તેનું શું મારણ
હશે ?

[૨૬૩]

ચાલો ને સુરજ નામ, પૂછી જોવીને પાડીઆં,
તેના જીવન તમામ, કેમ જુદા છે કાગડા

મુર્ખ અને ચદ્ર એ બંને ભાઈઓના નામ જરાગર રાશી જોઈ-
જોડીને પૂજીને-પાડેનાં છે છતાં બંનેના કાર્ય સાવ જુદા છે એનું શું
મારણ હશે ?

[૨૬૪]

ઉભો વિણ થસ આસ, લાખુ ગ્રહ લટકયા કરે,
એનો જડતો નથી જવાબ, કોઈ પાસેથી કાગડા

જોજ તણુ એનું આકાશ ઉનું છે તેમા અનત ગ્રહો આધર વિના
ભગ્ન્યા કરે છે, એનું શું મારણ હશે એનો ખરો જવાબ કોઈ આપતું નથી.

[૨૬૫]

જળ સાગરના જોઈ ખણુમા એ જોજો ખલક,
પણ કાઠો ન છાંટે કોઈ, એનું કારણ શું છે કાગડા

અગાધ સમુદ્રનાં મદાજળ ધારે તો એક કાણુમાં પૃથ્વીને કુખાળી દે
છતાં એના નિયમમર ભરતીઓમાં જ કરે અને એની મર્યાદા છેડે
નહી એનું શું કારણ હશે ?

[૨૬૬]

વા વીંજણુલો વાય, ધરણી શિર ઢાલ્યા કરે,
છેવટ ક્યાં સમાય, ક્યાંથી આવે કાગડા.

પૃથ્વીની કાયા પર પવન ઢાયમ પંખો ઢાલ્યા જ કરે છે-પ્રાણીમાત્રને
સ્પર્શ કરે છે-હતાં તેનું રૂપ, તેનો રંગ-કંઈ સમજાવું કે દેખાવું નથી. એ
વાયુ ક્યાંથી આવે છે અને ક્યાં સમાઈ જાય છે એની ખબર પડતી
નથી.

[૨૬૭]

અજ માનવ અપાર, પશવાં વ્રજ પંખીયાં તણી,
એકેની અણસાર કદી ન મળી કાગડા.

અજ (પૃથ્વી) પર મનુષ્ય, પશુ, પંખી, વૃક્ષો સહિતની એકબીજાની
સરખી સાન (લુદ્ધિ) કે મોહું મજાતાં આવતાં જ નથી એનું કારણ સમજાવું
નથી.

[૨૬૮]

તારે ન જળને તોય, પાણીમાં તળીએ પડે,
જળમાં પૃથ્વી જોય, કેમ તરે છે કાગડા.

પણીમાં થોડોક ધૂળ નાખીએ છીએ તો તે તુરત જ તળીએ બેસી
જાય છે; અને આવડી મોટી ધરતી જળમાં કેમ તરતી દરો, એનું કાંઈ
અનુમાન થતું નથી.

[૨૬૯]

બાબડીઆ બેલ, જે ગાવડીઆ ગોધલા,
આરામાં ઉભેલ, કાંધ ન માંડે કાગડા.

બાબડિયા એટલે અધમેસરા અને ગાવડિયા એટલે ગાય જેવા, એવા
જે બગદો હોય છે તે બરાબર આરામાં ગાડી લઇને ઉભા રહે છે, તેને ખેડૂત
મારે તો પણ ધોંસરે કાંધ માંડી બગ કરતા નથી. (આરો=નગીનો રેતીવાળો
ભાગ)

[૨૭૦]

લાયું સાથ ભડે, કુલાણા રથડે ફરે,
ધમળાને ધડે, ફેડે ન પોગે કાગડા.

જે ભત્રાણા બગદો નથી તે તો ટોળાની અંદર પોતાના કુટુંબમાં
દોર-બગદો સાથે બાધ્યા કરે છે અને ક્યારેક રથ-સીંગરામે જોડે તો ફેડા
દેતા ચાલે છે પણ પચાસ મણુ વજનવાળી માડી ધણા માઉ તાણી જવી
હોય તો તે ખેસી જાય છે.

[૨૭૧]

સામેા હોય ચડા, સારણુ ગર જાજા બપો,
ધર ધોંગા ધમળા, કાંધ ન ઘોળે કાગડા.

માડીમાં અપાર ભાર ભર્યો હોય, સામેથી ઉચો ચાપ આગ્યો હોય,
ધોસરી કટ કટ ચની હોય, તો પણ જે ભત્રાજી બગદો છે તે જરા પણ
પોતાની કાંધ ઘેગતા નથી અને ચાપને સપાટાજાંધ ચડી જાય છે.

[૨૭૨]

ઝોઢયાં લીલાં ઝોઢણું એતાં નો જણાય,
પણુઃ મેંદીના ઘટ માંચ કૂદે લાલી કાગડા.

મેંદી મહા કપટી છે. પોતે ઉપરથી લીધું ઝોઢણું ઝોડીને જગતને
લીલી દેખાય છે, પણ એના હૈયામાં તો લાલી (લાલ રંગ) કૂદકા મારે છે.

[૨૭૩]

મળીઆં મન મોટે જેણે ન મોટપ જીવી,
પછેઃ ઉંદર આજોટે કાંચળ ઉપર કાગડા.

છેતરે મોટામ આપી તેને નિભાવનાં ન આવડે તો કાંચળાની શી
દયા થાય છે ? સખં અંગે રહેવાથી એની મોટામને સહુ કોમ માનવું હતું;
પણુ સાપથી કાંચળા જુદી થયા પછી તેના પર ઉંદરો પણ સૂવા
લાગ્યા.

[૨૭૪]

ટોળાં હંસ તણાં જે સર કુંજર ઝીલતાં,
ત્યાંઃ ધુરઠે ભુંડ ઘણાં કંદ ખોદવા કાગડા.

કાળજળનો કેવો નિયમ છે ! જે સરોવરમાં હસો મોતી ચરતા અને
હજારો હાથીઓ પાણીમાં તરતા હતા, એવું મહાન તળાવ પુરાધ જવાથી
ત્યાં માત્ર કાચકાદવ હતો, અને ભુંડાનાં ટોળાં ઊંધાની મોથ ખોદવા
સામસામી ધુરઠી કરતાં હતાં.

[૨૭૫]

કરે અગની કેર, છોડને સંતાપ્યા કરે,
તેથી: વધીયું જળને વેર, કાટખખણુ પર કાગડા.

પાણીના ઊર એવાં જે કાઠ (વૃક્ષો) તેના પર જીવમ કરી અગ્નિ
વનનાં વનને કાગમ સગાવ્યા કરે છે, એ કારણથી પાણીને અગ્નિ સાથે
વેર બધાયું છે.

[૨૭૬]

જેનાં ચીત થયે, ઘટમાં ધુમરીયું પડે,
વીટાળો વમળે, એને કંઠો ન જડે કાગડા.

જે માણસનું ચિત્ત સહીય હોય—સ સવચાગ્રુ હોય, અને જેના મનમાં
શ્રમ અને અગ્રદાની ધુમરી પડી હોય છે, તેની દસા વાવટોગિયા જેવી
થાય છે. વાંટોગિયાની ધુમરી તેને પતનમાં કે કોઈ મારગ પર રહેવા દેતી નથી.
પછી એ ક્યાં જાય એની પોતાને પણ ખબર નથી રહેતી.

[૨૭૭]

હરના ધારા હોય, ભુપે સંગાણા નર્ધ,
જંગલ ખાણું જોય, એ કામ પોતાનું કાગડા.

કચરી નિવમ તો રંક અને રાગ જનને એક જ સરખો લાગુ પડે
છે. મોગ મજામે જ્યાં કામ નોકરો પાસે કરાવે છે, પણ ખાતુ જને
જંગલ જાતુ વગેરે કામ પોતાને જ દરખું પડે છે.

[૨૭૮]

તોપાં અંગ તકાય, કોઠા નિત સળગ્યા કરે;
એનેઃ જળની છાંટ જરાય, કોઈ ન આપે કાગડાં.

તોપના પેટમાંથી કાયમ અગ્નિ ઝરે છે અને એનાથી એતું શરીર આપ્તું સળગ્યા કરે છે છતાં તેને કાંઈ ઠંડા પાણીની છાંટ નાખતું નથી. હિંસાખોરને કદી શાંતિ-ઠંડક કાંઈ જગ્યાએથી નથી મળતાં.

[૨૭૯]

સવળી નજરે શામ, હુનીઆ દાસોપાં કરે,
તે વેરી તમામ, કડવી નજરે કાગડાં.

હે પ્રથમ ! તારી મીઠી નજર હોય ત્યાં સુધી આપ્તું જગત દાસપણું કરે છે, અને તારી જરા પણ કડવી નજર થાય છે ત્યારે નોકરચાકર, માતિ, તટસ્થ અને કુટુંબી જનો બધાં દુશ્મન બને છે.

[૨૮૦]

લોઠે લેવાણું ઇધણુ તણાંણું ઉપજ્યાં;
લવે નોય લેણાં, કાટ વછંટાં કાગડાં.

મોટા જંગલના સાથે જ રહેનારાં અને એક કુટુંબનાં લાકડાં નદીઓના પૂરમાં જ્યારે તણાય છે ત્યારે જુદે જુદે ઠેકાણે નીકળી પડે છે તે પાછાં આખા અવતારમાં ક્યારેય મળી શકતા નથી.

[૨૮૧]

મન ખાટે મળીઆં, મળીઆં પણ માથે રીયાં,
લેળાં પય લાગીઆં, પછી કોરે ન થીઆં કાગડા.

ખાટા માણસો સાથે ઘડીકે તો સંયોગોને લાઇને મન મળી જાય છે, પણ તે ક્ષણિક અને અનિશ્ચિન માણસો સાથે વાધો પડ્યા વાર લાગી નથી, તેથી બને વાજ જીવંજ બની જાય છે. એમકે, હાથ ખાતી જે, પ્રથમ તો પાણી તેમાં મળી ગયું હોય, પણ થોડી જ વારમાં હાથ નીચે અને પાણી ઉપર એમ થત જાય છે, પણ મીઠા સ્વભાવવાળું જે દ્રવ તેમાં પાણી મળ્યા પછી જીલું પડતું નથી, તેમ જ્ઞા સ્વભાવવાળા અને ગંભીર પુરોગતો મેળ કદી તૂટતા નથી.

[૨૮૨]

પેઠા પમડા માંચ તે શર તેમ ન તાણુને,
એ કાટો કહેવાય, એને કાઢ નેરણીએ કાગડા.

ખાવજ, બોરડી વગેરેની ચણ (કટા) પત્રમાં લાગી જાય તો તલવ રથી તે નીકળતો નહો માટે તેના પર તલચાર ન ખેંચી એને કાઢવા માટે તો સોય અથવા નેરણી (નાની અટ્ટીચાણુ દળમણુ એક લોટું) નોખએ

[૨૮૩]

સીંસા સમયવીઆં, આગ ધખતાં આંગળ્યાં,
સલે લાગી થીઆં, પણ કીંમત નાવી કાગડા.

સેનમાં બીજા ધાતુ કરતા વજન વધારે હોય છે, અને સીસું

(કથીર) તેમાં પશુ લગભગ એટલુંજ વજન હોય છે. ભારી હોય તે સોતું એમ સમજી વજનના ભ્રમથી કથીરને અમે સાચવી રાખ્યું; પશુ તે કથીર તો અગ્નિને બોનાં જ પીગળી ગયું, અને વેચવા જતાં એની કિંમત પશુ ન આવી.

[૨૮૪]

ટેલા તાંત તણા, માંસ વિછોયાં મેળબ્યાં;
ભીંતર જઈ લળીઆ, કુળને નાતે કાગડા.

કાઈધાથી અથવા મશુધી માંસ જુદું થઈ ગયું હોય અને મોટો કાપ પડ્યો હોય તેને સાધવામાં તાત (આંતરડાના બનાવેલ દોરો) કામ લાગે છે કારણ કે એ પશુ માંસનું કુટુંબ છે. માંસ અને તાત બંને એક જ કુળના હોવાથી એ માંસને મેળવી અદર મળી જાય છે.

[૨૮૫]

કાટેં હોય કીયા કે: પંખી ને પશુવાં તણે,
ડુંગર લાગ્યો દા, કેને વાંકે કાગડા.

જ્યારે વનરા સળગે છે ત્યારે વિશેષ તો પશુ, પંખી અને વૃક્ષોનો નાશ થાય છે એવો મહાનાશ વધારે બાગે માણસની જ જૂલથી થઈ જાય છે તે એનો ભોગ બીજાં બને છે. પાપનું ફળ કુળ અને પુણ્યનું ફળ સુખ તો જ્યાં પાપ તે પશુઓનું કે વૃક્ષોનું કે પક્ષીઓનું—કોનું સમજવું ?

[૨૮૬]

માપે મેમંડ માપ, પ્રથ્વી પડ ઘોળી પીએ,
પણુઃ આંખ ન લાળે આપ, ઠલું પંડનું ઠાગડા.

તસ નેટવી આંખની કીકી, આકાશ, પૃથ્વી વગેરે નેવડી મેળી
દૃતિમાં પથરાઇ તેનું જાન કરી લે છે-તમામ વસ્તુ નેવડી ચમ તેને નેમ્ર લે
છે-પણુ એ આંખમાં એક રમ નેટનું કણું-ધૂળ-કંઠ પડનું હોય તો તે
નેવામાં એ કીકી અચકન બની જાય છે.

[૨૮૭]

હવે લંઠાગઢ ભેય, બેહાલત કેવી બની;
સોનું સંઘયું હોય, એનેઃ કસટ આવે ઠાગડા.

હે હવે ! ધણુ સોનું સંઘરાથી લંઠા બેઘનમેઘન ચમ મઠ
અન્ધાય અને અનીતિ વિના જનનું સોનું લઠ લેવાનું નથી, પણુ એનું
વાદ રખનું કે એવી જાનના સોનાના સંમદચગાની દસા અતે તો લંઠા
નેવી જ વાય છે.

[૨૮૮]

તોમાં કરીઆ ત્રાય, ઇદરને ઉપડનું પટે,
ગાધાઃ જાળી સ્વરગે લાય, કંચન માટે ઠાગડા.

દરેક રાક્ષસ (જાળી રાક્ષસ), દેવ મોટાં તપ તપો, ૧૦ કરી
સંવા સ્વર્ગ પર ચલાઈ કરે છે એ દા મટે ? મેના માટે-નૈમન મટે. એવા

દેવો સ્વર્ગ પર જાય છે ત્યારે તોખા પોકારી છંદને લાગવું પડે છે, કારણ કે તેણે સંપત્તિ સંધરી છે.

[૨૮૯]

કેા ન ગયા કૈલાસ, આજે કંઈ અસુરા થયા,
ત્યાં એકલમલ અવિનાશ, કેરો ધાકેર કાગડા.

કંઈક અસુરો બળવાન થયા ને સ્વર્ગ લેવા ગયા, પણ કોઈ કૈલાસ છતવા-લેવા ન ગયા, કારણ કે ત્યાં તો અંબોલેનાથ સદાશિવ એકલો, સંપત્તિમાં નામ, જૂત અને સ્મરણની ખાખ ચોળાને બેઠો છે.

[૨૯૦]

એકલ આલ ગયાં, પેલાં જ ઉખડીયાં પવન;
થડમાં થડ થયાં, કદી ન પડીયાં કાગડા.

દરેક જણ ડાળાઓ ધણી બનાવે છે પણ પોતા જેવું થડ બીજું બનાવતું નથી, કારણ કે પોતા સમાન બીજને બનાવવું એ ધણું દોહલું કામ છે. ઉત્તરે તો જે પોતા જેવી આસપાસ વાડ બનાવે છે એને ધણો જ ફાયદો થાય છે. જણોમાં એક વડેા જ એવું જણ છે કે જે વડવાઈ નીચે મૂકી તેમાંથી ધણી થડો બનાવે છે, જેથી તેને કંઈ નુકસાન થતું નથી પણ મોટા તોફાનમાં એકલાં ઉભેનાં જણો પડે જાય છે, જ્યારે વડેા ધણી થડની મદદથી પડતો નથી.

[૨૯૧]

છાળણીચુ છાળે અવગણુ અવરાંના લીએ,
પછી ધી નામો ઘડે એને: કાઠે ન પડે કાગડા.

છાળણી સોટ, અનાજ વગેરેને છાળે છે. અને તેનો ખરામ ભાગ પોતાના હૈયામા રાખી લે છે. એવા ઉપકારનુ કામ એ કરે છે. પણ એમાંથી તે એટની નીચી ઉતરી જાય છે કે પછી ધી જેવી ઉત્તમ વસ્તુ તેની અદર નાખે તો તે મદદ કરી સકતી નથી, કારણ કે એ તો ખરામ ભાગ સમઢ કરવાને ટેવાયેની છે

[૨૯૨]

પંડકયા પાલટીઆં, નાઠે સગપણુ નો રીયાં,
ઇંધણુ આગ થીઆં, આખા કુળને બ્રખીયાં કાગડા.

પે તાના જ ભાઈ, દીકરા કે કુટુંબી હોય, પણ જેનો સ્વભાવ બદલી ગયો હોય અને જરાપણુ સ્નેહસમપણુનો અંશ પણ ન રહ્યો હોય તે તો પછી વિનાશનુ જ કામ કરે છે—જેમ સાકડુ છે તે અગ્નિરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે આખા નનને માળી થૂકે છે, પણ એ વખતે એને કુટુંબની માદ રહેતી નથી

[૨૯૩]

સઘળી સોલું યાય, તો બીજું કુંદન નો બને,
માટી અગડા માય, ઠંચન સરજે કાગડા.
પૃથ્વી સોનાની યઘ યઘ હોય તો પછી શીજી મેલું જનનું નથી,

કરણ કે સોનામાં બીજું સોનું કરવાની શક્તિ નથી સોનું બનાવવાની શક્તિ તો ધૂળમાં જ છે.

[૨૯૪]

હીરો સાચો હોય, એને: ફાકટ ફેરવીએ નહીં,
કામે લાગે - કાચ, કસટ વખતે કાગડા.

સાચો કીમતી હીરો હોય તે પૈસા બે પૈસાના કામમાં ફેરવવો નહીં,
અથવા જુગ કિંમતમાં ગીરો ચૂકવા બટકવું નહીં. એ તો ખરા કુખને
વખતે મોટી કિંમતમાં કામ લાગે છે.

[૨૯૫]

ઉપલ આગ અથાગ, કળીચું પણ મેળે કરી,
એ નવ સરળે આગ, તો: કડું નપાણું કાગડા.

પાણીનાળો પથ્થર હોય, કળી પણ બરાબર હોય, એવા ચક્રમક્રમાં
જો અગ્નિનો તણખો ન પડે તો તે દોશ માત્ર કામા જ હોવો જોઈએ.

[૨૯૬]

સેવ્યા સંત સદાય, સાંભળીયું ને સંઘર્ષુ ધણું,
ળણુંય બેસી જાય, બ્યારે: કુમત આવે કાગડા.

સાધુ પુરોહીની સેવા કરી હોય ધણી શત્રુપુત્રણે સાંભળ્યાં હોય,
સાંભળીને ધણુ યાદ રાખ્યું હોય, પણ માણસને બ્યારે ખરામ બુદ્ધિ ધાય
છે ત્યારે તે સર્વે છુપાઈ જાય છે - એમી જાય છે.

[૨૯૭]

સદ્ગુણનો સહેવાસ, વાંચ્યું ને વિચાર્યું ઘણું,
કાત્યું વીચ્યું કપાસ, ન્યારે કુમત આવે કાગડા

સારા માણસોનો સગ હોય, ધર્મી શાસ્ત્ર વાંચીને મનન હતું હોય,
પણ ન્યારે ખરાય શુદ્ધિ થાય છે ત્યારે કનિયું અને પૂણીઓ કરેડું ર નેમ
પાછો કપાસ થઈ જાય એમ જ્ઞાન હોય તે અજ્ઞાન થઈ જાય છે.

[૨૯૮]

ધીજી ધર્મ ધરાય, લાજું ને કુળનાં લંગર,
ભરીને હાલે ભાર, ન્યારે કુમત આવે કાગડા.

ધીરજ, ધર્મ, લાજ અને ધર્મી કુળની ખાનદાનીનાં બધન હેય,
પણ ન્યારે ખરાય શુદ્ધિ થાય છે ત્યારે એ બધાં વિદાય ને છે

[૨૯૯]

માદાઈ ને ચતુરાઈ, મીઠપ ને મોટપ બધી,
વેલી લીએ વિદાઈ, ન્યારે કુમત આવે કાગડા.

સાદાઈ, ચતુરાઈ, મીઠાઈ અને મોટાપણ એ બધા ગુણો ન્યારે
ખરાય શુદ્ધિ થાય છે ત્યારે રમ લઈ લે છે

[૩૦૦]

ધધે અવળે ધાય, અંગમા ખારપ ઉમટી,
જમમા ન રહે જાય, કુમત આવી કાગડા

ચોરી, તુચ્છાઈ, ખમ્પટ, દુરાખખોટી એવા ધધા કરી કરી

પાપની ખારાશ આખા અંગમાં દેખા દહ રહી હોય પછી જગતમાં એતું
કાષ દિતેમ્બુ રહેતું નથી, કારણ કે કુમતિ આવી

[૩૦૧]

સવળાં નો સાથે, અવળાં ઉપાસ્યા કરે,
ખુરાઈએ જાથે, કુમત આવી કાગડા.

સારા ધંધા જેને ગમતા નથી, અવળા મારગ જેને સારા લાગે છે,
જે ધુરાઈનો ભક્ત ખની જાય છે તે એમ વર્તે છે તેતું કારણ એ કે તેને
કુમતિ આવી.

[૩૦૨]

વાણાં સાથે વેર, કુળમાં લઈ ભડકા કરે,
જ્યાં ત્યાં વાવે ઝેર, કુમત આવી કાગડા.

સજ્જનો સાથે જેને દુશ્મનાવટ હોય છે, અને કુટુંબમાં જે
કુસંપનો અમી સગાવે છે તે જે જગતમાં બધા જુઓ ત્યાં વિખતું વાવેતર
કરે છે તે તેમ વર્તે છે, કારણ કે તેને કુમતિ આવી.

[૩૦૩]

ચિત્ત ન રીયા સંતોષ, રોશ સદા ભરીઆ રીઆ;
હેજે સીના દોષ, કુમત આવી કાગડા.

જેના ચિત્તમાં કદી સંતોષ કે સંતિ હોતી નથી, કાયમ રોયના

અગ્નિથી જે બળ્યા કરે છે અને જે આખા જગતના અવગુણો જ જોવા કરે છે તે એમ વર્તે છે, મરણ કે તેને કુમતિ આવી

[૩૦૪]

ભાવેન ઉરમા ભ્રાત, રાપ પિતા પર રાખણો,
મનમા ન ગણે માત, કુમત આવી કાગડા

માતા તથા પિતા સાગી જેની પૂજ્ય ભુદ્ધિ નથી, ઉદ્યમો જે માવનર પર ક્રોધ રાખ્યા કરે છે, અને ભાઈ દીકરા કે કુટુંબ એ મધાની સાથે જેને સારાસ રી નથી મારણ કે તેને કુમતિ આવી

[૩૦૫]

વીખ મોઢે વધીઆ, વાચાણુ અવળા વઢે,
ચાંતરૂ ચેણુ થીઆ, કુમત આવે કાગડા

જેને મોઢે મયમ વાચાણુની જ વાનો હોય છે, જેની વાણી પાગન બની મઈ છે, કોઈ ભતના દમ્બકા વિના જે અવળા જ ભાનણો કર્યા કરે છે જેથી મિત્રો દતા તે પણ દુશ્મન બન્યા કારણ કે કુમતિ આવી

[૩૦૬]

કણુ લારીયા ઠેઠાર, દુધ નવે નિધ દીકરા,
લીધુ ન ચુખ લગાર, કુમત આવી કાગડા

વેગ ખધા પાધા જેણુ હોય બેસો, ગાયો દુધ ધી, નવે નિધિ

અને સારા ભાષ દીકરા હોવા છતાં જેણે કાંઈ પ્રકારનું સુખ ન લીધું, અને ચિંતાના અગ્નિમાં કાલમ સળગ્યા કર્યો કારણ કે કુમતિ આવી.

[૩૦૭]

સઘળું આવેલ સુખ, લખમી આળોટા લીએ;
મડા સરખું મુખ, કુમત આવી કાગડા.

સર્વ પ્રકારનું સુખ મળ્યું હોય-ધન, પુત્ર, માલ, દોર, ખેડ, વાડ,
વેપાર આગર એ બધું સરસ રીતે મળ્યું હોય-છતાં ખેડી મનબાધિથી
મોઢું મુડા જેવું રહે છે તેનું કારણ કે કુમતિ આવી.

[૩૦૮]

દીધાં હરિએ દામ, શંકને દામે રેંસીયા;
રટયા ન છલે રામ, કુમત આવી કાગડા.

ધંધરે ઘણી લક્ષ્મી આપી હોય, પણ એ લક્ષ્મીનો ઉપયોગ મરી;
મોતે રહે સવામાં-માવવામાં કરતા હોય-હઠીએ ધંધરસમરણ ન કરતા
હોય, કારણ કે કુમતિ આવો.

[૩૦૯]

હાથે ડાથે હોય, ડાયાને શિખામણ દીએ.
હઠી ન સંધરે કોય, કુમત આવી કાગડા.

પોતાને મોટે પોતાનાં વખણ કરે. અને 'હું ડાલો છું' એમ
પોતાને મોટે કહીને જુદામાન પડિતોને પણ પોતે ઉપદેશ આપવા માડે.

એવાં લક્ષણથી એ જોતે ધેર જાય તે ખુશી થતું નથી, કારણ કે કુમતિ આવી.

[૩૧૦]

જગત સળગી જાય, પડેનો સ્વારથ સાધવો;
ભુદ્ધિ બગડી જાય, કુમતિ આવી કાગડા.

આખા દુનિયાનો નાશ થઈ જાય તો લાભે, પણ પોતાનો સ્વાર્થ
સરે તો બચ, એવા બમરી બએલ ભુદ્ધિવાળાને વિશેષ કુમતિ આવી

[૩૧૧]

ધડિયાં વાને ઢાળ, પવનને પાલવીઆં નઈ;
ઉંઘાં અંતરીઆળ, કણનાં નરીયાં કાગડા.

આજરાના કણમાં જે હોય તે ઢુંસાં કહેવાય છે, જુવારમાં
હોય તે જુરી કહેવાય છે, પહીંમાં હોય તે ફેતરી કહેવાય છે બંદીમાં હોય ને
કાંઠમાં હોય તે પણ ફેતરી કહેવાય છે એટલો ખગાંમાંથી દાણા વાવેલો
ત્યારે ઢુંસાં-ફેતરી પવન સાથે ચાલ્યાં જાય છે પણ પવનને એની કાંઈ
પડી નથી એટલે થોડે જ જમને નીચે પડે છે. પવનનાં તથા દાણાનાં બંનેનાં
તે રહેતાં નથી.

[૩૧૨]

કુળને મેલી કોય, હળવા કણ ઢુંસે હળ્યા,
દાણુ ઢુંસાં હોય, કાંઈના નરીયા કાગડા.

ખગાંમાં દાણા હોય તેમાં કીણા દાણા તે પીંછાના દાણા

કહેવાન છે. પોતાના કુળને મેંથીને ઝીણા દાણા દૂંસા ભેળા ચાલ્યા, પણ
દૂંસા તો ચાલ્યા ગયા અને તે ઝીણા દાણા વચે પડી ગયા એટલે દાણાનો
દમનો હતો તેનાથી અને દૂંસાથી મેંઉં બાબુથી જુદા રહ્યા.

[૩૧૩]

દોમણ દુલ્લ હોય, રેઠાં ખેતરડાં રીથે,
જાતે હનડે ભેય, કાચે નમળે કાગડા.

પશુધન એ નજરધન કહેવાય છે. ભેંશી-ઘાયેને દોતી વખતે
ધરધણી જે કદી ધ્યાન આપતો નથી અને ખેડવાડમાં પોતાની નર્પા દેખરેખ
નથી એ દોરમાં અને ખેડમાં ધણે દિવસે કાંઈ રહેતું નથી ગુલ્મની જ
રહે છે

[૩૧૪]

ધધે નમળે ધ્યાન, કાયમ ગામતરાં કરે,
થોડા દિવસ થાન, કાચે નમળે કાગડા.

કાંઈ જાતનો જેને ધધો નથી અને દરરોજ જે યુસાહરી જ કર્યા કરે
છે એને માણસો થોડા દિવસ આવકાર આપે છે, પછી એનો તિરસ્કાર
કરે છે

[૩૧૫]

લોભી સાથ લીયા, વાસળા વાચાળા કને,
કુટુંબ કલેશ કીયા, કુથળ નમળે કાગડા.

કાંઈપણ સારા કામમાં અથવા યુસાહરીમાં લોભી માણસ આજેવાન

હોય, જેને સાર-અસ રતી ખમર નથી એવા મૂરખ અને બહુ મોલા માણસની સાથે વાસ હોય, અને ટુટુ બમા કુશળ હોય, એમા કુશળતા હોતી નથી.

[૩૧૬]

ઈરથાગુ અગવા, શુણ્વિન મોટપને શ્રદ્ધે,
મૂરખ મિત્ર હુવા, કુશળ નમળે કાગડા.

જેના આગેવાન ઇર્થજોર હોય, અને સાવકાત વિના મોટાપને ઇન્કનારા હોય વળી જેના રેનેહીસંમધી અને મિત્ર મૂરખ હોય એમા કુશળતા હોતી નથી

[૩૧૭]

દીસે મળતા દાસ, વિષ્ણુ વાતું કરે,
એનો વોરી હો વિશ્વાસ, કુશળ નમળે કાગડા.

રૂમર મળે ત્યારે પગમાં પડી જાય, દાસ બની જાય, પણ જરા જુદો પડે કે જેના પગમાં પડતો હોય, એના જ અવશ્યકની વાતો કરે એવો જે નીચ માનવી છે એનો વિશ્વાસ કરનારની કદી કુશળતા હોતી નથી.

[૩૧૮]

રાત દિવસ રજ્યે, કળીએથી કાળી કરી,
ગીઆ મોલ ગળ્યે, કાસા રઈ ગ્યાં કાગડા

હનાગામાં હાગ હાંક્યા વિનાની જગીરને ચોમામે કળીચુ હાંકીને

ઘેપરથી સરસ કાળો બનાવી, પણ તેમાં મોલાત સારી થઈ નહીં અને ઉગેલા છેડ ગળી ગયા, એવું કારણ એ કે જમીનની અંદર કાંસાં (મેલ-ખડનાં મૂળ) રહી ગયેલાં.

[૩૧૯]

તડકેા જળને ટાક, વાલા તો કજ વેડીઆં,
રળીએા દી ને રાત, કણુ કેમ નાંચેા કાગડા.

ખેડુંત અનાજના છેડને પૂછે છે કે 'હે પ્રિય છેડ ! તારામાંથી કણુ મેળવવા ટાક, તડકેા અને વરસાદ વેઠ્યાં, રાત દિવસ હજી હાંકી મહેનત કરી, છેવટે પાકવાની વખતે તારા કરસણમાં એકે કણુ (છણો) કેમ ન આંચેા ?'

[૩૨૦]

વાંચેા વખતું જોઈ, ઉગીને અંજાર અડચેા,
નાડ અનરવી નોઈ, કણુ કેમ નાંચેા કાગડા.

વળી બરાબર વખતે ઝડૂ જોઈને વાવણી કરી હતી, તું જોયેા ત્યારથી હમણાં સુધી તો લીવોછમ અને નીરોમી હતો, છતાં પાકતી વખતે કણુ કેમ નાંચેા ?

[૩૨૧]

મળતેા ખેતર માંચ, આશા સઘળી આપતેા,
કાંપે શીશ કપાય, ત્યારેઃ કાળય પકડી કાગડા.

વળી તું ખેતરમાં ગને મળતો ત્યારે તો તારા પાંદડાંથી ધસારો કરીને

મને મોટી આશ્વાસણો બનાવી દેતો હતો. આજે જ્યારે સાંજી પડી, અને મજુરો ખેડતો કાંપા (કરસાં રાખવાનું લૂકડું) વાળી જ્યારે કરસાં લણવા માંડ્યા, ત્યારે તારે કાણું મોડું કેમ થઈ ગયું ? (જેમાં આગિયો-ઈગારિયો આવે તે કરસડું કાણું થઈ જાય.)

[૩૨૨]

ગોઠડીએ મળ્યો, બાબા શુભ ભાતા કયાં,
મૂરખ મિત્ર મળ્યો, કુમત આપી કાગડા.

પોતાનું પાપ ઇંડ પ્રકારે છે અને ખેડુનને કહે છે કે ' હે ભાઈ ! મને એક નીચ, મૂરખ રનેદી મળ્યો એની વાતથી છેતરાઈ છું વિચારવાની થયો. તારા કરેલા ઉપકાર જુઠી થયો અને એણે મારી ખરાબ સુધ્ધિ કરી નાખી. (દવા-ખરાબ હવા-જેનાથી ઇગારિયો થઈ જાય છે તેને અહીં મૂરખ રનેદી કહ્યો છે.)

[૩૨૩]

જાણીન મરણું જોય, હજવાં મન હાથે નયો,
કાપે માયાં કાચ, કણ આવ્યેથી કાગડા.

એ મિત્રે (કવાએ) મને એમ સમજાવ્યું કે ' જો છેડને કણ આવે એને તો ખેડુન કાપી લે છે માટે જો તને કણ આવશે તો ખેડુન તારું માથું ઉતારી લેશે, ' કાચ એવો જો દુઃખને એ ઉપદેશ દેવામાં બેસી ગયો, જેથી એ કહ્યો ન જાણતાં અંતરિયાના પેપરા આવ્યા.

[૩૨૪]

મરીયો બીજાની મોર, વંશ ને વેલો નો રીયો,
કુળે મેલ્યો કોર, કાંપે ન પડ્યો કાગડા.

જીવવા માટે વિશ્વાસઘાત, અપકાર વગેરે અવગુણો તો છેડાયો
જતાં એ તો ચારની સાથે ચારા માટે કપાઈ ગયો બીજા છેડની કીર્તિ રહી,
તેની પાછળ કણ રૂપી વંશપણ રહ્યો. અને પેલા છેડને દણે ન આવવાથી
વંશ પણ ન રહ્યો, કુટુંબથી જુદી રીતે મરણ પામ્યો અને સૌની સાથે
કાંપામા પણ ન પડ્યો એટલે કોઈનો ન રહ્યો

[૩૨૫]

જેની નીચે પકડી નાક, લીલાં લીલાં લાગ્યો,
પણઃ બોલી ન પડ્યો જાર, કાપા વખતે કાગડા.

જે માણસની નાકી નીચના હાથમા હોય છે-હરામખોરાનું કહ્યું
કરવાની ટેવના જો હોય છે-તે ઉપરથી સારા લાગે ■ પણ ખરા પ્રસંગ
પડ્યે તો છોડની માફ કાણુ મોઢું કરી અને કણુ વિનાનો લઈને હિમો રહે છે.

[૩૨૬]

સાગરપેટ પીયાં, અણુનમઆં હિલાં રયાં,
નેતર કુળ નગીચા, કદી ન પડીઆ કાગડા.

નદીઓનાં પશુની જોરમા જે વહેલો જિજ્ઞાસુ રહેવા તે તો સમુદ્રના
પેટમા સમાઈ ગયાં, અને નેતર નદીના પૂરને જોઈ સમજાયું તેથી નદીના

પાણી તેને ઉખેડી ન ચડ્યાં કાળગળ સામે જે ઊભા રહે છે તેનો નાશ થઈ જાય છે, અને સમય વરતે છે તે રહી જાય છે.

[૩૨૭]

ભુંડાચુ લાગીચુ, લાળેન ઉજળીચુ ભુવણ,
આંખું આળસીઅું, એનેઃ કાશું જ લાગે કાગડા.

જેનો હૃદયમાં અવિવેક આવી ગયો હોય તે પાપે જેવું ચિત્ત બરાબર મધું દોષ, તે કાષ સાફ છે એમ જોઈ શકતો નથી. જેમ કે જેની આંખું કુળી ગઈ હોય તેને સર્વ સંસાર કાળો લાગે છે.

[૩૨૮]

લગમ સફરો હોય, હાલ્યે નો પાણી હલે,
પણઃ એક જ અડિયલ હોય, કદર કરાવે કાગડા.

સારામાં સારો, રૂપાળો અને એવી આશ્વસનો પેડા દોષ કે ઉપર એમી દાગાએ તો ચેમ્બાથી પાણી પણ ન લાવે, છતાં જો તે અડિયલ (પણુ રહેવાની ટેવગો) દોષ તો સવારીનો બધો સ્વાદ જાનો રહે છે.

[૩૨૯]

દેમર મોડે હોય, ગજ કાંને ડુંગર ગળે;
કાપર નાકેં હોય, કલઓ મોઢા કાગડા.

એક અવધવે દરેક પણ કાપર દોષ છે, જેમ થોડા મોઢાથી

કાપર છે, હાથી કાને કાપર છે, સાકિયો અને બાદ એ નાકે
કાપર હોય છે

[૩૩૦]

લીલી રજ લાવે, તન સરજે રાફડ તણું;
પણ બિધી ઘર આવે, તોઃ કડકે ખોરડ કાગડા.

બિધી નામનું જીવડું પૃથ્વીમાયી લીલી ધૂળ લારી આખા રાફડનું
સર્જન કરે છે, પણ એ જ બિધી જો ખોરડાં (મકાન) માં આવે તો થોડે
દિનસે ખોરડું પોતું થઈ જાય છે-કાટને તે ખાય જાય છે અને ઘર ભાંગી
પડે છે.

[૩૩૧]

છાએ નીત સુવાય, તે છાયા લીંબડ તણી,
એના છોડ નો અખાય, કડવા લાગે કાગડા

લીનીજમ અને હિમાળા જેવી ઠડી જે લીંબડાની જાંબડી તેમાં સુનાય,
ખેસાય ખરું, પણ એ લીંબડાના છોડરાં (લીંબોળી) એ મોઢામા નાખનાથી
મોઢું બગડી જાય છે

[૩૩૨]

ખારો રહીઓ ખેમ, મીઠપ નદીઓની મટી,
ત્રેવડ વિષ્ણુ તેમ, કામ ન કરીએ કાગડા.

મોટી મોટી નદીઓ એમાંસે ગાડી બનીને દરિયાને મીઠો કરવા
દરિયામાં ગઈ, પણ એ મહાસાગર તો જે હતો તે જ રહ્યો, અને નદીઓની

મીઠાશ અને નામ નિયાન તે મદાગજમા તથા પછી ન રહ્યા પોતાની શક્તિ નિનાનું કામ પ્રનારની એવી દશા થાય છે.

[૩૩૩]

કાળાને ગોલી કોય, ઘોળાં અગ ધારણ કરે,
એને જગત લખતુ જોય, કર જોડીને કાગડા

કાગડા ધિગો છે જ્યાં મળ્યા એવા જે સાડીના અક્ષરો પોતે ખુશીથી પોતાના શરીર પર ધારણ કરે છે, એટલે જ જગત એને નમન કરે છે. (એકના કાગળના યોગ્યને કોઈ નમતુ નથી પણ કાગડા અમરોથી મીના વગેરે અથવા લખાય છે પછી એને સૌ વદન કરે છે)

[૩૩૪]

હંએ અડવા ભાય, મીઠો કર માથે ધરો,
રિસામણી રિસાય, કદી ન ખીલે કાગડા
રિસામણી નામનો એક વેદા જેવો છોડ થાય છે એને સ્નેહથી હાથ અડાડે તો પણ તેનાં પાદ્ય ગિડાઈ જાય છે, પણ કદીએ ખીલતાં નથી

[૩૩૫]

લિધાકુલી આખ, હાણી લઈ ધરણી પરે,
સામી પૂરેન સાખ, કોડ ઉપાએ કાગડા
લિધાકુલી નામનો એક નાનો છોડ થાય છે તેને કુલ લિધે પણ તે

કુલનું મોઢું ઊંધું હોય છે. ગમે તે ઉપાય કરો છતાં તે કુલ સામે મોઢે
પડું નથી

[૩૩૬]

સઘળે સાચવીઆ, કણુમાં લળીઆ કાંકરા;
મોઢાં મૂલ થીઆં, કોઠીમાં પડીઆ કાગડા.

કણુમાં જે કાંકરા ભગી જાય છે તે કણુ બરાબર ચણને રહે છે તેની
કિંમત પણ દાણા જેટલી જ થાય છે, લોકો જોને કાઠીમાં સંધરે છે.

[૩૩૭]

સૂપડ સોવાણા, ફડીઆ કણુ જાંત્રડ દફયે;
કાંકર કોર થીઆ, કણુ લરડાણા કાગડા.

કણુ બેળા કાયમ વસનાર કાંકરા જ્યારે સૂપડે ચડ્યા ત્યારે કાંકરા
જુદા પડી ગયા અને દાણા ઘંટી (જાંત્રડ) માં ગયા અને ત્યાં ફળાઈ ગયા.
કાયમ સાથે રહેનારા કાંકરા ફળાઈ જવાની બીકે જુદા થઈ જાય છે.

[૩૩૮]

કણુ લરડાણા કોય, લેજો લરડાણો નઈ;
જમતી વખતે જોય, કાંકર લાગ્યો કાગડા.

દાણા તો ફળાઈને લોટ થઈ ગયા. પછી એના રોટલા બનાવ્યા. એ
રોટલાની અંદર એમક કાંકરો રહી ગયેનો, ખાનારાએ તેને મોઢામાંથી
ફેંકી દીધો એટલે ત્યાંથી પણ કાંકરો છેવટે ભાગી નીકળ્યો.

[૩૩૯]

કડવો લીંજ કોય, મૂળેથી માથા લગી;
એની: છાંયા શીતળ હોય, કડવી ન લાગે કાગડા.

લોભાનાં સર્વ અંત કડવાં હોય છે. મૂળિયાથી એનાં ફળ (લોભોગી)
સુખમાં એ કડવો હોય છે. પણ એની ડાંચડી ફડી અને મીઠી હોય છે.
ખરાબમાં પણ એકાદ ગુણુ સારો હોય છે.

[૩૪૦]

હરીઆં કુંપળ હોય, દીખતાં ટાંકક દીએ;
પણ: કોળે આંખો કોય, પછે ફેરી નાવે કાગડા.

આંખો કોળે અને નવાં પાંદડાં આવે, તે રક્ત—રૂપાળાં લાગે તેને કયે
બેસો તો ફડક આવે. પણ જે આંખો કોળે છે પછી એને ફેરી નથી
આવતી.

[૩૪૧]

ઉંદર ઘર ઉતપાત, મંગળ માંજરાં તણે;
લવની એવી ભાત, કોણ સુધારે કાગડા.

આ સંસારની રીતજ એવી છે કે અત્યારમુખી એને કોઈ સુધારી
શક્યું નથી. એકનું સારૂ થાય ત્યારે બીજાનું ખરાબ થાય. જેમ ઉંદરડાને
નિલાડી મારી નાખે ત્યારે ઉંદરોને ઘેર કાંસુ મંગાવ અને બિલાડી પોતાના
કુટુંબીઓને સારું ભોજન જમવા નોંતરે.

નથી તેમ પાડેશીપણનો પણ સખધ નથી છતાં બેઉ સાથે મળીને રહે છે
એનું કારણ તો એક નાનો સરખો કસવાળો એ બનેલી વચ્ચે દબકારવામાં
આવે છે તે છે એ કસવાળો નીકળી જાય તો કાશ નીકળી પડે છે ઘણી
વખત નાનામાં નાનું બે મોઝાઓનો મુમેળ રાખવું હોય છે

[૩૪૫]

હેવા કુળના હોય, હાથણીઓ લટકે નહીં,
કુજર જમવા કોય, કરે ન ઘાઘય કાગડા

જેના કુળના અને કુટુંબના હેવા (ટી) હોય તે પ્રમાણે જ તે વગ્ને
છે હાથી ધણી દિવસનો જૂખ્યો હોય છતાં જમતી વખતે ઉતાવળ કરતો
નથી તેનો માવત તેને રિઝવે બિરદાવે છે પછી જ તે ધીરથી ખાય છે ધારો
(આવગો) થતો નથી

[૩૪૬]

હંભડે હડકાર, આઘા ને પાછા ઊભતા;
લાલુ નોય લગાર, ફેતર કુળને કાગડા

કુતરોની હંભરો વખત હડકારો છતાં ખાસ માટે પાછું દોડીને
આવે છે ધડીક એરૂ ધડીક આધુ, એમ મરો છાબખડા રાખ્યા માટે
ટળવશ્યા કરે છે કારણ કે એના કુળનો એનો સ્વભાવ

[૩૪૭]

રખડે આખી રાત, તાકે ઘર અવરાંતણાં,
એનીઃ નાડયુંમાં નિરાંત, ઠઠીએ ન મળે કાગડા.

જેની ઘનત હંરામની થઇ ગઇ હોય, જે આખી રાત બહાર બટક્યા
કરતો હોય, એના પાપી માણસને નાડીમાં પણ શાંતિ હોતી નથી.

[૩૪૮]

ઘડીઆ અવળા ઘાટ, ઊંચા ઘર સું આફળ્યા,
એનાઃ આતમને ઉચાટ, કાયમ ફડકા કાગડા.

જેના વિચારો ખસળ હોય છે, જે ખરાળ સંકલ્પો બ કર્યા કરતો
હોય છે, અને પોતાનાથી કોઇ પણ શક્તિમાં મોટા માણસ સાથે અકારણ
વેર કયું હોય છે એવા માણસને દરેકજ જીવમાં ફડકો-ફાળ વણા
કરે છે.

[૩૪૯]

ત્રેવડ વિણનાં તોય, કરીઆં શિર બાબં કરજ,
એનેઃ નેણે નીંદર નોય, કાયમ ફડકા કાગડા.

પોતાની શક્તિથી હજાર ગણું જેણે માથે કરજ-લેણું કયું
હોય છે તેને પણ સુષે નીંદર આવતી નથી અને દરેકજ ફડક્યા
કરે છે.

[૩૫૦]

હેતુની કીધી હાણ, લેરને કડવાં ભર્યાં,
એનાઃ તનમાં તાણોવાણ, કાળજ સળગે કાગડા.

પોતાના મિત્રું જેણે ખરાગ ક્યું હોય, અને રનેદીજનોને જેણે
ખરાગ રાખેદો દણ હોય, એને પણ એ પાપતું શરીરમાં મલન થતા કરે છે
અને અંત કરણ કાલમ બન્યા કરે છે.

[૩૫૧]

વેરીન લાભે વાદ, મનમમતી ચીત્તું મળી,
એ ચીત્તુંમાં સ્વાદ, કહી ન આવે કાગડા.

ધણે ક્યેશ કરીને કાષ્ટ પોતાને મનમમતી રકમ વસ્તુ બીજાની
પામેથી મુદતી સર્વ મેજરી લે, પણ અતે એ વસ્તુ ભોમવવાનો સ્વાદ એને
કદીયે આવતો નથી

[૩૫૨]

મન નો મેજ મળે ભાંભળ પાયાં લોભને,
લાંબાં મસ લગે, એમાંઃ કણ નવ લીગે કાગડા.

આરમ્બ જમીનને આર્મ્બ ભામણ પાણી પાવાથી જમીન પણને
રિક્તને મેજ મળતો નથી એટલે એમણ વરમ વાડો કરી દેવ તે નીપજે છે.
પણ પત્રી એ જમીન એવો ખરાગ પિત્ત પકડી જાય છે કે મજા વરસો મુખી
એમાં દાંઠ ડાગતુ જ નથી અને ખારા જેવી થઈ જાય છે.

[૩૫૩]

કરવા જુદાં કાજ કાતર લઈ કટકા કર્યા;
એની: દોરાને થઈ છે દાજ, કાપડ સાંધ્યાં કાગડા.

કાપડને જુદું કરવા માટે કાતરે તેના ટુકડા કરીને જુદું કરી નાખ્યું;
પણ એક જ કુળના દોરાને એની દાઝ ચડી તેથી જુદા કરેલ કાપડના
કટકાને તેણે પાછા સાંધીને એક કરી દીધા.

[૩૫૪]

ભીતે રંગ ભરીઆ, ચીતર ચીતરીયાં ઘણાં;
પણ: ગોરક બળભળીયાં, કાચા પાચા કાગડા.

ઉપરથી માર ગોરમટી કરી ભીતોને સરસ બનાવી—સુંદર ચિત્રો
કરીને રંગબેરંગી મકાન બનાવ્યાં; પણ એ ધરના પાચા તો કાચા હતા જેથી
થોડાં જ વર્ષોમા તે ખગભગા ગયું અને પડવાની તૈયારી કરી

[૩૫૫]

જા'બ ચણોહી ભોય, ગળા લગ ગોરી ઘણી;
જેના: કોઠા કડવા હોય, એનું: કાળું મોઢું કાગડા.

ચણોહીનું મોઢું કાળું એ કારણથી ગયું છે એનો રંગ લાય છે—
ઉપરથી રૂડી રૂપાળી લાગે છે—પણ એના પેટમાં ઝેર છે. ચણોહી કડવી છે
જતાં બહારથી સુંદર દેખાય છે. એ કપડથી એનું મોઢું કાળું થઈ ગયું છે.

[૩૫૬]

રત ધુમંતી રાત, કુંપળડાં દેવા કળુ,
પણ નવ આવ્યા પાન, ફેરડ મળને કાગડા.

વસંત ઝગુ બધા ઝાડવાઓને નવા પાદડાં આપવા રૂઠે વનેવન
ધૂમ્મા કરે છે ખીન બધા વૃક્ષોને પાદડા આવ્યા પણ એક ફેરડાને પાદડા
ન આવ્યા, એમા વસંત શું કરે ?

[૩૫૭]

આમ નકે સિવાય, આખી ધરતી ઉપરે,
પગમાં લઇ પહેરાય, કાટાવારણ કાગડા

કાટા ન વાગે એટલા માટે કાંઈ આખી પૃથ્વી આમડે મળતી નથી;
પણ આમડાના જોડા સિવાયની પગમા પહેરવાથી પગનું રક્ષણ થાય છે અને
કાંઈ લાભતા નથી

[૩૫૮]

ઘટમાં લગીએલ ઘાત, મોઢેથી મીઠપ ઝરે,
પણ વેધુ મનની વાત, કઈ દે આંખું કાગડા

અંત કરણમાં ધાન (૩૫૮) હોય, અને માણસ મોઢેથી મીઠીમીઠી વાતો
કરતો હોય પણ આખ છે તે માંડ વાત છુપાવી શકતી નથી—સારી કે ખરાબ
કંપના આખ તો કહ્યા જ કરે છે—ગળાવી દે છે.

[૩૫૯]

હાજર નેતર હોય, તો કોઠાની વાતું કરે,
નરદમ આંખું નોય, એનું કોઈ ન જાણે કાગડા.

જેને આંખું હોય એ તો દિવની વાત કહી દે છે-એની આંખ પરથી
સામે ચતુર માણસ હોય તો જાણી જાય છે-પણ જે આંધળો હોય છે એનું
દિલ વાંચી શકતું નથી

[૩૬૦]

ન જવે ટીપું નીર, સંઘરીને રાખે સદા,
વાહણુ રીઠાં વીર, કહી ન ટાઢાં કાગડા.

જે રીઠાં (ધણી દી વપરાએલી) કામ-વાસણુ (ગોળા, માટણુ વગેરે)
હોય તેમાં પાણી ભરવાથી એકે ટીપું પાણી એમાંથી બહાર ટપકતું નથી,
એવે પાણી પણ એમાં ઠંડું થતું નથી

[૩૬૧]

એ નીતરીયાં નીર, હરીયાં તન લેધાં હૈયાં,
ઠરીયાં પાણી થીર, ફેરે ગોળે કાગડા.

કોરા વાસણુ (ગોળા વગેરે)માં પાણી નાખીએ છીએ તો તુરત એનું
હૃદય બેદાઈ જાય છે અને પાણી આરપાર ઉતરી જાય છે-ઉપરબહાર ને
અધે પાણીમય બની જાય છે એટલે તેના હૈયામાંથી પાણી બહાર ટપકવા
કરે છે. તેથી તેની અંદર પાણી ઠંડું થાય છે.

[૨૬૨]

વગીઆં દીધણુ વીર, જાતે દનડે જાગરા,
સગીઆં સાળ શરીર, કાચાં લાકડાં કાગડા.

જોવામાં સારું લાગે, પણ અકાળે કપાયેન હોય, એવું કાચુ લાકડું
મહાનર્મ વાપરવાથી ધણે દિવસે ભેવડ વગી જાય છે અને નકામું થઈ સગી
જાય છે.

[૩૬૩]

સ્વારથના મગા, રોપી રખવાળાં કરે,
આખો અણુફળતા, કાપી નાખે કાગડા.

આખો સંસાર સ્વાર્થમય છે એમા પરમાર્થ જેવું કાંઈ છે જ નહીં.
આખાને ભોંકો જાતન (મહેનત) કરીને વાવે છે ને પડી એવું રખેવાળું કરીને
રક્ષણ કરે છે, પણ એ આખાને કેરી આવવી બંધ થાય કે તુરત જ સરખણ
માટે કાપી નાખે છે.

[૨૬૪]

નાકયે નરવી નોય, ધરડીને ધાવી રયો;
ઠારણ વચને હોય, એને કણ નીકળીયા કાગડા.

ખેતરના કૃષ્ણને છેડ અથવા કેટલું એક માંદો છેડ પણ-એવો એનો
વચ રાખવાને માટે ન નીં સરખો પુડી, કરસાડી વગેરે કારે છે પોતની
પાછળ વચ રાખવા માટે માણસથી માંડી પશુપક્ષી અને ધાસને ખનુ છંદા
હોય છે.

[૩૬૫]

ધર લાડુ ધરે, આખો લઈને ઉપરે;
મેલ વિના મરે, કોડું કીડી કાગડા.

વિવેક વિનાની વપરાશ નુકસાનકર્તા નીવડે છે. ત્યાં મોટું કાડિયારું
હોય ત્યાં જઈ અધરોરનો લાડુ કીડીઓ પર મૂકીએ તો વિના મેલે હાનરો
કીડી તેની નીચે દમાધને મરી જાય છે.

[૩૬૬]

વિવેક વપરાત તો, પાંતીમાં અક્ષર પડે;
સઘળી ઢાળો શાઈ, તો: કાગળ જગડે કાગડા.

શાહીને કનમમા અગ્રવી, જોઈએ તેમ કવમધી વાપરો તો
સારા અક્ષરો પડે છે, પણ કાગળ ઉપર આખો ખડિયો ઢાળો નાખો તો
શાહીનો દુરપયોગ થાય છે અને કાગળ પણ સાવ નકમો થાય છે

[૩૬૭]

અધમણ ઉપર જાય, ત્યારે હજીવે ત્રડ છાજડ હલે;
પણ : માખીથી મરડાય, કુદણ કાટો કાગડા.

ગામડામાં ઘાસ તોળવાનો કાટો હોય છે તે એવો અનાડી હોય
છે કે અરધો મણુ વધારેઘટારે થાય ત્યારે ફક્ત રહેજ નમે છે, પણ સોનું
જોખરાના કાંટા પર તો માખી જેસે તોય તે એકદમ નમી જાય છે.

[૩૬૮]

રીઝ્યો કે રિસાય મણધર મોરલીએ લહે;
કાંચે ન કહેવાય, કાળા સપનું કાગડા.

મોરલી વાગે ત્યારે વાલીના કરડિવામાંથી સાપ બેઠો ધાય છે, ફેણ
મડિ છે અને મોરલી સામે લડે છે. એ ક્રોધથી લડે છે કે પ્રસન્નતાથી એ
કાગડાતર નામના દિલનું કાણુ જાણે ?

[૩૬૯]

હૈકામાં હરખાય, ચેડકે મચ્છરને ગળે;
એને ઠ જાળજાળ જળતો જાય, પણ કણુ ન પડે કાગડા.

[નીચેનો ખનાવ નજરે ભેળેલ છે મારા ધર આગળ એક તળાવડી
છે ત્યાં ઘણાં દેડકાં ચોમાસે ધાય છે, ત્યાં એક દેડકો ઢેડઢેડીને મચ્છરના
ગોરામાંથી મચ્છર ગળતો હતો ત્યાં પાછળથી મોટો જાંજડ (નાગ) આવ્યો
અને તેણે દેડકાને પાછલા ભાગ તરફથી પકડ્યો, છતાં દેડકો તો મચ્છર સામે
ઢેડડા મારતો હતો. મરખ દેડકાના અરધા શરીરને ગળી ગયે ત્યાં શુધી તો
દેડકો ઢેડક્યો. દેડકાને છેવટ મુધી ખમર પડી નહીં કે અને પળુ કાળે
પકડ્યો છે.]

[૩૭૦]

જાગે ચેક સહાય, ગોલી ઘર લગમર ગયા,
એણું જે જાગે જગમાંય, એણું કાણું મોડું કાગડા.

એક મોના ઘરમાં ચેત પુણ. શીયળી પકાળાને ખાટને સૂનેલી તેજે

ધીરથી કહ્યું કે ' શેઠ ! ચોર ઘરમાં આવ્યા ' તો, શેઠ કહે કે ' હું જાણું છું ' થોડી વાર પછી ચોરોએ પેટી તોડી. શેઠાણી કહે ' શેઠ ! પેટી તોડી ' તો તે કહે ' બોલ માં હું જાણું છું. ' પછી ચોરોએ અંદરથી દરદારીના ઉપાડયા અને તેઓ ચાલતા થયા. શેઠાણી કહે ' શેઠ ! ચોર દારીના-પૈસા લઇ જાય છે. ' શેઠ કહે કે ' હું જાણું છું. ' પછી તો પેટી ખાઇતી ધીરજ ખુટી એટલે બોલી કે ' તારા જગવામાં ધૂળ પડી. ' આમ જાણવા છતાં જે કાંઈ આ જગતમાં આવી રીતે જગતા હોય તેનું કાળું મોહું.

[૩૭૧]

સે દોરે સિવાય, માહું કુળ એક જ મળ્યાં,
વાળે નો વીંધાય, તોઃ કાપડ ફાટે કાગડા.

કપડું કાપડ દોરથી જ સિવાય-સંધાય છે, કારણ કે બંનેનું એક જ કુળ છે, જેથી દોરાને અને કાપડને મેળ મળી જાય છે. ત્રીણામાં ત્રીણો અને પાતળો હોય તો પણ વાળાધો-તારથી કપડું સિવાય નથી બિયમું ફાટી જાય છે,

[૩૭૨]

વરસ્યા વિલુ વલુસાય, જાળે જળ બોળે જગત,
કાળ બંને કહેવાય, કારોન લીલો કાગડા.

નિવ્રત્કુવ વરસાદ ન વરસવાથી દુકાળ કહેવાય છે, અને જોષ્ટએ એના દરતાં વધારે વરસાદથી બીનિયું થાય છે. એ બેઉ દુકાળ જ કહેવાય છે,

તેનુ ફળ તો એક જ છે છતાં કારો કાળ અને સ્ત્રીનો કાળ એમ બન્નેનાં
નામ જુદાં છે.

[૩૭૩]

જીત્યે નોય જીહાર, હારે તોય હરખે હંથા,
એવો જાહુગર જુગાર, કામજુગારો કાગડા.

જુગાર કેવો જાહુગર છે-એ કેવો કામજુગારો છે કે જીત્યા પછી
કોઇ જિતેલો થઇ અને રમત છોડી ચાલ્યો જતો નથી હારે તોય હરખ યાચ છે,
અને ' હવે જીતીશ ' એ લાનચઢી ફરી પાછો રમવા બેસે છે

[૩૭૪]

જમવા કારણે બેય, મનગમના લોજન મળે;
જેને હોડે બ્યાધિ હોય, એને કડવું લાગે કાગડા.

ખાવા માટે પોતાને રહે એવો ખોરાક યાગીમાં પીરસ્યો હોય, પણ
જેને તાવ આવતો હોય અથવા શરીરનો કે મનનો કોઇ બ્યાધિ કે દુઃખ હોય
એને મન મમનાં છતાં એ લોજન કડવાં એર લાગે છે.

[૩૭૫]

શામ રાણા શણગાર, તસગર ઉતારે તકે;
કાકર ન કહે કાર, તેમ કાય ન બોલે કાગડા

ધીર સોમો ભગવાનના મંદિરમાં ખાતર પાડે છે ને ભગવાનની

મૂર્તિના દાંત્રીના ઉતારીને ચાલતા થાય છે છતાં લગવાન એને મારી નાખતા નથી અને મોઢાથી એક શબ્દ પણ બોલતા નથી.

[૩૭૬]

શાખેં આશ્યું દે, તપતાં ને ટાઢાં મળે;
દાઢેને અડવા દે, તોઃ ઠરથે લડકો કાગડા.

ગામડામાં રાત્રે દેવતા (અગ્નિ) રાખવા માટે ચૂલામાં રાખની અંદર દેવતાને દાઢી દે છે. સવારે એવો ને એવો લાખચોળ અગ્નિ નીકળે છે, કારણ કે દેવતા ઉત્તર છે અને રાખ ઠંડી છે એથી જનને તે મેળ મળી જાય છે; પણ એ અગ્નિને બાંદુકમાં ભરવાના દાઢમાં રાખવાથી લડકો થઈ જાય છે, કારણ કે બે ગરમને મેળ મળતો નથી.

[૩૭૭]

લરથા કાળા વાળ, લીંતર લઈ ઘોળપ ભરી;
ઘોડપ આવી ઢાળ, પછીઃ કાળપ ભાગી કાગડા.

વાળ કાળા દેખાય છે એ તો માણસોને જનાવે છે. ખંરી રીતે તો એ ઉપરથી જ કાળા દેખાય છે. એની અંદર તો ઘોળપ ભરી છે, પણ એ બહાર પડતી નથી. પણ ઘડપણની સરખાતે રૂપી ઢાળ આવે છે ત્યારે બહારની ઘોળપ દોડી આવે છે અને અંદરની પણ બહાર નીકળે છે—દેખાતી કાળાશ ભાગી જાય છે.

[૩૭૮]

જળધી ભરીયા જોય, તે વાસણ તાંબા તણું,
ટાકર મારો તોય, કદી ન જોલે કાગડા.

પાણીથી ભરેન તાંબાનો અથવા કોઈ ધાતુનો હોડો, ગામડે કોઈ
વામણ હોય એને ટાકર મારો છતાં એ અવજ આપતું નથી, કારણ કે
જે અપૂર્ણ ભરેલ હોય એ ફાલે તેમ જોડ્યા કરતું નથી, અથવા એને
કોઈ ચડતો નથી.

[૩૭૯]

નગણું ભરીયાં નોય, વા સામી વાતું કરે,
પણ જગ નવ ત્રામું જોય, તેમજ કાન ન માટે કાગડા

જે શુદ્ધ વિનાશ અર્થે ભરીયા વાસણ હોય, અથવા નિલકુશ
અલી હોય, એને તો પવન અડે કે એ જોલી ઊડે છે, અને જોડ્યા જ
કરે છે એ શુ જોડે છે તે જાણવા કોઈ ઇચ્છા કરતું નથી, અને તે તરફ
કોઈ કાન પણ માંડતું નથી.

[૩૮૦]

જુવો વૃષ જોતાં, તપસીન ખાટડીઓ તણે;
દિક છાંયો દેતા, કરે ન ટાળો કાગડા.

અર્ધાંજીનો દેવો સમસ્તિસ્વભાવ છે ! એની નીચે પ્રણીએને
હજુનાર ખાખી કે પરાધિ આવે તોજણ એ એને એની યોગ ધાયા

આપે છે અને વેદપાઠી પ્રાત્રણ કે તપસ્વી આવે તો પણ એને પોતાની
પાવડી આપે છે-કોઈ સાથે એવંભાવ રાખતા નથી.

[૩૮૧]

ક્યારેક કસળની, સોનાથી અધકી ચડે;
માણસ મહેનતની, કિંમત આંકે કાગડા.

કોઈ વખત સુંદર અને બારીક દાગીનામાં સોનું હોય તેના કરતાં
પણ ધાણની કિંમત વધી પડે છે, કારણ કે ઝીણા કામમાં સોનાથી મજૂરી
વધી જાય છે. છતાં માણસો તો મહેનતની જ કિંમત કરે છે.

[૩૮૨]

રૂડાં રેશમડાં, એલચીએ અંગડાં સમ્યાં;
પોસે પાલવડાં, કામ ન આવે કાગડા.

સુંદર, રેશમી, ઉત્તમ વસ્ત્ર એવું બારીક હોય કે આખી ચાદર અથવા
સાડી એનથીના ફાતરામાં સમાય જાય. આવું કીમતી વસ્ત્ર હોય છતાં પોસ
મહિનાની કઠડતી ઠડીમાં એ કામ નથી લાગતું. ત્યારે તો ધાનજો કે ધુંસો જ
કામ આવે છે

[૩૮૩]

મન દાતે મળીઆં, હુળીઆં દલ હાલ્યાં ગયાં;
તેથી: પેઠા દશ પળીયા, કાયમ હોઠ જ કાગડા.

હોઠ અને દાતને એવી ગિજતા હતી કે એક દાયક પણ જુદા જ ન

રહે છેવટે દાંત પડી ગયા તો પણ એનું જે ઠૂંકાણું પેદા તે તરફ હોઠ વળી ગયા.

[૩૮૪]

આડા ગઠ આણુડોલ, વડવાનાં વેળાં ગીઆં.
બોલેન સરખા બોલ, કદીજો જીભા કાગડા.

જેમ હોઠ અને દાંતને સંબંધ હતો એમ જ જીભને પણ એટલો જ સંબંધ હતો. વળી પોતાની ફરતો દાંતનો મજબુત કિસ્સો હતો. ક્યારેક બને શરીર પણ પડતાં છતાં એની મીઠાશ છુટતી નહીં. એટલા જ કારણે દાંત ગયા પછી જીભ સરખા બોલ બોલી શકતી નથી-ફમ...ફમ...બોલે છે-એટલો દાંતનો વિયોગ એને વસબો લાગ્યો છે.

[૩૮૫]

ફાયું ફટકેલી, એનેઃ ચૂસે ચડવું પડયું;
આવળ અલબેલી, એનું કોઈ ન પૂછે કાગડા.

જે સુમધવાળાં ફૂલ છી (ડોલર, કેતકી, ચંપો, ગુલાબ વગેરે) એને તો અત્તર બનાવવા માણસો ચૂસા પર ઊકાળે છે અને એનાં અંગે અંગ સળગાવી એને નીચેલી લે છે; પણ આવળનાં પીળાં, રૂપાળાં ફૂલની કોઈ ખગર પણ કાઢવું નથી-એનામાં ફેરમ નથી મારે એને આમમાં બળવું પડતું નથી.

[૩૮૬]

સ્ત્રીઆયોં શરીર, ત્યાં અમૃત વાણી ઉમટી;
તેથી: વાંસળડી વીર, કરસન મોઢે કાગડા.

વાંસળીના શરીરને સાધુ* (વીધ્યુ*) કે તુરત જ એમાંથી મોઢો
અમૃત જેવા સ્ત્ર નીકળ્યો. દુઃખી ઘટાં પણ ખીજાને સુખ આપના તૈયાર
બનેલી એવી વાંસળી એ જ કારણથી કૃષ્ણ ભગવાને પોતે બળવી અને
કાપમ પામે રાખી.

[૩૮૭]

રૂડા રંગ રંગની, ભરીએટ છુટી લોભપેં;
પણ: લાળીન ભગવતની, કુંડી રંગની કાગડા.

(લાલીના ગામડામાં જતાં લાલચોળ મર્યાનું એક ખજું જોઇ મોટરમાં
આ ફૂલો બનાવ્યો છે.)

અહો ! જગતની વનસ્પતિ (વૃક્ષો, ફૂલો) પણ અને પક્ષીઓ ને
છેવટે માણસો પણ ખરાં, એ બધાંના અજન્મ રંગ-લાલ, પીળો, વાદળી,
ગણ્યા ગણ્યા નહીં એટલા છે. ધ્રુવરૂપી રંગરેખની જગત રંગવાની કુંડી
ક્યા હશે તે કદીએ જોઇ શકાતી નથી છતાં રંગાટ તો રાજ જ છે.

‘ કાગા એની કાંણુ, (હવે) ઘર ઘર મંડાણી ’

કયો પ્રસંગ લખું અને કયો જાતો કરું ? એમનાં ગીતોની કંઈ લીટી
લખું ને કંઈ ન લખું ? એમનાં જીવનનાં ફેટલાં પાસાં યાદ કરું અને ફેટલાં

વિસરુ ? શું લખુ અને શા માટે લખુ ? કેણુ જાણે મઠ ખજાર પડતી નથી.

આજથી પચીસ-ત્રીસ વર્ષો અગાઉ ચારણ એ શબ્દ મને પતા શહેરીજનો સુમાતા અને ખીતા. અજવર્ગના કોઇ ખુલામતોરની વાત આવે તો એમ બોલે કે હુ કાંઈ ચારણ-ભાઈ થોડો છુ ગુજરાતની સાચી બનેતી એક વાત છે, કે એક ચારણ જીવાને એક જ મંદ પાસે પછી પીવા માગ્યુ બધાં પૂછ્યુ કેવો હો ? કે ચારણ છુ એટલે વિરમય પામેન હીને બાધાં ક્યુ કે 'અરરર' નાનો બાગક ખીયારો ચારણ થઈ ગયો !' એટલે કે બાવો થઈ જાય તેમ અમે તે માણસ ચારણ થઈ શકે !

છે ને છે ને ચારણોની પરખ આ જાતની રહી હતી એ જ અમે ચારણો પર શ્રી મેવણીનો અનંત ઉપકાર છે ચારણ કોણ, કેવો હોય એની સાચી જીવનની ટેક અને જીવતર કેવા હોય, એની સાચી ખી એણે ખેંચી શહેર અને પાણે, બગરે અને ડુપડે, દેશ અને દેશાવરમા રસધાર-બહારનગિયા અને ચારણી સાહિત્યની ચોપડીઓ દ્વારા એ જાણી રહ્યુ કરી

. . . . .

ચારણી સાહિત્યમાં પાંચમો વર્ષના ઇતિહાસમા કોઈ અન્ય કવિ, પતિ કે લેખકનો પગપેસારો થયો જ નથી એટલુ એ અગમ્ય સાહિત્ય છે વેદોના સંસ્કૃતનુ બ્યાકરણુ જેમ ખીજા સંસ્કૃતથી જુદુ છે તેમ ચારણી સાહિત્યના મર્ગો માપ છે, ગીતો, પોગણ અને શબ્દોરણી સાવ જુદાં જ છે ચારણી સૌરહા દોહા, સપાખર્ત અને સાવજર્ડા ગીતો ખીજા કોઈ કવિઓ હજી સુધી લખી શક્યા નથી એ જાતિનો સાચો કે ખોટો પજુ ચારણુ જિવિઓનો એક ગર્વ છે.

એ સાહિત્ય સંપાદન કરવું એટલે તો લંકાથી હેમ લાવવા જેવું કાણુ છે. એવા દોષલા કામને શ્રી. મેઘાણીએ સોવણું કેમ કરેલું ? દિવસોના દિવસો, રાતોની રાત ચારણો સાથે એ વસેલા, આગવાની જ રીતભાતથી રહેલા. ધીરે ધીરે વાતો ચાલે, વળી બધે પડે, ક્યારેક તો વાર્તાકાર શંકાશીલ બને કે આપણું જીવનું બધું આ કર્યાક લાઇ જશે ! એમને બોધાવવાના રસ્તા શોધવા એ કાલ્યુમાં કાણુ કામ. એમનાં બધાનાં અંતરમાં વસી જઇને એમણે એવું કામણુ કરેલું કે પછી તો એને જોઇને કોઇ ચારણ, બારોડ કે વાર્તાકાર મેને જોઇ મોરલો હરખે તેમ હરખી ઊઠતા. બાવડાં ઝાલી ઝાલી જૂની નવી બધી વાતો ગોનો એમની આગળ મોકલે મોંએ દાલવતા. એકની એક વાત પચીસ રીતે રજુ થાતી. એકનાં એક મીતદોહા વિધવિધ રીતે રજૂ થાતાં. એ બધા ખાતરના ધૂળના ઉકરડામાંથી સોવું શોધી કાઢવાનો સંચો કુદરતે એમના હૈયામાં ગોઠવ્યો હતો.

ચારણી સાહિત્યના કેટલાક શબ્દાર્થો અમે પોતે અને વૃદ્ધો પણ ન સમજતા. એવા અર્થો મેઘાણીએ સાચોસાચા કરેલાં છે. દાખલા તરીકે એક મિત્રના વિયોગે ગવાયેલ બાર માસનું એક કાવ્ય છે. એમાં લાદરવા મહિનાના વર્ણનની એક પહેલી અને એક છેલ્લી બે લીટીઓ છે, જેનો અર્થ રચનારે કદખો હશે અને બીજો મેઘાણીએ કરેલો.

દધકૂલાં વાગે કમર કંગામંગા કૈલાસ,
વીજ મળકે ચોવળાં પ્રપન્ન લાદ્રવ માસ—

એમાં પહેલી લીટીમાં જે દધકૂલાં છે એનો અર્થ અમે બેચાર મિત્રો વચ્ચે એમણે પોતે દુસ્ત જ એવો કરી આપેલો કે, એ તો દધકૂલીઆં : કુંડાં ચારણી લાવાના પ્રયોગમાં દધકૂલાં મૂળ કવિએ કરેલું હશે.

ખીજ એની છેલ્લી લીગી એવી છે કે —

કાગ રખી મખ પ્રમ ક્રિયા

ભાદવ્યા મહિનાના વર્ણુનમાં કવિ કહે છે કે શ્રાદ્ધપક્ષમાં લોકો કાગ-પત્રોને જમાડીને ધર્મ કરે છે પણ અમને ઠાકને એ અર્થ મૂકેનો નહીં એ અર્થ પણ એમણે જ કરી આપેનો.

‘કાગવાણી’ નો પહેનો ભાગ ઇપાતો હતો, તેમાં ગાંધીજીનો મે એક જુગની જ દ લખેલો એની ત્રીજી કડીમાં—

તુહી જોવર જેલ જાડા કિનારો,
હેયા નિર સરવાણુ કુટયા હાજરો—

એનો ભાવાર્થ એવો છે કે ગાંધીજીપી તગારના પાણીને રોકવા જેલરૂપી પાગ બાધી છે, છતાં સરવાણુ તો વહ્યા જ કરે છે.

પણ કાવ્યને માપે પહેની લીટી બરાબર ન મળ્યાય આપે દિવસ બોટાદમાં તેમની મેડી પર એ લીંગી બદલવા હુ મથ્યો, પણ કંઈ મેગ ન થયો રાતે એ રાણપુરથી આવ્યા વાતચીત થઈ હોતો પીત્તા પીતા એમણે લીટી પૂરી કરી,

મહા શક્તિનો ધોધ તું બધ જાડા,
તને રોકવા દોખીએ બાધ્ય આડા,
ચીરી ત્યાંય પાપાણુ સરવાણુ બહેતાં
નમે હિંદના પાટવી સત નેતા.

શુદ્ધ ચારણી સાહિત્યને દિપાવે એવા ભાવવાળો આ કડી એમની રચેલ છે.

બીજાં એમનાં ગીતો 'વીર જાદો' સાત ઘંટા 'ચાર વાગે' અને 'શિવાજીનું હાલરકું'—ચારણી દાળનાં, માપનાં અને ચારણી શબ્દોના પ્રયોગથી રચાયેલાં છે. 'શિવાજીના હાલરકાં'માં—

તે હી તારે શીર ઝોશીકાં મેલાશે તીર જાંધૂકાં.

એ પૂરેપૂરો ચારણી પ્રયોગ છે.

ચારણી ભાષા ધણી અગમ્ય અને તુરતમાં લોકભોજ્ય ન બને એટલે એમણે એ ભાષામાં વધારે ગીતો નહોતાં લખ્યાં.

• • • • •

રસધાર લખાતી હતી. પોરસાવાળાના દુહા થોડાક વધારે મળે તો હીક, એમ એમણે અને કહેલું. હું મારા દીર્ઘસૂત્રી સ્વભાવ પ્રમાણે બૂલી ગયેલો. ઉપરાઉપર ત્રણ પતાં આવ્યાં, એટલે સાત દુહા ધરના જ બતાવી મોકલી દીધા અને લખ્યું કે આટલા મળ્યા છે.

વળતાં એમનો કાગળ આવ્યો કે 'દુહાલાભ ! આ દોહા ને તમારા લખેલા હોય તો થોડાક વધારે લખી નાખો ને ?'

કાગળ વાંચી હું તો ઠરી ગયો કે વાહ મેનાણી ! ક્યા પુરપથી પ્રભુ માણસને આવી અછત આપતો હશે ? આ દોહા—

વાછરકું વાળા ! ભાંભરતાં લળાય,
પણ પરનો આતમ થાય પરસ્યા વીણના પોરહા. ૧

ઊડી મન અંબર ચઢે સકવાં જેમ સદાય,
ત્યાં કફરી રાત કળાય હળુ પો ન ફાટે પોરહા. ૨

હે પોરસાવાળા ! સામે વાછરુ ગાંધુ હોય અને માથે દુર ઊભી હોય. પણ એ વાછરુને અને ગાયને બન્નેને મળ્યા સિવાય શાંતિ થતી નથી. ૧

• વિયોગરૂપી રાત પડી છે. ચક્રીચક્રો સર્વોત્થ નેવા ઊડી ઊડીને ઊંચે ચડે છે, પણ ક્યારે સંયોગનો સુખ દેખાતો નથી. ૨

એ રીતે સાત દોહાઓ લખેલા. રસધારમાં એમણે બધી વિગત આપી આ દોહા લખ્યા છે.

પછી તો આગળના અને મારા સ્વેચ્છા નવા દુહા ધણી કવિમિત્રોને મોકલ્યા કે આમાંથી નવા દુહા શોધી કાઢે, પણ એક મેવાણી સિવાય કોઈથી એ બની શક્યું નથી.

• • • • •
એમણની વાતના દોહા અમે નાનપણથી શીખેલા અને ભોક્તા. પતિ મરી ગયા પછી સ્ત્રી કહે છે કે—

સેંધા સ્થાને માટ અમે પાટી ઢાળીને પૂરીએ
લખેલ છે લલાટ હવે બટા વણવી ભેગડા.
કડલાં કેને કાજ પગડા ઘોઘને પહેરીએ
લાંશુ હઉં લાડધાર તું ભેખમતે ભેગડા.
મરદીન હસતે મુખ દટી બરદીન બોલાવ્યાં નહીં
એતું દીલમાં રહ્યું દુઃખ જનમોજનમનું ભેગડા.

એવા એવા થયેલ દોહાઓ છે. આ વારતા મેં તુલસીદાસ રૂપમણીના હુંગરા પર મઢિલી. એક પછી એક બધા દોહા દેંક્યા. વાત પૂરી થઈ એકબીજાના હાથ ઝાઘી આવ્યમતે સરજે હેલા બિનરતાં બિનરતાં એમણે પૂછ્યું કે 'આ દુહા કેના કહેલ છે ?' મેં કહ્યું કે 'આ તો એ વાત બની તે દિવસના છે. મારા બાપુ પાસે પણ મેં સાંભળેલા.' એ વાત એમને ગયે ન

ઊતરી. એ કહે કે આ તો રચાણુ લાગે છે, એની પાછળથી શોધખોળ ચાલી. છેવટે એમાં સાચું એમ નીકળ્યું કે એ દોહા વીકટર તામે ડાળીઆ ગામના મહાકવિ અને ભક્તરાજ શ્રી ગીતા રાવળના પાછળથી રચેલા છે. હજુ સુધી અમે પારખી શકતા નથી કે આ દોહા પાછળથી રચાણુ એમ એમણે શા પરથી કહ્યું હશે.

. . . . .

રસધારની વાતો એ તો ચારણોની વાર્તાને ફેરો છે, વેવઘાં લખાણુ નથી. સાથોસાથ ચારણો ઘેલા થઈ સાંભળે એવી એ વાર્તા માંડી શકતા હતા. હજુ સુધી ચારણી વાર્તા અન્ય કવિઓ માંડી શકતા નથી. આજથી નવ વર્ષ પૂર્વે રાજકોટ મુકામે અખિલ હિંદ ચારણ સંમેલન મળ્યું હતું.

કચ્છ, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત, સિંધ, કરાચી, માળવા, મેવાડ, મારવાડ અને મધ્ય પ્રાંતના સુકવિઓ અને વાર્તાકારો મળેલા. એક ચારણુ બેઠો હોય તો પણ વાત કરવાનો અન્ય માણસોને સંકેત થાય. એને બદલે એવા બે હજાર ચારણુ ત્યાં મળ્યા હતા અને એમાં ઘણા તો કવિરાજો હતા. એમની વચ્ચે બધાના આગ્રહથી એ વામન પણ વેરાટ સમેા માંચા પર ઉભો થયો. એની કસુંબસ, તૃપ્ત અને રિધીયલ ફેરીની ફાક જેવી આંખ સમાને ખૂણે ખૂણે આડીઅવળા ફેરવી અને મારવાડી ગીતથી શરૂ કર્યું. મોરલા સામા હોકારા દેવા માંડ્યા. રાજકોટ ગાંધીનગર સમું બની ગયું. મેદનીનાં હૈયેહૈયાં દળાવા માંડ્યાં. બરાબર પોણાબે કલાક કાંઈએ હોકાની ધુંટ ન બેંચી. હોકા ઓગળાઈ ગયા.

લીંબડી કવિરાજશ્રી સંકરદાસજી તો ઊભા થઈ એમને બેટી પડ્યા. દસવા લાગ્યા કે મેઘાણી, કળજીજ આબો લાગે છે. એ સિવાય કાંઈ વાણિયો ગાય અને બે હજાર ચારણો ચૂપચાપ ઘેટાં જેમ સાંભળે એ બને ખરું ?

મેધાણીએ કહ્યું કે મુરખી ! આ તો આપતુજ છે હું તો ચાલોને
ટપાલી છું, બધે પહોંચાડુ છું.

એમનાં લોકગીતો વિષે મારે લખવું નકામું હું માનું છું. એમણે
કપર ખોદી કાઢી મેમતોને ઉઠાવ્યાં અને જિવાડ્યાં એણે મસાણે મસાણ
જમાડ્યાં કાળી રાતે મસાણામાં સાદ પડ્યા. મુઝાએ હોંકારા દીધા હળરો
ત્રેતોને એમણે કપડાં પહેરાવ્યાં એ ત્રેન નથી નીચા નથી, લુચ્યા અને
હરામખોર નથી એમ સામિત કરી જગતના ચોકમાં ઊભા રાખ્યાં
માણસોએ કપૂલ કપૂં કે હા, એ સાર્યા માણસ ઠી

‘રાણો અને કુવર’ ‘વીકઠ અને કમો’ ‘સુરજની સામે’ ‘ઓગાપો’
એવી ધણી ધણી વાતો રસધારમાં લખી. આ બધી સોરઠી જોવામા જોયા
જીવનની વાતો કહેવાતા શિષ્ટ અને સારા વર્ગના માણસો વચ્ચે એવી વાતો
બોલાતી જ નહિ. દોહા કે ગીતો ગવાતા નહીં એ બધું હલકું સાહિત્ય
સેખાવું.

આપણા બધાના આવા જૂઠા અન્યાયથી જળી ઓલણેલા એ
સાચેસાચા માનવીઓને એણે પોતાની કનમથી અમૃતજળ ઝંડી બેઠા “કયાં
હંડા કયાં, સજીવન કયાં

ધૂળમા ખોવાઈ ગયેન જૂના માણસોની એણે ઓળખાણ આપી,
એલે હું એને ધૂડપાણી ઉપમા આપું છું” પોતે ધૂડ ફાંડીને સાચું સોવું
આપણને આપતો મયો.

અંક રાક્ષસ, નરાધમ, નાલાયક, ફાસીને માચડે લટકવા પોઅ, એવા
એવા હલકામાં હલકા ચપ્પે બહારવટિયાને લગાડવામાં ખપી ગયેલા એમણે

એની કલમના પ્રયોગથી એ બધા આત્માને છબ આપી બોલાવ્યા અને જગતના ચોકમાં એનો ઇતિહાસ લખ્યો. કામને કાંઈ કહેવું હોય તો વેળા આપી. એમની સામે કામપણુ સાક્ષર વિરોધમાં એકે હરફ ઉચ્ચારી શક્યો નથી. માણસ બહારવટિયો ક્યારે બનતો ? કાં તો ખોટાં ખોટાં ખત પાડી વેપારીઓના ચોપડાંથી બળે ચાર ચાર પેટી સુધી એ બળે પકડાતો ત્યારે; કાં તો રાજસભા એવું સર્વસ્વ ઝોટી ભેતી ત્યારે, કાં તો અમલદારો એના ચામડાં, માંસ અને હાડકાં સુધી પહોંચતા ત્યારે, કાં તો નિર્બળને કામ બળવાન રહે સી નાખતો ત્યારે જ. સાચો મદદ, સાચો માણસ, સાચો ભક્તધરવીર બહારવટિયો બનતો. એ ડાકુના સ્વાંગ ધરતો, ઝૂમતો, ખપી જતો. એમની કવિતાની કીટીમાં જ લખ્યું છે કે :

સત્યના સ્વાંગ પહેરી ઊભું જૂઠું જ્યાં,
ખંધુ શું ખડગ લઈ હું ન ધાયો
હું રિપુહીણ બળહીણ કંગાળ હું,
સ્વાદ આખ્યા નથી તેં જખમના.

૪

•

•

•

એ કાગણી પ્રધાન એવા હતા કે પોતાની રાઈ જેવડી ભૂલ એમને મેરુ પર્વત જેવડી મોટી લાગતી હતી, એનો એક દાખલો છે. માણસને જેમ ભૂત વળગે એમ થોડાક દિવસ એમને બધું વળગેવું. એક દિવસ હું રાણપુર ગયેલો. સાંજના અમે રેલેશન પર આવતા હતા. રમૂજ દુચકા કહેતો હતો, પણ એ જાણે સાંભળતા જ ન હોય એમ ચાલ્યા આવતા હતા. ચાલતાં ચાલતાં એકદમ ઊભા રહ્યા. મેં પૂછ્યું ‘ કાંઈ ભૂલી ગયા નથી ના ? ’ એમણે કહ્યું : ‘ ના, ના કાંઈ ભૂલી ગયો નથી, પણ લખાણમાં થોડીક ભૂલ રહી ગઈ છે એમ મને યાદ આવે છે. ’ મેં પૂછ્યું : ‘ શી બાબતમાં ? ’

જલે કે મોટામાં મોટી જૂન થઈ ગઈ હોય તેમ કહે કે 'લાઈ ! રવીન્દ્રનાથ શબ્દમાં દીર્ઘધ્વને બદલે હસ્ત ઇ લખાઈ ગઈ હોય એવો મને વહેમ આવે છે. '

મેં પૂછ્યું કે 'એમા કાઈ સરકારી મુનો તો બનતો નથી ના ?' કે કોઈને હાખાનો અન્યાય થતો નથી ના ?' એવો મેં વિનોદ કર્યો, એવે કહે કે 'ના, ના એનું કાઈ નથી' એમ કહી હસ્યા પોતાની નાનકડી જૂન એમને ધણી મોટી લાગતી એવું લાગણીનું થવ એમના દિલમાં હતું.

ગોપનાથથી તુનશીશ્યામ સુધી બંને સાથે મુસાફરી કરેલી ને એ વાતને પંદર વર્ષ પીતી ગયા મહાશિવરાત્રિની એ રાત હતી ગોપનાથમાં શિવરાત્રિ કરી અને દરિયાકાંઠાના પીયનપર, કોટડા, નેપ, નીકાલ, કાગસાર વગેરે ગામમાં ભગ્નના ભગ્નતા, વચ્ચે રાત રહેતા રહેતા મરુવા આગ્યા.

અમે કતપુર થઈ મરુવાના બહારે ગયા ત્યાં એક સિતેરક વર્ષની ડોશી પાકમ છોડે વહાણમાં ચઢાવતી હતી એમની સાથે વાત શરૂ કરી ડોશીનો એકનો એક દીકરો એક મહિના અગાઉ વહાણ જૂડી ગયાથી બૂડી મરેયો મરુવાના કોઈ વેપારીનું એ વહાણ હતું અને આ એના જૂના વહાણુવની હતા મેંવાણીએ પૂછ્યું કે 'તમે તમારી આશુવિકા માટે શેઠ પાસે કેમ ન ગયા ?' ડોશીએ કહ્યું કે 'લાઈ ! મારું તો કાણુ મોટું થયું. શેઠનું વહાણુ મારા દીકરાને હાથે જૂડ્યું હવે શું મોટું લાઈને જાઉં ?'

ડોશીના આ શબ્દો સાંભળતા તો એ છતી પકડીને બેસી ગયા અને રાયા બોલ્યા કે-

'કુલાજાઈ આ મચ્છીમાર કાળી ને પેંસ વૈષ્ણવ વાણિયા-બેમાં કે'ણુ ખાનદાન ?'

દુગશીરયામથી જે માઉ અમે ખજૂરીને નેસડે હતા, ત્યાં રાડ થઇ. સાવઝ ડહુકયો. હાકોટા થવા માંડ્યાં. રોળકોળ વેળા થઇ હતી. ખાડું ધણું પડે આવતાં હતાં તેમાં હીરબાઇ કરી એક ચારણ બાઇની વોડકીને સાવજે પાદરમાં જ પાડેલી. અમે બધા દોડ્યા. વીસેક જણ હતા. જ્યાં ધાર માથે ચડ્યા ત્યાં તે આઇ હીરબાઇ કોણ જણે ક્યારની જે પહોંચી ગઇ હતી. મરેલી વોડકી પર ચારણ કન્યા ચઢી અને સાવઝ સામે સોટો વીંઝતી હતી. સાવઝ જે પગે સામે થઇ હોંકારા કરતો હતો, બાઇ તે સાવલના ફીણથી નાઇ રહી, પણ ગાયને ચારણી બાઇએ સાવજને ખાવા ન દીધી.

એ વખતે 'ચારણ કન્યા' એ નામનું ગીત એ કામળ કલમ સિવાય રચીને ગાવા લાગ્યા શરીર જમી ઊઠ્યું. આંખો લાલ પ્રપેલ ત્રાંબા જેવી થઇ. અમે એને એ ધોંગાણામાં ન જા દેવા બાવડે પકડી રાખેલા

એ ધણી વખત કહા કરતા કે 'હું હજારો માણસો વચ્ચેથી ચારણને ઓળખી કાઢું. મરબારોનાં હિતાર કપડાંનો પહેરનારો નહિ, રાજ્યના રોટલામાં વિકૃત થયેલો નહિ પણ માલધારી, ધરકમાણીવાળો, નેસડાનો અસલી ચારણ હોમ એને હું ઓળખી લઉં.'

દુગશીરયામથી વળતાં શીખનકોળાના નેસમાં અમે રાત રોકાણા, સવારે પોણેસોક માણસ વચ્ચે ત્રણ અગળધા ચારણ જીવાનોને મકરાણીના લીલા સાફ બંધાવી અમે જેસારી દીધા, અને કહ્યું કે 'આમાંથી ચારણને ઓળખી કાઢો !' બધા સામું જોઇ એક પછી એક ત્રણેનાં કાંડાં ઝાલી એમણે ઊભા કર્યા.

એ કહેતા કે, 'સાચા ચારણનો અવાજ અને એમની ખમીરમરી

ધરાણેવ મીઠી આંખુ ને દુ ઓળખી લઉં છુ, '

એ કહેના કે કાષ્ઠ કવિ જ્યારે ભજન સંધી પહોંચે છે ત્યારે એના આત્માને તાતિ થાય છે, એમ જ એમણે છેવટ સંતોના ધરમાં પ્રવેશ કરેલા દાનો ભગન, દેવો ભગત, જસો ભગત, ગેતીનાથ ગોરખ, રવિસાહેબ મોરાર સાહેબ, આપો બીજો વેનો બાવો, જેસન તોળન દેવ તણખી, દેવાત પડિન, બીમદાસ (દામી જીવણ), સગાગણા શેઠ જમિયતશા પીર, ચારણ દેવીઓ નાગનાથ, મમનાથ કાગનાથ, વરુડી, ચૈલ્યાનાથ એમના આંગણા ભેદ એણે આપણને તે તરફ આંગળી ચીંધી.

ભજન એ જ એમના જીવનનો છે તે વિષય બની ગયો હતો એ ભજનોના આજ દિવસ સુધી સાધુ સંતોએ અર્થ નહોતા કર્યા એવા સાચા અર્થો એમની કૃપામાંથી જાને રવાડે રવાડે નીતરવા લાગેલા મને તો થોડા મહિનાઓમા એ સાવ અજવૂત મસ્ત થોમી જેવા જ લાગવા મડેલા રાજકોટ છેલ્લા સાહિત્ય સંમેલનમા એક રાતે જાગે ધીરે ધીરે ભજન બોલતા હતા એચિતા એમણે એવો મેટો અગ્રજ મારો કે જરાબર માહત માહત એના પાછંદા વાગ્યા આ ભજન—

યત્યર પૂજ્યે હરિ મળે તો

પૂજ્ય મોટા પા'ડુ

એ પ ધરમા સાચ હોય તો

ઘડનારાને ખાય,

મનસા માલણી હો છ રે

ગોરખ ભજતા નર સેવ.

ખીજી:—

રામજીને બનાયો પવન ચરખો
ચરખો નઈ સદા સરખો
એના ઘડનારાને કોઈ પરખો,
રામજીને બનાયો પવનચરખો.

કાગવાણી ભાગ ખીજી છપાતો હતો. અંતર્ધામીને સંબોધીને હું દોહા લખતો હતો. છાપવાનું કામ તકમાર ચાલતું હતું. એક રાત્રે અડધો દોહો એ બોલ્યા કે—

કાગા કરશે કાંણુ, એની મોડાં મોડાં માનવી

આગળની લીટી મેં લખી કે—

મંત મેલાં માનવીઓ તણાં, મડદાં ધણે મસાણુ,
પણુ એની કાગા કરશે કાંણુ, મોડાં મોડાં માનવી.

ભાવાર્થ એવો છે કે મનના મેલા એવા કપટી માણસને ખરખરે માણસો કામકાજ પરવારી મોડા મોડા જાય છે.

ખીજી એ લીટી બોલ્યા કે—

કાગા એની કાંણુ, ઘર ઘર મંડાશે.

આગળની લીટી મેં લખી કે—

મીઠપવાળા માનની, જગ છોડી જાયો,
કાગાં જોની કાણુ ઘર ઘર મડાયો

બાવાઈ એ છે કે હે કાગ ! મીઠપવાળાં માણસ જ્યારે મરણ પામશે ત્યારે જોની પાછળ તો ધરોધર કાણુ મડાયો જે ઝાડ હેઠળ એ ઊભો હશે એ પણ રોશે આજે એ દુહો સાચો પડ્યો

કાગવાણી ત્રીજા ભાગના પાંચસો જેટલા દુહા અને નવાં ગાંધી ગીતો અને ભજનો મારે મોટે સાભાગી એ નાચ્યા કુદ્યા, હર્યા ને ફાટફાટ છાતીએ રોપેતા અને કહ્યું કે હવે જનરી ભોગદ આવ આ બધું છપાવી નાખીએ ભોલો માગે ત્યારે તુરત આપણુ જોઈએ કેટલાએક એકેક દેહા ઉપર એમણે કળશીએ કળશીએ આંસુ દાનબ્યા હતાં

o

o

■

o

મારા અભયક મતનો એને મન હોયો હું ક્યાંય લઈતી નથી જતો ને-એનો એ ઉવાડો અને છૂપો રખોપિયો હતો મારા એ મન પાછળ એ મેનો હતો છેવટે અરબુ જે કિંગનો ફાળો આગલા મારે રજવાડા તથા મુમુક્ષુ વગેરે શહેરોમા લક્ષ્મીપુત્રો પામે જણુ પડેતુ ખુન સસર્ગે વધેનો બાનનગરને સખધે બીજા રજવાડામાં જ્યા આવવનુ ખુન થયુ. આ બધી વખત હેઠ અત્યાર સુધી એમણે મારા મત પાછળ રખોયુ ક્યું છે કોઇ સયોગે મારી વ્યક્તિગત કવિતા તે સાંભળતા ત્યારે એને મોઝામાં મોટું દુખ થતુ ત્યારે મને કહેતા ને લખતા પણ ખરા કે ' જાણ ! ચારજીવોને કયા ફેફ છે ' પાછી વાણા લે તારા મીતો વ્યક્તિની પ્રશસ્તિ કરવાનાં નથી '

માગે મન તો એ જાણ હતો મિત્ર હતો, કોઇ દુખદ વખતનો વિસામો હતો, છેલ્લે છેલ્લે તો એ મને ગુરુ સમ લાગતો.

શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીના મરશિયા

[૩૮૮]

લેખક સઘળા લોકની, ટાંકુ તોળાણી
એમાં વધી તોલે વાણીયા, તારી લેખણ મેઘાણી.

[૩૮૯]

તારી ઠવિતા તણા જેણે પીધેલ પાણી;
એને લાખુ સોવર લાગીઆં, મોળા મેઘાણી.

[૩૯૦]

સુતાં જઈ સ્મશાનમા એની તે સોડયું તાણી,
વધું જીવાડવા વાણીયા, કઈ મડદા મેઘાણી.

એટલાં રોયાં રાતે આંસુએ, આજ મરતાં મેઘાણી
મરશિયા હુહા

[જોડાદ ખરખરે જતાં]

[૩૯૧]

તન મળવા તવજે ઘણું, હવે પરાં અન્ન પાંણી,
ઇફવર આધીન આપણે પાછા મળશું મેઘાણી.

[૨૬૨]

ભિસો ઉઘાટે, જીમ કલમને ભેખવા,
એને કાળાઉત કાઢે, તેં વસમાં તોળ્યાં વાણીઆં

કેટલાક સદારો વિદ્વાનો કલમગાળેને રસતે તું ન ચાલ્યો અને
એનાથી (ઉઘાટે) આડખીડ જુદે રસતે ચાલ્યો હે વાણીઆ ! તેં કલમ અને
જીમ-વાણી ભેડેનો તો ન એક જ કાટે કર્યો.

[૩૬૩]

ઝવેર ભરીઆ જે, હીરાન માણેક હાટમાં,
એનો કાળાઉત કેને, વારમ દીપે વાણીઆ !

હે ઝવેરચંદ ! તારા હાટમાં હીરામાણેક વગેરે અમૂલ્ય રત્નો
સંઘર્ષા છે. એનો વારમો તે કોને આપ્યો ?

[૩૬૪]

હાથ વખાણું હોય, કે વખાણું દિલ વાણીઆ;
કલમ વખાણું કાચ, કે તારી જીમ વખાણું ઝવેરચંદ !

હે ઝવેરચંદ ! ઉત્તરમાં તારા દિલના વખણ કહું કે કામદા
તારા કાચને વખણ ! દમયંતી જમાવમાં ચાલ્યી ગીતો લનમરવામાં તારી
જીમ વખણું કે એકેએક વિષવને વચુંવતી તારી કનમ વખણું ?

[૨૬૫]

હૈયે ન જીયે હોય, ભરતર એક જ ભાતનાં,
એવી ભેડી સઘળે ભેય કયાંય કાગે નદીઠા કાળાઉત !

હે કાળાઉત મેવાણીના પુત્ર ! મે-કાગે ફરીફરીને શોધજ કરી,

પણ જોતું અંદર અને બહાર એક જ જાતનું જીવન હોય એવી તારી જોડી
ક્યાંય દોડી નહિ

[૩૬૬]

હું લમીઓ લાયાણી, સાતે સાયર ઊતર્યો,
ક્યાંય મળીં મેઘાણી, કાગે ન દીઠો કાળાઉલ !

હું લાયાણી-લાયા કામનો પુત્ર દરિયાપાર ઊતર્યો અને તારી જેવા
મર્મપારખુ માણસની ધણી ગોતણુ કરી, પણ કાળીદાસનો પુત્ર અવેરચદ
ક્યાંય ન જોયો.

[૩૬૭]

માંડી મેઘાણી ! હેડે વાણીની હાટડી;
કઠી કાળો કાળાણી, વેપાર ન કીધો વાણીઆ !

હે કાળાણી . કાળીદાસના પુત્ર અવેરચદ ! તે વાણીના વેપારની
હાટડી હૃદયમાં ખોલી, પણ કોઇ દિવસ એકે ય શબ્દનો કાળો ખાખર કરી
સરસ્વતીને ન વેચી.

[૩૬૮]

કીરતી તણી કોચળી, એમાં ન ઘટય આણી;
એવો કરીઓ કાળાણી, વાણીનો વેપાર વાણીઆ !

હે કાળીદાસના પુત્ર ! તું જાતે વાણીઓ ખરો નાં; એટલે મશરૂખી

ધનની કાચળી ભરી; એમાં કોઈ દિવસ અપયચરણી જોડ ન લાગવા દીધી,
જીવનના વેપારને કસોટિ ન બનવા દીધો.

[૪૯૯]

કોઈને કાળાણી ! દલાલાં દીધાં નહીં;
એવો માંડલ મેઘાણી, તે વાણીનો ધંધો વાણીઆ !

હે કાળીદાસના પુત્ર ! તે વાણીનો વેપાર મરિયે પર્યુ એમાં
ગાંધને દલાલું ન આપ્યું. એટલે ગમે તેવો માલ દલાલ ખપાવી કે એ
જાનનો ધંધો કદી ન કર્યો.

[૪૦૦]

કંઈ કહેણી ને કાવ્યનાં, હતાં મુખ હસતાં;
આજ ઝવેરચંદ ભતાં, એણે કાળપ પકડી કાળાડત !

કહા, કહેણી અને કાવ્યસંહિત એ ત્રણે વાનાં તારામાં ભર્યાં દનાં.
આજે તું ગ્રંથશી જવાધી ત્રણે વસ્તુઓ ઉદાસ બની છે, એને મોઢે માંખપ
આરી છે.

[૪૦૧]

શૂરાં છાપાં ને સાધવાં, મણ ચારણ વાતાં;
એટલાં ઝવેરચંદ ભતાં, કકળી લિક્યાં કાળાડત !

સોરઠના સચ્ચા યસ્ત્રીરા, તેં જોડેનાં છાપાંઓ. સોરઠના સતો,
ચારણો અને મૂર્તિમંત વારતા—એ પાને ઝવેરચંદ મેઘાણી જનાં કકળી લિ'વાં.

અગ્રીયમ અદ'કી જીવેલ,
એ મરત મેપાણી મયેલ

[૪૦૨]

છંદાં ગીતાં ને સોરઠા, સોરઠ સરવાણી;
ઘોટલાં રોયાં રાતે આંસુએ, આજ મરતાં મેઘાણી.

સોરણી છદો, ગીતો, કાઠિનાવાડના સાહિત્યનો પ્રાણ મનો સોરઠો
અને સાચી સોરઠી ભાષા-એ આરે ઝવેરચંદ મેઘાણીના મરણથી બોલીને
આંસુએ રોયા

અડીખમ અટંકી એકલો, એ મસ્ત
મેઘાણી ગયો

ત્યાગી ગયો, તપસી ગયો, એ સંત સોરઠનો ગયો,
હસતો ગયો, રોતો ગયો, સંસારી ગયો, સન્યાસી ગયો.
અભાગી દેઠો અળખા તણો, બરથાર ક્યાં ભાગી ગયો,
બાપુ તણો હુબકાગ દહં દેઠો બાપુ બાળકનો ગયો;
માતાનો તુંકારો ગયો, બહેની તણો બંધુ ગયો,
કવિમાળાનો મેરુ ગયો, ગુણુબલ મેઘાણી ગયો.
સૌરાષ્ટ્રના સાહિત્યની મૃદિ તણો બ્રહ્મા ગયો,
મેનાતણો શોધક ગયો, એ ધૂંધ ધોનારો ગયો;
સાહિત્યના જળકૃપનો ઢોંગ સહિત લોટો ગયો,
શબ્દગાર મોરઠનો ગયો, ગુણુબલ મેઘાણી ગયો
પ્રાદ્વલ ગયો, માનવ ગયો, નવયુગનો ચારણ ગયો,
કાળાં બલ્લરો ના ક્યાં, વાણીનો વેપારી ગયો,
કા. ૧૧

ગાધી તણા દિલદર્દની ગીતાનો ગાનારો ગયો,
 સૌરાષ્ટ્રનો કવિ કેસરી, એ મઠ મેઘાણી ગયો.
 ધરણીપતિ ધનવાનને આંગણ ન આશાથી ગયો,
 નમીઓ નહિ લક્ષ્મી પગે, અણનમ સદા બિલો રહ્યો,
 પડી કાળની હાકલ તથાપિ બોલ બે લખતો ગયો,
 બડીખમ અટકી એકલો એ મન્ત મેઘાણી ગયો.
 કમરો તણા પ્રેતોતણી મહેદિલમા જાનારો ગયો,
 ગમશાનનો સાધક ગયો, એ ભૂતનો ભેરુ ગયો,
 પચ્ચર અને પર્વત બધા બડજીવ બેલાવી ગયો,
 ભેરો થયો, મૂગો થયો, અવધૂત મેઘાણી ગયો.
 મુનિરાજ ને સતોતણા એ મૌન છેડાવી ગયો,
 ગસધાર બેલાવી ગયો, કાયો બધા કરતો ગયો,
 દહે દાગ વાણીનો ભવા પ્રસ્તાવ લખવો રહી ગયો,
 સૌરાષ્ટ્રના કૂલઝાડનો આજ માળી મેઘાણી ગયો.

એક દહેઠા મારા ઇશ્વર સચીખા માંધીજનો.

[૪૦૩]

જગત કચવા જોખ વેલાસર આવો વળી,
 ચોડયો જગને ચોક કાંટો ધર્મનો કળાકૃત.

સદેશમાં સોની અમળાધો આવ લઈ ધર્મને કટિ નેખાવરનો
 રીરાગ છે. તો દે દીદીઓ અને કોષપચુ આનતીઓ તમે તમાગ વેદ્યાર
 વદીવમ્પી ધર્મને નોખ અંધોટએ ધર્મનો કાંટો મડો ત્યાં રાત્રી ને ને
 કે પડી પડવો ન થાય.

સજ્જન વિભાગ

ભજન સૌનો બેલી

સોરઠી ભજનોમાં મુખ્ય હલકે પ્રધાન હોય છે. તેની માત્રાની ગણુનરી સંગીત શાસ્ત્રની જેમ હનકના લંબાણુ કે ટુંકાણુ ઉપર હોય છે. બધાજ આશ્રમે છેવટે સન્યાસમાં વિરમે છે, બધીજ વનરપતિ જેમ ફળમાં વિરામ પામે છે, બધી નદીઓ સમુદ્રમાં સ્થન્યવત બની જઈ પોતાપણું વિસરી જાય છે, તેમ ઠાઠ સાહિત્યકાર કવિ પડિત કે ગામડિયા દોહાગીર કવિ, છેવટે ભજનમાં વિરમી જાય છે. આખાએ હિંદુસ્થાનના-અને તેમાંએ ખાસ કરીને કચ્છ, સોરઠ અને ગુજરાતના કવિઓ, ભક્તો, અને સતોએ ધન્યરપરાયણ થવામાં પોતાની સરસ્વતિનું કોઈ ઉત્તમ વાહન મનાવ્યું હોય તો તે ભજન છે. સાહિત્ય સૃષ્ટિનું જીવ અંગ છે, લોકરૂઢિ (સાહિત્ય) આંખ છે, વીરરસ અને વિરહ હાય છે, દોહો મસ્તક છે, જ્યારે ભજન એ આખાએ અમનો આત્મા છે શાસ્ત્રો, પુરાણો અને ઇતિહાસ લખનાર કવિઓએ આત્મ પ્રાપ્તિ માટે અને તાપના રાખન માટે છેવટે ભજનોને ધેર જઈ એના પ્રેમની બીજ માગી છે. સાદા સોયલા મારી મચરડી કે તાણી તુશીને ધડેલાં નહિ, આત્માનો

આનંદ કે આત્મનાદ કોઇ પણ જાતની સેજભેજ સિવાય બહાર નીકળી માનવ
 સૃષ્ટિમાં લહેરી ઉઠ્યો તે ભજન એમાં પ્રભુના જોટલીજ પવિત્રતા, પ્રભુના
 જેવો જ સમભાવ, પ્રભુના જેવી વિશાળતા અને પ્રભુના જેવું પ્રેમમય
 કોઇ ખોળિયું સાદ્વિત્ત્વસૃષ્ટિમાં હોય તો તે ભજન
 છે એમાં કવિતાની કોઇ છંદા, નાદ, ધ્વનિ, વ્યંગ,
 શબ્દાદ્યાર પ્રાસો અનુપ્રાસો, કંઇ પણ લાવસાનો કવિ કે ભજનીક ક્યારેય
 પ્રયાસ કરતો નથી છતાં પણ એ સર્વગી સમગ્રી વિશ્વએક ગાયને જેમ
 વિના પ્રયસે દુધ આવે છે તેમ અનાયાસે આવી જ જાય છે કુદરતી માપ,
 એવા જ તાલ, એવા જ પદ લાલિત્ય એવી જ કલ્પના અને નાદ વૈભવ
 એ ભજન આ ગોનાં રૂપ ઝં જેમ ઉગી નીકળે છે કેમ ભક્તોએ પ્રભુને સાદ
 કર્યો હોય તે ભજનથી કર્યો છે. ભજનનો રાગ, દનક અને એ ગ્રામ્યભાષા
 ભગવાનને વ્હાલી હશે નરસિંહ મહેતો મીરાંનાં જેસન તેરજ રવિ સહેન,
 બાણ સહેન, મોરાર સાહેન દાસી જીવણુ ધનો ભગત રાહીદસ લીનખંદે,
 દેવાયત પડિન મઆ સતી અખો અને ભાવનમરના કવિ શ્રી પીંગળશીખાઈ-
 એ હજાર વર્ષની અદરના પ્રભુપરાયણ માણુમોએ હરીને કોઇ વખત
 બીરદાવ્યા કોઇ વખત મહેણા ટોણાં આખ્યાં, કોઇ વખત દુખીયે રાગે
 ખેંકાર્યો તો કોઇ વખત પોતના ખોળીઆમાં ગોલ્યો અને કોઇ વખત દુ પોતે
 તે છુ એ બધો વાણી હેરાર ભજનોમાં કર્યો એ પરથી એમ લાગે છે કે
 પ્રભુને ત્યાં ભજનરૂપી નાણાંનું ચત્રણ હશે.

સોરઠના ભજનોનાં રખેવાળ

ભજનો તો નિમનદે ગયાયાં એના ઉપાસક ભક્તો પર એના

સુરના ઓળા ઉતર્યાં. એણે ઝીટ્યા અને યથામતી ગાયા. લગ્નનિક, લગ્ન-
મંડળીઓ મહેવાતોમાં નથી નીપજતી. એ તો ગામડામાં, નેસડામાં અને
ઝૂંપડામાં જન્મે છે. આપણા સાધુઓ-ખાસ કરીને મારગી સાધુઓનાં મંડળ
દરેક ગામે એક દાકરમંદિર અને એનો પૂજારી એક સાધુ (ખાવો) એની
આજીવકા ગામમાંથી લોટ મગે, ખજે ખેતરે મણું માપ એને આપે.
હવે પ્રસંગે કન્યાચોરીને નામે પૈસા આપે એમાં એનો જીવનનિર્વાહ. છતાં
એ સાધુની ઝૂંપડાએ ખાવાનો બે વખત સાદ પડે કોઈ અતિથી, અભ્યાગત
કે રાતવાસો રહેવાને ગમે તે આવે. ઉજળે દીલે આવકાર, પધારી, પાણી,
બોજનનો બદોબસ્ત અને સેવાચાકરી સોરઠને ગામડેગામડે અને ઝૂંપડેઝૂંપડે
આવા સાધુઓ વસતા વસે છે. એનો એકતારો તથુરો, ઝીંટા મજાની, પુરુષ
તથુરો. જન્મવે, સ્ત્રી મંજુલાં લે, પુરુષ પ્રકૃતી જાણે સથે બેસી કોઈ અગમ
આરધના કરતા હોય એવો દિદાર એવું વાતાવરણ અને એટલી જ શાંતિ
ગામગામને પાદર દરેક રાત્રીએ પથરાઈ રહેતી ગામમાંથી ખેડૂનો મજુરો
વગેરે આપો દિવસ પોતપોતાનું કામ કરી મહારાજની મઢીએ વાળુ
કરીને બેળા થાય. પઠી કોઈ જાંજ, પખાજ, મદંગ એવી વાદ્ય
સામગ્રીથી આપોઆપ ટેવાઈ જઈ વિના માસ્તર વિના શીખવનાર, કામ
કામને શીખવે છે તેમ બધાંએ વાજીવનો એકતાર થઈ જાય. અને હજનો
આલે, માનવતાની ટોચ પર ઉભા રહીને આપણા સાધુસંતો, લક્ષ્મીનાં લગ્નો
આ માણસોએ ઝીટ્યાં, સંધ્યાં, અને ઘેર ઘેર વિના દલથી પીરસ્યાં આ
માણસોએ આપણો લગ્નનો આખોએ લોકસંગ્રહ પોતાની ગરીબાઈમાં
અને તથુરાના પેટાળમાં સંગ્રહી રાખ્યો છે. (અત્યારે ધણાંએ એને કામ
વગરનો વર્ગ કહે છે) લગ્નોમાં પણ કાવદેસરના રીતરિવાજ છે. સંધ્યાથી
માંડી પ્રમાતી મુધીનો એનો વર્ગ છે. દિવસ આથમ્યા પછી વાળુ વખતની
અંદર સંધ્યા બોલાય.—આરતી ગાય:

સંધ્યા

ગર્વ કીયો સોઈ નર હાયો સીયા રામજી;
સહી ગર્વ કીયો સોઈ નર હાયોજી.

ગર્વ કીયો એક વનની ચણાડીએ,
મુખ કારો કરી હાયો. સીયા. ૧

ગર્વ કીયો એક રતનાગર સાગરે,
નીર ખારો કરી હાયો. સીયા ૨

આરતી

આરતી કરું મારા હરીગુરુ સંત તોડયા સરવે બંધ,
ચોરાટીના કંઈ હરી ગુરુ દેવની આગતી.

પેલી નમજુ ગુરુદેવને જેણે આપ્યું નીરાન,
હાને ગોલીદ ઓળખ્યા રે મારું ટળીયું દેહનુ અભિમાન.

હરીગુરુ દેવની આરતી.

સંધ્યા આરતીની આદે અમુક પદ પહેલી રાતે ગરાવ. અરેખેર
મંડળી જમ્યા પછી જામે. ધોનો દીવો થાવ, ગુપ્ત કે લે જાનનો કુપ થાવ,
નાતી કે મોગી મડગીમા રામધનનો નહુંકાર છઠાઈ રહે અને સાખીવો
ભજનો હર થાવ મીઠા મીઠા નાના સમુદની મજાના માફક, તંજુરા પર
જામળોના ટેરવા એકધારા લાગી રજા દોષ, દોષને પંચમ નાદ દોકારા

દેતો હોય, જાજ પખાજ જીણીજીણી વાતો કરી રહ્યા હોય, એ બધાં વાજત્રોને માથે મેઝની વાદળી જેમ ભજનિકનો સુર ધેરાઈ રહ્યો હોય, રાત સામી હરિ હરિ કરી હુંકારો દેતી હોય, પગ યંબી જઈ ધડીભર ભજન મડળી ભણી કાન માડી રહે અને આકાશ તે મંડળી ઉપર ચઢણી બનવા તારા સહીત જાણે નીચું આવી ગયું હોય તેમ લાગે, વાતાવરણ આખું ભજનમય નિર્મળ બની જાય.

આનંદ આનંદ છવાય જાય પછી અરધી રાત લાગે કે ભજનની ચાલ બદલે, દોકડ સુષ્પ જાય, જાજ પખાજ દોકડ લાઇ જાય, મજરા ચુપચાપ થઈ જાય, ફક્ત રાત્રીના પચમ નાદમાં એક જ એકતારાનો ધેરો નાદ સમાય જાય અને ભજનિક આરાધી ભજનો ઉપાડે. રાત અને તણુરના મીઠા રાગ રૂપી સાગરમાં જાણે ભજનિકના ભજનરૂપી હોડી તરતી હોય તેમ લાગે એ આરાધના ભજનોના કેટલા નમુના લખુ ને કેટલા મેઝી હઉં ?

કચ્છનો મહારાજ લાખો જ્યારે સંસારથી થાકી સતી લોપણુને ગુરૂ બનવા અને પોતાને ઉપદેશ આપવા વિનંતી કરે છે ત્યારે લોપણુ આરાધી ભજન ઉપાડે છે

જી રે લાખા તારા મહેલોમાં અતર બેઠેરે,
એમાં ભભૂતિ કયાંથી લળશે ?
જી રે લાખા માન મેલીને તમે આવો મેઢાનમાં,
ત્યાં મનડાના સંશય ટળશે.

દાસી જીવણુ તો પરજના આરાધ ઉણવે છે.

હજી કેમ નાબ્યા મારો નાથ,
આશા અમને દધને રે.

ગીરધારી ગયા છે ગોપાળ,
અંતરની અમને કંઈને રે.

સોઠલડી તણે રે અંતાપ;
ઠહેને મોરી સંઈને રે.

અબોલે ગયા છે મારો નાથ,
આંચાં રે જોયા રંઈને રે.

અદ્રષ્ટ સંજિના પ્રેતોની પણ આ બજની વાતાવધુમાં મુક્તિ
યતી દોષ તો મને આમાં નવાઈ લાગતી નથી.

મંગાસતીએ પણ આગધ માયો.

મહાપુરૂષ કોણ-

મેરૂ ડગે પણ જેનાં, મનકાં ન ડગે મરને
ભાંગી પડે રે બરમાંડણ.

વીધત પડે પણ વણસે નહીં જોતા,
હરીજનના પરમાણુ.

હરખને ચોકની નાવી જેને હેડદી ને
ચિથ દરે છે કુરજાન રે

સતગુરૂ વચનોમાં સમજ્યો સમજ્યો ખરો.
તન મન ધન અરણ્ય રે

એના ઝોકે શબ્દોની સામે ફુંગરા ડોલી પડે તો પણ એના તોલ ન થાય. એક ભગ્નમાં ગામરમાં સગર માફક આખાએ ગીતા ગુંજે છે.

કપીર સાહેમે તો કદાચ તંબુરા સીવાય નહીં પહોંચતુંજ વાંછતું બનાવી આરાધ ઉપાડ્યો હોય એમ લાગે છે.

જપ તપ, કિર્તન વગેરેથી માફે છે, તૃષ્ણા નામણી ફરેજ પોતાને કંઈ છે, એમાંથી કોઈ અરધા રાત ભાગતે એના હૃદયમાંથી આર્તનાદ ઉઠે છે.

ચડાબું મનને રે કાણે ચાકડે,
પ્રભું તમે દીન રે કયાળ,
તૃષ્ણા જુએ નહ એને શું કરું,
સતજુર પકડો મોરી બાંધ.

પ્રાણજીવું સરૂપ ધરી મેં જોયું.
વાંચી લીધા ચારે વેદ જી,
આપરે જુડે ને તારે ઓરનકું,
એ તો બધા લેવા તણા લેદજી ...ચડાબું

છીપતું સરૂપ ધરી મેં જોયું,
પ્રીધો મેં તો સાગરમાં વાસજી.
એટલે જળેરે જીવને ધરપત નાવી,
પ્રીધી જઈ મેના જળની આશજી....ચડાબું

રાગતુ સરૂપ ધરી મે જોયુ,
હુટી લીધા ચારે મેં તો ખંડજી
જોટલી માયાએ જીવડાને ધરપત નાવી,
કીધા ઝો વીપરના દડજી . ચડાબું.

સાધુતું સરૂપ ધરી મે જોયુ,
તારે કાંઈ શાત થયું શરીરજી
ચુરે રા મા નં હ નો બાલકો,
બોલીયો દાસ કબીરજી ..ચડાબું.

આખીએ ચોરાસી લક્ષ યોની જીવ દરે છે બધે છેકરા, સ્ત્રી, ઝોની
એજ માયા ને મમના રાગ બને છે, પકિત બને છે, માછની, હીપ, બધે
જીવ દરી વળે છે એમાં ક્યાંએ એને શાંતિ ન લાગી કુલારના આકાંક્ષાની માફક
પોતાની દશા દરેતી જાણી માન્ય રાતે જળથળ જ પી ગયા પછી શાંત
વાતાવરણમાં કોઈ જ નયમા પહોંચ પર કે નદીના સમય પર એની
અકામલ આરાધનમાં ઉખળી પડે છે

પાનાના પાનાં હું લખું પણ લાગ્યો આપને એ રસ એમાં ક્યાંથી
આવે એ તો એવી મંડળી અને એના અધિકારી બની જીવે-સામયે તો
આપણી સરૂતિની પ્રાંતમાએ સામે હોંકરે આપશે

અત્યારે તો એની એક મંડળી જાવનમર તામે જોગીદાસ ખુમ જીને
આંખરડી ગામે ॥ એ ત્રણે સમ્રાજાઈ-સાધુઓની ભજનમરતી નીરખવો એ
પણ જીવનની એક ધન્ય થી ॥

આપણા અમૃત યાજ્ઞ એણે સમાજનાં ઝેર પી પી ને પશુ સંધરી રાખેલ છે.

ખીજ ભજનો અને કાફીઓના મંગાધર શંકર સમા આપણા નાથખાવા, મીરો, ફરીરો અને રાવણહયાવાળા દુકડા માગી માગી ઘેર ઘેર વીર રસના, કરણતાના, ઇતિહાસીક ઘટનાના અને પ્રેમ રસના ભજનો ગીતો, એ દરતાં અને બોલતાં પુસ્તકાલયો, કાવ્ય નદીઓના નીરની માફક એક ગામથી ખીજે ગામ ફર્યા જ કરે છે. આવા આવા માણસોએ આપણું લોકસાહિત્ય રાખ્યું છે, રાખે છે. અને નિભાવે છે. સમાજે તેના બદલામાં તેને કેટલું આપ્યું છે અને એણે સમાજને કેટલું આપ્યું છે એ તો હવે આપણા ધરનો (સ્વરાજનો) કટિ એનો તોલ કરે ત્યારે ખરું !

લાખો પોલીસો કરતાં વધારે ગુના અટકાવનાર ભજનો. ભજનોમાં બહેવાર ગુંથો હોય-મા, બાપ, દીકરો, બહેન, ભાઈ, સ્ત્રી ભ્રીજ, ભાણેજ, કુટુંબ અને પાડોશી સાથેનો આચાર બહેવાર કેમ રાખવો એની ચોખવટ કરી હોય છે અને એ ન પાળનારને મહાપાપ લાગે છે. એવા ધર્મમય ઉપદેશોને ગુંથીગુંથી ગામડાના નામા અને અભણ સમાજને એણે માણસાઇનો પાઠ આપ્યો છે. અને એ રીતથી અવળા વર્તનારનું આંગણું ગોળારૂં ગણ્યું છે.

ત્યાં પગલાં માંડયાનાં જેસે પાપ રે,
ગોબરાં એનાં આંગણાં રે ૭.
એને આંગણીએ થએલા ઉતપાત રે,
તજોને એનાં આંગણાં ૭.

કુટુંબ દલેશ દીધા દાન ન દુઃખીને દીધાં,
 - ભેર કરીને ભરખી લીધા રે. ગોખરાં. ૧

નોર લઈને વાણ બોયાં,
 સંતનાં છીદર ખોળ્યાં,
 જોણે રંઠ રે પાડોશીઓને રોળ્યાં રે. ગોખરાં. ૨

પંચમાં પખસ તાણી વાણી ધુડધાણી,
 બ્યાં દામ લઈને દીકરીકં વેચાણી રે. ગોખરાં. ૩
 (સ્વકૃતિ)

વિશ્વાસઘાત, મોટા પુરોના ગુણને અવગુણ કરી જોવો, ગરીબ પાડોશીઓ પર તરાપ મારી રોળી નાખવા, કુટુંબમાં વેર જમાડવું, દુઃખીઓને મદદ ન કરવી, મિત્રના આધી તોને આપ જવો, પંચ જનીને પક્ષાપક્ષી કરવી, ખીજનું દિલ દુઃખાવ એવું બોલવું અને પૈસા લઈ દીકરીને પરણાવવી ઇત્યાદિને બગનો મદાપાપ ગણે છે, ઘેર ઘેર મોતે છે અને એ પાપ આચરનારને આંગણે જવાની મનાઈ કરમાવે છે, એનો ત્યાગ કરી દેવો (અસહકાર કરવો)

તૃષ્ણાથી જધા ઉતપાતો થાય છે. એના ત્યાગના રસ્તા બજાન કાપ બોલવું રહ્યું છે. લોભના મદાપાપને વારવું રહ્યું છે. કુસંગ ન કરવે સનસંગનો મદિમા માથા કપું છે. ઉદારતા, શુરવીરતા એટલે સુધી એ પોકારી છે કે :

શુરવીર હોય તે ચાલી નીકળજે,
રામ લજનની રીડ પડી.
સતીયા હોય એ હાલી નીકળજે;
સમરાંગણમાં ફેળ ચડી.

તૃણા ફેરાં ત્રાંસાં વાગ્યાં; લખમીજીની ફેળ ચડી;
જુગલું હોય તો હાલો જીવાનો; ઘાવ જીવો જઈ એક પડી. ૧
સાંગર જેટલાં દુધ પીધાં, માવડછીને ચેટ પડી;
જણનારીની કુખું ઉભળાં; તલવારૂંની ધારે ચડી. ૨
ગણીગણીને રૂણ ચુકાવો, લેખણ ખડગે લ્યો લડી;
જીવન મરણનો છે સરવાળો, રજો જાલ નઈ જીલ પડી. ૩
આપણા મારગ રોકીને ઉભી, આશા, તૃણા આલ ચડી,
ખળતી અગતમાં કુદીને પડજો, અજરા મારગ લ્યો લડી. ૪

બધો અધ્યાત્મવાદ. લજનની જીએ તો એ શુરવીર ચડે છે, જે કામ,
ક્રોધ, લોભ, મદ, ક્ષય, કંઈ અને આજસને જીતનાર. અને એ દુશ્મનોની
સાથે રણમાં લડનારને જ રણધીર કહ્યા છે. મનનો જીતનાર જગતનો
વિજયી છે અને જગતનો વિજયી મનનો સુધામ છે. એમ એ સંબોધે છે.

ઉત્તરોત્તર એવું વાતાવરણ ગામડે ગામડે મુંજી રહેતું. આપણા
સૌ પૂર્વેના સૈફો આપણે સૌ વખાણીએ છીએ. માણસોની માણસાઈ,
ઉદારતા, નિષ્કપટતા, શુરવીરતા અને સાધુતાને આપણે અત્યારે સરાહીએ
છીએ. આજે આપણો એ રસ સુકાઈ ગયો છે. પેટ ભરવાની જ મુશ્કેલીના
મકાનમાંથી બહાર પગ માંડાની આજે આપણને વેળા નથી. નિતિ રિતિ,

નવુ ખેળીયુ કરીને જુના પ્રાણને એમાં પુરવા તૈયાર થઈ છે જુનો પ્રાણ એ ખોળીયાં લેધને અચકાય છે, થભે છે અને કંપે છે આપણા સાધુસતોએ વખત પડ્યે મોગ મોટા અખાડા રક્ષાપી દેશતુ અને ધર્મતુ રક્ષણ ખરે વખતે કયું છે ગામડાના કજીઆ, ટટા, તકરાદોતું ખુનખાર નીવારણ આ ભજનોના ઉપદેશ કયું છે જેસલ ચોરી કરવા તોરતના ધરમાં આવે છે. તોગારાણીના ઉપદેશથી જેસન સત બને છે સાખો લોપશમાં મેઢીત બને છે લોપણ જેવી સતી પર ખોળી નજર નાખવાના પાપે કાઢ નીકળે છે, છેવટે લોપણ એને આત્મમતાનનો ભજનોમાં ઉપદેશ કરીને અપનાવી લે છે

સ ૧૧૧૧ના સૈકામાં પીપા ભગતે પીપાવાવ વસાવ્યું. એની સ્ત્રીનું નામ સીતામાતા પડ્યે જેવાપર ગમે એક વેપારીને ત્યાંથી અનાજ લાવતા માતા સીતાએ પોતાના શરીરની સેવા વેપારીને ગીરા મગાવી, સાધુને જ માટે છે અધારી રાતે પીપા ભગત માતા સીતાને કધિ બેસાડી, બોલ પુરા કરવા તે વેપારીને ત્યાં લઈ જાય. વરસાદ વરસતો હોવાથી વેપારી સીતામાતાના પગ કાઢવ વાળા થયા હશે એમ ધારી પાણી લઈ ઓશરીએ આવે છે, પણ પગ તો એવા ને એવા જ છે, વાણીયાને ખજાર પડી કે એમના પણી સીતામાતાને લઈને આવ્યા. હુરત એ વણીકનો મોહ પ્રેમમાં પવટાઈ ગયો, એની દુષ્ટ વાતનાએ કામળ અધિભરીતુ ઓઢણું ઓઢી લીધું. અધકારમાંથી સુષ પ્રગટ્યો સ્ત્રીરૂપ મારેલી માતા સીતાને પગે ‘મા ! મા !’ એમ કરી લાકડીની માફ પડી ગયો, ચેત્યો અને માયાનો પરાજય કરી અનુમદ બની ગયો.

આવા અનેક પ્રસંગો જેને આપણે પરચા કહીએ છીએ એ આપણે આખો એ સત સમાજ અને ભજનનો રખવડ.

બજન વીધીમાં કે કાષ્ટ શાઓકત વીધીમાં મ્લેચનું પહેલું રમરણ
પુજન થાય છે. એટલે મારાં રમેતાં લગ્નનોમાં પણ પ્રથમ શીવ પુત્રને હું
સંભારું છું. વંદના કરું છું અને વીનવું છું કે:

૧

શીવજીના છોડ

પેલા વેલા પાટે રે પધારો શીવજીના છોડ
વીનવું છ.

લાખીને દાળદર લાય લાગી ઉમયાના લાય
વીનવું છ. ટેક૦

કંઠકે તમારે રૂડી કુલડાંની માળા
પાણીમાંએ કુલડાંની ફાંડું રે-હસોતાં જરે કુલડાં....૧

હૈડાં હેમાળાં તારાં મુખ મરમાળાં
કદીએ કરોધ અંગમાં નાબ્યો રે-અમૃત જરતી આંખડી...૨

તાતથી તમારા પાલા માન અધકેરાં
પાલા એનો એંકાર અંગડામાં કોઈ હી નાબ્યો રે-
મોટાંના છોડ એ ઘટે....૩

મોટપ તમારી પાલા કેટલી વખાણું
શીવજીને માથે જે વીરાજે રે ગંગાજી તોરા પગ ધુવે....૪

સુર શરમાળા તમે દીપત હુંદાળા

ગણુના નાયક છે સોંદાળા રે-કીયાની આશા કાગને....૫

[ગોપનાથ તા ૨૨-૫-૪૨]

૨

રામનાં રખોપાં

એનો રામ રખવાળ છે, ભગવાન એ છે, એના ચાંતીરૂપી ખેતરમાં
અચાંતીરૂપી નુકસાન જમનમાં કોઈ પહોચાડી શકતું નથી. મહાદેવની આમળ
સર્પ ઝેર વીનાના દહ જળ છે અચ્છી એના અંતરે અડી શક્તી નથી
દરીઓ એને તમીએ લઈ જઈ શકતો નથી મહાશરણની લગાઈમાં હાથીના
ખોખાં આકાશમાં ઉડતા હનાં એમાં પણ દીડોડોના છડા પર હાથીનો ધંત
પડે છે અને એ બચ્યા એમાં જન્મે છે કોઈ રૂપી એનો જળ અવાજ સાલગળી
ગજધંટ હોખે છે બચ્યા બહાર નીકળે છે રૂપી પોતાના આશ્રમ લઈ એને
પાળે ■ મીરાંગાઈને વીવ અમૃત થઈ જાય છે, ત્યારે સણેજી તવચાર તેળે છે,
હાથ ત્યા ને ત્યા અટકી જાય છે. પણ આ જાણતો સારાંજી એકજ કે તન મન
ધન જેણે રામને મોખાં હોય, એને જમનનું કોઈ વીવન નડી શકતું નથી.

✓ એનાં ખેતરડાં કોઈએ નો ખવાણું રે
ગોખાં જેને રામનાં છ,

એના ખાંલા કોઈએથી નો ખેસવાણા
ખોડેલા સીતા રામના છ-ટેક

નાગ નીર વીજ થીયા જળે નો સઘરીયા,
એને અંગડે આગ્યું નો અડાગ્યું રે-રખોપાં

બાણને ટકોરે ઉડ્યા, હાથી અસમાનમાં,
ઈંડાની એક રત્ને નો અળપાણી રે-રખોપાં

દુપદ સુતાના તેલી જોટયા રે પાલવડાં
એની લાણુ' તો કોઈએથી નો લોપાણી-રખોપાં

વીખડાં પચ્યાંને રાણે તાણી તલવારૂં,
તાણી પણ માયે નો તોળાણી રે-રખોપાં

દેયું અરપેલી જેણે કાગ કીરતારને,
જાણા એને લાણુ' વીધન નવ લોપે-રખોપાં

[ગ્રાપતાપ વા. ૧૧-૫-૪૨]

૪

નુગરાનો નેડો

સોરઠમાં, નુગરો, એ રજદ ગાળ રૂપ છે. કોઈ માણસની નીચતા
જોવામાં આવે એને નુગરો કહે છે. નુગરો એટલે ગુરૂ વીનાનો. ગુરૂ વીનાનો
એટલે સત્યથી વેગળો, ખટપટી અને પ્રપંચી. એના આગળના થોડા દાખલા
જેમ કે: એક મંથરા નામની દાસીની ખટપટથી મહારાજ દશરથનું મરણ,
રામસીતાનો વનવાસ, કૌશલ્યાદી માતાઓનું વીધવાપણું અને આખાએ
રઘુવંશની અપોધ્યાની ગાદીનું હીનભીનપણું. મહાભારતની લડાઈમાં
દુર્યોધનના સહેવાસથી બીજા પીતામહની જીતીમાં શ્રમ ઉભો થયો અને એના
ફગરપે પોતાના સાંતાન એવા જે પાંડવ પુત્રો વગેરેને રણમાં હણ્યા. જુતા-
મઠના રાગ માંડળીકની જીધી એક નીચ એવા નાના નોકરે વશસાગ્રી જેથી

મોણીઆની ચરણ જોગમાયા આધ નાગજામને એણે સંતાપી, એના ક્રુણરૂપે
રમપુતોની મારી જુનાગઢમાથી સરી પડી. પ્રહ્લા જેવા પાસે બણ્યો હોય અને
ગણપતીને સતસગ કરીને દિતાદિત સમજ્યો હોય છતાં એને ખરાગ જો
સોમત થઇ હોય તો બધા ગુણો ત્યાજ્યા જાય છે માટે એવા માણસનો સગ
કદી કરવો નહીં.

બળતી અગનમાં ચોરાયે રે, નુગરાંના નેડા નો કરીએ રે,
સાગરને તળીએ સમાયે રે, નુગરાંના નેડા નો કરીએ રે.

છવડો લીધેલો એણે રાજા દશરથનો
અજોધાનુ મુળીશુ ઉખેડ્યું રે,
રજજાબ્યાં સીતા રામને છ-૧

ગંગાજીના ' જાયા ફેરી, પત પલટાણી,
લીશમની બુધ્ધી લા-ખાણી રે,
દાદે લઈ હણીઆ લીકરા છ-૨

બુધ્ધી તો બગાડી એણે રાજા માડળીકની,
જુનાણુ આપું એ જોખમાણું રે,
હી દવાણુ જોયુ હાથથી છ-૩

પ્રહ્લાએ બણ્યાવ્યો હોય, ગણેશે ગણ્યાવ્યો હોય,
કાગ કે કુસંગ જેને થાશે રે,
ચોરાશે એની ચારદા-૪

(ગોપનાથ જા. ૨૨-૫ ૪૨)

૪

માનવ સંહાર

વિશ્વયુધ્ધમાં માનવ સંહારને ત્રાસે માનવી તો ઠીક પણ પૃથ્વીના ક્યેકલ્ય અને સમુદ્રનાં ટીપેટીપાં ઉકળી ઉઠ્યાં, તોપ અને ભોંયના વીનાશકારી ધડાકાઓથી અને ધુંવાધારથી પવનને તાવ ચડી ગયો. કુદરતી તત્ત્વોની ગતી પણ ડામાડોળ થઇ પડી સોરઠમાં કહેવત છે કે દ્વિષાણના ખેતરમાં આદુ વાવ્યું એટલે ખેતરની ખરાબમાં ખરાબ સ્થિતિ થઇ. તેમાં આ જગત રૂપી ધન્યરની વાડીમાં આજે આદુ વગાઇ રહ્યું છે. એ ધન્યર પેતાની વાડીનો વીનાશ ક્યારે અટકાવશે.

માનવીઓનો સંહાર મંડાણો રે, વીઠલ ક્યારે વાળશેજી;
આખી ધરતીમાં લાગી આગ્યું રે, ઠાકર ક્યારે ઠારશેજી.

બાધને હણે છે બાધ બાપને હણે છે બેટા

બધાંને હણે છે બળવાળા એ

બળને તો ક્યારે બાળશેજી—૧

નાજ્યું ને જંબાજ્યું ફેરી જડીયું મંડાણી

માથડે ગોળાની કુટે ધાણીરે

ત્રીકમ ક્યારે ટાળશેજી—૨

પરણી બફાણી આખી દરીઆ ઉકળીઆ

તપ્યો છે વાહોલીઆને તાવરે

જોસડ ક્યારે આપશેજી—૩

કાગ કુલડાંને માથે હળ તો હંકાણું
 વાલા તારી વાડીઉંમાં આહુ વવાણારે
 નારાયણ ક્યારે ન્યાળશેાણ—૪
 (મિષનાથ તા. ૨૨-૫-૪૨)

■

રૂખડાં

જેને રોપીને ઉછેરવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, જેને કાપવાથી હરી-
 કાચવાય છે, એનાં જે એક જીવ વીનાનાં સર્વશક્તી જડવાં એ તો પક્ષીઓના
 પર છે વીસામે છે. એની સીતળ છાયા પોતે તડકો સહન કરીને સહુ કાપને
 આપે છે. એનો જીવન વ્યવહાર પોતાને જ માથે છે. એ કાપને કદીએ તકલીફ
 આપના નથી. જડવાં એ તો મુની છે એમાં અવાજ ને આવે છે એ તો
 પવન પક્ષીની પ્રાંખ એમાં ભરાઈ જાય એનો સુર ગાળે છે એને કાપી નાખે
 તો ઝગામાથી પાણી રૂપી આંસુના બેચાર ટીપાં પડે છે. પણ બોલતાં નથી.
 જડવાં એ તો જુગજુમનાં જોગી છે. એના આસન અચળ છે. એમની
 બોસરીએ તો પેઠી દર પેઠીથી વરસાદનો ઉતારો છે અને આખી પૃથ્વીનાં એ
 વસ્ત્ર છે. પોતાને જ કાપી નાખનાર લોકના કુત્રાડને એ પોતાના લાકડાના
 હાથે આપે છે. તુરત કુત્રાડે એને કાપે છે છતાં એ બીજાને માટે જ જીવનારા
 શ્વેદો હસતાં હસતાં ફરીથી કાળા ઉઠે છે.

]

રોપ્યેથી ગીરધારી થાય રાજીરે, રોપાવો લીલાં રૂખડાં,
 એને કાપ્યેથી મુરારી કાચવાશેરે કાપો માં કુણાં રૂખડાં.

પંખીઆં વીસામોં એ તો શીળી એની છાંયડી,
 પંડની છવાયું પંડને માથે રે.
 નડ્યાં નઈ કોઈને રૂખડાં-૧

જડવે જલાણી બોલી પાંખડી પવનની,
 કાપો તો આંધ્રડાં એક બે આવે રે;
 બોલ્યાં નઈ મુની રૂખડાં-૨

આસન ચળ્યાં નઈ એનાં એમી જુગ જુગનાં,
 એની બોશરીએ ધનરાણના ઉતારા રે;
 ધસ્તીનું ઢાંકણ રૂખડાં છ-૩

કાગ કે કુવાડાને તો હાથો એણે આપીઓ,
 કાખ્યાં તોયે ફરીથી કોળાંબુ રે;
 મનડાનાં મોટાં રૂખડાં છ-૪

(ગોપનાથ તા. ૧૪-૫-૪૨)

૬

દીલના કંટકા

પોતાની સહન શક્તીથી ધણું વધારે દુઃખ પડે છે. એવા કાષ્ઠ પણ
 પ્રકારના સંકટથી ભેડું મન આ સંસાર પરથી, મીત્ર પરથી, સ્ત્રી પરથી કે
 કાષ્ઠ પરથી તુટી જાય છે એ તુટતાંની જ સાથે એનો કમકામ નસેનસમાં અને
 લોહીના કવોડલુમાં વ્યાપી જાય છે. એ વ્યાપેલું એર ઉતારવા ધણા પ્રયત્નો

યાવ છે છતાં જીદગી ભર એ મન મુજ સ્થિતિમા આવતું નથી જેમ
કાચનો પ્યાલો કુટીને ટુકડા થયા પછી એ ટુકડા ફરીને પ્યાલો મનતા નથી,
માટીનો ડુંભ ભાવીઓ કે માટણ એમા છેલ્લો પડેલ હોય એ માટવાનો વાક
કોઈ મજુ સારામાં સારો કસારો ઉપાડી શકતો નથી મોતીને સરાણે
ચણવતાં સરાણીની અકળામણુમા એ તુટી પડેના મોતીને કોઈ રેણ કે ગમે
તે મેળવવાના અવતનથી પાછું મોતી બનતું નથી, જેનાં મુજીઆં વર્ષોથી સડી
જઈ ઉખડી પડ્યાં હોય એવા સુકાચેન આડના કુંદા પર બાર બાર મુશગધારા
મેં વરમે છના કદીએ એ લીનાં બની કોળાતાં નથી.

૮ ભાંગીને ફિલકાના થયા ભુકારે, જોસડ ન મળે એકુંનાંજી,
ઘટમા પડેલા ઉંડા ઘાવ રે, જોસડ ન મળે એકુંનાંજી.

મગને ટકોરે કુટયો કાચનો કટોરો
એને મેળવવા ઘણા દી અમે મઠ્યારે
કટકા નો મળીઆ કાચનાજી—૧

ઘાબોરે પડેલો એક કુલ કેરે કાંઠે
એને સુધારવા કસારાને સોપ્યારે
કુટી ગયો લટ ભાવીઓજી—૨

મનડું મુંબજી એનું કાળજી કપાણું
વીધતા મોતીકું જોખમાણું રે
રેવાણું નઈ રેણથીજી—૩

કાગ કે ખવાણું મુજ ચડીઆં સુકાણું
બારણજી મેવવીઆ મડાણારે
કોળાણા નઈ રૂખડાજી—૪

૭

સુદામો

સુદામાજી અને કૃષ્ણ ભગવાન લંગોટીઆ (પાળપણના) ભાષખધ. ઉજ્જેનમાં સાંદીપની રૂપીને ત્યાં સાથે ભણેલા એકવાર ગુરૂ માટે લાકડાં લેના જંગમમાં ગયેલ. એર્થીતા વરસઃ મંડાલો. પાણીપાણી ઘણ ગયાં. અને જણે એક ઝાડપર રાત વીતાવી. ગુરૂ ગોતણમાં નીકળી પડ્યા, ત્યાં મંધણના ભારા માથે અને ચાલ્યા આવે છે. ગુરૂની એ વખતની પ્રસન્નતાની આશીશ એ બન્નેને જીવતાં ફળી. આશીશ બીનાની વિદ્યા ભાર રૂપ બને છે અને સેવાની વિદ્યા કલ્યાણકારી નીવડે છે.

પછી તો કેટલાય વર્ષોના ઓળા બન્ને મીત્રો પર ઘણ ચાલ્યા ગયા. અને ધરડા થયા. એક તો ધન્યર બન્યો, દારકામાં એની અપૂર્વ રાજધાની અને બીજો દારીદ્રતાની મુરતી બન્યો, એની મૂંપડી સુદામાપુરમાં (પૌરબંદરમાં). એક વખત બે ઉપવાસ કડાકાબધ થયા છ છોરૂ છુપ્પે ટળવળવા માંડ્યાં. ત્યારે પ્રામણ્યએ કહ્યું કે હે સ્વામીનાથ, (જદુપતીનાથ છે મીત્ર તો તમતણા જવ વેગે શ્રીકૃષ્ણ પાસે) તમે શ્રીકૃષ્ણને યાચવા દારકાં જવ. ઘણી રકજક પછી સુદામાએ કહ્યું: હે સ્ત્રી, આ જગતમાં એક બીજાની લાજ મર્પાદનો જે પડે છે એજ જીવનનો મર્મ છે અને (માગતાં મીત્ર મું મર્મ ટુટે) એ મર્મ પોતા માટે માગવા જતાં ટુટી જાય છે. છતાં અન્નના સંકટથી પીડાએલ પ્રામણ્ય દારકાં આવ્યો. પરોળીએ હકીકત શ્રીકૃષ્ણને પહોંચાડી. સુદામાનું નામ પડતાં છતી ભરાઈ આવી, દોડીને સુદામાને ભેટમાં લઈ લાંધે. અધેજ કરી ભોજન કરાવ્યું. પછી નાનપણની ખૂબ વાતો કરી. નિસ્વાર્થી મીત્રો મળે ત્યારે આગળની વાતો બહુ મીઠી લાગે છે. શ્રીકૃષ્ણે નજર ફેરવી તો સુદામા એક ક્ષેત્ર ગીધડી હાથમાંથી અળખો ન મુકે. ભગવાને એ કપડું લઈ લીધું.

ચીંથરામાં ચીંથરું અને તેમાં ચીંથરું, છેવટે એમાંથી ચપટી પૌંઆ નીકળ્યા.
ભગવાન હસ્યા કે મારાં બાળીએ આ ભેટ મોકલી છે પણ તમે મને આપવાના
ન હતા. એમ કહીને એક ચપટી મોઢામાં મેલી, બીજી ચપટી મેં-રી, ત્રીજી વખત
રૂક્મણીજીએ હાથ ઝાલ્યો કે મહારાજ બસ કરો. હવે ફક્ત અમોજ બાકી
રહ્યા હીએ. અમને તો આપની સેવામાં રહેવા દો. બે ચપટી પાંવામાં
ભગવાને પોતાની અદ્ભુત સૃષ્ટીથી સુદામાને મદદ વેભવ અર્પણ કરી દીધો પણ
સુદામાને એ વાતની બાજુ ન ચઢ. થોડા હીવસ રોકાર્ક સુદામો આપ્યો પણ
છેવટ સુધી મોઢે કરીને ભગવાની દીમત એ શુદ્ધ ભક્ત આમણુને ન આવી
તે ન જ આવી.

એની એ ધારણા ને ધીરજને અને સ્વાભીમાનતાને કરોડો ધન્યવાદ
છે. ભગવાન એવી ધીરજ ધારણાવાળા ભક્તોની ચીંતા કરે છે.

સુદામો દ્વારકામાં આવ્યો રે, દિદારે દિનાનાથને'જ.
પ્રાણીએ ખબર પોગાડ્યા રે, દ્વારે ઉભો દુખજો'જ.

શરીર સુકાણું એનાં રૂધીર લુટાંણું
આંખડીઈનાં તેજ હરાણું રે
સુકાણું એનાં આંખડાં'જ...૧

માથે નથી મોળીઆ ને પગે ન પગરખાં
કાણું તો પડેલો છે કછોટો રે
પેરવાને ન મળે પોતડી'જ....૨

નામ સુણીને વાલો ઘોડયા ગીરધારી
ત્રીકમે લીધો ઈ એને તેડીરે
આંસુડાં ખળકયાં આંખમાં'જ...૩

અંગડાં ઘસે છે એનાં આઠે પટરાણી
રેઠે છે રૂખમણીજી પાણીરે
પખાળે પોતે પાવલાંજી....૪

તાંદુલ જમે ને વાલો વારે રાણી રાધકા
અમુને ન આપો અવિન્મશીરે
સેવામાં રાખો શામળાજી....૫

કાગ કે ઘણા દી વીત્યા વીઠા લીધી વીપરે
મોરારી પાસેથી કાઈ ન માગ્યું રે
ધન ધન એની ધારણાજી....૬
(ગોપનાથ તા ૨૪-૫-૪૩)

૮

એટલો જ કઠણ

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાડવો વતી વિષ્ટી લઇને હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા.
દુર્યોધને એક તમ્બુ જમીન આપવાની સાફસાફ ના સુણાવી દીધી. ભગવાન
કુર્તા ફેલ્લને મળવા આવે છે. પુત્ર વીયોગના તથા દુસ્મન જેવા કોરવોની
આજીવીકાથી વૃધ્ધ એવા કુંતાજી હાડકાના માળખો ખની ગયા. કાટ કાટ
છાતીએ અને ખેરખેર જેવડા આસુની ધારા સાથે ભાણેજને કુર્ધ કહે છે કે
કૃષ્ણ તું જેટલો દયાળુ છે એટલો જ કઠણ છે. માધવ માધવ એવી રતના
કરતી જસોદા જુરી જુરીને મરી છતાં તેં એની પાછી ખમર ન લોધી.
ગોપીચંદ્રની સાથે શુધ્ધ સ્નેહ કર્યો, તું એના જીવ સમાન ખની ગયો અને

જ્યારથી ગોકુળ છોડ્યું ત્યારથી પાછી જો દુખીઆરી અજાણ્યોનો તે ખમર
 ન કાઢી. કુમતીવાળા કૌરવેનાં રાત દીવસ મહેણાં અને અનાજ ખાવાં પડે
 છે, તેરતેર વરસથી દીકરાઓનું મોઢું લાળ્યું નથી, આવી ઓશીઆળા છંદગી
 વીતાવું છું છતાં તે કદી મારી ખમર પલ્લુ કાઢી ? બાળ પાંડવોને મુકીને
 પાંડુ રાગ મરી ગયા, યુત્રો વનમાં રજા, આવા નિરાસાના દરીઆમાં તારી
 આશા રૂપી હોડીમાં કું ખેડી જુતી તે પડ્યું હોડીએ આજ દરીઆને તળાએ
 એમી ગઈ હોય એમ લાગે છે,

વાલા તુ તોઃ દયાનો ભરેલો દીનાનાથરે, કઠણ એટલો કાનજી જી,
 કેસનને ઈએ છે માતા કુંતારે, કાઢી નઈ ખખડ કાનજી જી.

ગોપીઈ કરી ગ્યો ઘેલી હુઈડાં હરી ગ્યો
 આંટો ગોકુળીઆમાં ન આબ્યોરે
 કાઢી નઈ ખખડ કાનજી—૧

માધવ રટતી મુખે જંચોહા રઈ જુરતી
 રાઈ રાઈ લોચનીઆં રાજાણાંરે
 કાઢી નઈ ખખડ કાનજી—૨

મેણુલાં મારે છે નિત કૌરવ કુમતીઆ
 અનડાં જમું છું ઓશીઆળા રે
 કાઢી નઈ ખખડ કાનજી—૩

પાંડવ વસેલા વને પતી પરલોકમાં
 યાગ કે હતી તારી એક આશા
 તે કાઢી નઈ ખખડ કાનજી—૪

૯

સમજણ એને શું કરે

✓ જેતુ મન સદેહનાણુ બની ગયુ હોય જે નાસ્તીક અને આરતીકની સમજ પર ઉભો હોય, ધમતી પુછી જેમ જેતું મન રથીર ન હોય, એવા સલીલ મનુષ્યોને સમજણથી કશુ થતુ નથી શુર એને માટે નાવાયક નિપટે છે અમારના કડમાં ચાંબડાના બોળા સાથે પડેની આવળ દુર્ગંધમય બની ગઇ હોય એને મોઢવાણી સુગંધી પણી રેડનાથી એની દુર્ગંધ નથી જતી, સરપો ચદનને આડવે વર્ષો સુધી લટકયા કરે છે પણ સુખડની શીતળતા અને સુગંધ એતુ એર હરી શક્તા નથી રોગ અસાધ્ય બની જાય દસે વાયુ કોપી ઉઠે જીવનની શક્તી ચાતી નીકળે, આખ કાન વગેરેના દેસ્તા ચાલ્યા જાય અને છેવટે રનાસે સારામા સારી દવા આપે છતાં એ દવા એને કંઈ અસર કરતી નથી જે કપડાંનો કસ ચાલ્યો ગયો હોય ઠંકઠાણે કાણું પડી ગયાં હોય, દોરાની સીવણને પણ જે ખમી શકતુ ન હોય એવા લુગડાંને સારામા સારો દરજી પણ સાંધી શકતો નથી જેનાં અંજે અંજ હાડ લેઇ ચાબડું અને આત્મા સ્વાર્થ રૂપ બની ગયો હોય એના માનવીને એળખાણુ, નાતો અને સબ્બ ધ કોઇ પણ જાતની અસર કરી શકતાં નથી બગનો માનસરોવરને કાઢે બેઠો હોય ચોગેર મોતી પડ્યા હોય છતાં એને તે ખાવામા માછની જ ગમે છે, એટલે મોતાની એના પર શુ અસર પડે

✓ જેનાં ચીતડા ચડેલા ચકડોળરે, સમજણ એને શુ કરે છ,
જેના હેડા માયામા હાલકલોળરે, ચુરુછ એને શુ કરે છ.

આવળ સમાણી ગધ વહરી વરતાણી,
એ તો ઠેવાણા અમાર કંડના પાણી રે,
મોઢવાણી એને શુ કરેછ ૧

ઘરનાં તમારે વાલા યુખ નોતાં સામળા
 એની એંધાણી દરીઆને તીરે રે
 રાણી રૂખમણીનાં રૂસણાંજી...૧
 મણીરે જાદવ કેરી ચોરી ગયો રીંછડો
 વાલા તુને નાતે' રે ઠરેડો નાત બારેરે
 કળંક કુડાં નાખીયાંજી...૨
 કુળમાં તમારું કેઈ કયું નોતું માનતું
 વાલા તમે વારતાં પિંધેલો વાણીરે
 બાપે' લઈ હણીઆ એટડાજી...૩
 કુટમ કપાળું આપું નજરે નિહાળ્યું
 વાલા તમે દારકાંના જાડવા ન જોયારે
 વનરામાં પોઢયો વીઠલાજી...૪
 રૂંદે રાવરાવે મને પ્રાચી કેરો પીપળો
 દાગની ધીરજને મુજબે રે
 ભલકારે જોડ્યા લીલનાંજી...૫
 (૧ા ૩૦-૫-૧૨)

૧૨

છેવટે છેતર્યા

ગીતામાં લખાતો કયું કે પાડાના ધનંજય-પાડવોર્ગ અર્જુન કું
 ધું મદાગજ કુપિરીર આખી જીંદગીયા ખેડું ન જોડ્યા છતાં કું કુપિરીર

છું એમ ન કહ્યું. પચાસ પચાસ વર્ષની આત્મભીષતા, અનત ઉપકારો, ખોળીયું અશુભ અને જીવ થીકૃષ્ણ, એવો સંબંધ હોવા છતાં શ્રીકૃષ્ણે સ્વધામ જવા વખતે અશુભને હાજર ન રહેવા દીધો એ તો દારીકામા હતો આખાએ યુદ્ધકુળનું પ્રભાસક્ષેત્રમાં નીકંદન નીકળી ગયું, પારાધીના બાણના નિમિત્તથી લગવાને અનતારલીલા સંકેલી લીધી, એ ખજર અશુભને પડ્યા ત્યારે એટલેજ શબ્દ મોઢામાંથી નીકળ્યો કે હે શ્રીકૃષ્ણ તમારે કોષ્ટને છેતરી લેવાની નાનપણની ટેવ હતી એટલે છેવટ અમને છેતર્યા, પાંડવોની ક્યે ક્યે વખતે અને કેવી રીતે રક્ષા કરી એ સભારી શભારી અશુભ વિલાપ કરે છે કે હે શ્રી કૃષ્ણ બીમને દળાદળ એરમાંથી બચાવ્યો, દ્રુપદકુમારીની કૌરવોની સભામાં લાજ રાખી લાખાગૃહમાં બળી જવાને વખતે હે નાથ અમોને તમે બહાર કાઢ્યા, પવનને પણ ચાલવાની મુંઝવણ આપે એવા જે કુરુક્ષેત્રમાં મન્ય કાળ સમાંબીભના બાણમાંથી અમારે રક્ષણ કર્યું, કુચાદન કરતો અને સમગ્ર દેશને ગળા જવા તૈયાર થયેનો એવો જે કૌરવરૂપી દારાનળનો સમુદ્ર એમાંથી અમોને તારી લીધા, એ તો બધું હીક પણ હે નાથ આપ મારા ચાકર બન્યા, મહાભારતની લડાઇમાં હે જગતનિષ્ઠતા તમે મારા ઘેડાની લગામ હાથમાં રાખી સારથી બન્યા ક્ષણે ક્ષણે મારો હુકમ તમે ઉઠાવતા હતા, પાંખોવાળા સર્પ જેવાં બીભનાં ભયકર બાણો આપે મારી આગ ઝીલેતાં, છેવટે હે નાથ હુકમમાં એજીજ કે વનમાં છુપા વેશમાં રઝળી રઝળી અમારે બગ, ભુખ્તો અને ક્ષાત્રતેજ નાથ પામ્યું હતું, ઠેકણે ઠેકણે અમો ભટકતા હતા. એને માથે સારંગોમ છવના ધરાનનાર એરા હે કૃષ્ણ છેવટે અમને છેતર્યા

અશુભ કીચે અવિનાશી રે છેવટ અમને છેતર્યા જી
વસમી વેળાના વિસામા રે કૃષ્ણ હાલ્યા કયા ગયા જી

કુળ કાળીનાગ દેરા ચંદને વીટાણાં,
એના પડનાં વીખ નો પલટાણા રે,
મુખક એને શુ કરેછ .. ૨

અંગ અકળાણાં જેના દેવતા મુંઝણા,
જમના તેડામાં જે અડપાણા રે,
ઓસક એને શુ કરેછ .. ૩

કસ કરમાણા જેમાં કોટી એક કાંણાં,
વસતરના ધાગા સૌ વીખાણા રે,
સાધનારા એને શુ કરેછ . ૪

સ્વાસ્થ્યનું નાણું જેનું સ્વાસ્થ્યમાં ભાણું,
જેનું સ્વાસ્થ્યમાં મનડું મુંઝણું રે,
ઓળખાણું એને શુ કરેછ .. ૫

કાગ બગલો બધ એઠો માનસર કાંડે,
એનું હેડું માછત્રીએ હરખાણું રે,
મેતીડાં એને શુ કરેછ .. ૬

(ગોપનાથ તા ૨૪-૫-૪૨)

૧૦

હારીકાંતે દેવજે'

સ. ૧૯૬૮ના શ્રવણ મહામા પાચ મહીનાનું મળ્લન સીધું

હવું. તે મૌન દ્વારકા જઈ છોડ્યું. દ્વારકા ફરી ફરી જોયું. ઠેક કીનારે પ્રભાસ પાટણ સુધી તજી નાખી. એમાં ભગવાનનું એકે સુખ મને ન સાંભળું કારણ કે જ્યાં જીવે ત્યાં રાધાકૃષ્ણની મુરતી આખા હીંદુસ્તાનને મંદીરે મંદીરમાં ખીરાળે છે અને પોતાના ધામમાં ભગવાન એકલા ખીરાળે છે. દુર દુર ફરી આ કાઠે રક્ષમણીજીનું મંદીર છે. લોકોને પુછતાં એમ કહ્યું કે ભગવાનથી રીસાઈને રક્ષમણીજી જીવ્યાં બેઠાં છે. એ વાત જોઈ રીધ કરી આપે છે કે હે શ્રીકૃષ્ણ તમારે ઘરખારનું બરાજર સુખ નહવું. કારણકે જો સુખસંપ હોત તો બન્ને સાથે હોત. સકાલીત યાદવની મણી કોઈ ચોરી ગયેલું. યાદવોના સારા માણસોની પંચાત મળ્યા અને એમ નકી થયું કે શ્રીકૃષ્ણ મણી ચોરી ગયા છે અને જ્યાં સુધી મણી ન આપે ત્યાં સુધી તે નાત બારા છે. અને યાદવ તો તેને પાડુ મારવા પણ તૈયાર થયેલો. એટલે કુટુંબનું પણ સુખ નહવું. એટલુંજ નકી પણ હે ભગવાન કુટુંબમાં તમારું કહેવું પણ કોઈ કરવું નહી હોય. નહી તો પ્રભાસક્ષેત્રમાં દારૂ પી અને આખાએ કુટુંબનો નાશ ન કરત આખા કુળનો નાશ તમે તમારી આખે જોયો. બાપ, દીકરા, દીકરાના દીકરાનો સર્વ નાશ નિહાળ્યા પછી દ્વારકામાં જવાની આપતી ધરૂં ન થઈ અને જે પીપળા નીચે આપ પોઢ્યા તે પોઢ્યાજ રહ્યા એ મને રોજરાવે છે. અને મારી ધોરજને પણ એ લીધું બાણ મુગથી દે છે. દ્વારકાને દેવળે મને રક્ષા તમારાં દર્શન વખતે એટલુંજ યાદ આપ્યું કે હે નાથ આ મનુષ્યના કલ્યાણ કરવા ધરેલો અવતાર જે યદુકુળમાં થયો તે સુખ લેવા કે સંતાપ ?

એટલું હૈડામાં તે દી આપ્યું રે હવારિકાંને દેવળેજી,
વાલા તમે સુખડાં લીધેલાં કે સંતાપ રે
જનમીને જહુકુળમાંજી....ટેક

ઝેરથી ઉઘાયાં તે હી સલામાં સલાયાં
 બળતાથી કાઢયા તમે બારા રે
 છેવટ અમને છેતયાં છ ..૧

ભારત રોપાણા તે હી તમે યયા સારથી
 વાલા મારાં દાસોપા કરેલા દીનાનાથ રે
 છેવટ અમને છેતયાં ..૨

બાણ રે ભીશમ કેરા હરીઆ ઉલટીઆ
 આડા રે ઝીંકેલા તમે અગડાયા રે
 છેવટ અમને છેતયાં ૩

કામ કે રઝગતાને અન નોતા મળતા
 માથે છતર કીધા ઢળતા
 છેવટ અમને છેતયાં ૪
 (મનદાતા ૪-૬-૪૨)

૧૨

ગોળારાં આંગણાં

ભાગનોમાં કેવળ બખ્તિતાનું વજુન હોય છે એમ નથી તેમા
 નીતિ અવદાર પણ સુદો હોય છે. ગામડાના મણુમો વીંદુરનીતિ, મનુનીતિ
 કે મુનનીતિ ક્યાં વાંચના જાવ અને કોઈ મોડામાં બોને તો એ પુરાં ઉચ
 ભાષામાં સમજ પણ ન શકે ભાગનો તો ગામેગામ ધરોધર બોધાય અને
 એની અમર સરસ ગીને સમાજ પર પડે છે. નીચે કહેલા આત્મચરિત્રાંગાનો

ત્યાગ કરવો, એની સાથે અસહકાર કરવો, જેથી આગલાનું મન ખરાબ વર્તનમાંથી પાછું ફરે, એવા એવા માનવીના આંગણમાં જવાની પણ નીતિ ના પાડે છે. કારણ કે જેને ત્યાં આવા ઉત્પાતો થયા હોય તેના તો તુરત જ ત્યાગ કરવો. લાડું લઈ અને તે જ વડાણ ખાવો દરીઆમાં બોબે, વિશ્વાસપાત કરે, મહાપુરુષોની ખામી-ખોટ ગોત્યા કરે, મરીખ પાડોશીઓને જે સત્તાથી, પૈસાથી, અગર પશુમગથી હેરાન કરે, એનાં આંગણાં ગોળરાં, જરૂરીઆત કરતાં ઘણું વધારે હોય છતાં દુઃખોને જે મદદ કરતો નથી, કુટુંબમાં કે મામમાં કે સમુદમાં જેનો કલેશ કરાવતાનો જ ધંધો હોય, જે મિત્રો કરીને તેને ખાઈ જતો હોય. એનાં આંગણાં ગોળરાં, પંચમાં પક્ષ તાણતો હોય, જેની વાણી બોભાસ અને હવડી હોય, કે જેનાથી ધણાં મનદુઃખો થવા સંભવ છે, જે પૈસા લઈ અને દોરની માફક દીકરીને વેચતો હોય એનાં આંગણાં ગોળરાં. પોતાનો વિશ્વાસ કરીને કોઈ આવે અને એનું ખરાબ યાચ એવી જે સત્તાદ આપતો હોય અને સૌથી વધારે તો દાન દધને જે પડાવી લેવાની મગ્ગ કરનારો હોય, એને ધેર તો જવાનો સંકલ્પ પણ કરવાથી બ્રહ્મ થવાય છે.

જેને આંગણીએ થએલા ઉત્પાત રે ગોબરાં એનાં આંગણાં
તીઆં પગલાં માંડયાના બેસે પાપ રે તરછોડા એનાં આંગણાં

નેર લઈને વાણ બોળ્યાં સંતનાં છીદર બોળ્યાં

જેણે રંક રે પાડોશીઓને રોળ્યાં રે

ગોબરાં એનાં આંગણાં....૧

દાન નો દુખીને લીધાં - કુટુંબ કલેશ લીધા

જેણે લેર રે કરીને લરખી લીધા રે

ગોબરાં એનાં આંગણાં....૨

પંચમાં પક્ષ તાણી વાણી ધુડધાણી
 છાંયાં દામ લઇને દીકરીઝું વેચાણી રે .
 ગોઝરાં એનાં આંગણાં છાં...૩

કામ વીસવાસે આબ્યાં અવળાં ચડાબ્યાં
 દાન દઇને પાછાં પડાબ્યાં રે
 ગોઝરાં એનાં આંગણાં છાં...૪
 (મનદર ટા ૪-૧-૪૨)

૧૩

માછલી ને મધર

સૌ સોની રાત્રિમાં કે સમુદ્રમાં પોતાથી જે મોટાં હોય તે નાનાને
 અમમ લાગેલું જાન મોટાં જાણનાં હશે એવો નાનાને ભ્રમ થાય છે કારણ કે
 દરોજ સાથે વસ્યા છતાં મહાન તત્ત્વોનાં કે મહાન મહાપુરોનાં તગાપાં
 કોઈ જોઈ શકતું નથી. દરીઆમાં વસનારી નાની માછલીએ એવા જ
 ભ્રમથી પોતાની નાનમાં મોટામાં મોટી મધરને પુછ્યું કે હે બહેન દરીઆનું
 પાણી કેટલું દશે ? પડીએ અથવા પાણીવાળાંમાં નાનું મરજી એવા જ
 ભ્રમથી ગરક પાસે જઈને પુછવા લાગ્યું કે આકાશ કેટલું ઉંચું દશે !
 સ્થાવરમાં નાની ધરો નામનું ખડ હોય છે તેણે મોટા વાજાને પુછ્યું કે
 ધરનીનું તગાડું કેટલું ઉંચું છે. ટેકરા ડુંગરાઓની નાનમાં સૌથી નાનો એવો
 જે રાદડો તેણે મેર ધરતને પૂછ્યું કે તમે જોઈ શકના હશે કે પવનનું ધર
 કેટલું દુર અને ક્યાં છે ! ખીચાર અમળુ માણસે એવા જ ભ્રમથી પેલાં થોપાં

પાંચનાર વિદ્વાનને પૂછ્યું કે મધર આપણાથી કેટલો દુર છે ? ઉપર લખેલી બધી વસ્તુમાં નાનું અને મોટું એક જ બની જાય છે કારણ કે કોઈ થોડું આગળ ચાલે પણ જે વસ્તુની શોધખોળ કરવી છે એનાથી તો નાનું અને મોટું સૌ અનંત દુર છે.

માછલીએ મધરને જઈ પુછ્યું બેન દરીઆનાં પાણી કેટલાં છ
લેખાં વસનારાં સૌ ભરમાણાં રે મોટાંનાં તળીઆં નો મળ્યાં છ

પંખીઆં મળીને હાલ્યાં મોર હાલ્યું મચ્છરું
મચ્છરે ગરૂડજીને પુછ્યું રે
વાદળના છેડા કેટલે છ....૧

પાણીએ પોગાણું પછી આણું ન હલાણું
ધરોએ વડલાને જઈને પુછ્યું કે
ધરણીનાં તળીઆં કેટલે છ....૨

આલથી ઉંચેરા મેરૂ લાંબી એની નજરું
રાફડે મેરૂને જઈને પુછ્યું કે
વાવડાનાં ઘર કેટલે છ....૩

હાગ કે અસણુ ભુલ્યા ભણ્યાને ભરૂંસે
અસણુ ભણેલને જઈ પુછ્યું કે
પ્રભુ છે છેટો કેટલે છ....૪
(તળાવની ભાવનગર ટ્રેનમાં તા. ૪-૬-૪૨)

૧૪

ભરૂંસે રયા ભગવાન

આત્માનાં ભક્ત હૃદય ધ્રુવરને સબોધીને કહે છે કે હે નાથ,
 કૃપાનિધાન શ્રીકૃષ્ણ, જે બધા પાપ અને અટપટ તણ તારે જ ભરશે
 રહેના છે એને જ મનુષ્ય જન્મનો ફેરા સાર્યક થયો છે એવા અધ્યાનાન
 અને જેણે સર્વસ્વ તારે શરણે અર્પણ કર્યું છે, જેને કોઈની કદીએ આશા
 નથી, તારા જન અને વિશ્વાસરૂપી યશકુડમા જેણે સારા નરસાં જાણે કે
 અજાણે થતાં બધાં કર્મો હોમી દોષા છે એવા તારા અગ્ર સમાન અનન્ય
 ભક્તોના કામ કરવા તમે ક્યારે નથી આવ્યા, પાડવેનો જ એક દાખનો
 ભાષ્યો તો હે નાથ, બીમને એર, વળી લાખના ધરમાથી બળી જતા તમે જ
 એને જાણી લીધા હતા મહાભારતના રણમેદાનમાં અશ્વિન કાયર થઈ
 ગયોનો એને મોઢે ધેરી લીધા હતો તેને હે નાથ તમે ગીતાનો ઉપદેશ
 લોકસમક્ષ માટે આપી એના મોહની આંધી મીઠાવી દીધી હતી બીભ્મને!
 કૌપ જ્યારે કુરુક્ષેત્રના રણ પર ફરી વળ્યો, અશ્વિનને મારી નાખવા એ વૃધ્ધ
 યુગ્મ યમરાજ સમાન ક્રોધ કરી દેડ્યો ત્યારે તમે તમારી ટેબને છોડી દીધી
 વાજરને બચાવવા જેમ માથ આડી પડે તેમ સામી જાતીએ ભીભ્મનાં રવાડે
 રવાડે તમે બાણ છલ્યા હતાં અને અશ્વિનને બચાવી લીધો હતો એ
 મહાસાગરરૂપી કૌરવ સેનાના દરીઆમાં પાડવેની હોડી હે નાથ તમે કલ્પધાર
 ટડેન બનીને સામે કઠિ પહોંચાડી દીધી હતી, હે કૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ અમારી પણ
 એક અરજ છે કે તારા શરણમાં તન મન ધનથી પ્રીતી ચાલ અને તારો
 વિશ્વાસ આવે આ અરજમાં સડી કરવી કે ન કરવી એની તો મુખત્યારી
 તમારી છે.

(હરીને સમતાં હજુ કોઈ લાજ = ભતાં નથી ભણી રે એ રાહ)

વાલા તારે ભરસે રયા ભગવાન ફેરા એને ફાંચ્યા રે
હરી એનાં કરવા વિધની વખતે કામ નારાયણ ક્યારે નાંચ્યા રે....

ઠોરવે કરેલાં કપટ રે જુગતીથી જમાડયો રે
તે દીલીમને ઉગાર્યો ભગવાન એર દીધેલને જીવાડયો રે...૧

લાખાગૃહમાં આચ્યુ લગાડી છળ કરી સળગાવ્યા રે
તે દી કુંતાજી સહીત ફિરતાર બળતાંને જાળાવ્યા રે....૨

લીધમને રણમાં લાખ્યા અરજીન ગયો ત્રાસી રે
એને દીધા રે ગીતાના ઉપદેશ અળસાવ્યો ઉદાસી રે...૩

લીધમનો ઠોપ ભેંકાર નજરેથી તમે નિહાળ્યો રે
ત્યારે તજી રે પોતાની ટેક સેવકને સંભાળ્યો રે...૪

ઠોરવના સાગરીઆ મોજાર હોડીને હંકારી રે
ત્રીકમજી ધએલા ટંડેલ તેમાંથી લીધી તારી રે....૫

ભરી રે સલામાં બધણીત અળગાને જે દી આણી રે
ઠોરવ ગયા સઘળા કાય લાજુ નો લોપાણી રે...૬

કાગ કે કૃપાના તમે ધામ અરજી છે અમારી રે
એમાં ધ્યાન રે દેવાની ગીરધારી ત્રીકમ મરજી તારી રે....૭

૧૫

જુગતી ન જાણી

આપણે અત કરણથી નિચાર કરીએ તો પ્રમુત પ્રમુત કેમલુ વિશાળ છે અને માનવી કેટલો નાનો છે એલું લાન થાય છે. મનથી કંઈપી રક્ષાય અને નજરેથી જોઈ શકાય એ બધા પદાર્થોનું છેવટ કાંઈને સમજવામાં આવતું નથી. તેના ઘોડા દાખના લાઇએ. જીવ ઇશ્વરને પુછે કે હે નાય નીચેના પ્રશ્નોમાં સુધિર અટકી જાય છે. જેમકે પહેલા ઇશ્વર કે માયા, પહેલી માતા કે સ્ત્રી, પહેલા કર્મ કે જીવ, પહેલા વૃક્ષો કે ખીજ, પહેલી વાણી કે વેદ, પહેલા પિતા કે પુત્ર, એ બધાનો મનમાં ધડ બેમે એવો ઉત્તર કોઈ વિદ્વાનો આપના નથી વળી પ્રત્યક્ષ વખતે એક તુ જ એકનો રહે છે, ખીજ કાંઈ વસ્તુ હોતી નથી સ્વર્ગ, નર્ક, આકાશ વગેરે કંઈ જ હોતુ નથી તો પુણ્યવાળાં જીવો તો તારામાં સમાઈને રહેના હશે પણ પાપી જીવોને એ કાળમાં રહેવાનું ક્યુ ડેકાણું છે આત્માને સુખદુઃખ નથી થતુ, અનાતમ જાંધી વસ્તુ જડ છે, જડને પણ સુખદુઃખ નથી થતુ તો પછી કાણુ હમે છે અને કાણુ રેવે છે એનો ટૂંચે બેસે એવો ઉત્તર કાંઈ આપતુ નથી, જન્મને સગમાવનારાઓને સવળી વાને સુખ હોય છે અને ઇશ્વરના અનન્ય દાસો કુ ખર્ચા કમકા ખાતા હોય છે આવી અકળ સસારની લીલા જોઈ હે નાય મારી મતિ મુઝાઈ જાય છે તો કોઈ વખત સુકર્મનો યોગ થાય અને એને ખાત્ર થઈએ ત્યારે ઉપતી વાતની એ ખવટ કરી આપવા જરૂર કૃપા કરશે.

વાલા મારા નેતીરે ચોકારે વેદ જુગતી તો કાંઈએ જાણી રે
અટકાએ કરેલાં અનુમાન કળા નો કળાણી રે .

પેલી માયા કે પેલા આપ અહણી કે પેલી જનેતા રે
વીગત ભરેલી વાત ડાયા રે નથી કોઈ કેતા રે....૧

પેલાં રે કરમ કે જીવ વડેલા કે પેલા ટેટા રે
પેલી રે વાણી કે વેઠ જાણુ કે પેલા બેટા રે....૨

પ્રલયમાં સઘળા રે જગના જીવ ઉવદ તુંમાં સમાણુ રે
પાપીને રહેવાનાં થરીપ્રમ કાકર કયાં કેકાણું રે....૩

આતમને નથી સુખ ને દુઃખ દેયું ને નથી કાંઈ થાતું રે
કોણ રે હસે ને રોવે કોણ સામળાજી નથી સમજાતું રે....૪

પાપીને સઘળી વાતે સુખ હરી નો સમજું હેતુ રે
ભગત દુઃખી ભગવાન કારણ કોઈ નથી કહેતું રે....૫

કાગતું મનડું સુંબણું હીદાર અમને દેજો રે
આનો સાચો રે ઉતર ધનશામ દયાળુ કોઈ હીન દેજો રે...૬

(૭-૬-૪૨ મનદાર ખાસને ખેતર)

૧૧

ઈડાને ઉગારો

ધણા લાંબા વખતથી આ કથા ભજનોના રૂપમાં ગવાય છે અને તેમાં
ટીટોડીનાં છાંની વાત આવે છે જે કે ટીટોડી છંપ વૈશાખ મહીનામાં મુકે છે
અને ચંદ્રભારતની લગ્ન કારતીક માસમાં થયે છે. ખીજી કોઈ પુરાણીકથામાં

ખીજી લગ્નની વાત પણ આવે છે પણ આ તો એક લક્ષિતાવની પરાકાષ્ટા છે. જેમ હાથમે અને કાચની, જેમ હાથો, જેમ ગીધ પરી એમ આ પ્રસંગ આપે. આસેઆસે છે એમાં એટલી વાત ચોક્કસ છે કે એ લગ્નમાં ગમધટ ઈસ પર તુટીને પડી ગયો અને એની અંદર ઈસ પાડી અંદરથી બચ્યા નીકળ્યા અને કોષ રૂપી બચ્ચનિ અવાજ સાંભળી અંદરથી બહાર કાઢી પોતાના આમમમાં લઈ જઈ તેને ઉઠેરી મોટાં કરે છે પણ અહીં જુની લોકરૂઢીની પર પરા પ્રમાણે મહાસારતનાં બને હોય સામસામાં મળ્યાં ત્યારે પોતાના ઈસની રી દટા થશે એ ચિંતાથી દીટિયો શ્રી હરીને સંભારીને કહે છે કે હે નાથ હાડીને ચાલવાની જગ્યા નથી, પવનને વદાવાનો માર્ગ નથી, એવાં આ બન્ને હોય એકલાં મવાં છે જે ઠેકાણે મારા ઈસ છે આ અંદાર અહોરૂપી સેનાના ભાવથી પૂરવી પણ કડાકા કરવા માંડી છે એ જોષ મારી હિંમત ચાલી મધ છે, વળી ભોખ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય, કરણ, વીકર્ણ, જયદ્રથ વગેરે મહારથીઓના બાણથી આકાશ ઢંકાઈ ગય છે, જીમે તો હાથીઓનાં ખોખાં પવનમંડળમાં દેંદ્રો દોષા છે, આ નિર્દય શુભિ કુરુક્ષેત્રમાં સમાભાષણે બાળનાં માર્યા કાપવા તૈયાર થએલા એવા કોરવો અને પાંડવો એને ખીજી જીવની દયા દયાથી દોષ, એ નાથ અત્યારે તારા સીરાજ ખીજી કેના દરખાસ્તમાં ધા નાખું' હો કૃપાણુ માવનરને ઊંચ કેવાંવહાલાં દોષ એ અન્દરીટોડીના મોઢામાથી જ્યાં નીકળ્યો ત્યાં શ્રીકૃષ્ણને નાનપણુ સામગ્યું દેવરી માનતું' કેડખાતું' દેવે ચાપું. કંસનો જાગવડ નમરે તરવરવા લાગ્યો. લલચન ધણીક તો યમનાજના કાઠે બસી બળવતા દોષ એવો સાસ આવી મયો, કલ્યાઈ મહાસારન અને રાજબટપટ ધણીક એને તાવ જેવાં લાગ્યાં. દુરત જ એક હાથીને ગળેથી મોટો ઘંટ એ ઈસ પર પડ્યો. ઈસને લલચાને રસજી આપું. અંદાર દીવસના ધોર સંભામમાં પણ એ ઘંટ એક તમુ આડે આવ્યો ન ખસ્યો. રામનાં એને રખાણાં હતાં.

(મહાધારાનો)

મારા ઇંડાને ઉગારો રે સામળીયાણ છત્રધારી
મારાં બચણા બચાવો રે મોતમાંથી મોરારી....

કુરૂખેતરે કોરવવાળા હૈયાં હૈયાં દળાય
કીડી તણા કેડા રૂંધાણા માળો એ યજ્ઞ માંય
જળહળલાલોં જળક્યાં રે હયદગજોઈને ગઈ છુહારી...૧

ભારતમાં રણ ભેટો કરવા ઉભાં જોયણુ અઢાર
ધરણી ઠેરી ધરીચું તુટે કડાકા થાય કિરતાર
મજૂં કીયા નાણું રે તારી વીના અવતારી...૨

લેંકારી લીખમનાં લાલોં તેથી પ્રગટયો ત્રાસ
ભીમે લઈ હાથીનાં જોખા ઉડાડ્યાં આકાશ
ધારણા નોતી ધારી રે આવી પડી અણુધારી....૩

મા ભયાનાં કાપે માયાં એને દયા લીલમાં નોય
ભવ બચાવી પગલાં માંડે: એવું હૈડે ક્યાંથી હોય
ત્રીકમ તારી વિના રે બીજી એકે ન મળે બારી....૪

છોડનાં કેવાં હોય વાલોં માતાજીને સુખ
કાગ કહે સાંભરીયાં હરિને દેવકીજીનાં દુખ
ગજધંટ માથે મેલ્યો રે ટીટોડી ને લીધી તારી...૫

(મલદર જારાને જેતર વા. ૭-૧-૪૨)

૧૭

મુરખના ધોખા શું !

મુરખ અથવા અઘાનીના સારા કે ખરાબ કામ પ્રત્યે હાઈ અને દુખ લેઈ ન ધરતા. જેમ કિનારાના ખેતરમાં કોઈ વખત પાણી ભરીને નદી ફાવે છે તે અને કોઈ વખત જમીનનો જમ્બો કસ ધોઈ નાખી ખરાબ બનાવી દે છે એમાં નદીનો કોઈ ધરાદો ફોતો નથી તેમ મુરખ પગે પણ પડે અને મારી નાખવા પણ તૈયાર થાય. એને સારું કે નરસું એવી કોઈ મથુનરી જ નથી હોતી કારણ કે વિધાતાશ્પી કુભારે એનો એવો જ ઘાટ ઘડ્યો હોય છે અને એનો જ્ઞાતમા પાપના વાદળથી ઘેરાઈ ગયેલો હોય છે માટે એના ધોખા શું સાધુ પુરો, મહાપુરો એટલે માનવી એકનો જ નહીં પણ ચંદન વૃક્ષ, સોનું, ધરતી વગેરે મહાતત્ત્વો છે, સજ્જન છે ઉચ્ચ કોગીના છે, જીવો સાપ ચંદનને વર્ષો મુધી લપગી રહે છે છતાં એનું એર જીવું નથી તેમ હળહળ વિખવાળા સર્પને ચંદન તરછોડી પણ નથી જાં એ સાપના કોઈ ગુણ ચંદનમાં આવતા નથી સોના પર એરછુના ધા પડે છે એને અગ્નિમાં નાખવામાં આવે, ધમણ પણ એના પર ધખાય છે, એક કમક સકલમાથી પસાર થયા પછી એ હેમનો રમ વધારે ઉગ્રો અને તેજસ્વી બને છે અને પેતાનો મેન ધોનાર અગ્નિ ધમણ અને ઘણો એ કદી દ્રેષ કરતું નથી દુધના ઉત્તમ શરીરને એક છાશનું ટીપું પડી એને અમણવે છે એનું સ્વરૂપ ફેરવી નાખે છે રૂપ ફેર થયા પછી પણ એ એવસ પોતાપણ વીસતું નથી. એને મચન કરવામાં આવે છે પછી માખણને ઘ્રુને ચડાવી ઉતું કરવામાં આવે છે એટલા દુખ પડી પણ એ ખરાબ જની જીવું નથી અને જમી આકરી કસોળીમાંથી નીકળી એ તો છેવટે નારાયણ રૂપ જની જાય છે. માણસ પૃથ્વીને ખેડે છે, ચીરે છે છતાં એનો રેત કપાં સીવાય ધરતી મનુષ્યને જીવાડવા પોતાથી જાત

ઉત્પન કરી જગતને આપે છે આવા સ્વભાવના મહાપુરુષોને મારા
નમસ્કાર હોતો.

(જગુની છવો ગાપીયંદની એ રાઠ)

મુરખના ધોળા રે સાધુ નવ ધરેજી
વીધીએ ઘડેલો એવો ઘાટજી
પાપે રે ઘેરાણો એનો આતમે
આઠે પોર અંગડે ઉચાટજી...

અંદને તરછોડયા નહીં સાપને
રાખ્યા એને ફીંચ્યા મોજારજી
નાગના વિખડાં રે એને નવ નડયા રે
ચડયાં એ તો હરીને કપાળજી....૧

એશણું બીલેને ઘણના ધા પડેજી
દેયે એનો નવ રાખ્યો દાવજી
આગ્યુ'માં ચોરાણા કુંદન નિતનવાં રે
એવો એના કુળનો સ્વભાવજી....૨

અંગડાં અસડાબ્યાં છાશે દુધનાંજી
મથ્યા એની દેયું કેરા અમજી
સુલે જ્યાં ચડયાં ત્યાં છાશું કોરે ખસી
ખંડ એના થયાં પરીવ્રમજી ...૩

માનવીએ વેધ્યાં રે ધરણી માતને
 તોય એને સ્થમા ન કરી ત્યાગજી
 અનહાં આંખ્યાં રે ગ્રાણીને પોપવા
 ઠરે એને નમણું હું કાગજી

(ભાવનગર ટ્રેનમાં તા, ૪-૮-૪૨)

પાપે ઘેરાએલ

બધી ધાતુ કરતાં સોનામાં અને કપીરમાં વજન વધારે શું કરવા છે એની
 જલદી ખજર પડે તેમ નથી પણ વધારે તોલ છે એમ તો અનુભવથી કહી
 શકાય છે, તેમજ પાપી માણસોમાં આપણને ખજર ન પડે એમ પાપનું વજન
 વધી જાય છે અને એનો પૃથ્વીને ભાર લાગે છે એવા પાપાત્મા પુરુષો જન્મ
 હોય. એમનો ખ્યાલ આપવામાં આવેલ છે. જે અટપટી હોય, મેડિયી મીઠું
 ખોલે અને દેવામાં કાષ્ટને કાપી નાખવાની છરી સંધરી રાખી હોય, વળી જેનું
 ખે આજુનું જીવન હોય. ને મિત્રોને કલેશ કરાવતો હોય, જે દુશ્મનોની
 દુશ્મનાવટ વધારતો હોય, જે પક્ષ હોય તેમાં પણ જે પક્ષે એઠો હોય તેનીજ
 દામાં દા બજીતો હોય, એની એવી આસુરી જુદી હોય કે ભોળાં માનવી એજ
 એનો ખોરાક બની રહે છે, રાગ હોવા છતાં એટલી ધરતી, એટલો ખમનો,
 એટલી હકુમત એનાથી પણ વધતી ન ચતાં વેપારનો ધંધો કરે છે, કાષ્ટની
 અરજ કે દાદ સાંભળવા એને વખત મળતો નથી, વાદ વડે જેવા નીચેનો
 અમલદાર વર્ગ પ્રગળે કાઠી ખાતો હોય છતાં કાષ્ટ ફરીવદ કરે તો ફરીપાદીજ
 લુચ્ચો છે એમ કરી દેખાડે છે, પ્રભ ત્રાહ ત્રાહ પોકારે એવા કાવલ કાનુન
 અમલમાં મુકી દીધા હોય. કેટલા શ્વાસ લેવા લેવા પણ કાવલ અને એ બધો
 હાલાકારનો સુર આકાશ મંડળને પુરી રહે છે, દીકરાઓ આપને વેગી લે

છે, પિતાને ખાવાના કપડાંના ભાગ પાડી તે પ્રમાણે જોમ ગરીબને દાન કરતા હોય તે જ રીતે પિતાને ચીજ રકમ અને રોટલો આપે છે, છેવટે એ વૃદ્ધના મરણ વખતે ખાળવાના લાકડા પંચુ ભાઈઓ ભાગે આવે એટલા જ આપે છે, એવું આપણુ પણ ભાગ પ્રમાણે આપે છે, સગાભાઈની કાંણુ લોકીક સગોભાઈ કરતો નથી, માનવી એટલે સ્વારથનું પુતળું બની ગયો આ બધાં કળીયુગના લક્ષણ છે. પિતાપુત્ર, માતા, ને દીકરા, પતિ અને સ્ત્રી, ધણી અને નોકર, નાતો અને સંબંધ કરેલા ઉપકાર વગેરેના સંબંધો અવગણી રીતે ફેરવાઈ ગયા, માણસ પશુ પંથર કરતાં પણ દુષ્ટ બન્યો-રાક્ષસ બન્યો ક્યાંપે સત્યનો દીવડો દેખાતો નથી જ્યાં જુઓ ત્યાં પાપની ખટપટ કુદ સ્વાર્થના ઠલેશ, હીનતા, લુચ્છાઈ, લોભ, ઇર્શા અને નિર્દમના અંધારાં ઉતરી પડ્યા છે. હે ભગવાન આવા સમયમાં આપણી ફક્ત માનવતા રહે એટલી વિનંતી છે.

પાપે ઘેરાણા એવા નર તણે
લોભકા કેમ ઝીંઘે ભારણ
ધરણી ધ્રુજે ને ત્રેમંડ બળભળે
ઘર ઘર વરસે અંગારણ

ભીંતર કાળા ને ઉપર ઉજળા
ભરીઆ કોટીક દિલમાં લેદળ
ભોળાંને ભરમાવે લખમી લુંટવા
વાંચે એ તો ફટે રાગે વેદળ ...૧

વેપારે રૂંધાણા મોટા રાજવી
દીધાં એણે ફત્તીઆનાં દારણ

પ્રજા પોકારે એવા અમલ કાળા
હૈઝામાં ઉઠ્યો હાહાકારજી ...૨

પુતર પીતાની જરે નહે ચણી
ભાગે દીએ લાકડા મસાણજી
આપણુ એ ચાણુ સગા ભાઈનાં
કરે નર્મ માજણ્યા કાંણજી...૩

સ્વારથની સગાયુ કળભુગ આવીઓ
આઠે દિશામા અધકારજી
દાવાનજ લાગ્યો રે વાલા હુમરે
કાગને ઉગારો કીરતારજી ...૪

(વડીઆ જવા રૂનમા લા ૧૧-૮-૪૪)

દીલડાં ન ડગે

પરીક્ષામાં પાસ થયા પછી છોકરો ઉંચા ધોરણમાં આવે છે. શરતના મેદાનમાં આમળ નીકળનાર થોડા ધનામ મેળવે છે. એમ જગતનીયતાની કૃપાના પાત્ર થતા પહેલાં એમની કૃપાના અધિકારી બનવું જોઈએ અને એ અધિકાર મેળવતા જનનના કંઈક સંકટના પાસનામથી દસતા દસતા બહાર નિકળવું જોઈએ એવા અધિકારી ભક્તજન-સંતજન પર આકાશ પડે કે દરીઆ ફરે છતાં એનો દ્રદ કરેલો નિષ્કૃંચ કદી ફરતો નથી પણ વધારે મજબુત બનતો જાય છે. દાખલા તરીકે મુઝી રાજાને ભગવાને વામન રૂપ લઈ ઉતર્યો ત્રણ ડગલામાં સર્વસ્વ લઈ લેખું' અર્ધા ડગલા માટે બુઝીના શરીર પર પાંચ રૂકી પાતળામાં પહોંચી દીધો ત્યાં ભગવદના પગને તળીએ મુગળું

મુંવાળું લાગવા માંડ્યું. નીચે જોઈ જાણીને પુછ્યું કે “ મારા પગને તળીએ શું વસ્તુ ફરે છે નેથી ગને મુંવાળું લાગે છે ? ” જણી કહે કે “ હે દયાળુ, મારા દેવ શરીરનાં હાડકાં બહુ કઠણ હોય અને આપના કેમળ પગમાં લાગ્યાં હોય એટલે તેની પીડા એટલી કરવા મારી છબ આપને તળીએ ફેરવું છું. ” કમોટી કૃપાના ઉપમાં ફરી ગઈ. જણીને પાતાળનું રાજ આપ્યું અને ત્રણે દેવને ચાર ચાર મહીના તેમની પામે રહેવા વચ્ચન મળ્યું. બાળક પ્રજ્ઞાને પિતા તરફથી છેલ્લામાં છેલ્લી હદનાં દુઃખો આપવામાં આવ્યાં. છેવટે જાત્તાની સૃષ્ટિના ત્યાગ કરી ભગવાનને અંબમાં પ્રકટ થવું પડ્યું. રાજ હરિશ્ચંદ્રની કથા તો કુંવારી કથા છે. એના જોડેલી આકરી કમોટી આ જગતના ઇતિહાસમાં ક્યાયે માંબળી નથી. રાજ છોડ્યું એ તો માધારણુ બામત છે. ચંડાળને ત્યાં નોકરી લીધી એ પણ નીક. છેવટે એ બચંકર મસાણુમા રોહીદાસ કુમારનું શબ પડ્યું છે, મહામતી તારામતી તેને અમિદાહ આપવા બધી મામમી તૈયાર કરે છે. એમાં એ કાળ મસાણુ. કાળી રાતમા કાળો અવાજ આવ્યો: “ ખચરદાહ, ત્રણ આપ્યા મિત્રાય મુદદાને અમિદાહ કોઈ ન આપ્યો. ” ઉઠાડું ખડગ હાથમાં, ઉઘાડું શરીર, એ ચંડાળ મેવક નજીક આવે છે ત્યાં તો કાળી રાતમાં નાની જત્તા આંખમાં પ્રગટી હોય તેમ ઓળખાણુ પડી. મહારાણી -કુમાર રોહીદામ. હું કોણ છું ? ખડગ ઉચું જ થંબી મયું. ભગવાન પણ વૈકુંઠની સુખરૈયામાથી જાગી ગયા. “ માગ, માગ ” દેવો અને દેવોનો દેવ કહેવા લાગ્યો મુદ્દાનો દારકમાં ગયો. બહુ દિવસ રોકાઈ ગત લીધી. ઘેર તો છોકરાને બુખ્યાં મેલીને આવ્યો હતો. છતાં માગી શક્યો નથી. બકત ન માગે તે ન જ માગે. અને માગે તે ભગત નહિ. એક પછી એક ફેટવી કથા સંખુ ? મગાળગા વાખીયે તો ક્ષત્રિય ભક્તોને શરમાવે એવું ક્યું પણ એણી ચંગાવતીને તો તારામત્રીની માથે ઉભાં મળું કે

એથીએ આગળ એક ડગલું વધું ? અધેરી બેઠો બેસો અલેક અલેક કરે છે. દીકરાને કાપીને તેના કટકા એક વામણમાં પડ્યા છે. બાવો માથું ખાડવાનું કહે છે અને માથે લાગરડું ગાવાનું કહે છે કારણ કે ખુશી થઈને જમાડો તો જ જમુ. એ માથુમોની કયા દેવા રૂપમાં લખું ? એ કાંઈએ મુગલુ નથી એ તો હરીધેના સાચા વૈશ્યવ. મર્વસ્વ જેને નાચને અર્પેલ છે અને એવા પ્રમ ગો ઉતરીને જે હસતો હોય તેનું નામ મુર્તમાન બડ્ડો-વિશ્વામ.

કિલકાં ડગે નર્મ હુગ્ગિના દામનાં,
લાગી મર પટે બહાંડે છ,
ચીતકા ચળે નર્મ માયા સંતનાં,
સામરીયા સલે હલ છાંડે છ.
બળીને તાબ્યો બહુ નામીએ,
ચોઆડી દીધેલો પતાળ છ,
મગ ત્યાં ચાલ્યા પરીબ્રહ્મના,
રામને કરી લીધા ગબવાળ છ .. ૧

પ્રહલાદને પિતાએ મંતાપીઓ,
ધુએ એને માથે મહાકાળ છ,
બ્રહ્મા બરમાણા આને કોણે ધડ્યો,
વાલોછ ધએલા વિકરાળ છ .. ૨

રાગરાણી ને રાહીદાસનો,
હરીચંદે છોડી દીધો સાથ છ,

મસાણુ જગાડયાં વસમી રાતના,
ધન ધન અભોધાના નાથ છ .. ૩

ભુખે ભરડાણાં એના આશુડાં,
સુદામો ગયો પ્રભુની પાસ છ,
ભગત ભીખે તો હરી ભોંઠા પર,
માગ્યાવિણ વળીઓ નિરાશ છ . ૪

વેધ્યો બાપુડો કુણો વાણીએ,
જનેતાએ રૂડો કાઢ્યો રાગ છ,
અધોરી જમાડ્યો મન ઉજળા,
કેવાય ભરૂંમો એને કાગ છ....૫

(વદીઆ વા. ૧૨-૮-૪૪)

૨૦

તૃષ્ણાને જોખન આપ્યાં

ઘણા માણસોને એવી ઇચ્છા હોય છે કે જીવવાનીમાં પરખાર, પેસે-
ટકો, દીકરા વગેરે મેળવી પત્ની ઘડપણમા હરિસ્મરણ કરથુ, આત્મ
કલ્યાણનો રગ્નો વેશુ એ મિચાર તો ખરાબર છે. પણ પચાસ વર્ષ મુધી
જે વસ્તુ જોઈ ન હોય, જેનો વિચાર પણ કયો ન હોય, સનમંગ કયો ન
હોય, એવી જે શક્તિ એ એકદમ વૃધ્ધ થયા પત્ની થઈ શમ્ની નથી.
આખો અનતાર હાથવોય, જાળજ, ખટપટ, વેખાર, ખેડ, રાજનહીવટ

દે મજુરીનાં તત્વો ફેલાડે ફેલાડે વ્યાપી ગયાં હોય, લોહીના આણું આણુંમાં
 ગાયાનો અમલ ફરી વળ્યો હોય. એવા માણસો ઘરડા થયા પછી દરિયાકિત
 કરી નથી શકતા. આગળની ટેવો એની એ જ હોય, ફક્ત શરીર ખખડી
 ગયું હોય એટલે હિંમતી તૃપ્તિને એ વખતે જુવાની આવે છે. કારણ
 માણસ પચીસ વરસનો થાય ત્યારે તૃપ્તિનો જન્મ થાય છે એટલે પચાસ
 સાઠ વરસે તો જન્મમરણનો ફેરો આપનારી અને રીરવ નર્કની માતા
 એવી જો તૃપ્તિ એને જુવાની આવે છે. ડોસો ઇન્છા ધાગી કરે પણ
 છંદો તૃપ્તિ એ ગ્રંથ પર પોતાનો અગત્ય જમાવી દે છે.

મપ ની પધારી સગાન લાગે છે. કારણ કે કોઈ દિવસ નાનપણમાં પ્રભુના રમણુની, સતંગમની કે ઉદારતાની જોણે દેવ પાડી નથી એવા આત્મધાની માનતો રામ છેન્દે ઈસાઈ જાય છે.

જુની થઈ દેયુ ને તૂણાને જોળન આબ્યાં,
ઘીતકામાં સળગ્યા સંતાપ છ;
અંગડાં ડુકયાં ને મનડાનો વેગ વધ્યો,
તનડામાં ત્રીવીધીના તાપ છ.

પગડા જોડા ને ડુંગર માપવા,
છલ જુડી ને દેવા શ્રાપ છ;
ઠંઠડા ઈલાણા ને દરીઆનાં પાણી પીવાં,
પંડનાં લગાડયાં પંડને પાપ છ. ૧

હાથ વિનાનાં હેમર હાંકવાં,
પાંખુ વિણ ઉડલું આકાશ છ;
આંખ્યુ વિનાનું વનરામાં ઘુમવું,
આત્માને એવી વધી મહ આશ છ. ૨

છવને ઝકડો રે સો સો સાંકળે,
સુજે નઈ સાર કે અસાર છ;
ધમણું ધમે ને ઘણુના ઘા પડે,
ઘટમાં લાખું થયા હુવાર છ. ૩

વાણી જગડી ને ઠ્યાધી ઘેરી વણી,
કામ ન સુઝેલાં સવળાં કામ છ;
સેજલડી લાગે રે એને ચાપની,
રિસાઈ મયો છે લેનો રામ છ. ૪

(વાણી તા. ૧૨-૪-૪૮)

૨૧

ગોકુલ આક્રમના અંધારામાં

એક નાટક કંપનીની વાત છે. નવાજ રમુકખાનજીનો વખત હતો. વાઘજી આશારામની એ કંપની. પોતે જ રા' ખેંગારનો પાટ પહેરેલો. નવાજ સાહેબે પ્રમથ થઈ દસ દબાર દેરી હનામ ધરી. વાઘજીભાઈએ ના પાડી. નવાજ આજેય વળા નારાજ થઈ ગયા. છેવટે વાઘજીભાઈએ ખુલામો કર્યો કે હજુર અત્યારે દાન સડે તો રા'ખેંગાર સાહે, આખું જુનાગઢનું રાજ આપે તોયે હું નાટકનો રા'ખેંગાર છતાં ન સડું. મયારે દુકમ કરશે તે શીર ધરીશ. હું આલજુ છું. સેવા ચેખુ છું. આપ જુનાગઢના પાટસાદ નરીકે દેવા યોગ્ય છે. ત્યાં તો એક શખસો છે કે નાટક કરવું તે પણ જરાગર કરવું જોઈએ એમ બગવાનના અવતારો એ પણ એક મનુષ્યલીલા છે. એમાં કંઈરત ન જનારાયઃ રાધાવધુમાં પણ એજ દરેક છે કે (મેં કહ્યું કરવ મનુષ્ય નરલીલા) જેમ માખસુની વાણી વર્તન. પ્રસંગતા કે કોઈ પ્રમંજને અવધંબે છે તેમ કંઈરી અવતારની પણ રહેલીકરણી એ વખતના અમુરો, ગણમો, બહતો અને આત્મા સમાજના

વર્તન પર આધાર રાખે છે. જ્યાં અવતાગેમાં ભગવાન કૃષ્ણનો અવતાર ધણો દુર્ધટ; અકલ્પનીય અને અગાધ છે. બીજી વાત એ સાબીત કરી આપે છે કે રાગ કંમે મરણની બીકથી સૂમાં બેન બનેલીને દેખાનામાં રાખ્યાં, દરેક છોડને મારી નાખ્યાં: આમો બાળક :એ કંસનો કાળ થયો એમ જ્યોતિષીઓના કહેવાથી એ બેવો બદોગસ કરેનો છતાં ત્યારે કાળ આવે છે ત્યારે કોઈ રક્ષણ કરી શકતું નથી એ વાત લોકસંગ્રહમાં કૃષ્ણાવતારે બતાવી: માતા દેવકીજી અને વસુદેવ વર્ષોના બંદીખાનાથી મક્કીન, કુર્બાન અને નિરાશાને કિનારે પહોંચી ગયાં હતાં. એ ગોકુળ આસનાં અંધારાં હજારીના મોઢાં જેવાં જગતમાં ઉતરી પડ્યાં હતાં. અર્ધી રાત હજુ ભાંગી ન હતી. પ્રાણી માત્ર નિદ્રામાનાના ખોળામાં પડી ગયાં હતાં. દેખાનાના રખેવાળ નાકેડાં ઢરડતા હતા. એ વખતે દુઃખનાં દરીઆમાં ડબકાં ખાનાં આ બે માણસ જગતાં હતાં. માતા દેવકીને એ વખતે એક જ વિચાર આવતો હતો કે “ અગે રે હુ અભાનારૂ વસુદેવના ઘરમાં આવતીને એનો વંશ ખોયો. સાત સાત બાળકને કંમે હણી નાખ્યાં અને આ આસમા બાળકની પણ એજ દશા થશે. હજુ તો એ વિચાર પુરે ન થયો હતો ત્યાં હજારો સુર્ખના જેવાં પ્રતિજિંમ પોતાના શરીરમાં બામવા લાગ્યા. દિશાઓ નિર્મળ થઈ ગઈ, આકાશમાં દેવતાઓનાં નગારાં વાગવા લાગ્યાં, ઘઘ્ઘાડ આખું તેજોમય થઈ રહ્યું, ભરનિદ્રામાં કંમની છાતી માથે કાળનું દમ્બાણ ચપું, આખે શરીરે કંપ વહુટયો, દેખાનાને દીધેલાં મોટા મોટા રક્ષક જેવડાં તાળાં કડાક કડાક તુટી પડ્યાં, દરવાગ ખુલ્લા થયા, માતાને બાળક કેમ જન્મ્યું એના કાંધએ ખજર જ ન પડ્યા, ચતુર્બુજ હતો, કાળી રાતને પી ગયો હોય એવો ઘનચામ વર્ણ, અનંત કોટી બ્રહ્માંડનો આત્મા, અને ભક્તોને જેનો વિશ્વાસ છે એવો કૃષ્ણ, બીજકુલ રોપા વિના, ચુપચાપ માએ પોતાના પડખામાં દીધો. ભારત-

વપ મા પાવ પાવ હજી વર્ષની એ અધારી આહમના અધારી પી
જનારો શીકા મુ હજીએ નમરે, ગામરે, અપડે અને એક એક માનર
મદિમા એના એટના નિવર્તીઓના જાનાન મરા પગી પથુ
અજવાળા હોતો ગીતાની વામગી ગમની રહેન ૭

અધારા ઉતર્યા રે જોકુળ આહમના,
મથુરા નગર મોતર છ,
અરધી રાતે અંજવાળા થયા,
મગટયા જોર્વીઠ જોપાળ છ.

હજારો હેત્યો રે રરતા હુકમે,
તાણીને ઉધાડી તલવાર છ,
હીન થઈ ગયેલા વમુદેવ હેરડી,
માથડે કમ દેરો માં છ...૧

હજી દેહજાના ગળ કંસના,
માતાજીના ફૂલીઆમા દાગ છ,
સાત માત બાગકને સહાગીયા,
કરો આહમાનો દાગ છ...૨

વશ મેં જોયો વાસુદેવનો,
અસાગણી આવી જીને વેર છ,
હોણ રે જગાવે મારાં જાળને,
કસ કરે છે દાગો ઠેર છ . ૩

કંસ તો ફૂકકયો રે કાળી રાતમાં,
પંડ પર ચુકયા બાંણી પહાડ છ;
ખંભાતી તુટયાં ને લોગળ ખળભળ્યાં,
ઉઘડ્યાં લીટલાં કમાડ છ....૪

ચોઘડીઆં ગડીઆં રે મુરલોકમાં,
ધેનમાં ઘેરાણા રખવાળ છ;
કાગ કે ભડંસો મને કૃષ્ણનો,
જન્મ્યો કંસ કેરો કાળ છ....૫

(વડીઆ જન્માક્રમી)

૨૨

રૂપેયે સહુને ભરમાવ્યા

કૃષ્ણરત્ન પ્રતિક આમ છે - તેમ માયાનું પ્રતિક એ રૂપેયો છે.
શુભિર્મંત માયા-એ લક્ષ્મી છે: માતી, તપસ્વી, શુરવીર, ભક્ત, સંત,
મહંત, સ્નેહી, મિત્રા, ભાઈઓ, પિતા, પુત્ર, કવિઓ અને પંડિતો વગેરેને
જુદી જુદી રીતે પૈસો કેવી રીતે નવાવી રહ્યો છે તેનો ખ્યાલ અને આ
ભજન નીચેના પ્રસંગમાંથી જાણીએ છીએ. સાધારણ રીતે હું રાજદરબાર-
માંથી કે ગૃહસ્થોમાંથી કવિતાને નિમીત્તે કદી ચામચના કરતો નથી અને
સ્વીકારતો પણ નથી. એક સ્નેહી રાજા શુકિત કરી મળદર પધાર્યો, મારે
ત્યાં રોટલા જમી છોકરાના હાથમાં અમુક રકમ ભેટ આપી: આ તો બહુ

જુની ગીત છે કે મેમાન જમ્યા પત્રી નાના છાકરને કંઈ આપે અને તે માટે સ્વીકારવું પડ્યું. પણ અને વિચાર આ થો કે આ રૂપેયે તો મને જેનવા બીને વેશ ધારણ કર્યો છે. બાપી તો જે છે તે જ છે. (કાગ કે બીને વેશ પેરીને અવાચીને અબડાવ્યા.)

રૂપેયે ભેરને ભરમાવ્યા છ,
 જોગ ને આધા આડા ને અવળા, સૌને નાચ નથાવ્યા.
 થાડે કાગળીએ કાળ બાધીને, સમજીને ચુકાવ્યા છ,
 જોછાયાથી આમડતા એવા, વૈશ્ણવોને વટલાવ્યા ૧
 એકલા મેવ્યા સાથે ન હાથેયો, રાજાને રજાબ્યા છ,
 ભોગધરને કાને બાધ્યા, સાધુ ને મપડાવ્યા. ૨
 ત્રણ તાળીને તાલ બજાવી, કવિઓને કુદાવ્યા છ,
 પામે બેસાડી કીધા પોતાના, પડીતને પપડાવ્યા. ૩
 કાનમા બીણી વાત કરી એણે, મહંતને મલકાવ્યા છ,
 હરી વીણુ જેના હોઠ ન હલતા, ઇ હરિજનોને દમાવ્યા ૪
 બાઈ બાઈમાં જ્ઞાત પડાવી, કુણાં માયાં કપાવ્યા છ,
 હાથ અડાડ્યો હાંકલ દીધી, સુઘડને શરમાવ્યા. ૫
 કાગ કે પહેલો પગે પડીને, ધર્મ ગુરને ધમડાવ્યા છ,
 પટે બીજે વેશ પેરીને, અજાચીને અબડાવ્યા. ૬

૨૩

વાદળ જેમ વિખાણી

સદનીનુ ગચપ વ્રણુ જગ્યાએ વિગેય દેખાય છે - શરીરમાં - નાહલું, બોનું, તેમ, અતર, અપંકાર, વચ્ચ અને જમનામા - એ વ્રણેમાં મુરખને મગેવી સદ્મી દેખાતી નથી. ફક્ત એવા અભાગીઆને મગેયું થન તો એને હાનઓન કરાવી અને સ્વપ્ન જેમ ચાલ્યું જાય છે. સદ્મી સૌને માથડે છે પણ નાહાનને જ્યારે તે મગે છે ત્યારે બહુ ખુશી થાય છે અને તેની વાણીમાં તોજાન વસી જાય છે પેટી, પટારામા કે તીજેરીમાં રાખી અને આડા મોટા નાળા વાસી દે છે છતાં એ ક્યારે ચાક્ષી જાય તેની ખબર રહેતી નથી નીચ માણસ ઘણી બદ્મી મળવા છતાં કદી માગ કામો કરી શકતો નથી - જગનમાં વર્ષો મુધી રહે એવા કોષ લોકોપયોગી કામો એ કરી શકતો નથી. પરોપકારમા કે ખવડાવનામાં વિવેકથી વપરાણુ સિવાય ચાવી જાય છે. - ધનવાન મુઠને છેલ્લી અવસ્થા આવે, પગ એક ડગલું ન માડી શકે એવી દશામા પણ કોષ કુટુંબીજનને પૈસા પર હાથ દેવા હેતો નથી અને ગતહિનમ ચોક્કી ભરના છતાં છેવટે ચાવી જાય છે.

અંત ગમે એ પૈસાનો માયાની જીવડો મદવાડમાં ગળાતોળ દુ ખમાં ફૂળી જાય છે. એના તરગી વિચારો પર વ્યાધિની ઘાણી ફરી વળે છે. કપાળે હાથ મેલી હરિમ્બરણુ વિનાનો એ મોતને પ્રાપ્ત થાય છે છતાં એક પાછ પણ વાપરી શકતો નથી. શરદ્દરુના વાજાની માફક મઠ એો મઠ એટલી વારમાં એ માયા ચાવી જાય છે.

મુરખને કામ ન આવી કમાણી છ,
જતી વહી છે જોનાં જોતાં વાદળ જેમ વીખાણી. મુરખને;

પંડમાં પૂંગર્તુમાં પાલવડામાં કયારે નેર ઠળાણી છ,
કુડાને કદંપાત કરાવી એજે એજે જાગપાણી. ૧

હાથ ચાવી ત્યારે મુરખ હસીઓ વીકરી બેઠા વાણી,
તીજેરીને સાળાં વારવાં જાતાં કોઈએ ન જાણી. ૨

ઠઠીએ રૂડાં કામ ન કીધાં ન કરી કોઈ નીચાણી,
પરમારથમાં આધા પીધામાં વિગતે નો વપરાણી. ૩

શીર પર ઘોળા રંગ ચડી ગ્યા પગમાં પડી ગ્યાં પાણી,
સાગે કોઈને લેવા ન કીધી લીધાં વીનાળી છુટાણી. ૪

કાગ ઠે લોણી લોઢે લેવાણે ઘરમાં ફરી ગઈ માણી,
હાથ કપાળે મેલીને હાથ્યો એની ધારણા થઈ ધુડધાણી. ૫

(બલદર વા. ૧૪-૮-૪૪)

૨૪

ઉડી જવ પંખી

પૂનમાં આગ લાગી છે. એક વડા પર પોપટ પોપટીનું નોડપું
ધણા વાંચી વસતું હતું. તેને વડાએ કહે છે કે " હે પટ્ટીઓ, તમે ઉડી
જવઃ કારણ કે, આ જંગલમાં લાગેલો દવાનળ અને હમણાં બાગી મુકશે.
મારે તો પાંખો નથી. મારે જગી જઈશ. તમે ઉડી જવ. " વડાએ કહે છે
કે " હે પટ્ટીઓ થજા વાંચી મુકી તમારાં મુન્દર ગાળો સાંજ્યાં તે દેવામાં

વસી ગએલ છે. જેથી અહીં મારી રાખ પર આવી કીક એકાદ ટોકા કરી જાને. વળી હે પક્ષીઓ, આપણે આ સંસારરૂપી વનમાં પાછા કરીએ નહિ મળી સફીએ અને મળશું તો ઓળખાણ નહિ પડે કારણ કે મરણ પત્રી માયાનો પડદો એવો પડી જાય છે કે ગયો જન્મ યાદ રહેતો નથી.” ત્યારે બંને પક્ષી બોલે છે કે “હે વડરાજ, તારા આગરે અમે દેવતાએ બચ્ચાં ઉત્પન્ન કર્યાં, ધણી વર્ગો આનંદથી રજાં, નાગાં મીઠાં ફળો ખાધાં અને આજે મરણ વખતે અમે તારો સાથ છોડી દીધો તો તો અમારા મોઢાં કાળાં થાય. હવે તો આપણે સાથે જ મરશું; માથે જ જન્મશું અને તારે માથે તું મોટો મધ્ય ત્યારે માળો આંધળું. અત્યારે તો બેળા બગી મરશું અને ઝવરૂપી હયાળો આપણે ત્રણે માથે જ બરશું.” આ તો લોકકંપનાની જુની વાત છે. એનો એક દોડો છે કે.

“પાત્ર બીગાડે ફળ હસે બેઠે રીનળ છાંય,
તમ જલો અમ હિડીએ છવનકા ફલ નાય.”

હિડી જાવ પંખી પાંખુંવાળા છ,
વડલો કહે છે વનરા મળગી મુકી હયો જુના માળા-હિડી જાવ;
ખાલે અડીઆં સેન અમનનાં ધખીઆં આ દશ ઢાળાં,
આ ઘડીએ ~~અમીતુ દેવ~~ અમુને જડપી લેશે જવાળા. ૧
બોલ તમારા હૈડામા બેડા ફડા ને રસવાળા છ,
કીક દિ આવી ટોકી જાને મારી રાખ ઉપર રૂથાળા. ૨
પ્રેમી પંખીડાં પાછાં નઈ મળીએ આ વનમાં વિગતાળાં,
પડદા આડા મોનના પડીઆ તે પર જીવીઆં તાળાં. ૩

આશરે તારે ઈડા ઉછેર્યો ફળ ખાધા રસવાળા,
 મરવા વખતે સાથ છોડી દે એ મોઢા નશવાળા ૪
 લેળા મરશું, લેળા જન્મશું, તારે માથે કરશું માળા,
 કાગ કે આપણે લેળા બળશું લેળા ભરશું ઉથાળા ૫

(મહાકાવ્ય વા ૧૪-૮ ૪૧)

૨૫

તોય હોડી હકારી

‘ નાથ, આ શીઝે સ્ત્રી કારી બચમાગરને સામ મિત્રે જવા
 માછ પૂખ વિચાર કે તૈયારી વિના દે મારી મકરી ઇ અત એ હોડીમા કોઈ
 દોડી હામનાર માવમ કે દરેક સ્ત્રી એ જ તારી બલિ અને કૃપાત
 બરોમે નહા જામા નિવડી ઇ જન અમાય પાડી ઉડા આપામ
 પિત પાગી ખીજી મ્હદખાનુ નથી મરામર મધ્ય બાગમા મવા પાડી
 જુવાનીના અને વિસ્મયમનાના લાના પ્રપાગ સામચાથી મારી હિમત
 બાગી માછ ઇ તો દે કૃપાગુ હવ મોગરને હોડી હાકુ એની કદ મધ
 સામરમા અમર પતી નથી જના દીપામા નાચરી હાથ જ રાખી પલ
 આ પાડીને મ્હદ અત અચતો નથી તેન આ ન કોઈ મદમર
 આ રના—હિમત દનાર પામે નથી જેથી જ દારી મવા હુ વગી દે
 દીનાનાથ થણા જ જન્મો સદને આ શીરકડી પાગીવા જુના થઈ મવા
 છ, અલ મ પિનનાપી થોભ બાર ઇ જોને હોડી સદન નહી દી રકની
 એ સયોગીના કુન્ન સગીવાર માગગચ્ચા, વોરે મોજપી તારવા દી

બેડો. હોડીને અવળા દિશામાં લઈ જવા એ વાયુનું તોફાન વધી ગયું અને એમાં નમજાઈરૂપી કાળી રાત પડી, એથી કોઈ દિશા સુજતી નથી. અધારૂપી પીવાનું પાણી પણ ઘણા દિવસ ચવાયી ખુટી ગયું. અકલ્પશક્તિરૂપી શદ્દનું કાપડ છુટી ગયું. આ બધા તોફાનમાં ચિરનાઈપી નાંગળ નાખ્યું હતું તે પણ ઉખડી ગયું. આવી કંપના પણ નહોતી ફરી તેવું બની ગયું છે. આ મહામાગર લોહના તોફાન, મારગનું અજાણપણ, હોડીનો હાંફનાર માથે નહિ, ખાવાપીવાની તાણ, જુનાં પાગિયા, જ્વેષ્ઠએ એના કળ્તા વધારે બોળે, પવનનું તોફાન અને એ ઉપર મદ્દનું તુગી જવું અને અધારી ગત-આ બધા અવળા મનેગોમા હે નાથ, હોડી તારવાની કોઈની શક્તિ નથી. હવે તો નારાયણમાયી કૃષ્ણરૂપે બનેના એવા હે ગોવિંદ આ નાવડીને તું તારી લે તો જ તરે.

નિવેડી સાગરમાં નોધારી રે છ.

માલમી ન મળે ટંડેલ ન મળે તોય મેં હોડી હંકારી.

ઉયું ને હેહું નજરે આવે, વાદળ ને બીજું વારી,
લોઠ તણા હિવેળા લાગ્યા, ગઈ હિંમત ગીરધારી. ૧

સામગીઆણ કંડી ન મુળે, માજળ ખેડી મુરારી;
ખેડી ઘણા દી નીર ન ખુટે, હેડી વિન્યા ગયો હારી. ૨

જુનાં પાદીઆં જુગોજુગનાં, લાર લયોં છે લારી;
વાહોલીઆ વિક્કરીને બેઠા, આડી છે રાત અંધારી. ૩

પીવા ઠેરાં પાણીડાં ખૂટ્યાં, શઢ તૂટ્યા છત્રધારી;
નાંગળને ઉખેડી નાખ્યાં, આવી બની અણધારી. ૪

શીવજી યાત્રું પણ મારે મસાલુંના વાંધા,
નાગથી ડર્યો ને કૈઠે ઝેર નો ઝર્યો રે. મારાં.-૨

રાવણુ યાત્રું પણ મારે તપસ્યાના વાંધા,
હરવી સીતા ને રણમાં રામથી ડર્યો રે. મારાં.-૩

મીરાંબાઈ યાત્રું પણ મારે લાલું કેરા વાંધા,
જીવણું જાણું ને મનડા વીખથી ડર્યો રે. મારાં.-૪

ગાધીડો યાત્રું પણ સાચું બોલવાના વાંધા,
અહિંસક યાત્રું ને જીભે ઝેર તો લય્યો. મારાં.-૫

હંસલો યાત્રું પણ દુધ ને પાણીડાંના વાંધા,
હંસ તો ન થયાં ને પોતે કાગ નય્યો રે. મારાં.-૬

(મળદર વા. ૧૫-૮-૪૪)

૨૭

રામ ભજનની રીડ પડી

બક્તિ છે તે શુરવીરતાની છેદની સીમા છે, વેવનાઈ નથી
મહા ફોજનો પરજય કરીને ધનુર પામે પહોંચવાનું છે. જગનના ચોક્કમાં
એવા બક્ત હરિજનોને પડકાર કરતી રણચેડી વાગે છે, સામે તૃપ્ત્યા,
સક્તિ અને મમતા એ રણચેડીની ફોજ ચડી છે. એનો એક પણ ઘા
જીતી લેતો એ શુરવીર અને બક્ત પુરુષ છે.

હરીજન હોય તે હાથી નિકળજે, રામલજનની રીડ પડી;
 સાચા હોય તે ચાથી નિકળજે, રામલજનની રીડ પડી...
 તૃષ્ણા કેરાં ત્રાંસાં વાગ્યાં, લક્ષ્મીજીની ફાજ થકી;
 જુજવું હોય તે હાથે જુવાનો, ધાવ ઝીંકો જમ્મ એક થકી....૧
 સાગર જેટલાં ધાવણુ ધાવ્યાં, જણુનારીને ચેટ પડી;
 માતાજીની કુષુ ઉઝળો, તલવાડુંની ધારે થકી....૨
 ગણી ગણીને રૂણ ચૂકાવો, લેખણ ખડગે દ્યો લકી;
 જીવન મરણનો છે સરવાળો, રજે જાય નહીં ભુલે પડી....૩
 આપણા મારગ રોકીને ઉશી, આશા, તૃષ્ણા, યોગ્ય અડી;
 બળતી આગ્યુંમાં કુદી પડજો, અજંરા મારગ દ્યો લકી....૪
 કાંઈ ફીકર નહીં કેતા દહે ભલે, માયા રણમાં જાય પડી;
 તું જીતી ગયો તણે ભુવનમાં, ધક લડે જો એક થકી....૫

(ભાવનચરણી રૂવમાં ઘા. ૧૧-૨-૪૫)

૨૮

હેડે હેમાળા

મહા પુરુષનાં પ્રસાસનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે: સમુદ્રના પાણી
 જેમ જેની ધીરજ ખૂટતી નથી; જેના હિમાલય રૂપી હૃદયમાં દુઃખ રૂપી
 અગ્નિ રૂપકાં કરી સક્રો નથી; અને તેની પવનની ઝડી કે તોફાન દેવા

છતાં પર્વતો ઉખડી પડતા નથી, પૃથ્વી સમાન જેની ધારણા છે અને જે નીતિનીજ મુર્તિ બની ગએલ છે, એની પાસે અનીતિ આવી જ શકતી નથી; દુઃખનું અભાંડ તૂટી પડે છતાં એ અસત્યને ગારગે કદી ચાલતા નથી; ક્ષણિક સ્થાની માનવીઓ તો સૂર્ય, ચંદ્ર અને ખીજ તારા માફક છે. ઘડીકમાં ઉદય પામી હસે છે, ઘડીકમાં અસ્ત થતી વખતે રૂવે છે, પણ જેની દાંડી પર બધા મૂકે રહે છે એવો મુવનો તારો અચળ છે. પોતાની આસપાસના તારાઓનું મંડળ ફરવા છતાં એનું આસન કદી ફરતું નથી. જગતના અનુભવરૂપી ખારાખારા સમુદ્રનું મંથન કરીને એમાંથી નીકળેલું અમૃત જગતને જે આપે છે. અને ઝેરને જે પોતાના જ પેટમાં પચાવી દે છે એવા મહાદેવપી મહાપુરુષોને અમારા નમન હલ્લે. એ તો આત્માના ઉપાસક છે, સંકટના તો એ મિત્ર છે, દુઃખથી કદી ડરીને દૂર ભાગતા નથી, જેના અંગમાં ઇશ્વર ઉપાસનાનો મદ છે, એ મહાપુરુષો તો વિપત્તિના સમોદીઓ. અનંત દુઃખમાં વમવા છતાં એના મોઢા પર દુઃખની રેખા કદી ઉપડતી નથી, એવા દુઃખના ભેડ મહાત્મા અમેને કોઈ શોધી આપે તો એ શોધી આપનારને અમારા હૃદયે નમસ્કાર હલ્લે.

(આતમનો હંદાષો રે કાને બાપુ કને કથે રે એ-૧૪)

જેનાં મનહાં મુકામી રે દુખડાંથી નહીં ડગે રે,
જેનાં હૈડાં હેમાળા રે જ્વાળાથી નહીં જગે રે.

ભ્રમમની ગડીએ રે ડગે નહીં ડુંગરા રે,
મહીઆં જેણે ધરણી ધીરજનાં જ્ઞાન;
નીતીનાં નિવેડેલ રે અનીતી ન આદરે,

માથે ભલે લાંગી પડે સરમાંડ ...૧

ઘડીકમાં હોગે રે ઘડીકમાં આથમે રે,
 ઘડીકમાં તડકા ને ઘડીકમાં શીત;
 અથળ આસનીઆં રે કુવણનાં નોં ચંબ્યાં રે,
 ચળીઆં નહીં એકરંગનાં ચીત....૨

સાગરીઆ વલોયા રે જેણે ખારા દુનિયાં તણા રે,
 અમી રસ લીધાં અવરને ઘેર;
 મહાદેવ મોટા રે વિખડાં વધાવી લીધાં રે,
 છરવીઆં કોઠે હળાહળ એર....૩

આતમના ઉપાસી રે ભીડયુંથી ન જોસરે રે,
 સુખડામાં લાગ્યો ન જોને સંવાહ;
 રૂઢીઆ રંગાણા રે સંકટની સોળતે રે,
 અંગે જોને ભજન તણા ઉનમાહ....૪

વીપતીના વડીઆ રે વીપતીથી વણસે નહીં રે,
 પડ્યા નહીં રૂયે વીપતીના ઢાગ;
 સંકટના રોનેહી રે હરીજન કોઈ ગોલી દીયો રે,
 કહે જોને તનમન અરપણુ ઢાગ....૫

(કાવનગરથી દેનમાં ટા ૨૦-૧-૪૫)

૨૯

ચિતરા ચળેલાં

ધિરના વારા સિવાયના ખળ નામ્નિક અને જેનું જીવન

સંશયમય બની ગયું છે એવા દુર્જનને જેમ કોઈ માણસ વહાણમાં બેઠાં હોય એને કિનારાનાં વૃક્ષો દોડતાં દેખાય છે તેમ સારું એ નહાઈ યાગે છે. ફેરફારથી ફરેલા છોકરાંઓને ઘર ફરનાં દેખાય છે તેમ. હરિવિમુખને અસત્ય સંસાર સાચો લાગે છે. એવા માણસોના દરેક પુત્રપાર્થ 'નિષ્ફળ' હોય છે. નદીઓનાં પાણીએ રાત દિવસ દોડવાનો પુત્રપાર્થ કર્યો પડી હાંસલમાં તો તેને ફરીઓ મળ્યો. એની મોટાઈ; નામ, મીઠાસ અને સ્વતંત્રતા એ તો સાગરમાં સમાઈ ગયાં. પછી પસ્તાનાના નિમાસા દરરોજ ભરતી અને ઓટફે બપોં કરે છે. એવા લોભી માણસોની લક્ષ્મીની આસા એ તો ધુમાડાના બાયકા સમાન હોય છે. એવા હનકા માનવીનાં હૈયાની વાત અને ઈશ્વરની ઈચ્છા એને તો બહા પશુ બાણી નથી શકતા. જે કુંભારને ચાકડે માટીનો પીડો ચડાવ્યો હોય એમા કયો ઘાટ બનશે એ તો કુંભાર જ જાણે તેમ કુડકપટવાળા માણસોના હૈયામાંથી કયારે કેવો વિચાર નીકળશે એ કોઈપણ યુક્તિથી જાણી શકાતું નથી. એના સહીય માણુઓની સારી આશા રાખવી એ તો પોતાનો પડછાયો પકડવા જેવી વાત છે. ઉપર લખેલા એવા જેના દરરોજના ધધા છે કારણ કે કોઈ રોમ જેમ હાડમાં બેસે ત્યારે અસાધ્ય ગણાય છે તેમ એવા માણસને કંઈપણ ઉપદેશ દેવો એ નકામો છે. હનકાઈ જેના હાડમાં વમી ગઈ છે. એનું મન દરરોજનું મુમાફર બની ગયું હોય છે. આઠે પંદોર એ ખટકપા કરે છે અને ધડીએ ધડીએ નિશ્ચય બદલ્યા કરે છે.

જેનાં મનમાં મુમાફર રે આઠે પોર આયડે રે,
જેના ચીતડાં ચળેલાં રે ધડી ધડી ઘાટ ઘડે રે.
હોડીમાં જે બેઠા રે એને કાઠો લાગે હાલતો રે,
લાગી એને સા ગ રી આ ઠેરી લેર.

ફૂદડીયું ફરેલા રે ઘર ફરતા જુવે રે,
થઈ ગયો એને ફરવાનો માથાફેર...૧

નીર નદીચુંનાં રે ધોડીને શું મેળવ્યું રે,
ઢેયું એ ની ગઈ સાગરમાં સમાય,
નાખે નીસાસા રે ભરતી ને જોડના રે,
ન રહી એ ની મીઠપ ને મોટાઈ...૨

ધુવાની ધીરવણી રે લખમી જે લોખી તણી રે,
લીધાં એ તો કોઈ થકી ન લેવાય;
હલકાંનાં હૈયાં રે મરજી મહારાજની રે,
જાણી એ તો ખદ્દા થકી ન વણાય....૩

ચાકઠે કુંભારને રૂ પીટા જે ચડાવીએ રે,
ઠેમ કરી ઘાટ તણું કહેવાય,
કુડીઆં કુમતીઆં રે ક્યારે કેવું જોલયે રે,
જુગતીથી એ નું ન જાયું જાય....૪

જોહાયાની વાંસે રે ધોડે કોઈ આદમી રે,
પડછાયા ઠેમ કરી પકડાય;
હાગ વિફરેલાં રે જોવા ધંધા આદે રે
હાડે એને જેસી ગઈ હલકાય....૫

(ભાવનગરથી દેનમાં વા ૨૦-૧-૪૫)

૩૦

લજન

ભજનમાં વર્ણવેલ વિરોધી વસ્તુઓને હજાર વાતેન મેળ મળતો નથી આગળે પણ કયા કે પુરાણોમાં સાબળ્યું નથી ગર્વ અને ગરીબ, લક્ષ્મીવાન અને સાદાઈ, માગણ અને માન, મુસાફર અને જીવાની, અમીર અને નિરોગીતા, દારૂડીઓ અને શુદ્ધ બુદ્ધિ, સન્યાસી અને સોનુ, તપસ્વી અને પનગ—(વૈભવ), બકરી અને વરસાદ, માળી અને બકર, ક્ષત્રિયારી અને સ્ત્રી, અપાગદો અને દીવો, લોભી અને મહેમાન, પતિવ્રતા અને હાથકાંઈ, હરણ અને ખરેરો (લોભના હાથનાથી ઘોડાને શરીર સાફ કરવામાં આવે છે તે), ગોખી અને વેદાન્ત, કૌરવો અને શ્રીકૃષ્ણ, મહેનતુ અને ભીખ, પારધી અને દયા, સાદુગે સિંહ અને બધન, કાગી નાગ અને અહિંસા, દાતાર અને વક્ત્રી, ચોર સત્ય, ક્રોધી પુરુષ અને શાંતિ, મસીદ અને ચોરી, દનાન અને દીવાળુ, સ્મશાન અને લજનગીત, ભક્ત અને ભમ, જીવ મોખવી અને કીર્તિ, કાગ અને ક્રમજના—એ વસ્તુઓ કદી એક ચર્મ શક્તી નથી કદાપી બે વસ્તુ સાથે લાગતી હોય પણ ઉલ્ટે એ ટકી શક્તી નથી.

હોય નહિ હજારે રે મેળ એને કયાથી મળે રે,
સુણી નથી કોઈ દી રે એવી વાતું આગળે રે,
ગરવ ગરીબને રે શ્રીમતો ને સાદુ રે,
મળવા હાલ્યું માગણજનને રે માન,
મવાસી ને જોળન રે અમીર ને આરોગ્યતા રે,
લજીયા અંજે દારૂડીયાં નેરે જાન...૧

સન્યાસી ને સોનું રે તપસી ને ઢાલીઆ રે,
 અજુઆ માથે વરસે એકલધાર;
 માળી ઘેર ચાળી રે નારી બ્રહ્મચારીને રે;
 દિવડીઆ ના અપાશરે રે દિહાર....૨
 જ્ઞાન ગોપીચુને રે ઠોરવો ને કૃષ્ણજી રે,
 ઉદયમીજોને બીજ તણા એ સંડાર;
 પરાધીને કયા રે લોભી ઘરે પ્રોણુલા રે,
 જઈને ઉભો પતીવૃતાને ઘેર ભર...૩
 હરણુને ખરેરા રે સાહુજાને સાંકળું રે,
 કાળોતરાને અહિંઆ તણો ઉપદેશ;
 દાતારો ને લખમી રે સંતપણાં ચારને રે;
 કોધીલાને જડંતો નથો રે કલેશ....૪
 મમ્મીતોમાં ચોરી રે દિવાળાં ફલાલને રે,
 માયા જઈને કુડા મસાણુંમાં રાગ;
 લકતોને જમણા રે કુડીઆ ને કીરતી રે,
 મળીઓ જઈ કામળતાને રે કામ...૫

[મનસાલા ૨૨-૭-૪૫]

૩૧

પુરવના પાપી

પૂર્વ જન્મના કે પૂર્વ દિવસના મદા પાપી જુદા બાબતવાળા

સારે મારગ નથી ચડના. એટલે એને અંતર મુખ મળતું નથી. નીતિ-
શાસ્ત્રોમાં ૧૮ મહાપાપ લખેલ છે: ૧. વિશ્વાસઘાત ૨. ગરીબોને પીડા. ૩
સાધુ પુરુષને દુઃખ. ૪ માતાનું અપમાન. ૫ હરમખોરને મદદ. ૬ મિત્રઘાત.
૭ આમરઘારની લાજહાની. ૮ ગુરૂને ગાળ. ૯ જીવનઘાતાનો દ્રોહ. ૧૦ સતી-
કથંક. ૧૧ અન્નઘાતાનું વેર. ૧૨ બંડ જમાડવા ૧૩ આત્રીત ત્યાગ. ૧૪
કલેશ ઉપદેશ. ૧૫ લગાઈમાં સાથીનો ત્યાગ. ૧૬ કોઈનું સભા અપમાન.
૧૭ ગુપ્ત વાતો પ્રમટ કરવી. ૧૮ દાન આપી પાછું લેવું. એ અદાર મહા-
પાપનો ભોક્તા જે હોય એને શાંતિ ક્યાંથી ?

(રાગ વપરનો)

પુરવના પાપી રે એને મુખ ક્યાંથી સાંપડે રે,
આગુના અભાગી રે સુમારગ નહીં ચડે રે.
વિશ્વાસ વેચી રે અવનીમાં આવીઆ રે,
હીધી જેણે લાખું ગરીબુંની હાય,
સંતને સંતાખ્યા રે માતાજીનાં માનહયાં રે.

હિધી જેણે કુકરમીને સહાય....૧

લેફને લોળવીઆ રે લાભગુને લોપીઆ રે,
હીધી મુખે જેણે ગુરૂજીને ગાળ,
મરતાં મુકાબ્યા રે એના દ્રોહ આહ્યા રે:

સતી માથે કુડાં જોડાડેલ આળ....૨

(જેની) જીવાડુંથી જીવ્યા રે એની સામા આખડ્યા રે,
સંપીણાંને ઘેર ઠરાવ્યો કલેશ,

આશરે જે આબ્યા રે એને નો ઉગારીયાં રે:

હીધા જેણે કુસંપ તણા ઉપદેશ...૩

સંગાથીને છોડી રે લડતાં જે સાગીઆ રે,

સભા મધ દીધાં અવરનાં અપમાન.

સાંતેલી જે વાતું રે ચોરે જઈને બોલીઆ રે.

હીધાં જેણે પાછાં દીધેલાં દાન...૪

કમાણીના કુટા રે છવડાને જંપ નહી રે,

જડે એને ગોત્યા વિનાની જંજાળ,

કાગ કે કીપાણુ રે એમાંથી એધારજો રે:

માલા તમે દીન તણા એ દયાળ...૫

[ભા. ૬-૧૦-૪૭]

૩૨

ભજન

પાટલીપુત્રની ગાત્રી પર નવ નંદરાગ મધ્ય છેલ્લા નંદની આ માત છે. એને પૈસાનો થજો મોડ. આખાએ રાજમાંથી ધાનુ માત લઈ લીધી. છેવટે “ એક દમડાનો એક ઉંટ,” એમ ગામોગામ સાંદીવા ફેરવ્યા કે ઠાકના ધરમાં દરે એકેય પૈસો છે કે નહીં. એક ડાચીને એકનો એક દીકરો. તેણે ઉંટ લઈ આપવા માટે કહ્યો. ક્યો અને ઉંટ ન લઈ દે તો આપવાન દર એવું વેન લીધું. એટલે એ વૃધ્ઢ ડાચી ધુણ મળ. રાતે વિચાર ક્યો કે પોતાના પશુને કાટયો ત્યારે મોંઢામાં ફંપાનાણું મેશ્યું છે. એની કચર

ખોદી એ રૂપાનાણું લેઈ આવી. એનો સાંઢીયો દીકરાને લઈ આપ્યો. રાજાને ખમર ખડી કે આખા રાજામાં એક ડોશી પાસે પેસા છે. ડોશીને ખોનારી બધી હકીકત સાંભળી. એટલે રાજા નંદને તો નવી રીત હાથમાં આવી. આખા રાજાનાં કબજામાં અને સમાધિઓ ખોદાવી નાખી. રાજ્યમાં ચામડાના નાણાનું ચલણ ક્યું. પણ પોતાને રાત દિવસ ઉઘ ન આવે કે આ લક્ષ્મી કોઈ છુટી જશે. એક વખત શિકારે રાજા ગયો. એક હરણી આગળ ભાગી. ચોમાસાનો વખત, બે કાઠે નદીના પુરમાં હરણી પડી—પાણીના બે ભાગ ચર્ન ગયા. ઘોડો પાછળ દોડારી હરણીને મારી. રાજાના આચાર્ય ગુફને વાન કરી કે આજે આમ હકીકત બની. આચાર્ય. કહ્યું કે એ હરણીના ડાખા નેત્રના હાડકામાં એવો ગુણ છે કે પાણી એને સ્પર્શ ન કરી શકે. પછી એ હાડકાની કટકી લઈ માદગીયું બનાવ્યું અને પોતાને ગળે બાધ્યું. છેવટે ખંગાજાના ઉપસાગરમાં પોતે ઉતરી તમામ લક્ષ્મી ખોદી ખોદી ત્રાંખાની પેટીની અંદર ભરી સમુદ્રમાં મુકી દીધી. એક દિવસ અણુમાનેતી રાણીને મહેલે નંદરાજા નર્મ થયો. કમચોગે રાણીનો સ્વભાવ અને રૂપ પોતાને બહુજ ગમ્યાં એટલે બે ચાર દિવસ ત્યાં રોકાયો. એટલા અરસામાં કોઈ સંતને રાણીએ પુછ્યું કે હવે રાજા મારે ઘેરથી બીજે ઘેર ન જાય એવો માર્ગ બતાવો. તેણે કહ્યું કે રાજાના ગળામાં જે માદગીયું છે તેની અંદરની ચીજ રાજાને ખવરાવી દે તો રાજા તારે વશ થઈ જાય. રાજા બહુ પ્રસન્ન થયો હતો. રાણીને માગી લેવાનું કહ્યું એટલે રાણીએ પેલું માદગીયું એક દિવસ પહેરવા આપે. એટલું જ માગ્યું. રાજાએ બહુ ખુશીથી આપી દીધી, તુરત રમોડામાં નર્મ અંદરથી સડી ગયેલું હાડકું કાઢી શીરામાં નાખી દીધું. જમતાં જમતાં દાંડે રડેજ કચકચાટ થયો. રાજાની આંખ બહી: “ દગો ” રાણી યરયર મૂંઝવા માંડી. “ સ્વામીનાથ

દગો નથી " એમ કહી બધી વાત કરી એજ વખતે " હાય માયા હાય
સધમી " એમ બે વખત બોલ્યો ત્યા ગમ્મ ન દના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા.

(' કમાટે કરતાલ બલવે કાણુ છે માનમચ્છત ' એ રાગ)

છેવટે રાજ ન હતું નાણું જોખમાણું જળમાંય;
કબજ' ખોદીને હોકડા કાકયા મુડકાના મુખમાંય.
સોનલાં લીધાં ને રૂપલાં લીધા ત્રાળીએ કીધા ત્રાય,
હમડો રહેવા એક ન હીધો રૈયતના ઘરમાંય. ૧
ચાંબડા ચુધ્યાં ને માંસ વડોયા હઠી ઘરોઘર હાય,
લોહીનીચાબ્યાં ને હાડકા હોમ્યાં તૃપ્તી તોય ન યાય. ૨
બીકળે જેના ઘરમા નાણું એને શુળીની ચળ યાય,
હમડે દેવા સાંઢીઆ દોયાં નાણુ કોના ઘરમાય. ૩
હરણી ઠેરી હાડકી ગોલી પાણીમાં ફેડા યાય,
એને લકૂમો દરીએ ઝોરી લક્ષ્મી નો લુંટાય. ૪
શણીએ રાંધીને ખતથી ખાધી આપ હોયો અકળાય,
હાય પુકારીને પ્રાણ હાલ્યો ગયો કાગ જીવો કઠણાય. ૫

૩૩

પછી ઇન્દર બની જાતે

[ગદ્ય]

મહે તડકા પ્રથમ પોતે, અવરને છાવડી દેરા,
ન કરતા વૃદ્ધ બકવાદો, જીવન ઉપદેશ છે જેને.

અવરને બાંધનારાઓ, પ્રથમ બિસ્તર બની જાશે,
તમારાં જ્યેષ્ઠ બાંધનમાં, જગત આવીને બાંધાશે.
પ્રથમ મોઢે જડી તાળાં, પટારાઓ પછી ફે'જો,
તમારા પેટમાં વસ્તુ, જગત આવી મુકી જાશે.
પ્રકાશો આપતાં પહેલાં, સળગવાનું નકી કરજો,
(પછી)તુજ સ્પર્શથી^૧દુનિયા,સળગશે નેબળી મરશે.
પ્રથમ નિજ અંગ જોદાવે, બગીચા રાખવા લીલા,
ન દિલમાં પુષ્પની આશા, ફુવાઓનાં જીવન કેવાં.
કપાલી શીશ કોમળને, તજ માતાપિતા ધરને,
સુગંધી આપવા પહેલાં, સુમન^૨ રૂલે ચડી જાશે,
ચલી છાતી પરે ઘડશે હથોડા અંગ પર પડશે,
બધું સહીને બગા પાણી, પછી ઈશ્વર બની જાશે.

૩૪

કાળા યજ્ઞર

વાણીઆ એટલે જાત નહિ, મને તે ઠામનો વેપારી તે વાણીઆ.
હિંદુ, મુસલમાન, ચારણ, બ્રાહ્મણ કે કોઈ ઠામનો હોય; વેપારી તે
વાણીઆ. જે વરમ અગાઉ કાળા યજ્ઞર અંગે પૂજ્ય ગાંધીજીએ ઉપવાસ
પર ઉતરવાનું કહ્યું હતું. અમે ચારણ બોડીંગ માટે કાળો માગવા
મુંઝવે જવા હતા, તે વખતે વાન સાબજેથી. કંટ્રોલની કારમી કથા તે।

સમિતિએ સમિતિમાં, ગામડે ગામડે, શહેરે અને પાટણે, નાનાં અને મોટાં તમામની છે. મંદવાડમાં જેમ ખોટી બૂખ લાગે તેમ વેપારીઓની બૂખ હિંમતી. સંઘડ, સંઘડ, ખીજ વાત નહિ. મારા અનુભવની તો એવી અનેક વાતો છે. અમુક અમુક વેપારીનું નામ તો ખાપણીઆ પડી ગયું છે. ફક્ત કાળે જાતરે ખાપણુ જ વેચે. લાખો અને કરોડોને હિસાબે કાળા જાતર થઈ રહ્યા છે. સત્તાવાળાઓમાં પણ એજ વાપરો. મોરસ, ગ્યામ, કાપડ અને અનાજ એ તો વેપારીઓનું શિકારખાતું બની ગયું છે. એક ગામડાની સમિતિનો બનાવ એ નજરેં ભેયો છે. એક હજાર મજુ અનાજમાં સો મજુ જેટલી રમશાનની રાખ લાવીને ભેળા દીધી. ગાડે ગાડે રાખ લાખ્યા હતા. ગરીબોના રેશન કાર્ડ લઈને મોટા માણસો હજારો વાર કાપડ, અનાજ લાવે અને કાળે જાતરે વેચે. એ નફાના પૈસામાંથી કીર્તિ લેવા થોડું ધણું દાન આપે. ખીજ તો કીક પણ કેટલાક ખાદીધારીના આવા આવા પ્રસંગો સાંભળી . પૂજ્ય ગાંધીજીને પણ હાહાકાર થઈ ગયેલો, એમ સાંભળ્યું છે. તુરતના ઉપરી અમલદાર સાથે ભેળ રાખી સમિતિઓમાં એવા કાળા કાખા થઈ રહ્યા છે કે એનું વેચું ન થાય. બધા સેવા કરીએ છીએ એમ મોક્ષતા જાન અને ગરીબોનું લોહી પીતા જાય. ઉલ્ટે પારાધી શિકારી પણ શરમાઈ જાય એવા શિકાર વેપારીઓ આજે ખેલી રહ્યા છે. નાહી છોઈ પૂજપાડ કરી સારું મળતું તિલક બનાવી પછી શિકાર પર ઉતરે.

૩૫

(રાજ દપરનો)

તાણીઆં લીલક ખોટનાં કાળા વાણીઆના વેપાર,
અંગ શેવાનાં ઓઢણાં ઓઢયાં કાળજમાં કટાર....

એરણું ચોરી ને ઢાંકવા એને સોય આપે બે ચાર,
ત્રાંખીએ સોનામોર લીધી તોય તૃપ્તી નહ તલભાર.....૧

મુઠ્ઠાં માથે લાડવા ખાતા હોય એવા હંકદાર,
સમશણે જઇ મુઠ્ઠાં ચીયાં ગોસ કાયાં ગળનાર...૨

ખેડુઓના કણુ જોળીને લીધા દીધા વેપારીને દ્વાર,
રાત આખી એમાં રાખ લેળી અને શેઠ બેઠા શાહુકાર...૩

એવડી રાખું શેઠ કાં આપો કેમ બોલો લેનાર,
હાથ જાલો હડસેલી કાઢે એને ખાવડું બાઢીને બાર....૪

ખાદીતણા ધરનારના આવા સાંભળ્યા સમાચાર,
અંગ ગાંધીજીને આગ લેડી એને હેડે હાહાકાર....૫

કાગ કે ચારી એમની ભુડી એ માયાના ચાર,
જેઈ પાશધી કાન જાલે એવા શેઠ ખેલે શીકાર....૬

[મુંબઈ ૧૨-૭-૪૫]

૩૬

ભરૂંસે રહેવાય

નીચે ગણાવેલી વ્યક્તિના વિશ્વાસથી જ કામ લેવું જોઈએ.
ખરે મિત્ર હોય એની આગળ આપણા કુખની વાતો ન કરવી કારણ કે
સાચો મિત્ર તો આપણી સ્થિતિ પહેલેથી જ જાણી લઈ એના ઉપાયો
કરતો જ હોય છે. ગુરૂજને કહેવું તે આચરણમાં જ મુક્યું કેમ કહ્યું અને

શુ કરવા એવો સશય ન કરવો ગગાજામા શુ છે કે નાચાથી પાપ
જાણી જાય કે એવી દ્રષ્ટિ ગગામા આન કરનારે ન કરવી પ્રભુ જોવો પ્રભુ
પુર્ણ અવતાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન એક બીયના બાણથી કેમ મૃત્યુ પામે એ
વાત બુધ્ધિથી નથી સમજાતી એને સમજવા શ્રદ્ધા જોઈએ રોગીએ કઈ
દવા આપી અને ફેરી આપી એ જાણવા કરતા વહે બનાવેન દવાના
અવનથી જ રોગ નામે છે

એને ભરૂંસે રહેવાયછું ભરૂંસે રહેવાય
પટ્ટુ ઠહાપણુ નો ડાળાય એને

પડ વિપતીની વસતી વાતુ લેરને નો લણાય છું,
હેતુ હોય એ હેયા કેરા ભેખમ જાણી જાય ...૧

આચરીએ ને અગે ખરીએ જે શુરૂછ ગાયછું,
કેમ કયુ અને શુ કરવા એવો સશય મનમા ન થાય...૨

ગગાજામા શુ છે એવુ પાપ સઘળા જાય છું,
એમ કહીએ ઉર ન આણે જે ગગામા નાય...૩

ભીવ તણા ભાલાથી વનમા વીઠલ કેમ વીધાય છું,
બુધ્ધીથી એ વાતું ખારી શ્રદ્ધાથી સમજાય...૪

કાગ સઘળા રોગ નામે કીધુ એમ ખવાયછું,
વૈધધરના વાટેલા તે ઝોમડ કેમ ઝોળાય .૫

૩૫

અવળા ઘાટ

જેને હાલના જમાનામાં 'પોલીટીક્સ-મુત્સદીપણું' અથવા કપડી-પણું કહે છે-આત્માની હેતરપાંડી, મનમાં અને મુખમાં જુદું એવું નામ પાપ અને એ નાના પાપનો એક તણખો પણ આખા પર્વત જેવડાં આરિત્રને બાળી દે છે. પાપ વામન લાગતું હોય પણ જોતજોતામાં વૈરાટ બની જાય છે. ક્ષણિક આનંદ એ આનંદ નથી. એ તો પાપનો સન્નીપાત છે. પાપના કામનો મુખ આનંદ મળે છે પણ પ્રગટ થતાં મૃત્યુરૂપ બાસે છે. પુર્વના સદ્કર્મનો સુંદર ભોગવટો એનો પણ પાપ નાશ કરી દે છે. એ તો વાદી કરંડીયાના ટુકડા ખાવા જેવી વાત છે. (અંદર સર્પ હોય છે.) પાપ રૂપી વૃક્ષો બે દિવસ ઉગતા કામળ અને લીલા લાગે છે પણ છેવટે એ મહાકોર અને ઘેર નર્કની નીસરણી બને છે. પાપના જે કમોટો પેટી પટારા એને તો તાળું વાગીને ખીડ્યાં હોય એમાંજ શોભા છે અને ઉધાડતાં અંદરથી દક્ત ઉત્પાતજ નીકળે છે.

(રાગ હપરાનો)

મન એવા ઘડીશ માં તું ઘાટલુ,

ઘડીશ માં એવા ઘાટ એમાં હોય હાંસલનાં લલ્લે હાટ....

નાનો તણખો વાળી દેશે ડુંગર માથે ઘાટ લુ,

ઘાટ અવળા વામન હોય પણ વધીને યાશે વીરાટ...૧

હિંદુ હરખ્યું સાચું કે જોદ્દું એની બે ઘડી જોજે વાટલુ,

અંધારામાં આનંદ મળશે અંજવાળે ઉગ્યાટ....૨

દા. ૧૧

આખર સવળા ફેરવી અવળા લખયે તારે લીલાંટ છ,
વાદી કેંડના ટાઢા , દુકડા ખાવામાં નહીં ખાંટ....૩

લાગે બે દી કુણું ને લીલાં છેવટ થાયે કાટછ,
લાલ બે દી લાગયે પણ, વીધન વાળી વાટ....૪

કાગ અવળા કામના જે બીડલા કપાટછ,
દીધેલા એ સુંદર છે એને ઉઘાડયે ઉતપાત....૫

(મનદાર વા ૩૫-૮-૪૫)

૩૬

છાનાં કામ

ખાનગી એટલે નવાણું ટકા પાપ. એવાં છાનાં કામ કરનારનો રામ રૂડી જાય છે. છુપું એટલે કપટ. એક ગુનાવાળું કામ લાંકવા માટે હળરો મપંચ કરવા પડે છે છતાં આખરે પાપ છે એ પીપજે ચડીને બોલે છે. પછી માન, મોભો, મયોદા, મનનો આતંક, શરીરની તાગતી અને ઇશ્વરનો રાગપો એટલાં તો રાગનામું દધને આત્મા જાય છે. મૃત્યુ આવતું નથી, જીવનનો સ્વાદ રહેતો નથી, જીવન અને મૃત્યુની સંધી જેવી અવસ્થા બોગવતી પડે છે. મોડું કાણું બની જાય છે; આ લોક અને પરલોક બન્નેમાં એને બેસવાની જગ્યા રહેતી નથી; સુતાં નિદ્રા આવતી નથી, મનને વીસાગો મળતો નથી, દાગાં કામ કરીને મેળવેલ લક્ષ્મી આખરે દુઃખમાં પરીણમી તેને ખાત્રા દાંન કચકચાવતી સામી દોડે છે. આડેપડોર એનો આત્મા દુઃકષા કરે છે. પાપનાં ચાર ફળ છે. બધે રોગ

શોક અને વિયોગ. એ બધાં સાથે મળી જાય છે. પૃથ્વીમાં ઉંડાં ઉંડાં
ડોટલાં પાપનાં કૃત્યો અંતે હાથિક કરી હોંકારો દે છે અને એ વખતે શક્ત
એ પાપી કપટીનો આત્મા રૂદ્ધન કરે છે.

જે કૈાઈ કરશે છાંના કામ છ કરશે છાના કામ

એનો રૂઠ્યો રૂરશે રામ...જે કૈાઈ

એક હશે પણ આકરૂં પડશે હાંકલું કપટનું કામ છ,
લાખું ખીજા કરવા પડશે છાજ તણા સંગ્રામ....૧

માન રહે નઈ મોટપ રહે નઈ રહે ન ઉર આરામ છ,
દેહ એની તાજ રહે નઈ રાજ રહે નઈ રામ....૨

જીવન રહે નહીં કાળ આવે નહીં-છાંયાં મોઢે શામ છ,
દેવ અને દુનીઆમાં રહે નહિ કરવા કેરાં કામ...૩

નેણે મીઠી નીંદર નાવે પાવે ન મન વિશ્રામ છ,
ધુતેલ માયા ખાવા ઘોડે જોખમ આઠે જામ...૪

હાટયાં ત્યાંથી ઠોકીઆં કરશે જે કપટનાં કામ છ,
કાગ અંતે ઉઘાડાં પડશે રાશે આતમ રામ....૫

(મનદર તા ૨૮-૫-૪૫)

૩૭

પોતે પોતાને ખાય

પોતે જ પોતાનો મિત્ર છે અને પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે. પોતે જ

પોતાનો ઝક્ક છે અને પોતે જ પોતાનો બક્ક છે. માણસના નાશના ચાર મોટા મારગ છે. એક તો ખાવ તેનું ખોદે બીજો જુલુષ લીના માન રાખ. ત્રીજો અકલનનું અડધું અને ચોથો બીજાની પરીક્ષા કર્યા કરે એટલે આખા જગતનો તોવ કરના પોતે જુદો. ઉભો રહે જગતથી જુદો પડતાં જગતનો તોન તો એક બાજુ રહ્યો પણ પોતાનું જ પાતાજ મુધી પતન થાય છે. અધારનો ઘડીક નાશ કરતા હીવો હસે છે પણ આખરે તો હીવો અધારી રાતના ઠાગા ખોળામાં સુઈ જાય છે કપડું ધોળું ધોળું ઉજાડું થતુ જાય છે પણ ખરી ગીતે તો એ દર વખતે બીમા પડનાથી જાગી જતુ હોય ઠ. ગાડી બહુ મારગ કાપે છે, એમ સૌ કોઈ જાણે છે પણ મારગને કોઈ કાપી શક્યુ નથી. મારગ કાપવાનું અભિમાન કુના પે । જ ઉતરી જઈ ઘસાન જાય છે. આખા જગતનો મોટાનો ગાળીત અને અવનાગાએ કર્યો છે. જેમ કે બાગક મોડું થાય છે, જન્મગાંઠ ઉઠવાય છે પણ એ તો મોતને રસ્તે ચાલના માણુ ૬ એમા જન્મ દિવસથી ઉત્તરથી શુ ? મધું વધું જોડું થયુ. છતાં એ મોહમા જગત ચાલી ગઈય છે. મરણ છે એ માથુ પણ હમણા નહી.

(૧૫૫ કપરનો)

જીવડો પડે પંડને ખાયજી પડે પંડને ખાય

એને જાધુ છેવટમાં ગમજાય....

જગત આખાને જોખવા પોતે જગથી જુદાં થાય જ,
કસો રેવા આરો ન મળે પાતાળે પટકાય ...૧

અધારાને ટાળતો જોઈયો હીવક મન મલકાય જ,
અતે હીવડો અધારના ખોળામાં મુઈ જાય...૨

ધોંલે ધોંલે ધોળું કાપડ અધિક ઉજળું થાય છ,
ઉપરથી એ ધોળું લાગે પણ લીંતર સળગી જાય....૩

મારગ કાપે જાડીનાં પેંડા સૌને એમ સમજાયછ;
પંથને પે કાપતાં એનાં અગડાં ઉતરી જાય...૪

ગણતરીઆએ કયો ઓટાળો જાળક મોટું થાય છ,
કાગ હીવસ રાત ખાતું કાળને પોંચી જાય...૫

(મત્વદર તા ૨૫-૮-૪૬)

૩૮

૧-

એકલો

પરોપકાર કહેવો ઘણો જ મોસલો સમજે છે પણ પરોપકારી થનું
એટલું જ હોઈયુ છે. કોઈપણ પ્રાણીને પોતાના નિમિત્તે સુખ મળતું
હોય અને પોતને દુઃખ ભોગવવું પડતું હોય તો મુજેથી
ભોગવનું. એનો આપણા પુરાણનો એકાદ દાખલો
હઈએ. મહારાજ રતીદેવનું રાત્રીપાટ છુટી ગયું. વનમાં હતો. એકવીસ
ઉપનામ થયા. રાત્રીપુત્રો પુત્રીઓ અને રાત્રીને રૂંદાડે રૂંદાડે અજ અજના
ધીમા અને મૃત્યુએ મુઝવેલા મૃત નિકળના હતાં. એટલામાં એક મોટો યાજ્ઞ
મુદર ભોજન ભજ્યો મહારાજ રતીદેવ આગળ લાજર થયો. માધારી
જ્યારે લેમ ઉપાધીઓ ધેરી વજે તેમ માતે જીવો એ થાળને અધમેમાં પેગી
વળ્યાં. એટલામાં એક ચંદ્રાળ આવે છે. મહારાજ રતીદેવનો અતિથી

બને છે અરધુ અન્ન તેને આપે છે અડધા થાળમાં જમવાની તૈયારી કરે છે ત્યાં તો બીજા બે અતિથી દિમા રહી ખાવાનું માગે છે તમામ અન્ન તેને આપી દે છે ક્રમ્ત પાણી વધે છે પીવાની તૈયારી વખતે કોઈ "પાણી પાણી" કરતું આવીને ઉભું રહે છે, તેને આપી દે છે પુત્ર, પુત્રીઓ, રાણી અને રાજા બેભાન થઈ પડી જાય છે મહારાજ રતીવેળી એટલી કસોળી પછી દેવતાઓ પ્રસન્ન થાન કે અને પ્રગટ થાય છે "માગ, માગ, મહારાજ રતીવેળ" એમો પ્રમન્ન થયા છીએ" રતીવેળ બોલ્યા કે "આપને ત્યાં નર્ક કે" ક્યા છે?" "અડધીસ" "હું એ" નું માડ છું કે એમાં સગ્ન ભોગવતા બધા જીવેને છોડી મુકે અને એની સગના નેટલા વડો થાય એટલા એન્નો ભોગવુ છે કોઈ જ્ઞાન માગનાર? એવા એવા જગતને જુલો અને ચોક્કમા કધક પરેષકાગી થઈ ગયા છે પણ એના વધારે દાખરા તો હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં મળી રહે છે જેમ મહારાજ રતીવેળ તેમજ શીળી રાજા, દધીચી મુનિ જેલો દેવતાઓનું બહુ કરવા પોતાના જરૂરોઓનું હાડકું કાઢી આપ્યું જેનું હિંદુ વજ્ર બનાયું આપણા પુરાણોમાં તો એવી અનેક કથાઓ છે જેને મત અથવા મેગિ માણસ કહેવામાં આવે છે તેને પોતાના કુખની ફરીપાદ કરવાની મખત મનાઈ છે એણે તો એ ભોગવતા ભોગવતા પણ પોતાની કોઈ શક્તિથી બીજાને ત્યાંતિ આપની હે મહાપુરુષ, કુટુંબને, ગામને, દેશને કે એક પણ માણસને તું તારી શક્તિથી ત્યાંતિ આપી તારા કુખ એન્નો ભોગવ? કોઈ પણ કાર્યરથી દમીઓ તરવા સાથે લીધેલા મિત્રોને પાર પડેલ્યા તાજર પડે તો તું એકનો જ મગી મટને તારી મુર કિર્તીમાં સહુને ભાગીદાર કરને અને એમાં અપરાધ મળી જાય તો તું એકનો એકી નેજે કુખમાં જાએતો વરસા તાગ પર વરસે તેમાં મેનિકોને ભાગ આપને પણ મુશ્કેલીઓ ધણના થાય તું એકનો જ જીવી નેજે

નીચના પ્રપંચથી અથવા રક્ષણ ખાતાની ખટપટથી કોઇ નિર્દોશી માનવીને ફાંગીને માંચડેથી ઉતારી લઇ તું એકલો તે માંચડે ચડી જાજો. વૈકુંઠનું વિમાન તને લેવા આવે તો એમાં સૌ સાથીઓને સાથે લઇને જાજો. રસ્તે ચાલનાં નર્કમાં જવાનો કુકમ મળે તો મિત્રોને વૈકુંઠ તરફ રવાના કરી તું એકલો દોગ્ધખમાં ચાલ્યો જાજો. મળેલું ધન વ્યવસ્થીત રીતે વહેંચી આપીને ગરીબી તારે ભાગે એકલો લઇ લેજો.

તારા વસ્ત્રોની વહેંચણી બધાં ઉધાડીને કરી આપજો અને એમાં એક કાછડી ભર રહેલું પડે તો તું એકલો જ ઉધાડો રહેજો. પ્રસન્નતાનો થાળ તારી આગળ આવે એમાં ભાગ લેવા બધાંને નોતરું આપજો. પશુ દુઃખની મીઠાઈથી ઉનો નિસાસો તો તું એકલો જ ભરી લેજો. જગતરૂપી અમુદ્રમાંથી મહેનતે પ્રાપ્ત થએલાં ચૌદ રત્નો એટલે વૈભવ, વિકાસ, મહત્વકાંક્ષા; સત્તા; ધન, સુખ, વગેરે વિષય આદી બધા દેવાને આપી દઇ અને એ બધા મળેલું સુખેથી ભોગવે એટલા માટે છેવટે હરીઆમાંથી નિકળેલું હળાહળ વિષ પીવા તું જગતરૂપી સાગરને કાંઠે મહાદેવ બનજો. (એ વિષ એટલે કુદુંગ કલેશ, અનીચ્છનીય મરણો, ખોટા આક્ષેપો મિત્રોની દગલખાણ, સાઈ કરો તે મળું કાપવા ઉભો થાય. વિસ્વાસંધાનકો અને રાગની મૈત્રી એટલાં સંસારનાં વિષ રણાં છે, મરવું જ નથી; ધ્રુવર જેવી કોઇ વસ્તુ નથી. એવા વિચારકો અને પશુબળવાળાઓને રાવણના જેમ હિરણ્યકશ્યપુના જેમ; કૌરવોના જેમ; ઔરંગઝેબોના જેમ અને છેવટે ચર્ચીલ; હીટલર; અને રૂઝવેલ્ટના જેમ આખી ધરતી હળરો વર્ષ ભોગવવા દેજો અને શાંતિથી તારા જીવન બહેવાર માટે એક ધુડનું ઘર એકલો બનાવી લેજો. પોતાનું ધાયુ ન થાય. એજ દુઃખ એજ ક્રોધ, અને એજ કલેશ. બધું જ પોતાનું ધાયુ સફળ થશે એવા ખોટા વિચારકોને હારે ત્યારે સુખેથી રોવા લઇને તું તારી હાર હસતાં હસતાં કમુથી

સહ એને મુંઝારવા એકલો પ્રયાસ કરજો.

બુધ્ધી છુચાવવી અને પોતાની બૂઝ કબુલવી એ મહાપુરુષના લક્ષણ છે. સૌ કોઈ તારા કરતાં ડાહ્યા છે, ચતુર છે, અને દુશિઆર છે એમ મુખને પશું માનવા દેજો. અને એ માન્યતાથી આગતા તને છેતરવા આવે તો સમજી ગયા છતાં તું એકલો છેતરાર્થ અને છેતરનારને રાજી થવા દેજો. અનંત રીતે માણસ માણસનું ખૂન કરી રહ્યો છે. કોઈ ક્ષમથી, કોઈ આંખથી, કોઈ માત્ર વિચારથી, કોઈ નક્કારથી, તો કોઈ ખોટો અપયશ દેશાવીને, જે નાઈ લોહો પીવા નરસ્યા હોય તેની હામ ખુશીથી તું એકલો પુરી થવા દેજો. હે કાગ તું તો પક્ષીઓમાં બહુ હિતમ પ્રાણી નથી પણ તારા હંસ જેવા મિત્રો હોય, તેના સદેવાસમાં તારા મિત્રોને મોકલી દેજો અને તારા ફર્ગણને તું એકલો અનુભવતો રહેજો. હે કાગ તું ભક્ત કહેવાયો એ માટે છેવટે નાઈ ધન; માથ અને વેવારીક કિંગની સાગની વચ્ચેના રૂપી સુંદર બધાં રાજાઓ કાઢને પણ આપી દમ. ભક્તોને માંડ એવો નંબુર તું એકલો લાઈને હરિચરણ કરજો.

તારી શીતળ છાંયણડીમાં સૌને સુવરાવી,
તું તપજે તારા સંતાપ એકલો;
જળ તરવા સામરનાં મોને સાથે લેજો,
બુદ્ધી બાજે આશા બચે તું એકલો...૧

તારી દોરમમાં દોરમ સૌ કાઢની ભેગવજે,
તું ચાજે બદખોનો ધણી એકલો;
કુલકુલના ધાવોમાં સાથીને આડા દેજો,
તું ગ્રહજે ધણોના ધાવ એકલો...૨

કેઇ નિર્દોશી િસી લટકેલને જીવાડી,
ચડી બાજે શુળી ખર તું એકલો,
તારી વસોની પાંખે સૌને ઢાંકી દેજે,
બસ રેજે ઉઘાડા તું એકલો...૩

ધન છોજું રેલવજે સૌને બહેંચી દેજે,
લઇ લેજે ગરીબી ભાગ એકલો;
તારે વૈકુંઠને કેડે જગને તેડાં કરજે,
બસ બાજે ઢોળખમાં તું એકલો...૪

ખુશખુશના મેવાને સહુ આગળ ધરી દેજે,
ભરી લેજે ઉનો નિસાસો એકલો;
ચૌદ રત્નો મંથનનાં વિધ્યુને દધ દેજે,
શીવ થાજે સાગર કીનારે એકલો...૫

ચીરજીવીઓને ધરણીના છેડા દધ દેજે,
કરી લેજે કાચી મહુલી એકલો;
રણ લડતા લડથડતા કુદ્રોને રાવા દેજે,
તું હસજે હારીને હેયે એકલો...૬

દુશીઆરીની ગાંસડીઓ સૌને બંધવજે,
છેતરાજે સમન્થા છતાં તું એકલો;

કોઈ રક્તોના તરસ્યાની તૃષ્ણા ઓલવવા,
તું પાળે તારાં રૂધીર એકલો...૭

તારા હંસોના ટોળાંમાં સૌને હેળવજે,
પણ રેજે તું તારે કાગ એકલો;
તારાં સુંદર વાજાંત્રો મિત્રોને દઈ દેજે,
લઈ લેજે તારો તંબુર એકલો . ૮

(સોડવદરીની નદીએ તા. ૨૦-૬-૪૫)

श'ष्टुगीतो

વાણીઓ

ગીનનું નામ વાણીઓ રાખ્યું છે. એ તો નાનીશી હૃદયની બની બારના છે. ક્યાં ગાંધીજી અને ક્યાં હુ ગામડીઓ ખીનઅનુભવી કહેવાતો કવિ ! છતાં પણ હૈયાના ભાવને કોણ રોકી શકે ? જગતના ઉંધેલા લગોડખે વિરાટને ફક્ત ત્રીસજ વર્ષમાં જેણે ઢંદોળી જમાડ્યો. નવી મૃદિ સરજી. સમ્રાટોના સમ્રાટની શૂલ બે કાન પકડાવી કબુલ કરાવી. સારાએ લોકસમુહનું, એક અંગ બનાવી તેના પર અમૃત છાંટ્યું. આ રણાં નીચે એ તપસ્વી સંતના અમૃત બોધ : ફક્ત ૧૨૪—

૧ સત્ય :

૧ સત્ય એજ પરમેશ્વર છે. ૨ સત્ય સ્વયં પ્રકાશ અને સ્વયં સિદ્ધ છે. ૩ સત્ય જગતના જેટલું જ પુરાતન છે. ૪ જગતમાં આકરામાં આકર વૃત સત્યનું છે. ૫ સત્યનું આચરણ એજ આપણું મુક્તિનું દાર છે. ૬ સત્યનો જ જય છે એવું હૃદય વચન છે. ૭ એવા સત્યના આગ્રહી આપણે થોડેઘણે અંગે યદ્યપિ સ્વરાજ મેળવીએ.

૨ અહિંસા:

૧ અહિંસાનો અર્થ વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ ૨ અહિંસા એ તો શુદ્ધિકારક આત્મમળ છે ૩ અહિંસા એ સર્વવ્યાપક અચલિત નિયમ છે. ૪ બીજાનું માથુ કાપવા કરતા પોતાનું જ માથુ ફગાવી દેવું જોઈએ ૫ મારવાની હિંમત કરતા મરવાની હિંમત વધારે સાચી છે ૬ પ્રાણને મારીને પૂણ્યવાન પણ ન બનાવાય ૭ અસંખ્યતા એક પ્રકારની હિંસા છે ૮ કુવિચાર માત્ર હિંમત છે. ૯ અહિંસા વિના મત્સની શોષ અસંભવીન છે. ૧૦ સત્ય અને અહિંસા કરતા વધારે મોટી શક્તિ જગતમાં નથી. ૧૧ હિંદુસ્તાનનું તારણ શાંતિ વીના અશક્ય છે.

૩ બ્રહ્મચર્ય:

૧ બ્રહ્મચર્યનો પુરો ને બરાબર અર્થ બ્રહ્મની શોધ ૨ બ્રહ્મ સૌમાં વસે છે. ૩ જીવેદ્રિય એટલે જેની ઈન્દ્રિયો કાણુમાં છે તે. ૪ બ્રહ્મચર્યનું ખડન કરનાર પુરુષ ટેવટે નપુસક બને છે ૫ રોગીને પ્રાણ ઉપજ્યો કેને લાભ? ૬ કાયથી પીડાતો પ્રજ્વલેત્વતિ કરે તો કેટલો આત્માચાર. ૭ શાંતિ એ પણ એક મુક્તિ વીર્ય છે ૮ શાંતિનો સચ્ચ કરનાર શ્રીઃ બ્રહ્મચારી બને છે ૯ આધ્યાત્મીક બ્રહ્મચર્યની પણ આવશ્યકતા છે. ૧૦ જે પુરુષબ્રહ્મચારી છે તેને માટે આ સમાગ્રમાં કશું અસાધ્ય નથી

૪ પ્રેમ:

૧ આકર્ષણ શક્તિનું નામ પ્રેમ છે. ૨ પ્રેમ વીના જગત ન જીવે. ૩ આખા જગત પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખવું તેમાં ઈશ્વરની

ઓળખ છે. ૪ ન્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ક્ષેમ છે. ૫ પ્રેમ તો પારસમણી છે.
૬ પ્રેમખીનનું કળ અમણીત પ્રેમકળ જ હોય.

૫ ઇશ્વર:

હું ઇશ્વરને સર્વશક્તિમાન ગણુ છું. ૨ ઇશ્વર આડે તે કરી
શકે છે. ૩ ઇશ્વરની પૃથ્વીની ધરી પસાતી નથી. ૪ ઇશ્વરનો જીવાડયો
હું જીવુ છું. ૫ નિર્ગળને જ બળ રામ આપે છે. ૬ ઇશ્વર નોંધારાનો
આધાર છે. ૭ ઇશ્વર સારાનો ભુખ્યો નથી. ૮ સ્વાતંત્ર્યમાં આપણો
પ્રવેશ પ્રાર્થનાબયો હોય. ૯ પ્રાર્થના સાથે ઇશ્વરમાં જીવંતશ્રદ્ધાની જરૂર
છે. ૧૦ ઇશ્વર સર્વ સ્થળે વમે છે. ૧૧ સૃષ્ટિમાં એક અંતુ એવું
નથી કે જેમાં ઇશ્વરનો વાસ નથી. ૧૨ ભગવાન અદ્વિત્ય છે. અદૃષ્ટ છે.
૧૩ હું છેક ગરીબ હિંદના જીવન સાથે મારા જીવનનું અનુસંધાન
કરવા માણું છું. ૧૪ ઇશ્વરનાં દર્શન મને તો ખીજી રીતે ન જ થાય.

૬ યજ્ઞ:

૧ ખરેખરી ઉન્નતિ સાથે પ્રાણપર્ણ કરવા તૈયાર રહેવું એ યજ્ઞનો
સામાન્ય એવો અર્થ છે. ૨ તમારી પાસેથી હું શુદ્ધમાં શુદ્ધ યજ્ઞ
ઈચ્છું છું. ૩ ઇશ્વરના દરબારમાં શુદ્ધ બલિદાન જ સ્વીકારાય છે.
૪ યજ્ઞ વીના પૃથ્વી એક ઘડી પણ નભી ન શકે. ૫ આહુતિ વિશુદ્ધ
વસ્તુની જ અપાય. ૬ હિંદુસ્તાનના રોગીની દવા નિર્દોષનું બલિદાન છે.

૭ સ્વદેશ:

૧ સ્વદેશી એટલે આર્થિક સ્વતંત્રતા. ૨ સ્વદેશી એટલે સ્વરાજ
પણ કહેવાય. ૩ ખરી સ્વદેશીની વ્યાખ્યા એજ કે જેમાં ૩ ઉપરની બધી

ક્રિયા તે તે ગામ કે તહેરમા ચએલી હોય ૪ ગામનુ સ્વદેશી એટને ગામમા જ બનેતુ. ૬ સ્વદેશીમા ધર્મનુ મુગ છે. ૭ સ્વદેશી અમાગી ધર્મનિર્માત સ્વદેશી એ તીલકગીતાનો ઉત્તરાર્ધ છે ૮ સ્વદેશી એ તો શાશ્વત છે ૯ સ્વદેશીમા સ્ત્રીઓના સિયળની રક્ષા છે ૧૦ સ્વદેશીમા ધર્મરબક્તિ છે ૧૧ સ્વદેશીમા હિંદુસ્તાનનો શુભ છુટકાગે છે ૧૨ રેગીઓ એ પણ એક પૂજનીય ગાય છે ૧૩ રેગીઆની રક્ષા એ પણ ગૌરક્ષા છે ૧૪ ખાગીમા હું બનુએ જગા જોઉં છુ ૧૫ ખાગીમા મોદ્ય રહેતુ છે ૧૬ ખાદીમા આત્મા રહેનો છે

૮ કેળવણી.

૧ આપણે મનુષ્ય બનવુ એ પ્રથમ બજુતર છે ૨ અક્ષર જ્ઞાનથી મનુષ્યત્વ નથી આવતું ૩ વિદ્યાના મોહને ૬ વખોડતો નથી ૪ જે ત્રિવિધ ધર્મને સમ્યકી રીતએ તે જ વિદ્યા ૫ એ જ વિદ્યા જે ત્રિવિધ આર્થિક, સામાજિક, અને આધ્યાત્મિક મુક્તિ અપાવે. ૬ જે વિદ્યાથી આપણી મુક્તિ દૂર થાય છે તે વિદ્યા ત્યાજ્ય છે ૭ હિંદુસ્તાનનુ દરેક ધર વિદ્યાપીઠ છે-મહા વિદ્યાલય છે માતાપિતાઓ આચાર્યો છે ૮ હું બાગદે પાસે પાઠ્ય પુસ્તકો મૂકના છું-જોતો નથી ૯ શિક્ષકોને પોતાના પાઠ્ય પુસ્તકો વાચવા હોય તો બને વાચે ૧૦ માંડ આવે તો ૭ મે અને ચાર પૈમામા પુસ્તક કાઢુ ૧૧ રાટ્ટને માંડ મરના રીખીએ ગટ્ટને સાઠ દારૂ કેળવીએ એમા જ ગાદિય શિક્ષણ રહેતુ છે

૯ અનુષ્ઠાનતા:

૧ માગી દૃઢ માન્યતા કે કે અનુષ્ઠાનનાએ અર્થમ્ છે ૨ ગીતાઈમા પણ વર્ણ વખ્યા નથી ૩ અનુષ્ઠાનનાએ હિંદુ ધર્મનુ મુગ્ય છે ૪

અસ્પૃશ્યતા એ બુદ્ધિ ગ્રહણ કરી ચકતી નથી. ૫ આપણે હિંચા ને ખીગ નીચા એ વિચાર જ નીચ છે. ૬ હું કાંઈ પાણી, રાત્રી કે બેટી-બહારની હિમાયત નથી કરી રહ્યો. ૭ હું તો કહું છું કે દોષ પણ મનુષ્યને અડતાં આપણે પાપ કરીએ છીએ એ ભાવના જ પાપરૂપ છે. ૮ અસ્પૃશ્યતા ન જાય તો સ્વરાજ તો ન જ મળે.

૧૦ આશ્ચર્યોક્તિ:

૧ હિંદુસ્તાન કંગાલ છે. ૨ હિંદુસ્તાનમાં સાખો માણસોને એકજ ટંક ખાવાનું મળે છે. ૩ હિંદુસ્તાનમાં સાખો નામા ફરે ત્યારે મારે શું કરવું? ૪ હવે સવા માસ કચ્છબર રહી અનુભવ તો લઈ. ૫ હિંદુના કરોડો ખેડૂતોનો મોળાક ખરેખર કચ્છ છે. ૬ હિંદુસ્તાન તેના શહેરોમાં નથી. ૭ હિંદુસ્તાન તેના ગામડાંમાં વસે છે. ૮ હિંદુસ્તાનથી વિરાટના પગ મુકાવા લાગ્યા છે. ૯ હિંદુસ્તાનના કરોડો હાઈપીનર કશ્ચાની મુર્તિઓ છે. ૧૦ જે આપણે ગામડીઆ જીવનમાં મુધારો-વિકાસ કરી ચકીએ તો ખીચું બધું એની મેળે મુધરી જશે.

૧૧ સ્ત્રી:

૧ અગળા એ વિશેષણ આત્માને ગિરે લાગુ ન જ પડે. ૨ આત્માગળ આગળ બુદ્ધિગળ અને ચરીરગળ તથાક્ત યર્ષાગળ છે. ૩ સ્ત્રીને અગળા કહેવામાં અજ્ઞાન રહેલું છે. ૪ ધર્મ સાચવવો એ તો સ્ત્રીઓના જ હાથમાં છે. ૫ સમાજનો પાપો ઘર છે અને ધર્મ ઘરમાં દેખવવાનો છે. ૬ ઘરની સુવાસ આખા સમાજમાં ફેલાશે. ૭ સ્ત્રીઓ ધર્મ તજશે તે દિવસે આપણો ધર્મ નષ્ટ થશે. ૮ ત્યારે હિંદુસ્તાનની બહેનો જાગ્રત થાય ત્યારે સ્વરાજને રોકનાર દોષ છે ?

૧૨ અસહકાર:

૧ અસહકાર એ સોનાં જેવું સસ્ત્ર છે. ૨ અસહકાર એ દેશ કે વેર નથી. એ તો ધર્મનું આચરણ છે. ૩ દાવાનળથી દુર નાસો તેમ અસત્યથી અન્યાયથી નાસજો. ૪ નાસવું એટલે અસહકાર. ૫ સર્વ ધર્મનું શિક્ષણ છે કે પાપની સાથે અસહકાર કરવો એ પરમ ધર્મ છે. ૬ જે અસહકારમાં પ્રેમ નથી તે રાક્ષસી છે. જેમાં પ્રેમ છે તે ઈશ્વરી છે. ૭ પ્રેમ વડી ચાની છે. એટલુંજ નહીં પણ એજ એક ચાવી છે. ૮ હિંદુસ્તાનની ઉન્નતિ સાંત અસહકારથી જ થવાની છે.

૧૩ દેશીરાજ્ય:

૧ સ્વરાજનું કાર્ય એ આખા ભારતવર્ષનું છે. દેશીરાજ્યોનો સ્વાર્થ, કંઈ થોડો નથી. ૨ આ ચળવળ રાજનો સત્તાનો કે ધનનો નાશ કરવાની નથી પણ તેને સ્વચ્છ કરવાની છે. ૩ જેટલે અંજે પાખંડ ઘટે એટલે અંજે સ્વરાજની શીશીનો પારો ઉઝે ચડે.

૧૪ સ્વરાજ:

૧ આપણે તો રામરાજ્યનો અર્થ સ્વરાજ-ધર્મરાજ-પ્રજારાજ કરીએ છીએ. ૨ પ્રજાનાં સત્યમાં, પ્રજાની પ્રદતામાં, અને પ્રજાની સહનશિલતામાં સ્વરાજ રહેલું છે. ૩ સ્વરાજ એટલે પોતા પર પોતાનું રાજ, મન પર આત્માનું રાજ. ૪ સ્વરાજનો મોટામાં મોટો અર્થ એ છે કે નગજાનું રક્ષણ કરવું. બળીઆથી ન કરવું. ૫ સ્વરાજ્ય એટલે સ્વાશ્રય. ૬ સ્વરાજ એ મનોદયા છે.

સત્ય—અહિંસા—સ્વરાજ

આ અમૃતના પ્રભાવે એણે મુઠ્ઠામાં ચેનન મુક્યું અને એ અમૃત

પ્રયોગ ત્યાંસુધી એમના પંથીઓ કે અનુસરનારાઓ અને હિંદીઓ કે કોઈ માનવી અનુસરશે ત્યાં સુધી અમર જ છે. એ તપસ્વીનાં અમૃતખિંદુ તો જુઓ (અસંખ્યતા એ પણ હિંસા છે.) મને એક પ્રસંગ યાદ આવે છે રાજકોટનો. છેવટે એ સતે બાળેલું કે આ લડતમાં મને હિંસાની ગંધ દેખાય છે. દરબાર વીરાવાળાપર મોરીસ ગ્રાવરના ફેસલાની લટકતી તલવાર તોળી રાખી અને એનો હૃદયપલટયો ધ્રુવ્યો એ પણ હિંસાજ છે. (તું હસજો હારીને હૈમે એકલો.)

આ ગીતમાં પદેસેથી અત્યાર સુધીના કુદ્ધ આઠ પ્રસંગો લખેલા છે. દેશબાપી સમગ્ર અંધકારની જનેતા એવી ઘીટાનીઆના હૃદયમાં એ નીવાડપે વસ્યો. હિંમતલવથી રામેશ્વર; દારિકાથી કલકતાના વિરાટ હિંદમાં એ દેશદાઝનો અગ્નિ બન્યો. કંગાલ, અધમ; નિર્ગળ-એવાં પરાધીન હિંદીઓપી મુઠ્ઠામાં એ આત્મા બની બેઠો. હરિજનોની નાવડીમાં એ ટંડેલ (નાવિક) બન્યો. ભાંબરતાં દોર માફક જે સમ્રાટોની મત્તાએ રાજ્ય મહારાજાઓને હાંક્યા. (ફેડમેશન) પણ એ મત્તાની લાકડીથી એક ફુળગો વશ ન થયો. જે ત્રાજવે જર્મની, અમેરીકા, આફ્રીકા, જેવા મહાન દેશોના તોમ કરી લીધા એ ત્રાજવે (ઘીટનની શક્તિ) એક મુઠી હાડકાંતો માનવી ન તોળાયા. બે વાર ખાતી પહેરી લાયમાં લાકડી લઈ, અર્ધનન તપસ્વી ગોળમેણ પરિપદ વખતે સમ્રાટને એના મહેલમાં ગળ્યો, ત્યાં પેતાના જ—હિંદીઓના કણઆથી ચાકેલો એવો ડોમો ઝંધીરને આંસુએ રોઈ રોઈ આંસુ લુછી ખડખડ હસ્યો, ઘણો લાંબો વિચાર કરીને (ગોળમેણ વખતે આંગેડકર સામે પડેલો) કઠોરતાની જનેતા સમાન ઝીણાને સત્તર દિવસ મળવા ગયો, કુણો માખણ બનીને. ખરેખર એ તો યમરાજને પણ હાકલે એવાં હજારો વજ્ર સમાન કઠોર છે-વાણીઓ. લોકાપવાદ, સત્તાની કરડી નજર, સમ્રાટ અને સામા પક્ષોની હજારો ધારા

ચીછરતી ગંગાને શિવસમાન પોતાના માથામાં ઝીલી લીધી પણ એમાંથી એક ટીપું પણ હેકું ન પડ્યું એવો એ અધોર છે વાણીઓ. એરણુ અને ઘણુ વચ્ચે સિધ્ધાંતવિહોણો ગમે તેટલા ધાવથી લાંબો પહોંચો ન થયો પણ ધામેં ધાયેં ખખડ્યો (હર્યો). યમને રામરામ કરવા મળવા જતાં યગરાજ સંતાર્ક ગયા. એવો એ છે વાણીઓ. એ ખોખડજ એક જ વખત ખખડી ગયો. મહાદેવમાઘ અને કસ્તુરજાને પોતે બાળ્યાં ત્યારે. કાળા નાગ જ્યાં કુશાઈ મારે છે એવી સમ્રાટની સત્તા અને રાજરથાનોની કાશ્મિરીમાં પડ્યા સૌ કોઈએ ના પાડેલી પણ એ તો સત્ય રૂપી કદંબ વૃક્ષ પર ચડી અને વિખના ધરામાં ત્રાટક્યો. ત્રિષ તો એને ન ચડ્યું પણ એ કશ્ચિધર મણિધરના વિપને હરીને અહિંસાના તાલથી એ સર્પોના માથા પર નાચ નાચ્યો એવો છે એ વાણીઓ. આજે તો કોઈએ દ્રઢ કરેલ સિધ્ધાંત ફક્ત ખીજે જ દિવસે જાદવી નાખવો પડે એવો કાળ ચાલે છે. અણુઓંબ જેવા વિનાશશક્તિને ત્યાં પુત્રો જન્મ લે છે, બાઈભાઈનાં લોહી પીવા મોદાં દાંડે છે, ત્યાં સત્ય અહિંસા અને ચરમો એ ફક્ત માંડાઈ લાગે. છતાં પણ સડતા મરતા લડવા સજ્જ થતા, લડીને વિજયી બનતા, સૌ કોઈ માનવીના હૈયાને તળાએ હાથ...એ શબ્દની મોઘ થઈ રહી છે અને એનું નામ શાંતિ. વિનાશકશક્તિ ગમે તેટલી વચે, કુલે, ફાલે પણ હોળી છે. મરતાં મરતાં રાવળે પણ ક્યું કે દેવ, દાનવ, બધાને આકર બનાવ્યા પણ શાંતિ ન મળી. છેલ્લે છેલ્લે વનમાં ધૃતરાષ્ટ્રે કુંતાની આગળ એકરાર કર્યો કે હિંસા અને કપટથી કોઈને સુખ મળ્યું નથી. અરે શાહશુદીનને પુછો કે દિલ્હીની ગાદીનું સુખ કેવું છે? મોગલ; તથક્ષત્ર; લોદી અને પહાણો ક્યાં છે? મહાભારતમાં બાણશય્યા પર પડેલા બીખપિતામહે કરણને બોલાવેલો. બધાને ખસેડી કરણના કાનમાં ક્યું કે હે કરણ તું મને તારો સમોવડીઓ મનમાં ગણતો અને મારાથી તારો તેજેવધ થાય છે એમ તને લાગ્યા

કરતું. હું તો જાણું છું. હવે તું અને દુર્યોધન એ જ રહ્યા અને દુર્યોધન તારું કંઠે કહેતું કરે છે તો કોઈ રીતે લડાઈ અટકાવજે એ મારી છેલ્લી મનામણ છે. ડારણ કે લડીને લીધેલું છેવટ દુષ્કર્મમાં પરિણમે છે. એ મંત્રની મુર્તિ આજે જગત આખામાં કોઈ હોય તો પૂજ્ય પિતા ગાંધી. પણ એનું અમૃત આજના દ્વણ્વીક આવેશીઓને કદાચ બહુ ગમતું નહીં હોય છતાં સાત સત્ત અને મત્તને અખાડે ખેંચે છે એ વાણીઓ. એને ભરખી જના વિશ્વાસઘાતની, કપટની; ભયની; લોભની, માનની અને હિંસાની ભુતાવગો દોડી પણ અનાનાસે એ વાણીઆના વિરાટ મુખમાં પેસતા જ એ બીજી ભુતાવગો અહિંસા અને સત્યતા રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ. જમ હો ગાંધી મહારાજ.

ત્રિગરુદમ અંધારાની માતાના મનમાં
એક દિવડો સળગાવી બેઠો વાણીઓ.
દધી સાતેને તળીએ હિંમતલયને હચે
હુતાશન સળગાવી બેઠો વાણીઓ.....
સ્મશાને મુડદાઓને કા ને કંઈ કીધું
કંઈ મુડદા જગાડી બેઠો વાણીઓ;
હનિજનની નાવડલી નોધારીને તારી
હંકારી ના વીઠ બનેલ વાણીઓ....૧

મદ, સત્તાને જડીએ લાંલરતાને ઘોળ્યાં
ઘોળ્યો હાલ્યો ન એક વાણીઓ.
જે ત્રાજવડે પૃથ્વી પાતાળોને તોળ્યાં
તોળ્યો તોળાણો, નઈ વાણીઓ...૨

અધઠાંકયો ઉભો જઈ સમ્રાટોને મહેલે
 પગ રોપી અંગદ સમાન વાણીઓ,
 નિજ જનને કંઠાસેથી કાયો દીલ રાયો
 મુખ હસીઓ આધુ વિચારી વાણીઓ.—૩

નિશ્કુરતાની માતાને સામે મળવા ગ્યો
 ત્યાં માખણ મધને મળેલ વાણીઓ,
 નવ હાથે ઠામળતા ચમદુતોને મળતાં
 શત વજો જેવો ઠઠાર વાણીઓ.—૪

સત મારા ચીકરતી ગંગાજીને ઝીલવા
 ધરી મરતક ઉભો અડોલ વાણીઓ,
 જટલુટમાં લરમાણી વીંશ્તુપદી મુંગણી
 અંકળાણી એવો અઘોર વાણીઓ.—૫

ખખડ્યો ન ઘણ ધાવે એરણ પર ખડખડતો
 ચમદારો ખખડાવી ખેડો વાણીઓ;
 સુત મહાદેવ કસ્તુરખાને જ્યારે સળમાખ્યાં
 ખખડી ગ્યો એ ખોખડખજ વાણીઓ.—૬

ઠાલી'દીને કી ના રે ચમુનાંજીને આ રે
 સહુવારે કુદી પડેલ વાણીઓ;
 વિષધરનાં વિષ હરી આં મણીધરની
 દ્વિદ્વિધર નાર્યો નિહુર વાણીઓ.—૭

કાગ હિંસાને ગોળે જગ ઢાળે જળ રક્તો ત્યાં
 અણુહિંસક જેલે અળાડે વાણીઓ;
 ગણુ ભુતોના ભલકયા ઉતાવળથી શ્રમવા
 ત્યાં-ભરખી ગ્યે ભુતાવળને વાણીઓ—૮

(મનનર ખરસાને એવર ૨૫-૬-૪૫)

૨

ગાંધી વરખડી

કપાસની માથે ગાંધીજીના છવનની સરખામણી છે. કપાસનું
 ઝીંડવું કાઢ લાગ્યો પોપટોને નિરસ લાગે છે. એ ઉપરથી જીંતર સુધી
 એકરંગું અને ઉગળું છે. એ ચરખે પીવાય છે છતાં એનો ધર્મ છોડવું
 નથી. પત્રી એને સોદા વધને સુકે છે ત્યારે વધારે ઉજળું અને કુણું બને
 છે. પત્રી એની પુણીઓ બનાવે છે. અને રેડીએ એનું શરીર વણી નાખે
 છે છતાં ઉગળું ને ઉજળું. ખૂમ વગ મઢાવી એનાં અંજ બેદી નાખે છે
 છતાં એનું મો કાળું બનતું નથી—હરવા કરે છે. અને રેડીઆમા રામ
 રણકા જ મળવી રહે છે. પછી એને સાળમાં બાધે છે દાઢ તડકા સહન
 કરવા પડે છે. એમાંથી એ કાપડ બને છે. દરજી એને કાપી અને કપડું
 બનાવે છે પત્રી એને અગે અગે સોય કરે છે દોરાથી એને સીવી લે છે
 છતાં એ માનવી માત્રના શરીરનું ઢાંકણ બને છે અને એનો ધર્મ એ
 કદી લાવવું નથી. ફેટલીયે વાર એને ગાદનામાં બરવામાં આવે છે તો
 પણ એ પોતાના શરીર પર સૌને સુવરાની આનંદ માને છે. કદી કાઢને
 ર નડતું નથી. એનાં હાડકાં રૂપી જે એની સાધી (વરખડી) તે ગરીબોને

અર્પણ કરી દે છે અને રાંકની ઝુંપડી પર ચડે છે (ગરીબ માણસ
વાંસડાને બદલે વરખડીનો ગુથીને કડો બનાવી શર પર પાથરે છે.)

(છ રે લાખા વાસ મહેસામાં અતર બેઠે રે-એ ૧૫)

છ રે બાપુ છવન તમારાં એ તો વણની વરખડી રે,
સુડાણે નીરસ ચાંચે.

છ રે બાપુ ઉજળું પંડયે ને એની કુણુ અનોખી રે,
એ તો સીતર પણ ઉજળું લાંસે.

ચરખે ખીલાણું તોય એની ધીરજ ન છાંડયું રે,
એ તો સોટાને ધાયે સુડાણું.

છ રે બાપુ અંગડાં નીચેવી એની પુણીયું બનાવી રે,
એ તો રેઢાની ત્રાકે કંતાણું..... ૬

છ રે બાપુ વળ રે ચડાવી એનાં દીલડાં વલોયા રે,
એને કુઝાતો પઠેણું અણ તોલ્યું,

છ રે બાપુ સંકટની શયામાં એનું હસણું ન છાંડયું રે,
એ તો રામનૌ શણકાર બોલ્યું..... ૭

છ રે બાપુ શાળામાં જંધાણું ટાઢ તડકાને સહીઆરે,
કાપડ બન્યું અંગડાં કપાવી,

છ રે બાપુ સોચે રે વીંધાણું પરનાં છીંદરોને લાંકયાં રે,
તોય એના અંગડામાં ગોટપ નાવી..... ૮

છ રે બાપુ સાથરે પડ્યું ને સૌને ઉપર મુજાડ્યાં રે,
એ તો કાગ ન કાઠને નડીયું,
છ રે બાપુ હાડકાં પોતાનાં લઈને ગરીબોને સોંપ્યાં રે,
ઉવટે રંકની કુંપડીએ ચડીયું..... ૪

[મનદર, સંવત ૧૯૮૯ માગસર વદ ૧૪]

૩

રેતી જનેતા

હિંદુમાતાને હરીઆ વચ્ચેના ભયંકર કિસ્સામાં પારાધીઓએ પુરી દીધી, એના હોઠ સીવી લીધા—(વાણી). આંખ્યું પણ સીવી લીધી—(નેએલુ ન કહેવાય). પછી એના અંગમાંથી લોહી કાઢી એ લોહી તરસ્યાઓની પંગત લોહી પીવા બેઠી. માતાના દીકરાઓએ લોહી પીરસવાનાં વાસણો હાથમા લીધાં—(દેશદ્રોહી). એમાથી એક જ દીકરો (ગાંધી) ઉભો થયો. બધા ભાઈઓને સમજણ પાડી કે માતૃ લોહી ન વહેંચાય, એના ગોઝરા લોહીભીના હાથ પકડી બેસારી દીધા. પણ આ કૃત્યને જોઈ બધા જ દેશોની માતાઓ કંપી ઉઠી. શક્ત બુરીઆં લદુરીઆં-વાળી જળરાણી, ઘોળા મેઢાવાળી (ગોરા) એક જ હમી-શીટાનીઆ.

જનેતા ત્રસકે રેતી બચાની વાટડી જોતી.

વાયાં જુગ જુગનાં બહાણું રે વાયાં દેશદેશનાં બહાણું રે;
ભંધીવાન એક અભાગણી માતનું વાચું ન સુખનું બહાણું રે...૧

પરાધીએ ઢેઢમાં પુરી રે, બેટા મારી હાલતું ખુરી રે,
 ખુરી ખુરી જાય છે વેરણુ રાત, નેણમાં નિદ્રા નાવેરે....૨
 દિલ્લા માથે દોયલા ઢાઠા રે, જંગળના મોરચા મોટા રે,
 ભેંકારી ધુધવે સાગર ઘોર, લેળા માથે તોપ બઠાકા રે, ...૩
 હાથે લોહ સાંકળું નાખી રે પાયે એને ભેડીઉં ઝીકી રે,
 કુસંખી બલિકા બેટાની માત નોધારીને એકલી પુરી રે. ...૪
 ફર ફરતા હોઠ બે સ્ત્રીબા રે રાતા રાતા હોઠ બે સ્ત્રીબારે,
 લાગેલી એક હી દોખીને ઘોર આંસુડાં પાડતી ઉભી રે. ૫
 નાને મોટે ખંજરે વીંધીરે બાંધીને દોયલી વીધી રે,
 પારાધીએ મોઢડાં માંડીને ઘુંટડે ઘુંટડે લોહી ભે પીધાં રે, ...૬
 પાયાં જેણે દુધડાં પ્રીતે રે પાયાં પય ચાનનાં પ્રીતે રે,
 વેરાગણુ વાંજણી મનાં બોળલે બોળલે લોહી પીવાણું રે...૭
 વેચ્યા જેણે સ્વર્ગના વાંધા રે વેચ્યા દેશ દેશના વાંધા રે,
 કસાયોને આંગણે એનાં વાટકે વાટકે લોહી વેચાણું રે...૮
 બેટાઓએ સારતું લીધી રે લાડીલાએ સારતું લીધી રે,
 પીવેતમે માત અમારીનાં લોહી હસી હસી હેતથી પાયા રે, ...૯
 ધુલ ખીલ દેશની માતા રે કંપી ખીલ દેશજનેતા રે,
 હિંસી હાય ઉજળે મોઢે એક એમાંથી માંસની બુખી રે....૧૦

માતાજીના એક મોશીને રે જનેતાના મા ન દે લા ને રે,
માવડલીનાં લોથ બહેંચાતાં જોઈ દાવાનળ કાળજે લાગ્યો રે....૧૧

જોખરા હાથ જાલીને રે લોહીઆળા હાથ જાલીને રે,
ધાવીને પા વ રે મોં દે માતહત્યારા ચાવમાં વીરાડે..૧૨

(અમુલીની નદીમા સંવત ૧૬૮૬ માગસર ૧લી ૧૭)

૪

ચાકડો

કવિને બધા લાગ્યો કે દેશની સુક્તિ રૂપી ધાટ ઉતારવાનો ચાકડો
ધણેજ ઉતારવો ચાલે છે. ચાકડો જીતે છે, તો બધું ઉતારવો ફેરવવાથી
ક્યાંય ચાકડો ન ભાંગી જાય એટલે ચાકડાના ફેરનાર કુંભારને બધામથ્ય
કરે છે પોતાના અજ્ઞાનની કે “ હે પ્રજાપતિ ! (માંધીજી) ચાકડો સહેજ
ધીમે ફેરવો. ” આખો ભાવાર્થ એવો છે કે હિંદુસ્તાનની જીતી
સંસ્કૃતિના પાયા સુધીની ખમણ ગએલી બની ઇમારત પાડી નાખે
પણ એજ પાયા પર નવું મકાન બનાવે. એના પાયા ખોદી નાખશે નહિ.
જીતેના જોગીઆમાં નવાં ગ્રાણ પુરો પણ જોગીઆ તો રાખવા જેવું છે.
આયોના વેદનું ખોળીઆ, એના આધ્યાત્મિકવાદનું ખોળીઆ, એમની
દુસ્મન પ્રત્યે પણ ભવમનસાઈનું ખોળીઆ, પોતે બુખ્યા રહીને આનનારને
ખવરાવાનું ખોળીઆ, એમનું દાનશક્તીનું ખોળીઆ, રાજપ્રજના
સખધનું ખોળીઆ, એમના ચાર આશ્રમનું ખોળીઆ, એમની લગ્નપ્રયાનું
ખોળીઆ, એમના સાહિત્ય અને ઝવિત્વનું ખોળીઆ, આ બધાં ખોળીઆં

ભાગી નાખ્યા પઠી પાઠ નીપજવાના નથી કદાચ અચ્ચુ બોમ્બ નિપજવી
શમય પણ શ્રીરામ, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીકૃષ્ણ ગીતા, ત્રીપતી, અનસુયા એ
નિપજવી નહીં રાકાય

અગત્યપ્રાપ્તિમા આપણે ઘણું અનુકૂળ જીવન દેશનું કરી રહ્યા
છીએ જેનાથી વડેનામોડું હિંદુસ્તાનને નુકસાન થશે છળ, કપટ,
પ્રપચ કામવાદ, ખાલીધારી જીવનએને હમકા જ ગણે જોઈએ તેના
કરતા વાણી ઉતાવળે, જમોની છુટછાડ, સમજણ વિના અનાદિથી
આ-પા આવતા ધર્મો પર હુમલા, આ બધી વસ્તુની બહુ ઉતાવળથી
કવિને બધા લાગે છે એવી જ ઉતાવળે આપણે પાળીસ્તાન મરણ્યુ અને
આજે એના દળ સૌ કોઈના ધ્યાન બહાર નહિ હોય

આખા ગીતનો મારાગ એ છે કે જુના ઝાડ પર સુખેથી નવી
કનમ ચડાવતે અને આપણે પ્રજાપતિ તો (ગાંધીજી) સત્ય અને
અહિંસાની મુર્તિ છે માટે કવિ કહે છે કે “હે પ્રજાપતિ આ નવા ધારો
બનાવવાનો મારો એને જાડા કપડાથી માળજો
કારણ કે જીજ્ઞાસા જીજ્ઞાસી કાકરી અદર ન રહી જાય
જો રાઈ જેવડી પણ મક્કરી રહી ગઈ હોય તો તે વાસણ પાણી ભરવાની
ધખતે તુડી જાય છે આજે તો મોળીમોળી વાતો મોળા ચાકડા પર ચઢ
રહી હોય. જેમકે એટલા અર્થશાસ્ત્રીઓ પેદા કરવા છે, એટલા ધનતેરો
પેદા કરવા છે, એના પાણી જાવનાવાળા ઉત્પન્ન કરવા છે, એટલા મોટા
શહેરો બનાવે એવા કરવાના છે પણ સાથે સાથે આપણી ગામડે ગામડે
જો ગૌશાળા રૂપ બરવાડ, રમ્યારી અને એવી દેશધારી કામને પણ ન
જુનજો. એ તો મોટા મોળાની નાની દાકણી રૂપ છે દાંકણી ન હોય તો
મોળાનું પાણી નાખી દેવું પડે રાજ અને પ્રજા એ તો નગાઆ અને

ગોમીઆં સમાન છે, બેઝિના સ્થાન અને કર્તવ્યમાં ભુલ હોય તો એની હારેહાર સુધારને પણ એક ખીખ એવાં ઓતપ્રોત ચર્મ ગએલ છે કે બેમાંથી એકેય એકલાં નહીં રહી શકે અને કરોડો નળીઆં મોલીયાંના ધડતરમાં પણ રાનની આંખ સમાં ને નાનાં કાડીઆં તેને ન ભુલી જતો. એ છે આપણા ગામડે ગામડે ઉપદેશ આપતા સાધુ અને સંતો. મોઢાં નાનાં, પેટ પડોળાં એવા ભંભલા તૈયાર કરવા તું બેડો છે. એ છે આખો વેપારી મુડીવાદીસમૂહ. એનાં મોઢાં નાનાં લાગે છે, અને પેટ પડોળાં છે. એને જેમ સુધારવાં હોય તેમ સુધારને. કાળી કુરડીકપી આખો શિક્ષક-સમાજ એને સુધારને પણ રાંકના બેલી ને લોટકા એને ન ભુલતો. એ તો ગામડે ગામડે ફરતાં પુસ્તકાલયો છે. રાખથી ધરધણી સુધી એનો અવાજ પડોંચે છે. એ છે આપણા ચારણો, કવિઓ અને કીર્તનકારો. નાને નાને ગામડે કાંઈ ઉપદેશ દેવા લે પ્રજાપતિ (ગાંવીશ) આપ ન કરી વળો. વામણો તૈયાર કરી કુંભાર કાયાં વાસણની ઉતરડ ખડકે છે, એમાં “ હે પ્રજાપતિ મોટાં હેઠે અને નાના ઉપર એમ ખુશીયા ખડકી દેને પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે નીચે રહેવા મોટા ગોળા ઉપર એટલું વજન ન આરવુ જોઈએ કે એ કુટી જાય. ગોળો એક કુટી જવાની વ્યાધિ નથી પણ ઉતરોત્તર ઠેક મુધી બધાં પટકાશે અને કુટી જશે. કાચી ઉતરડમાં કોઈ વાંકાચૂકું વામણુ રહી ગયું હોય તો પછી એને બહાર કાઢી લેવા પ્રયાસ ન કરશે કારણ કે વચમાંથી એક વાસણુ બહાર કાઢતાં જ ખીખ એવાં સામસામાં ભાટકી પડશે અને કુટી જશે. લે પ્રજાપતિ, આપનો નિખાડો (વામણુમાં આત્ર મુકવાનું) ગામથી દૂર રાખજો. (કાર્યક્ષેત્રનો પડેતાં એકલા જ વિચાર કરજો.) વળી કઈ દિશાનો જવન છે એમ દિંદુતાનની સોઆશુ નિરખી પછી દિવામગી મૂકવો. ગામ નજીક નિખાડો હોય તો ક્યારેક ગામ સજગી જાય. એ નિખાડમાં કુંભારની

એવી સુખિ હોય કે મોટામા મોગે ગોળા અને નાનામા નાનો લોટદો બેઉ
સરખા પાકે, નહીં તર ગોળાને અગ્નિ જોઈએ એટલી નોખાને લાગે તો
ચુનો બની જાય અને લોટમાને અગ્નિ જોઈએ એટલી ગોળાને મજે તો
મનો રહે પણ જેને જેટલું જોઈએ તેમ જ મજે તૃપ્ત થયા પછી સૌની
શક્તિ પ્રમાણે એની મત થવી જોઈએ કાંઈ લોખંડે મોટું કે માલમા
છાશ દેરા અને મોગો મોટું કે મને જગન જતી વખતે બધું જાય તે નકામું
તે (જેલમા અંતરીઆ રહીને વાં ઉઘાડે કે મને પણ અવર્તર ખનાવો)
દેખના બધા અગો તથા રા ન પ્રજા અર્વના પાપના પ્રાચીન કરાવી મુર
ખનાવો મોનો નાજ ન ઈજ્જતા જગતમા કરાડો કુબાર હ પણ
માગ એ મોહન-ગાધાં આપને છુ કરવા વધુ છુ કે આજે તારો ચાકડો
જે છે તેની માથે મહાડ દરે છે એવા હે વધીના કુબાર તને હમરો
વર્તન હો

(મોહનના વાસી ગાળી દે આવો અમારે આમડે-એ રાદ)
હજવો ફેરવજે જુનો ચાકડો,
ચાકડે જુને ઉતાશજે નવા ઘાટરે,
આખા દેશના હાથા હજવો ફેરવજે જુનો ચાકડો
માટી મેળવજે જુની ખાણીની,
નવા કુવાના પાણી ભરે પીવરાવ રે. આખા ૧
રાત્રું જાવા દે ગારો પાકશે,
અહું અહાને ચર્મ જાવા દે એક રે. આખા. ૨
જાઠે ગરબે ગારાને ગાળજે,
શાઈ જેવા માવ કાકરા નો રહી જાય રે. આખા ૩

ઘડલે ગોળા ને મોટાં માટલાં,
 દાંકણી નાની લુલમાં નો રહી જાય રે. આખા. ૪
 ઘડલે નળીયાં ને માથે મોણીયાં,
 રાતની આંખચું કોડીયાં નો રહી જાય રે. આખા. ૫
 ઘડલે જાંબલા ને કાળી કુરડી,
 શંકના ભેડ લોટકા નો રહી જાય રે. આખા. ૬
 મોટા હેઠા ને નાના ઉપરે,
 ખડકી ભેડે હેઠલાં નો પુટી જાય રે. આખા. ૭
 વચમાંથી એકે ન વાસણ કાઢજ્યે,
 એક કાઢયાથી સામ સામાં અફળાય રે. આખા. ૮
 ગામથી નોખો નિલાડો માંડજ્યે
 વાવડો જોઈ એમાં જાળવી આગ્યું મેલ રે. આખા. ૯
 પાકે ગોળા ને પાકે લોટકા,
 સૌને ધાનક સૌની કિંમત ધાય રે. આખા. ૧૦
 તારે ચાકડે ફરીયાં પાછાંડો ફુદડી,
 કાગ વડે લુને વરધાના કુંભાર રે. આખા. ૧૧

૫

શુદ્ધી

આ ગીતમાં ગાંધીજીને રંગરેજ બનાવ્યા છે અને રંગારાના

(રાઠ કપરનો)

છાપજે ગાંધીજી ફડી ચુંદડી;
 ચુંદડીના કાંઈ સરખા છેડા આર રે;
 રંગરેજ કપાળા છાપજે ગાંધીજી ફડી ચુંદડી.
 પરથમ જોરડીઆને પરખેડજે,
 રંગ લીલામાં રજ નો લાગી જાય રે—રંગરેજ. ૧
 પેલાં હરમને પાણે કાઢજે,
 ઉજળું કાપડ હેમને વાને હોય રે—રંગરેજ. ૨
 ખાંડી સોરંગી કાંટે કાઢજે,
 લેળતાં નાવે ફટકડીનો ફેર રે—રંગરેજ. ૩
 બડીઓ લઈ બડીચુંમાં કાપડ ખોળજે,
 ફેરવી રાખે કે લીલ નો દાણ જાય રે...રંગરેજ. ૪
 પળ પળ નજરે ધુંડીને ન્યાળજે
 કરતાં રાતું કાળજું નો ઘઈ જાય રે....રંગરેજ. ૫
 રંગ તો સોસાતાં પાણી ખોલશે,
 નીર આછામાં ખોલશે ખારો નાળ રે....રંગરેજ. ૬
 માપે બીબાંને કાપડ માપજે,
 કાંઈ ખાનાને જાણું થોડું નો થાય રે....રંગરેજ. ૭
 ચુંદડી થોલે છે ખાવન બાગની,
 એક બીબાંની બેવડી સાત્યું નોય રે...રંગરેજ. ૮

મોઠ અદૃષ્ટ શક્તિ છે ? એવી જ ગીતે પ્રાણી માત્ર લેશ પણ ધર્યા અને મહેનત સિવાય છેવટે મોતના ડાચામાં જઈને ઉભા રહે છે એનું શું કારણ છે ? શુનામતે ફેરમ કાણુ આપે છે ? એનો શુનામી મોટો અરખો કાણુ બનાવે છે ? સાથોમાથ કાટા પણ એની ડાગીઓમાં યા માટે કુટી નીકળતા હશે ? આમાની મોટલીનો સ્નાહ પુરો હોય છે પણ એ ચોર આખો તો પુરી ડામનીમાં ગળપાણના માણ લઈને સતાર્ધ બેસે છે. માટે એને ચોર કહી એ ગળપણ કોનું છે ? જમીનનું, પાણીનું કે ખીજનું ? અને એનો પ્રથમ બનાવનાર માણ ? એ જ ભૂગર્ભ આ બધી ધમ્મરની અંત ન કૃતિઓને જાણવાની પ્રથમ આપણા દેશમાં નિશાળો હતી અને એ ડાગ મુનિઓ દ્વારા ધમ્મરની કૃતિઓ જાણી પડી ધમ્મર કેવો છે એનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને શુદ્ધચાત્રમાં બાધના આજે બુદ્ધિનાદ ધમ્મરને પડે તો પડોચી ગયો છે પણ એ તો ઠીકરે નાવેજ શુદ્ધતાનો વિનાશ કરવા કામિ ઉપાદેશ શક્તિ હોય તો એ એક ધમ્મરમાં છે આ ગીતને એ માગતો છે કે જીવનમાં માણસે પ્રેમ, મત, ન્યાય, ઉદારતા, અને પ્રભુમંદરણ ન કર્યું હોય, તેમ ન આચર્યું હોય તો ગુણી ગુણીને કરો. આખા પછી કરોડમાંથી કરોડ બાદ કરતાં માત્ર રહે છે સુખ એવા નાખો મીઠો અરવાળો એ તો છેવટે મીઠુજ રહે છે તેમ આપ મા જનનું સમજી મેનું ઉપના ગદ્યા પ્રશ્નો મા જવાબમાં પૂમ ગીત.

(કાનજી કમલજીઓ રજ કાનો-એ વાદ હી ચનો)

શુણતા લાગતા બાકી મેલતાં,
આખો સવ એ ગાળ્યો.
છેવટે સુન તણી સરવાળો ...

ચોટલાવાળીને અમે પુછ્યું જઈ ચોકમા,
 કેમ તારે ચોટલો કાળો ?
 સુછો મરડતા મરડોને પુછીક
 કેમ તું બન્યો છો સુઠાળો ? છેવટે. ૧

ઘાસે કીધું અમે જનશું દુધવાં,
 બાણે છે વાતને ગોવાળો,
 દુધમલીઆને અમે પુછ્યું જઈ દોડતાં,
 દુધનો સ્વેા તે બાળ્યો ? છેવટે ૨

કયે પુરુષાર્થે બન્યો એ પુછતા,
 બાળને રાતો ને બાળ્યો,
 કયે પુરુષાર્થે મળ્યો જઈ મોતને ?
 પુછતાં કુંસકેા વાળ્યો. છેવટે. ૩

પુછ્યું શુભાગને ફેરવું કયાથી ?
 તુ કયાથી શુભાળી ગોટાળો ?
 મ ન પુછ્યું એમ કહિને અને
 કાંટિ હાથ દહને વાળ્યો છેવટે. ૪

તુરી તુરી ટાળલીમાં ગોળનાં નાકાને
 ચોરીને સ્વતાતો મે બાળ્યો,
 દેવો આ ગોળને ચોર્યો છે સાધને
 આત્રે હતર ને કાડ વાળ્યો છેવટે. ૫

કુદરત તણી જમી કૃતિઓને બાણવાની;
 નોખી હતી સંતની નિશાળો;
 કાગ કહે જીભ જુદીના બાચકા,
 આખો એ લોહીનો ઉકાળો. છેવટે. ૬

(શાન્કર સાહિત્ય સંમેલનમાં જતાં દૈનમાં તા. ૨૭-૩-૪૧)

૭

કૌતકની કહાણી

ન જોએલું ન સાંભળેલું દેશના અને જાપદાદાના ખમીરમાં-
 હજારો પેઢી ન હતું તે આજે નજરે જોઈ રહ્યા છીએ અને એજ કાળમાં
 છૂંતી રહ્યા છીએ. કટ્ટોલ=ભાષામાં એ શબ્દોનું આપણને જ્ઞાન પણ ન
 હતું અને એ પણ કપડાંમાં અને ખાવામાં? કેટલા ત્રાસની વાત છે?
 અને એ કાળમુખા કટ્ટોલના એવા એળા પડ્યા રાત્રીએ અને થીમંત
 પર કે એ તો કાળને ખવરાવામાં તો બગસરાનો ચોક્કસ ઓઢીને જ પોક
 મૂકે છે. અને પોતે બારણાં બંધ કરીને એકલા ખાવા બેસે છે. મેમાનગતી
 આતિથ્ય, સ્વાગત, અને નવો જમાનો મુખાંધ ગણે છે. “ કરકસર કરો,
 કરકસર કરો ” એક જ વાત, એક મોટા રાજમાં હું મેમાન થઈ ગયેલો.
 જમવા ટાણે યાળી પીરસી. માણસ ચાલ્યો આવતો પણ એમ રાડ્યો
 નાખતો કે “ ચોખા મળતા નથી. દાળ તો કોઈ આપતું નથી. તેમ રૂપિયે
 બાર મળે, મોરસ પણ રૂપિયે બાર મળે, મેહમાનને ક્યાંથી આપીએ ?
 પાસે આવ્યો ત્યારે મેં કહ્યું કે “ બાઈ, જે હશે તે જમી લેશું. પણ હું

બાગો શું કરવા નાખે છે ? અમો જાણ પરખરે નથી આવ્યા " અરે,
 આપણે ત્યાં તો ગજમાનાઓ નડેરા ખમર કઢાવતી કે ગામમાં દોષ
 બુખ્યુ નથી ના ? પડી જમની એ માતાઓ કયા ગણ ? એને બદલે
 રાત્રાણીઓ દળખાત કાટો માડીને રમોડમાં બેખતી વણેખરે કેકાને
 થઈ ગઈ ગામમાંને લોખનો રોગ લાગુ પડ્યો અને એ બધી અમર પ્રજા
 પણ પડી. આજે તો આપણા મોઝેરા જ ચોર જન્યા છે. પાતુ દાને કહેતુ ?
 ન્યાયાધીશ તે જ ખૂની કે મનો કાણુ આવે ? અડો એક કાગળ દેશમાં
 અનાજ ત્રારા પણ ખાતા નહિ એના કાગળીઆ કાટકાટ થતા
 હતા. દુધ ધીની નીઓ ચાનતી હતી ગામડાઓમાં તો દુધ કોઈ
 વેચે જ નહિ એજ દેશના આજે છાન નથી આપણી દયા તો
 આજે એવી થઈ છે કે રાત્રે પાડોશી ખાતર પાડીને સવારે પાડો
 ખબર કાઢવા આવે તેમ (કૂડ સખાન) એ ખાતરીઆ
 પાઠા અનાજની બેચાળી કરવા એમે (એક ઢોકણે આ ગીત મેં ગાયુ
 અને હતુ કે " ગમે ત્યાં પણ અનાજ બહાર ચાલ્યુ જાય છે " એક
 બાઈ કહે કે " જુલુ છે. હમરો મણુ અનાજ બહાર જાય એની
 ખબર પડ્યા વીના રહે ? " મેં જરામ દીધો કે " માજમે આપણો વૃંધ
 પિતા મરણુ પયારીએ હેન, દમ જણા ખાટલે વીંટીને મેં દોષ
 એમા એનો શવ જેમ ચાલ્યો જાય છે એમ અનાજ ગમે તે ગીતે પણ
 ચાલ્યુ જાય છે) " અંજામના ચોખા પંજમમાં ખાવા, પંજમના ભાત
 દહિયુમાં કે નો ખર્ચ ? કેટલી ખુવારી ? અરેરે અનદાત્રી-અનાજની જ
 માતા-હિંદુસ્તાન આજે અજ વિના કપી રહી છે. ત્યાં જુઓ ત્યાં
 " ખાઉં, ખાઉં " રબ્દો આવે છે આવો વિષગીત કાળ આજે દેશ
 સમક્ષ કોણે બેલાવ્યો ? ગમ બાવણો બાવણો ને બાવણો દાન, દાન
 અને દીનના દુકાળ

(ગોઠનને રેઢો મેલતા મારું ઓનગુ નથી મન—એ શબ્દ)

- કૌતુકની ઠાણી કારમી બાપુ ક્યાંય નો જાએ કંઈ રે,
હાત દયા અને હીલ ગયાં હવે લાપણે વાતું રંધ રે....
- આંગણે આવે કાંઈ અતિથી તો ચોપડીમાં માગે સંઈ રે,
લાખપતિ અને બુપતિ ખાતા દ્વાર ડેલીનાં હંઈ રે. ૧
- કરને કસર કરને કસર ફરીએ સ્ત્રી રંધ રે,
રાજધાનીમાં ધાન ધીગાણા કુળની શરમ ગંઈ રે. ૨
- રાણીયુ જોએ રાજ ચોખા એની કાયની વાતું થઈ રે,
મહિપતીનાં મન લોભી એની ગામડે અસર ગંઈ રે. ૩
- સામટા ચોરો ને ચોર કેવા એમાં જાનની જોખમ રંધ રે,
રાકની રોટીને જોટતાં જોયાં જાણતાં કહેવાય નંઈ રે. ૪
- કણુ કોઠારે ને અન રસોડે જ્યાં કુતરાં ખાતાં નંઈ રે,
હુધ ધીના જ્યાં ફરીઆ રેલ્યા ત્યાં છાસનો છાટો નંઈ રે. ૫
- ખાતર પાડે ને ખળફું કાઢે હીલસોણ જહુ હંઈ રે,
આસને બેઠા અન કેવા શાહુકારના બેટા થઈ રે. ૬
- અન વીનાની અનની માતા કાગ કે કંપી રંધ રે,
અન નોતાં ત્યારે માંસ ફેલી કેમ બારતી બુલી ગંઈ રે. ૭

૮

ઝુંપડે બેઠો જોગી

શી આગાખાન અને મોપાળના નવાજ સાહેબ ગાંધીજીને મંજૂર
પુના મથા ત્યારે આં ગીત જત્યું છે. શ્રીદીસરખી હરીએ તો મધસાગરે
વહાણ પહેંચાડી વિદાય લીધી. સત્તાધીશો ક્યાયે કિનારો જોના નથી.
પ્રજામત હપી આગ બહુકી; ડુંગરે દા લાગ્યો, ઠેણુ ઝોલવે ? સત્તા,
ધન, આપખુદી વગેરે વગેરે ચોદ રતો લીધાં ત્યારે શીદાં લાગ્યાં. પણ
છેવટે નીકળ્યું ઝેર. સૌ ભાગ્યા અને સંકરને યરણે ગયા--(ગાંધીજીને).
હિંસાવાદ, કોમીવાદનો ભયંકર વરસાદ મજરખી દેશ પર મંડાણો
સાફળા સિંહ અને સાંઢાઓ એક સાથે ભાગવા લાગ્યા. ત્યાં તો ચોરડો
કુનારો એવો ને કૃષ્ણ એણે ગોવર્ધન તોળ્યો. ત્યાં સદુ જીવવા માટે
આવવા લાગ્યા. (હિંદી સંઘની ઓથે) જરાગર ચીમડાં પાક્યાં ત્યારે જ
વાડ એને મળી જવા માટે ઉભી થઈ. એથી અર્ધ-નખ-સંતને સદુ પૂજવા
આગ્યા કે આમાંથી જયાવે. દરઆરોની ડેલીએ ડેલીએ વાતો થવા લાગી
કે માણે વાણીઓ કરેનો એ બધું સાચું પડ્યું. વાણીઆની ભુધિ વિના
રાવણનું રાજ નાશ પામ્યું હતું.

વીર મુછાળા ને મેડીચુવાળા ઝુંપડે આંટા ખાય રે,
ઝુંપડે બેઠો જોગનો જોગી સૌને ગ્યું સમભાય રે.
ધેરં બોલાવીને હરીઓ ખુટયો નાવડી જોયાં ખાય રે,
નજરે નાવે ક્યાંય કિનારો લેખડેં ગ્યું ભરાય રે.... વીર ૧
લોમકાશ્યાં ને આગ લખુદી તાપ ન કે જીરવાય રે,
ડુંગરે દાવાનળ લાગ્યો એને ઝોલવવા ઠેણુ ભાય રે.... વીર ૨

ચૌદ રતનની વેંચણી કીધી હૈંડે ગ્યા હરખાય રે,
 વીખ ભાળીને મુઠીઅું વાળી શીવની ગોધણ થાય રે.... વીર ૩

મુશગધારા મેઘ મંડાણા મજ ઉઠ્યું અકળાય રે,
 ચોર ધુતારે હુંગરે તોળ્યો સો છવવા ઢોડયાં જાય રે.... વીર ૪

વાઠ ઉમી થઈ પાકતી વેળા ચીલકાં ગળી જાય રે,
 અધઠાંકયાને પ્રહવા આવ્યા આનો કાંઈ ઉપાય રે.... વીર ૫

વાણીએ કહેતો એવાત સાચી એમ ઢેલીએ વાતુ થાય રે,
 વાણીઆ વીના રાવણુ કેરું રાજ ગયું રોળાય.... વીર ૬

(ચાલકોઠ તા. ૨૮-૩-૪૧)

૯

કેવો હશે

ધૈર્યને જાણવા જોવા આત્મા તપખી રહ્યો છે પણ એને ક્યાં-
 મળવું એ કંઈ સુજતુ નથી, છતાં એની રચના જોઈ અને એનો રચનાર
 કેવો હશે એજ લગની લાગી રહી છે. વેદ, પુરાણ, કુરાન, બાઇબલ
 ઉપનીષદો, ઇતિહાસો, કાવ્યો, અને લોકગીતોની અંદર એને જોવા
 કવિ મથે છે. આકાશ, પૃથ્વી, પહાડ, નદી, સમુદ્ર, એ બધું ફરી વળે છે.
 પત્રી પુષ્પાર્થથી પાકો પડીને એ અટકી પડે છે. ગીતમાં આકાશ, પૃથ્વી,
 તેજ, જળ, વાયુ એની ક્રિયાઓ, અચ્ચ નિષ્ક્રિય, વાદળાનું યંત્ર, સમુદ્રમાંથી
 પાણી ભરે, પાણું મેઘ બંની વરસે. આકાશના ઘડનારની પ્રથમ રમતી

થાય છે. એ અવકાશની જનેતા-તામસ પ્રકૃતિનું પેટ કેવડું હશે જેમાંથી
 આકાશ જન્મ્યું ? વાયુ રેત્યકરે વાયુ જ કરે છે. હવે તો એનો અધરેત્યક
 થયો નથી. ત્યાં દેટલા લયો પ્રસંગો વીત્યા પછી એ જ્યારે પુરક કરશે
 ત્યારે વળી દેટલા પ્રસંગકાળો જશે ? એ પ્રાણાયામનો કરનાર યોગી ક્યાં
 બેઠો હશે ? મુર્યા, અંદ્ર, તારાઓ બધા તેજસ્વત્ર પ્રહો મશાસના જેમ
 આકાશમાં ફર્પા જ કરે, કોઈને બાજે નહિ તેમ એના નિર્માણમાંથી અસિત
 પણ થાય નહિ. એ લાખો અને કરોડો અસામેનો જલનારો કરોડો
 હાથવાળો મશાલી ક્યાં ઉભો હશે ? બધા સમુદ્રો એ તો એ ખેડુતની વાડીનો
 ફક્ત એક જ ક્યારો છે. એવી એની વાડી તો હજારો વીધાની છે. દરીયો
 જેનો એક ક્યારો છે. એનો કુલો કેવડો હશે ? મેઘરૂપી જેનો કોસ છે અને
 સુર્યના કિરણોરૂપી કોસ તાણુવાનાં જેનાં વરત અને વરતડી છે (દારડાં).
 પવન જેના બગદો છે, એવી આ અનંત સૃષ્ટિરૂપી લીલી વાડીનો ઉત્પાદક
 ક્યાં ઉભો ઉભો ગીતો લક્ષ્યકારતો હશે ? આખી ધરતી જેનો એક કાદવનો
 પીડો છે, મોહજળરૂપી જેનો ચાકડો છે એવો જે કુંભાર એણે પૃથ્વીનો
 પીડ્યો બનાવતી વખતે ક્યું ક્યાંથી પેદા કરી હશે ? કાળી કાળી
 ગાદળીઓનો હાંકનાર ગોપાળ શું કાળા રંબનો હશે. આંચળ વિના
 આકાશરૂપી ગાયનો દોહનાર ક્યાં ઉભો હશે ? કહે છે કે ઇશ્વરે
 માયાનો પાસલો બનાવ્યો એમાં જીવો ફસાય પડે છે પણ પોતે જ
 આત્મા બની પોતાની બળમાં ફસાઈ જનાર એ દેટલો મુરખ
 હશે ? આનંદની ઝાંખી કરાવનાર આનંદરૂપ પણ એ તો ઘડીક વાર આવી
 ક્યાંય ચાલ્યો જાય છે, કે કોઈ બંધનથી બંધાતો નથી. એ ખેલાડી દેટલો
 ચતુર હશે ? બધાં તત્વોનો પ્રલય થયા પછી ફક્ત એક આકાશ બાકી રહે
 છે. કારણ કે પોલાણનો નાશ કદાચી શકાતો નથી. એ બાકી રહેલા
 અવકાશને અધિકાર વીંટળાઈ પડે છે. આકાશ નથા અધિકારની માતા-

મહાકાળી, તામળી મહામાયા એ કેટલી કાળી હશે? જોને પોટે અધાડું જન્મ્યું અને એ મહાકાળીને અગ્રે ઓઢ્યું એ કેટલું કંઠુ હશે? કારણ કે અધકાગ અને માતા કાળી. એને શરીરે બીજા કોઈ રંગનું વસ્ત્ર દેખાય જ નહિ. માટે અધારાથી અને પોતાનાથી પણ વિશેષ કાળું વસ્ત્ર ઓઢેલી એ પ્રત્યક્ષરી ગાયા એ બધા અધકારોને સાથે મેળવી પછી એમાં કોતુક જોનાર કેવો હશે?

અમૃતનો બાપ કેટલો મીઠો હશે ત્યારે એર અને દાઝની જોનેતાનાં દૂધ કેટલા દુર્ઘટ અને કડવાં હશે? જન્મ; જીવન અને વૈભવ એ ત્રણે પાસાથી સુદર માયા જોના હાથમા ધારણ કરેલી છે એવો શુગારરસનો મર્જનહાર જગત બાગનો માગી કેટલો સુદર હશે? ત્યારે એક છેડો પગ અને બીજો છેડો કપ. એટલા વર્ગોનો રક્ત એક જ દોરો અને એ દોરામા કાળનાં માયાના જોણે મણકા પરોવે ન છે એ માળાનો ધારણ કરનાર કાળનો કાળ એ કેટલો ભયંકર હશે? અહો જગત રૂપી એક સાડી એની અંદર પશુ, પક્ષી, જાડ, માનવી એવાં પ્રાણીઓના કંઈક છુટા—માત છાંયે જ જાય છે છતાં એક ભાત્ય ઊધવી એ પાછા ફરી વાર આવતી જ નથી. તેમ એ સાડીની પૂર્ણતાની નિશાનીરૂપ કિનારી એ પણ હજી છાપતો નથી. એને ઘેર કેટલાં બીમાં હશે અને એ અનત બીમાનો ધણી ર ગરેજ કેટલો અનત હશે.

કોઈને ન છેતરે પોતે ન છેતરાય. કાઠીથી માડી બ્રહ્મા મુખી મચ્છરથી માંડી ગરૂડ મુખી અને ઘાસથી માડી કલ્પ વૃક્ષ મુખી એ બધાની સાથે વેપાર કરનારો મોટો આડતીઓ છતાં સૌના હિસાબો દરરોજ સહુને પહોંચતા કરે એમા કદી જૂનચૂક ચાલજ નહીં. એ શેડીઓ કેવો હશે?

કાળા કાળા સાપોને ધડવા બ્યારે બેડો હશે ત્યારે એ કેટલો
ડંખીલો અને ઝેરી બની ગયો હશે, ખીં! પવનમાં ખીંડી પુષ્પ મધ
મહેકાવનાર કેવો લહેરી હશે. પશુ, પંખી, કણુ, જંદા જેનાં જીવન બીજાને
અર્થે છે એનો ધડનાર કેટલો ઉદાર અને પરોપકારી હશે. અને હે નાય,
આ મનુષ્યનો બનાવનાર એ કેટલો સ્વાર્થી હશે.

એ જાણુવા જેવા તણી દીસ જંખના ખટકી રહી;
પ્રહ્લાંડને ભટકી રહી, અંતે મલિ અટકી રહી....
આકાશના ધડનારનાં, ધરને. ધડ્યાં ઢાણે હશે ?
અવકાશની માતા તણા, ઠાઠા કહો કેવડા હશે ?
અધરેચકે પ્રલયો ગયા, પુરકે લયો કેટલા જશે ?
અબધુત એ ચોગી તણાં, આસન અખંડીત કયાં હશે ?....૧

એ એ મથાલો બાળતો, બળી વાળતો બેતો હશે;
સંભાળતો અંજવાળતો, ઉભો મથાલી કયાં હશે ?
હરીઆ તણા કયારો કયો, એનો કુવો કેવડો હશે ?
એ ઢાસ હાંકણુહાર હા, ખેડુત ઉભો કયાં હશે ?...૨

ધરણી તણા પીંડો કયો, રજ તાવતો ક્યાંથી હશે ?
જગ ચાક ફેરણુહાર હા, એ કુંભાર બેઠો કયાં હશે ?
કાળી કાળી વાદળીઓ તણા, ગોવાળ શું કાળો હશે ?
વિષુ આંચળે આકાશનો, ઢોહનાર ઉભો કયાં હશે ?...૩

પોતે બનાવ્યો પાશલો, બીજા બધાં આવી દસે;
પોતે દસ્યો નિજ પાશમાં, એ તો સુરખ કેવો હશે ?

કર તાલ તાળી દઈ જતો, હેયા વિષે હસતો હશે;
ખાંધે ઘણા છટકી જતો, એતો ચતુર કેવો હશે ?....૪

આકાશને અંધકાર, વિટણહાર જોતો શું હશે ?
અંધકારની માતા તણે, અંજ જોડણાં કેવાં હશે ?
અમૃત તણા બાપુ તણાં, મુખડાં કેવાં મીઠાં હશે ?
વિષ વાણી જીવનારીનાં, પય હા કેવાં કડવાં હશે ?....૫

જન્મે ભવન વૈભવતણા પુખ્તોની કર માળા વસે ?
શૃંગાર સરજનહાર એ, વનમાળી હરિ કેવો હશે ?
પળ કદ્ય ધણી કાળના, મસ્તક તણા મણકા દિસે,
એ માળ ધારણહાર હા, અલેદી કેવો વિકરાળ હશે ?...૬

ભવ ચોરસે છુટા ભયો, ક્યારે કિનારી છાપશે ?
ખીખાં ઘરે કેટલાં હશે ? રંગરેજ એ કેવો હશે ?
છેતરે નહીં છેતરાય ના, અખજોનો આડંતીઓ દીસે;
સહુના હિસાબો ચુકવે એ, શેઠીઓ કેવો હશે ?.... ૭

કહે કાગ સર્જક સર્પનો, કેવો કઠીન એરી હશે ?
પવને સુગંધ પ્રસરાવતો, કેવો લાડીલો દેરી હશે ?
પશુ પંખી ને કેણનો પીતા, પરમારથી કેવો હશે ?
એક માનવી ઘડનાર, હે પ્રભુ સ્વારથી કેવો હશે ?... ૮

(મનદાર અપાર વડી ૮ ને બપોરે, વીઠરના રસ્તાને ખેતરે રાફડા
પર બસીને)

૧૦

શું હતું ?

ગીતનો ભાવાર્થ એવો છે કે માણસ જેનાથી બચવા માગે છે અને જેનાથી દુર ભાગી જવાના પ્રયત્નો કરે છે પણ એ ગદા પ્રયત્નો જેનાથી એ બીએ છે તેની પાસે સધ જતાં હોય છે. એની ખગર એને એવે વખતે પડે છે કે પછી એનું જીવન પુરું ચાલે છે. એટલે પડેલાં જે માન્યું હોય છે તે જાનું ખોડું. પણ છેલ્લું જે હોય તેજ સાચું.

(૭૬ હરિગીત)

દધી તીર દાનવ દેવનું ટોળું મળી હસતું હતું,
સૌ શિવને જઈ પુછજે, સાગર મર્યો ત્યાં શું હતું ?

સ્વપતું હતું પ્રભુતા તણું પ્રભુતા તણે પંથે પળ્યો;
મળવા જતાં પ્રભુતાઈને, હીરણ્ય કશ્યપને નરસીંહ મળ્યો,
નિદ્રા હતી લંકેશને, સીતા તણું સ્વપતું હતું;
અંતે ઉઘાડી આંખડી, ત્યાં બાણ રામવનું હતું. ૧

દુર્યોધને ખોળે સહા, સતી દ્રૌપદી બાણી હતી;
જાગ્યા પછી ભેરા જતાં, એ ગદા વૃકોદરની હતી;
કુરુક્ષેત્રમાં કુંતાસુતો, ને છત્રનો વિભ્રમ હતો,
સિંહાસને ચડવા ગયા, (ત્યાં) પગ હેઠ હિમાંલય હતો. ૨

કીચકે દીડી સૈન્યોને, બુજમાં બિડી મળવા જતો;
રૂધીરે કહ્યું ભુલો પલ્યો, એ લીમને લોટયો હતો;

સુતને શીરે ચમરો દબ્યાં, એમ અંધને લાગ્યું હતું;
 હેતે પસાયો હાથ ત્યાં, એ મોલીનું માથું હતું. ૩
 શકિત તણા રખપાળની બાજી બધી બઝડી પડી;
 ધોવન ભણી નેવા જતાં, વૃદ્ધા ગળે વળગી પડી,
 લક્ષ્મી તણે મંદિર ગયો, શાંતિ ન ત્યાંથી સાંપડી;
 પાછો ફર્યો ત્યાં પીઠ પર, વ્યાધિ હસી વળગી પડી...૪
 સરિતા તણા જળને, બહુ દોડયા પછી ફરિયા મળ્યો;
 શિખરો શીરે ચડીઆ પછી, પથર રડી પાછો વળ્યો,
 ગળવા જતાં અંધકારને, તન સુધનું તિમિરે ગળ્યું;
 યત્નો કર્યો છવવા તણા, અંતે મરણ આવી મળ્યું...૫
 ભાઈઓ નહિ ભેરવ હતા, પુત્રો નહિ પ્રેતો હતા;
 ન માતના ખોળા હતા, જ્ઞાણા તણા ઝોળા હતા,
 હીર કાગના વિજૃંભિ હતી, કુંડન નહિ કાઠો હતાં;
 ઉગતાં હતા કાવ્યો નહિ, ઉગતાં હોયે તે તર હતાં...૬
 [મનદર અથ દ વડી ફને ગરે રે વીઠ્ઠર રસતાને બેરે રાફડા પર બેસીને]

૧૧

કુંભડાં

કુંભડાં પોતાની ફેરમ ખીને કે તુરત ખીજને આપના માંડે છે.
 કાલ એને કહે છે કે, " હે કુંભડાં પોતે ખૂમ ફેરમ લીધા પછી ખીજને
 આપો. " ફૂલ કહે છે કે, " અમાગ એવા ચિરંજીવ પ્રિયારો નથી અમો તો

જે સારું કામ કરવું તે તુરત જ કરવું એવો નિશ્ચય કર્યો છે. ” આ વાત સાંભળી એક સ્ત્રી તુરત કૂલને વીણવા માટે છે. બીજી સ્ત્રી પુછે છે કે “ બેન, તું તુરત બગીચાનાં પુષ્પો કેમ વીણવા માંડી ? ” પેલી સ્ત્રી કહે છે કે “ આ કૂલને પોતે જલદી મરી જશે (કરમાઈ જશે) એવો ભય છે. પણ મારી પાસે એવી સુંદર કાંમળ સાંભળીઓ છે કે આ કૂલને મારે કરમાવા દેવાં નથી. ” કૂલને ઘેર લઈ જઈ પોતે કુણી તંગાવમાં મેડી પર પાથરે છે. એક હાર બનાવી પોતાના ગળામાં રાખે છે. બીજાને વેણીના ચોટલામાં ગુંથે છે. થોડાં દંડી જળાધારીવાળા ચંદ્રને માથે ચડાવે-એ સવારે ઉઠી જાયે દેઠાણે જુવે છે. ત્યાં કૂલ કરમાઈ જાય છે. સ્ત્રી કૂલને પુછે કે “ તમે કેમ કરમાણાં ? ” કૂલ કહે છે કે “ હે બેન તો અમારે માટે અમૃત માનીને જે ઉપચાર કર્યાં તે અમારા જીવને બધા ઝેર સમાન નીવડ્યા. અમે વગડાના રહેનારા, જેથી જંગમમાં મુંજાઈ ગયાં. અગારાથી બીજાની પધારીએ અડાય પણ નહિ. તારી પધારી અમેને ન ખપે. અમે તો જંગમમાં જોગી, આગજલત્યારી, જેથી તારી છાતીના રપડાંથી અમડાઈ ગયાં. તમારો માનવ જાતનો ત્રણ સેરનો ચોટલો અમે એમાં તો કાવાદાવાની કંઈક આંટીપુટી, એમાં અમે અંદલાઈ પડ્યાં. તો અમેને સિવને માથે મુક્યાં એ તો વધારે ખરાબ થયું. અમે તો દેવોના ચરણમાં રહેનારાં એવું અમેને દુઃખ થયું છે. માટે અમે મરી જઈએ છીએ. ” પણ કૂલ કહે કે “ હે બેન અમે જાણે થોડું જીવેને મરી જઈએ પણ અમારી સુવાસ મુક્તાં જાયું. ”

(બેનની જાને પાપાના આંધમાં રાખો, બેનની જાં કાલ જલો રહે
—એ રાત—દીવનો)

કુલડાં અમે આજે ખીલ્યાં ને આજ રહેંદ્યાં રે કુલડાં,
કાલ - દેવો - ભાજ્યું ?

કુલડાં અમે આજે જન્મ્યાં ને આજ જુદ્યાં રે પુલડાં,
કાલ કાલે બાળ્યું ?

કુલડાંને ઉઝળી મેડીઝુંમાં રાખું રે કુલડાં કેમ કરમાઈ જાયે ?

પુલડાંને એજ પલંગે સુવરાવું રે કુલડાં કેમ કરમાઈ જાયે ?

કુલડાંને કુણી તળાયે સુવરાવું રે કુલડાં કેમ કરમાઈ જાયે ?

કુલડાંને હેયાને હીંડાળે હીંચાળું રે કુલડાં કેમ કરમાઈ જાયે ?

કુલડાંને હેયાને હાર કરી રાખું રે કુલડાં કેમ કરમાઈ જાયે ?

કુલડાંને શિવને માથડે ચડાવું રે કુલડાં કેમ કાચવાઈ જાયે ?

કુલડાંનો જવાબ

કુલડાં અમે વગડાનાં વસનાનાં રે કુલડાં મેડી - 'માંએ મુંજાણાં.

પુલડાં અમે પ્યારી પથારીઝુંમાં પોઢ્યાં રે કુલડાં જાગીને અંખવાણાં.

કુલડાં અમે વનરાનાં વૈરાગી રે અબળાની છાતીથી શરમાણાં.

કુલડાં અમે બાળપણનાં પ્રમથારી કાપમની સોળતે કાચવાણાં.

કુલડાં અમે આંટીધુંટીનાં અબણ્યાં રે કુલડાં અબોમમાં અંટવાણાં.

પુલડાં અમે થોડું જીવીને મરી જાશું તોય પુલડાં ફેરજું મૂકતાં જાશું.

કુલડાં અમે તેલ કામાં તળાશું તોય કુલડાં ફેરજું મૂકતાં જાશું.

૧૨

સાગરના જળાશય

ઝનુગીતો એ હિંદુસ્તાનમાં વેદકાળ જેટલું જ જનુ સાહિત્ય છે.
વાર્તા, શરદ, લેગંત, વસંત, સિંશીર અને ગ્રીષ્મ—એમ છ ઝનુ એ બધી
જગતકલ્પત્તિકાગથી રાસમંડળ રચી જ કરે છે. છતાં હંમેશાં સુધી
કા. ૧૬

આગળ કે પાછળ કોઈ ચર્ચા નથી. એક ચોમાસા સિવાયની બીજી બધી
 ઋતુ ધીરે ધીરે ચોરના જેમ એક બીજાના ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે. સેડે
 નવાણું ટકા માણસને ખબર નહિ હોય કે શિલીર ક્યારે ગઈ અને
 શીશ્મ ક્યારે આવી ? પરંતુ જેવી પાતળી એ પાતળી ઋતુના કવિઓ વર્ણન
 કરે ત્યારે જ એનો બરાબર ખ્યાલ આવે પણ વર્ષા તો જેટલું મહીતો
 આવતા જ શરૂ મનો અને ઉનાળાનો જુરો અને ગરમ પડો ? માટે
 કહેડાટ કરતીક બહાર આવે. આખો આમામડળ વાદળાથી ઘેરાઈ જાય,
 વરસાદેવના કટક ખભાળી ઉરે. બારમાસ મહિનાના વિચોગી વાદળા
 છાતી બીડી બીડીને આમથમા ભેજા થાય, નાના ઠાના ઝખ્ખા પહેરી
 મેઘ મહારાજની ફાજ તૈયાર બને, નેપળના પહારોના ખોપરા પર
 (ઇશાન) વીજળી ચગીરના આડ આડ કટકા કરી માયા પહોડે, ઈંદ્ર
 મહારાજની મથાનના આભ વરતી પર અજવાળા થાય, હૈયામાં સાત
 રંગના સાધિયા પુરી ઈન્દ્રધનુષ પૂર્વ પશ્ચિમ એ બેઉ દિશામાં હમી નીમ્ને
 સમુદ્ર ગોડોતુર બની જાય. એના અતલ નોડનો આતરવિગ્રહ મળગે
 દરીયા કડિ તો કાન પડ્યું ન સંભળાય. ઈંડા હિમાળા જેવા માગળના નીર
 આંત્રણ મુખ્ય દોડ તેવા ઊના થઈ જાય. મોગલા મેઘ મહારાજની
 આગીને નિરખી સાકળના નવુત્રણ કટકા કરી “ કેલુક કેલુક કેલુક ”
 એમ ટલ્કાર કરે. મપેના એ ઘેરા વાનાવરણમાં “ પિયુ પિયુ ”
 ગોરી હે ચકનીઓ વૂળમાં નાચા માડે. જગડા, પારેવા વગેરે
 પાખો પહોળી મગી હાલ્લા માડે. ગાયો અને બેગો વગસાદુ
 આગમન સમગ્ર જાય અને પૂછાના ઝડા માથે લઈ દુકાર કરતી
 નાચવા હલ્લા માડે ગીરના જંગલ સામું મો રાખી બેમો ગણકરા માડે.
 ધરતી ગજ ગજ ઉગી આવી જાય ધાળીના આગમનની રાડે કોઈ ઋતુના
 મોડામાં ઇન જ નથી જન્મી ત્યાંથી અત્યાર સુધી મુગી ને મુગી

પણ વર્ષો તો કીકીઆરા, પડકારા અને હાકોટા કરતી આવે. તે દિ રામ અને લખમણ ગેડીદહે રમે. એક ખૂટા ઉત્તર ધ્રુવ, બીજો ખૂટા દક્ષિણ ધ્રુવ. એવડા મોટા આકાશ મેદાનમાં એ દુધમલીઆ છડીચોટ દડાને ઉઠાવે. એના પગની ધમધમાટી અને દડામાં ગેડીના ઘાથી આખો આભ ધણેણી ઉઠે. ધરતી કડકી જાય એવી સોળ કડાક કડ કડ કડ ધણુણુણુણુ મર્જના થાય. વર્ષોઋતુના આવવાના તો મુરખથી પંડિત સુધીને તુરત ખબર પડે છે. એ વર્ષોને કવિઓ-પંડિતોએ અને લોકગીતોએ અનેક રીતે રમાડી છે. ખીરદાવી છે અને નમન કર્યા છે. આપણાથી મોટી ચીજ જોઈ આપણે કદીએ ધખ્યાં નથી આવી, એની સ્તુતિ કરી છે, એનું વર્ણન કર્યું છે અને એની મોટાઈ કજીવી અને પ્રજ્ઞામ કર્યા છે. સાગરને પહોડોને, જંગલોને, વનસ્પતિઓને, નદીઓને, પશુઓને, પંખીઓને, નંસત્રમંડળોને અને અદ્ર્ય એવી દેવસૃષ્ટિને ભારતભૂમિનો માનવી નમી પડ્યો છે. અને એની મોટાઈનું વર્ણન એ એક જીવનનો લાભ મળ્યો છે. વેદકાળમાં ઋતુવર્ણનો છે. માધ, કાળીદાસ વગેરે મહા કવિઓએ ઋતુઓને અનેકવિધ સૂઝારી હસાવી છે. ચારણોએ તો મિત્રવિરહમાં પણ ઋતુગીતોને શુધી લીધી છે. છંદો અને ચારણીગીતોને એનાં વાહનો બનાવ્યા છે ત્યારે આપણા લોકગીતો એથી જરાએ પાછાં રહ્યાં નથી પણ એક હગલું આગળ આવે છે. રાસડામાં, રામોમા વિધવિધ રીતે રાધાકૃષ્ણનું આરોપણ કરી લોકગીતોમાં તો ઋતુઓને પણ નાચવાનું અને રોવાનું મન થઈ જાય એમ વર્ણવી છે.

નીચેના ગીતમાં એવો ભાવાર્થ છે કે પૃથ્વી વરસાદની બ્રી છે. વાયદા પ્રમાણે ધણી ન આવ્યો એટલે દીન વદને આકાશ સામી મીટ માંડી સ્ત્રી સ્વામિને આરાધે છે. પણ સાગરના જળા એમ કહીને બોલાવે છે કારણ કે આખા રૂઢીમાં બ્રી ધણીનું નામ ન લે. ધરતી પોતાની

વિજાણાઓ ગાન છે કે “ હે નાથ આપણે કેટલા ઓખરા છે ? પશુપત્ની,
 દક્ષી અને માનવી એ જવાં હવે ખોરાક વિના તવખે છે અને મારા
 હાડકામાથી રસ ચૂમે છે. અરે ઓઢવાનુ પણ શરી ગયુ. મુર્ખ જે આપના
 આશ્રપિતા ભાગ સમગ્ર થાન એ હરે માઝ મોઢું નેઈ જશે. મારે
 કુધરો જેનો કઠવો ? વગમાદની આશા મરી જાય છે ત્યારે બૂખ્યા
 માણસો કુવા ગાળવા માંડે છે અને મારા અંગે પર વણના ધા ઝીંકે કે
 જના વરની નાગીની વાજ જવાતો મમય આ યો છે નીઓના પાડી
 રૂપી તેન તે યજ્ઞ ખૂરી ગયા કે તેમ મેરાન અને ધામ ઉગી
 નીખ્યા છે એ નીઓ કાળી મારી વેળીની લગે વેગમણ જેવી તેન વિના
 બૂખરી થની ગઈ હ આપનુ સાજગના સમ્રાટની સ્વારી આકાશમા
 તૈયાર થાન છે મુમરાગના વાવજા જેગીનો વાગી માફ જનારે છે વનના મોર
 એ મમ્રાટની છડીઓ પોકારવા લાગે છે તમાવોડપી હેનીએ દાદુરડપી
 નિઓ ગેંબા હોરે ક પવન હ જેનો મોડા એવો આનિ અશ્વને રેગારી
 મુકે છે એના હાડાને પંધાએ બદલા અરથની હોરે હ પણ એનો વેગ
 દોષ જોઈ સમુ નથી વેર આનના મેધ મહારાજે પડેના કેને બોનાઆ
 આને કે જાગને ? પડેના તો નમાપા જેવા અધબૂખ્યા જાગકેને
 ગોનાઆ—(દક્ષીને) પત્રી વિયોમણ નાગીને બેટના જ એની આખમાથી
 મોધાર આનુ ખગની પડે છે (પાળી) પણ કવચ મરી મીનમા વરમાદન
 નામ નથી આવનુ એટને પોનાના ધખીનુ નામ લીધા મીરાય પણ મો
 દોષ જાણી જાય જેવી સ્ત્રી જોગખા : આપ : કે મારા સ્વામિનો રમ
 હાગે છે માથે પાંચ પાવડી છે (વીજાણી) ખજે ગમેગ મી ખેમ ગમેમ
 હ (ઈંદ્રવનુ) એની દષ્ટિ લીધી ક આ મેનુ કૈયુ મોગુ ઉજગુ ઈ
 (પાળી) અતમા પ્રમન્ન મનેલી પૂતી ૧૨ : હ ધખી પોનાને માટે તેવ
 દોરો, મગસો, કુનના દાર અને લીધી ઓ ખા થા મો

(જરવો ધણેલે વાળં વાગશે રે-છ-એ રાગ)

આવો આવો એકલધાર સાયળા વરસો મુશળધાર,
સાગરના જાયા ક્યારે આવશે રે છ ?
મહાજાગના મોલી ક્યારે આવશે રે છ ?

છોડડાં તલજે રે ઘરનાં સામટા રે છ;
થાને ખુટયાં સરવાણ;
થાને ખુટયાં સરવાણ,
હોમે જાળડાં મારાં હાડને રે છ. ૧

અંગડાં સળજે ને ફાટયાં જોડણાં રે છ.
સ્વામી શેની કડ્ડ લાજ,
સાયળા શેની કડ્ડ લાજ,
સસરોજી વહુના મોઢાં જાળશે રે છ. ૨

અંગડાં જોડે છે જુખ્યાં માનવી રે છ;
ઝીકે ઘણું કેરા ધાવ,
ઝીકે ઘણું કેરા ધાવ,
લાજું લુંટાઈ છે ઘરની નારીની રે છ. ૩

આઠ આઠ મહીનાનાં વિત્યા વાયડા રે છ;
ખુટયાં તેલ ધુપેલ,
ખુટયાં તેલ ધુપેલ,
નહીઓની લઈ યઈ સાયળા જુખરી રે છ. ૪

વાજતો ને ગાજતો સાયબો આવીઓ રે છ,
 નજર રાખો મહેરબાન,
 ધીમા ધીમા મહેરબાન,
 જોની છડીચુ પોકારે વનના મોરલા રે છ ૫
 વાહોલીએ વાળ્યા શેત્રી ચોવટા રે,
 દીધા બાપે સનમાન,
 દીધાં બાપે સનમાન,
 કવિઓ એકથારે દાદુર ડેલીએ રે છ. ૬
 હંસલો પલાણ્યો ધણીએ હાથથી રે છ,
 વેગ ભેયા નવ ભય,
 વેગ ભેયા નવ ભય,
 ઠાળલે મેંમડના પડ ડોલીઆ રે છ. ૭
 રહેલાં બોલાવ્યા છોરૂ વાછરૂ રે છ,
 પછી ઘરડાની નાર,
 પછી ઘરડાની નાર,
 આંમુડા ખળકયાં રે જોની આખથી રે છ ૮
 રહે કાળો ને પીળી ચાવડી રે છ,
 ખં લે પચરગી જેસ,
 ખં લે પચરગી જેસ,
 નજરું હગિઆળી ફેડાં ઉજળાં રે છ...૯

લાબ્યો કટોરો લાબ્યો કાંગસી રે છ,
 ' લા બ્યો પુ લ ડાં નો હા ર,
 લા બ્યો કુ લ ડાં નો હા ર,
 મારો સાયબો લાબ્યો ર લીલી ઝોઢણી રે છ. ૧૦

(મનદર સંવત ૨૦૦૨ અષાઢ વતી ૧૧)

૧૩

ચોપડા લઈ આવજો

તા. ૫-૧૦-૪૬ ના રોજ દિલ્હીની ગાદી આપણુને (આપણી
 મા') મળી ગઈ. પોટલાં લઈને અંગ્રેજો પાણું વાળી જોતા જોતા
 પાંદરોને કિનારે પહોંચવા માંડ્યાં. દિલ્હીથી આકરા અને ઉતાવળા ઢુકમે
 છુટવા માંડ્યાં. પ્રથમ તો રાજાઓ, મહારાજાઓ અને પૈસાપાત્રો ખભણી
 ઉડ્યા કે આપણુ બધું જુનુંવાઈ જશે. એ બધે જોટો હતો. એવું કોઈ
 કારણ નથી. આ તો નાણું સમજવાની જ ફક્ત વાત છે. લેણેલું જમ
 ઉધાર સમજી લઈ ચોખ્ખવટ કરવાની છે. સૌના હૃદયમાં ભગવાન વસ્યો
 છે માટે આત્મારૂપી ધનુરને કોઈ છેતરવાના દાવ ન કરશો. પ્રજાસંઘરૂપી
 અમુકને જીતવાને માટે ફક્ત એક દિવ જોશે. એ રૂપી નાગડીમાં જો કપટ
 રૂપી કાણું પડશે તો નાવ ડુગી જશે. કદાચ એમાં ચોપરેશન જેટલું ધડીક
 દુઃખ થશે. છેવટે તો સૂતિ, તંદુરસ્તી અને જ્ઞાનદ હશે. આપણા
 ચોપડાના મેળ એક અને સાચા હતા; પણ પરદેશીઓની દમનખાજીથી
 એમાં બધા પક્ષોની ગેરસમજ થઈ હતી અને એ જૂઠાનો દીર્ઘદ્રોહ સ્વરાજના

પિતા ગાંધીજીના મનમાં નથી. ખોટા આંકડાઓના હમલાવાળા
 જુના ચોપડા કોઈ ન લાવશે પણ છેલ્લા વરસનું જ એક સાચું સરવૈયું
 લાવજો. અને હવેથી શું કરવું છે તે સાર કહેજો. અત્યારે જ સમજણ
 અને ખાતાંની ચોખ્ખટ કરવાની છે. એના મારે તો સંત તપસ્વી ગાંધીજી
 ગોળમેશ પરિપક્વમાં ગએલા પણ એની તપસ્થાનાં ફળ પાક્યાં ન હતાં
 એટલે ખાતાંની સમજણ ન થઈ કારણ કે ત્યાં પોતાના જ સામે દરી
 બેઠા હતા (આમેડકર). એ સમ્રાટનાં સ્વપ્નેની તો દિલ્હીના ચોકમા
 સમજણ થઈ ગઈ કે સ્વપ્નનું જુદું હતું. હવે તો ફક્ત એ સત્તાની રીતે
 ખાતાં માટેલા એવા આપણા ઘરના જ ચોપડાની સમજણ કરવાની
 છે. ચાકુમાર માણમે તો સૈકાઓની ભૂખચૂક લેવીદેવી એમાં હીણપ નથી.
 કાંઈ પણ ડર સિવાય સૌ આવે. કશું બગડી ગયું નથી. સમ્રાટપી
 સ્વપ્ન એ તો નિર્બળ હુલુ, ખોટું, બ્રમણ અને છેવટે તો કંઈ જ ન હતું.
 છતાં એ તો સ્વપ્ન ઉડી જાય છે અને આવે છે જાગ્રત અવસ્થા. સ્વપ્ન
 મયું. સ્વપ્નકાળ ગયો અને સ્વપ્નનો જેવવાર ગયો. ચોપડા સપ્તને કંઈ
 એકલા રાજવીઓને આવવાનું નથી. પણ અગીયાર વ્યક્તિઓએ
 (મંસ્થાઓએ) આવવાનું છે. ૧ ધર્મગુરુઓ, ૨ ગાંધીભક્તો,
 ૩ વેપારીઓ, ૪ વિધવાઓ, ૫ મધવાઓ, ૬ પતિ અને પતિ;
 ૭ બ્રહ્મચારીઓ, ૮ વિદ્યુતો, ૯ દરિઓ, ૧૦ છાપાંપતિ અને
 ૧૧ શિક્ષકો એ મરને ચોપડા લઈ આવવાનું છે. ગજિરામ જેવી
 ચોપડાની સમજણ કરવામાં ડહાપણ છે. વામન ભગવાને ત્રણ ડગલાં
 ભૂમિ માગી. ગણિએ આપવા હા કહી. ગુરૂદેવ શુક્રાચાર્યે કહ્યું કે “હે રાજન
 તને જેતરી જવાના છે.” પણ ગણિએ તો હાની કહ્યું કે “ભગવાન જેતરે
 એવાં મન્માથ ક્યાંથી ?” ભગવાને ગણિને ‘પાતાળમાં’ આંખો ત્યાં પણ
 ગજિરામએ હરિના ચરણ જગચી આગ્રા ભગવાને પુછ્યું “ગજિરામ

શું કરો છો ?” બળિ કહે કે “ હે નાથ, મારા દેવ શરીરનાં હાડકાંથી આપના કામળ પગમાં વસતું લાગ્યું હશે જેથી આપના ચરણ ચાટું છું.” ભગવાને કહ્યું કે “ બળિરાજ હવે આપણા ચોપડાની સમજણ થઈ ગઈ.” જેટલું ભગવાને લીધું હતું તેથી લાખો ગણો કામદો બળિને થયો. છેવટે ભગવાને એના વહીવટની સંભાળ રાખવા કાવચ બળિને દાર વસ્ત્રા. એમ જ રાત્રીઓ રૂપી બળિરાજ; ગાંધીરૂપી વામન ભગવાન. ગાંધીજી એટલે પ્રજા અને એ પ્રજાસંઘને જ જવાબદારી અને રખોપું રાખ્યો. સોપી દે એજ વહીવટની સમજણ છે. અને પછી સાચા રાજાનો સ્વાદ એમને આનશે.

“ હે રાજાઓ, મહારાજાઓ, અને લક્ષ્મીનંદનો, તમેને સત્તા અને પૈમાનો કદા ભ્રમ જ છે. તમારા શરીર પૂજ થયા છે એ સાચી ચરમી નથી પણ સોજ ચડયા છે. પ્રજાને છેતરી લેવાની યુક્તિ એ ભુધિ નથી પણ ભુવ્યાધ છે. માચી ગરમી નથી પણ તાવ આવ્યો છે. તમારો જય બોલે છે એ તો દબ છે. હૈયા તો હાય, આપ, પૂકારી રહ્યાં છે. બધાં મીંડા આગળ કરી પાછળ એકડો લખેલ છે. તમારે હિસાબે લાખો છે પણ જગતને હિસાબે તો એક જ કહેવાય. એ જીવ મુધારો અને હસીને કપુન કરો.”

“ હે મહારાજો, તમે ખાતાં નમળાં કેમ પડ્યા છો ? ખગર છે. તમેને ભુત વળ્યું છે, તમારા પેટમાંથી એ ભૂત ખાય જાય છે. તમેને દો પુરં પોપણ પણ મળતું નથી. (ઉપજ વધારી છે છતાં તિનોરીનું તગીયુ સાદ છે). એ પરદેશી ભૂત ચા'યું' ગયું છે. તમારે માથે એ સત્તાની કૃપાનાં મુકુટો માડ્યાં છે એ તો ખરી રીતે માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગેલાં છે. આટલું બન્યાં છતાં હજી કપટથી તમે મીઠાં, મીઠાં બાપણો

કરો છો કે—“ મહારી વ્હાલી પ્રજા — એ તો સાચી પડેતા હો તો અભિનંદન પણ મ્હત મોઢાથી જ હેના હનો તો આત્મા આત્માનો સાક્ષી જ અને અશાનવન બની ગએલા પ્રજાના માયા વામ ગામ-એ એમથી કોઈ “ બાપુ ” ધણી ! ” જોમ મ્હીને પામે નહિ આવે-સાદ નહિ સામળે. ”

કહે છે કે એક એવો દેવ કે ત્યા બધા સરખા, બધા મુખી, અને બધાની સરખી માનીયો એ દેવને પણ હિંદ મિત્રનામયું નોતર પાડવે છે કે “ સામ્યવાદીઓ તમે પણ આવો અને મૌ મરખા એ મેળના ચોપડા ફેના આવળે રોજમેળ, ધરીચુ, અને ખાતાવહી એ ત્રણે મેળ લઈ આવળે ફક્ત આકડાની જરૂર નથી પણ ચોપડા અને કોથળી બેઉ લાવળે કે આકડા પ્રમાણે કોથળીમાં છે કે નહિ ? (કદાચ નહિ હોય.)

“ વિનાશી સ્વતંત્રતાનો નેપ ફેલાવનારા નાઝીઓ, રૂઝવેટો ધિગીરો અને નેપોનીઓ એ બધા આવળે આપ સૌની બુદ્ધિમાથી દેશોને જે હાસલ લાભ મળ્યો હોય એ અમેને મિત્ર તરીકે જરા ખતાવી જાળે (નાસ્તિક સ્વતંત્રતા વિનાશ નોતરે છે નાશ, નાશ અને માથની જ શોધમાં પરીણમે છે) ”

કવિ બલામણુ કહે છે કે “ હે દિલ્હીની ગાદી પર બેમનારા, તમે પણ જરા વિચાર કરી ખાતા સમજળે તખ્તલને હિમાત્રે તમારામાં મત્તા હોય તો પરદેશીઓ માથે સમજ લે-ને પણ ઘરની અમલજી કરતા તોષએ તો છૂટછોટો પણ મુક-ને એકતું નાહું ” ગાદી ન રાખશે. વળી બીજી વાત એ છે કે દિલ્હીના સત્તાધીશો તમે બે તોષા ન રાખશે. પોતાનો તોલ કરવાના જુદા અને બીજાનો તોલ કરવાના જુદા એમ સિધ્ધાન્તમાં બે રીતો થશે તો સંતનો મારગ લામશે અને કપાને કાગો દાગ રહી જશે. ”

“હે દેશબકતો, દેશની સત્તાના ધોરીઓ, તમે પૂ. ગાંધીજીના હથિયારોને વિસરી ન જશો એજ હથિયારથી આજે હમરો વર્ગ દિલ્હીના તખ્ત પર સ્વરાજની ધ્વજ ફેડી રહી છે. સત્તાના મદમાં બે એ ડોમાના હથિયારોનો ત્યાગ કરશો વિના અનુભવે તો તમારો અભ્યાસ ફક્ત ચોપડીમાં જ રહેશે. આ રહ્યાં એ યુગપુરુષના શસ્ત્રો સત્ય અહિંસા મંપ અને નમ્રતા એ ચારે મળીને એક અમોઘ અસ્ત્રાસ્ત્ર બને છે. એનો સ્વપ્નમાં પણ ત્યાગ કરશો તો જે વાણીએ આ નાવ તાલુ” છે તેને કદાચ બોગી દેશે.”

દિલ્હી તો લોહીના તરસ્યાઓને પણ મિત્ર તરીકે નોતરે છે કે “આવો આપણે પણ સમજણુ કરીએ. કદાચ મમજણુ નહિ કરો તો પણ એક દિવસ તમેએ વહીવટના બાળી નાખેલા ચોપડાઓની આગ અને છેવટે એના કણુકણુને રાખને જીભ આવશે. એ ન્યારે તમારો હિસાબ બોલશે ત્યારે અક્ષાડો ચરચરી જશે. એવા એ આંકડાં હશે.”

“દેશમાં રહેવા છતાં દેશનો વિનાશ નોતરતા એ વનના વાંસડાઓ, તમે પણ આવો, વનકપી દેશને સજગાવવા તમે પહેલા જ બળી મરજો. પણ યાદ રાખજો કે વન કદીએ બળી જતું નથી. એ તો બીજો વરસે મેળાં ઉઠે છે પણ તમે બળીને પહેલો હિસાબ ઈશ્વરના દરબારમાં આપ્યા પછી ફરી હિંદને હિસાબ આપવા હે દીકરાઓ અહિં આવજો. તમારે તો એ હિસાબો આપવા પડશે. ઈશ્વરને અને દેશને.”

॥ હરિગીત ॥

આદેશ આબ્યો આકરો વેગે બધે પણ વારમાં,
સહુ ચોપડા લઈ આવજો દિલ્હી તણા દરબારમાં.

ને શસ્ત્રથી જનનીતણી ધ્વજ ફડફડી દીઠી વિશે,
હથિયાર એ ભુલી જયો તો ખ્યાલ કરજો શું હશે;
અનુભવ વિના અભ્યાસથી ઘરનું જો રહાપણુ ડાળયો,
તો જે નાવ તારું વાણીએ એ વહાણુ પાછું જોળયો. ૧૧

સત્તા તણા તરફયા તમે કર ખંજરા લઈ આવજો,
વહીવટતણા જે ચોપડા જગ ચોકમાં સળગાવજો;
એ આગ બોલી ઉઠશે પ્રહાર આપું ઠાલશે,
એ ખાખના કણ કણ બધા બાકી રહેલું બોલશે. ૧૨

પર્વતતણા પુત્રો બધા વન વાંસડાઓ આવજો,
પહેલાં સળગજો દીકરા પછી બાપને સળગાવજો;
સળગે ન કદિએ કુંગરા કહે કામ જમપુરમાં જજો,
હિંમત હરિને ચુકવી કરી હિંદમાં હાજર થજો. ૧૩

(કુંડલા જવા દ્રેનમાં વા. ૧૮-૧૭-૧૧)

૧૪

શું રહ્યું ?

ગીતનું નામ છે-શું રહ્યું ? આખા ગીતનો દોળ સત્તા પર ઉતરે
છે. કાઈ પણ રાત્રીમાંતો વિશ્વામ, ડગ, આઝા, દંડ, ન્યાય, ઉદારતા, માન,
હિંમત અને નિશ્ચય એ જો આખાં ગયાં હોય તો તે માત્ર નામનો જ રાત્રી
ગદે છે. ગાનપત્રું કંઈએ આખી રહેલું નથી.

(દરિગીત શું કહ્યું)

જો કુલની ફેરમ ગઈ ચંદન તણી સોરમ મંઘ,
 વૃક્ષો ગયા વનમાં પછી બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ?
 સાકરતણું ગળપણ ગયું અહિં ફેનની કટુતા ગઈ,
 આખું ગઈ પછી જીવનમાં બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ?
 સાધુતણું જો સત ગયું પતિનતણું પતિવૃત્ત ગયું,
 સત્તા ગઈ નૃપની પછી બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ? ૧
 રવિરાજની કીરણો ગઈ આંખા તણી ફેરી ગઈ,
 એવકતણું સહેવું ગયું બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ?
 સરિતા રહી પણ જળ ગયું યોદ્ધાતણું બુજબળ ગયું,
 જો દંડ નૃપતિનો ગયો બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ? ૨
 આમાત્યની તુલના ગઈ રક્ષકતણું શોધન ગયું,
 બાંધ્યા પછી કીરતી ગઈ બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ?
 છાપેશની સમતા ગઈ શુદ્ધજનતણી ગમતા ગઈ,
 જો ન્યાય નૃપતિનો ગયો બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ? ૩
 મિત્રો તણી મમતા ગઈ કવિઓની નિર્ભયતા ગઈ,
 વકતાતણું વર્તન ગયું બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ?
 દ્વિરાતણું પાણી ગયું ઝરણાનું સરવાણી ગયું,
 ઉદારતા નૃપની ગઈ બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ? ૪
 અત્તદાન ગૃહસ્થોનું ગયું પ્રમથય યોગીનું ગયું,
 જ્યાં જ્યાં પ્રજાનો સંપ ગયો બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું ?

હિલ કપશો ડરશે નહીં દિલમાં ન કાને વેર છે,
 બે દિલ કુખારે બે ઘડી અતે તો લીલા લહેર છે,
 દિલમાં વરશે ભગવાન છે રિલ દિલને છેતરશે નહીં,
 દિલનાવમાં કાણુ પડ્યુ તો આ દધી તરશે નહીં. ૧

ધરમાં કરી ખટપટ દગલખાળે હુતા પરદેશના,
 ધરના શુનેગારે શીરે રોસાતણે દિલ દેશના;
 ભુતકાળના દાગળતણા લાવે ન બાળ ચોકડા,
 સાચે હીલેથી લાવળે છેલ્લા વરમના ચોપડા. ૨

કરવા સમજ ખાતાતણી તપમી ગયો વીલાતમા,
 તપનાં ફોજો ફોજીઆ નહીં ધરના હતા નળા ધાતમાં,
 સમ્રાટના સ્વપ્નોતણી દિલ્લીમા સમજણુ થઈ ગઈ,
 ધરના હિસાબો સમજવાની વાત બારી રહી ગઈ. ૩

સોસો વગ્નની ભુલ લેતી આપવી એમાં ઠયો વાધો નથી,
 સહિમત કરી સૌ હાલળે બાણુ હણુ બગડી નથી,
 નિર્બંજ હંતુ હુણુ હંતુ કપટી હંતુ ઠઈ ના હંતુ,
 ખોટું હંતુ શ્રમણા હટી આણુ ગયું સ્વપ્નું હંતુ. ૪

શ્રીરામ ને સહિમન તણા પવગામના અધિકારીઓ,
 ગાધીતણા બહતો અને નરમાસના બ્યાપારીઓ;
 વિધવા અને સધવા વિધુર પની પતિ શ્રમચારીઓ,
 કવિઓ કલમગાળે અને શીશુ પુષ્પના વનમાળીઓ. ૫

વામન થયો વૈરાટ ને ત્રણ ડગ લયો ત્રણ લોકનાં,
હુંટી જશે ગુરૂએ કહ્યું ચીતમાં બળીને શોકનાં;
ખાતાળમાં પહેંચાડતાં રસના પ્રભુપદમાં ધરી,
રખપાળ કીધા રામને ખાતાંતણી સમજણ કરી. ૬

ખાતાં બંધા દુર્બળ જમે એ ભુતનો વળગાડ છે,
સુકુટો નથી માથે ઉગેલાં દુખતણાં એ ગાડ છે;
મીઠા મધુરાં લાવણો સત્રીપાનનો વળગાડ છે,
હી ન કોઈ આવશે સ્મશાન કેરા સાદ છે. ૭

ચરખી નથી સોજ ચડ્યા છુદ્ધી નથી હુમ્મચાથ છે,
ગરમી નથી છે તાવ આ આશીશ નથી પણ હાય છે,
મીઠા બધા આગળ ક્યાં લાખો ગણ્યા પણ એક છે,
પાનાં સંભાળો બૂપતિ શું શું લખેલા લેખ છે. ૮

સૌને મળે સરખુંબધા સરખાંલખો એ મેળ લઈને આવળો,
એ મેળમા જે હોય જમે એ કોથળી પણ લાવળો,
સ્વતંત્રતાના દોસ્ત થોડો સ્વાદ એનો કહી જળો,
હાસલ મળ્યું એ માર્ગ અમને મિત્ર થઈ બતલાવળો. ૯

તણતણાણી ગણતર કરી પરદેશનું સમજ જળો,
ઘરની સમજ કરતાં બલા છુટાટ થોડી મુકળો;
પોતાની અવરોતણી બે રીત સમજણમાં થશે,
તો સંતનો પંથ લાગશે અને દાગ કાળો રહી જશે. ૧૦

વાત્સલ્ય માતાનું ગયું દાતૃત્વ દાતાનું ગયું,
 નૃપમાન રૈયતથી ગયું બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું? ૫
 હુકમીની હુર દ્રષ્ટી ગઈ જો શીસ્ત ઐનીકની ગઈ,
 પાટાચની પ્રીતી ગઈ બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું?
 વસોતણો જો કસ ગયો જીવન વણો સહુ રસ ગયો,
 નૃપવીતણો હિંમત ડર ગયો બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું? ૬
 વૈશ્યોની જીવ દયા ગઈ ક્ષત્રીની ગુરવીરતા ગઈ,
 પ્રામણ્યતણી વિદ્યા ગઈ બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું?
 વાણીજ્યની નીતી ગઈ રુત્તાની સમદ્રાઈ ગઈ,
 નૃપતી વણી હિંમત ગઈ બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું? ૭
 શાશન ગયા નીતિ ગઈ મોથો ને મર્યાદા ગઈ,
 શ્રી રામના સંવાનમાં બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું?
 રૈયત તણું રંજન ગયું કહે કાગ બાકી શું રહ્યું?
 નૃપતી વણો નિશ્ચય ગયો, બાકી રહ્યું તે શું રહ્યું? ૮

* સ્વામીનારાયણના મંદરા ૧૫-૮-૪૨.

૬૫

ચેલામાં પાણી

ગદગની નદી ચેલામાં રમાયેલ બારનગરના દિવાનથી અનંતરામ
 પદ્મગીએ પોતાની માનુષી રમાયેલના નામથી બાંધેલ આખા રાજ્યમાં

આવો પડેવવડેલો બંધ બંધાયો. એમની સંપૂર્ણ તૈયારીને દિવસે
ભાવનગરના નેક નામદાર મહારાજ શ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજી બાપુ પણ
પધારેલા. એ વખતે ત્યાંની મબામાં આ ગીત ગાએલું. બાવાય એનો છે કે
નર્દાનું નામ ઘેલો. આ યુગમાં તો ડાહ્યા ડાહ્યાનાં પાણી ધરી જાય છે.
જ્યારે ઘેલો એટલે ગાંડને કોણે પાણી ચડાવ્યું? કોઈ લોહાને
હથિયારને પાણી ચડાવવા, સજવામાં પણ વસ્તુ જોઈએ.
સરાણું, દોરી તાણુનાર અને સજવાવાળો. ઘેલાને પાણી ચડાવવામાં પણ
તણુ જણુ. શ્રી. સ્વામીનારાયણુ ભગવાન સજનાર, અનંતરાય પટ્ટણી
સરાણું અને બંને વચ્ચે દોરી તાણુનાર મારા મિત્ર શેઠ મોહનલાલ
મોનીચંદ મદડાવાળા. એ આખા પ્રસંગમાં જ્યારે કામ અટકી પડતું
ત્યારે નેક નામદાર મહારાજ શ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજી બાપુ પાટે ચડાવી દેતા.
કેટલો લાભ, રમાખાનું નામ રહ્યું અને ગદડાના કુવામાં પાણી ચડ્યું.
આગળ સ્વામિ નિસ્કુળાનંદજીએ સવાસો વરસ અમાઠિ ગાએલું કે (શ્રીજી
મહારાજને ઝીવણીઆં, તળાવ રંગબીના કેશરીઆ એકવાર ગદડે આવજો
ર) એ વાણી સાચી પડી. ભગવાનનું ભવ્ય મંદિર. સ્વામીનારાયણને
અવરથીત બંદોબસ્ત. આખો ઘેલો કાળા પાણ્યાથી સાધુવેને નહાવા
આગળ બાંધી દીધેલો અને શોભાની ધ્વજો સમાન રમાઘાટ બંધાયો.
અત્યારે તો કાઠિયાવાડમાં મદકું એ મદકું. (શ્રી મોહનજાઈને હું મદકું
હીને જોલાવું છું) છેવટે મહારાજ સાહેબને સંજોઈને ગીત પુરું થાય
છે કે ભાવનગરની બીજી નવ મોટી નદીએને ધોખો થાશે માટે આપ
વડેલાસર આવા મોટા મોટા બંધો દરેક નદીઓમાં બંધાયો.

(ભરવી)

ચડાવ્યાં કોણે ઘેલામાં પાણી ?

કાયા કાયાનાં આ કળીજીગમાં

ઘટ્ટી ગયા છે પાણી. ચડાવ્યા કોણે.
 ઠાણ સળેયો ઠાણ સરાણું કોણે દોરી તાણી ?
 જુગજુગ જુને પાણી વિનાનો છુટી પડ્યા શરવાણી. ચડાવ્યા. ૧
 શ્રીજી સળેયો અનંત સરાણું મોહને દોરી તાણી,
 તાણતાં તાણતાં તુટી પડેલી ત્યારે કૃષ્ણને હાથે મંધાણી. ચડાવ્યા. ૨
 વાવ તળાવે પાણી ઘટ્ટીયાં ઘટ્ટયાં ઘોડાનાં પાણી,
 તલવારૂંનાં પાણી હટીઆં મ્યાનમાં રહી નીમાણી. ચડાવ્યા. ૩
 દાણા વિનાની બાવનગરની પ્રજા નથી પીડાણી,
 આપણે ખાધું પાડોશીને આપ્યું રાખ્યું છે પાણી. ચડાવ્યા. ૪
 દિવાનોએ દાન દીધાની બહુ આગળ નથી જોંધાણી,
 રમાળાઈતું નામ રહે ને પ્રભને મળી ગયું પાણી. ચડાવ્યા. ૫
 બાવનગરને આવ્યાં આપે પરમેશ્વર પાણી,
 સોસો વરસની સાચી પડી સ્વામી નિરુજાનંદની વાણી. ચડાવ્યા. ૬
 ઠાગ કહે તમે કલ્પવૃક્ષ છે ઇચ્છીત દયો આણી,
 નવ નદીઓને ધોખો થાશે જોને ચડાવી દેજો પાણી. ચડાવ્યા. ૭
 (સ્વામીનારાયણના મહા વા. ૧૫-૮-૪૨)

૧૬

જનેતાને જીવતી રાખી

ગદડા વરસમાં આઠ દસ વખત જવાનું થાય. ચોમાસું હતું

રમાઘાટ પર બેઠેલાં ઘોળાં મોતી જેવાં ઘેલાનાં નીર રમાઘાટ પરથી ઉથમે
માથે પછડાતાં જતાં. વચ્ચે રમાઘાટ એવો આરસનો મોટો લેખ બેઠ
મને આ ગીત સ્કુયુ' કે શ્રી પ્રભાશંકર પદણી તો “કાયમ જીવતો દીઠો” (એ
ગીત એમની ગોક સભામાં મેં ગાએલું) પણ તેમનાં ધર્મપત્ની અને
શ્રી અનંતરાય પદણીનાં માતૃશ્રી રમાઘાને તો દીકરાએ કાયમ જીવતી રાખી.

(સુના સમદરની પાળે-એ રાહ)

માવડલીને મોતને ટાણે રે માતાજીને મોતને ટાણે રે,
છેલ્લા એના શ્વાસ બીજતાં ભાઈ વવાડને લાણુભાં બેઠાં રે. ૧

પાસે એને દીકરા બેઠાં રે છોડનાં છોકરાં બેઠાં રે,
નોતો એના ખાટલા પાસે એક એના સુખદુઃખનો સાથી રે. ૨

છેલ્લી એણે આંખડી ખોલી રે આંખડીથી એટલું બોલી રે,
બેટા હું એટલું માથું રૂણ ચુકાવો જીવતી રાખો રે. ૩

નથી વેકુંઠમાં જાણું રે નથી કૈલાસમાં જાણું રે,
ભાવેણીની લોભકા વાલી દીકરા મારે અહિં રેવું છે રે. ૪

પાણીકાનાં પરણને જાંધી રે ઘેલાનાં નીરને રોકી રે,
કુવામાં વાવ તળાવે નીર છોએ 'છટ આપતી દલી રે. ૫

ઘેલામાં ગીતને ગાતી રે આઠે પોર નાવણું નાતી રે,
દેજે મણુ દીકરા આવા હું જ માવા ભરથારને દાદી રે. ૬

હું છું ગોપીનાથને હૈયે રે જાણુ તારો કૃષ્ણને હૈયે રે,
આવે દોઢ દાગ કે આંટી કયાંય નો જાગે કૃષ્ણને કહેજે રે. ૭

(ગદ્ય ૩-૬-૪૧)

૧૭

ચડવું કેવું નડે છે

એજ રમાઘાટ પર બેઠેલાં હૈયોળ મહાસાગર જેટલાં પાણી
જલો બંધને તોડી નાખવા માર્યા પડાડતાં હોય એવું લાગતું. પોતાને
હરીઆમાં જાતને રોડી રાખનાર અપ્રત્યક્ષતા એરા એ બંધને તોડવા
મહેનત કરતાં એ ધેવાનાં પાણી છેવટે થાકી જઈ બંધના પગમાં પડી પડી
હજીઆ બણી દોરાવા હેમાં પડે છે. ધધરે બાંહેલી માર્ગ પર જે ચડવા
જાય છે તેની આ પાણી જેવી દશા થાય છે.

(ભાવ)

રમાઘાટનાં પાણીને પુછો ચડવું કેવું નડે છે ?
જગતમાં કેવા હેઠાં પડે છે ?

હરીએ સૌની જે હૃદ જાંધી એ હૃદ માથે ચડે છે,
જગતમાં કેવાં હેઠાં પડે છે ?

જેનાથી જે હિંચા ચડીઓ જનન લેહ વડે છે,
જાતાં હરીએ ગળ્યા જેણે તેહની શાયે લહે છે. ૧

ભાગી બતા કરીઆં લેગાં ઉલો પાય ખડે છે,
 સાથે મળ્યાં ત્યાં ચડવા માંડ્યાં લેડની સાથે બડે છે.
 રાખણુહારને રાખી નાખો એવા ઘાટ ધડે છે,
 રમાઘાટનું રોમ ન ફરકયું પાણી નીચા પડે છે. ૩

ખડતાં પડતાં કંઈક ચલડતાં પગમાં પાણી પડે છે,
 રાખ્યા તેને માથે ચડતાં રંક બની રખડે છે. ૪

એમાસામાં ઘેલા બન્યા તે દરીઆ પંથ દડે છે,
 કાચ કહે સૌ જઈં ભેજે ભેજાતું ગડડે છે. ૫

(મડડા વા, ૨-૬-૪૩)

૬૮

ગંભીરતા

મહારાજ શ્રી કૃષ્ણકુમારસિંહજી ખાપુમાં યથા મહાન ગુણો હે
 એમાંથી એક જ એની ગંભીરતા પ્રત્યે ગોપનાથજીમાં આ ગીત લખાએલ
 છે કે એમની ગંભીરતા કદી હદ છાંડતી નથી.

કૃષ્ણ તિહારી ગંભીર વૃત્તો,
 સર્વોત્તમ સબસે સુધીમાં,
 બદલી નહીં એક રતી.....કૃષ્ણ.

સ્વપ્ન કોઈ કહત મુનિજન સાખી; સાગર નિર ગંભીર અતી,
 ઉનમે એક કલંક પયો હે ઝોટ અરૂ ભરતી. ૧
 પ્રાન જીવનવો પવન કહાવત ગંભીર ઇનકી વહન ગતી,
 કબહુક ભારી તુફાન મચાવત દેત મહા વિપતી. ૨
 ભુમિ હૃદય અતિ ગંભીર ભાશત ધરનીકી અદ્ભૂત ધૃતી,
 બહુ ધરની ધીરજ ત્યાગત ધરની કંપ કરતી. ૩
 ગંભીર ગગન ગહન તન નિર્મલ માનવ પાર લહેન મતી,
 કબહુ તો વર્ષાકી વખતમે ઉનકી આંખ કીરતી. ૪
 જોહિ ગોકુલમે જોહિ મધુરાંમે વોહી ભારતમે થી,
 જો અનુકુલમે વો પ્રતીકુલમે કાગ કે તેરી મહામતી. ૫

ગોપનાથ ૧૬-૨-૪૨

૧૯

મિલાપ

નેહ સુખમા મહારાગ્નનો જન્મ દિવસ અને એ ગોપનાથમા
 ઉજવાયો હુ ત્યા ગએવો તે વખતે ઘણા દિવસથી મહારાગ્નને મળેનો
 નહિ એટલે નીચેનું ગીત ગાયેલું કે આપને મળવાની મારે જરા પણ
 ગર્જ નથી કારણ કે નીચેના પ્રસંગો વ્યક્તિઓ વગેરે જોડે હું એમાં મને
 કૃષ્ણનું દર્શન થાત છે. ફક્ત મળવાની ગરજ તો આપને જ રહી કારણ કે
 હુ તો મુરતવતો મળું ત્યારે જ આપ મને મળી શકો.

- ગજ્જી નહીં હમકોં મિલનેડી કાયમ કૃષ્ણકોં મીલ્યા કરો,
આપકોં મિલનાં હોય કૃપાલુ તો હમકોં પ્રભુ યાદ કરો. ....
- સજ્જનતામેં, સુહરદીમેં, સ્નેહમેં, સત્યમેં, નજર કરો,
સાગરમેં, સરમેં, સરિતામેં, ગુરમેં, શર્મામેં દેખ્યા કરો. ૧
- ગોધનમેં, ગીરીમેં, ગહવરમેં, ગંભીર નરકા ગૌર કરો,
ગરીબોમેં, ગુનીમેં, ગરીબસ્વર દીન દયાલુકો દેખ્યા કરો. ૨
- ન્યાય નરોત્તમમેં, નરવરમેં, નિતિપંતપેં, નજર કરો,
નિષ્કલંકમેં, નૌતમતામેં, દ્રઢ નિશ્ચયકો દેખ્યા કરો. ૩
- નમૃનાઈમેં, નિરબ્યસનીમેં, નિહરતાઈમેં હીઠ પડો,
નિષ્કપટીમેં, નારાયનમે, કૃષ્ણકોં દેખી પ્રણામ કરો. ૪
- વિજયકુમારિમેં, વિરભદ્રમેં, વિજયમહાલપે નયન ધરો,
વિકટરમેં, વૃક્ષોમેં, વ્યાપક ભાવનંદકો લેટયા કરો. ૫
- કુલવાનમે, કદરદાનમેં, કવિ કોવીંદકે હૃદય ખરો,
કાગ કે કંઠમેં કૃષ્ણ ખિરાજે, મહોળતવાલે મિલ્યા કરો. ૬
- (આપનાથ જેઠ શુદ્ધ ૩)

૨૦

કાયમ ખુલ્લે દ્વાર રહે

યુવરાજ શ્રી વિરભદ્રમિંદજી જેમ્સ વખતના મેલાવડામાં આ

ગીત ગાએલું છે. કાંઈ રાજના કાળમાં આડકતરો રાજાએને દિશા
સુચનનો લક્ષણાર્થ ચારણો ધાવે છે. મારાં ગીતો પણ એજ રીતનાં
રચાએલ છે.

ભાવનગરકે રાંમરાજ્યમે કોડે ન બુખે પેટ રહે,
સળ રૈયત પર સમ ભાવેસે રાજ્યકી નેયત એક રહે....

બારે તલાવ રાજ્ય આગ્રનસે, નદિઓંકા જલ રૂક રહે,
ખેતી કુંજ લહરાતી રહે ઓર, સળકે ધરમે ધાન્ય રહે. ૧

ધરદી ગૌવાં, ધરકે બછડે ધરદી ધરમે ખેતિ રહે,
ધરકે રાજ, ધરદી રૈયત, ધર ધરમે નવ કલેશ રહે. ૨

નહિ હુદમસે વ્યાપારોંસે વૈશ્ય સદા ધનવાન રહે,
વિદ્યા ઔપધ આગ્યજનો પર શહેરી ગૃહસ્થ ઉઠાર રહે. ૩

રક્ષણુહાર બને નહિ બક્ષક નૃપદી કાયમ નજર રહે,
સળકે કારન નિલંબાગકે કાયમ ખુલ્લે દ્વાર રહે. ૪

મળસંઘ અરૂ રાજ્યકંડસે અબલ સળલ સળ અભય રહે,
સુવાનકા ઉતસાહ રહે ઓર વૃધોંકી સલાહ રહે. ૫

રાજપુતોકે વિર ધર્મસે નિર્મલ ગૌવા પાત્ર રહે,
વિજયકુમારી રાજ્યમાતકા સદા અખંડ મુદાગ રહે. ૬

શરીર સુદઢ કરને કે કારન વીરલદ્રકી જેમસ રહે,
કાગ હમારે કૃષ્ણ જૂપ પર માતાજીકી મહેર રહે. ૭

૨૧

ગૌહાર

ખેતીવાડીના પ્રદર્શન વખતે ગાએલું. ભાવાર્થ એવો છે કે સૌ કોઈ ગૌ સેવા કરવાનાં ભાષણો કરે અને લાખપતિ શેઠીઆ કે બસો પાંચસોનાં અમલદારો કોઈ આંગણે ગાય રાખે નહિ. ઘી મંગાવે તો પણ ભેંશનું. ગાયની ઓસાદનો કાઠિયાવાડમાં પ્રથમ ઉદ્ધાર કર્યો હોય તો ભાવનગરે. ભાવનગરની ગૌશાળાની ગાયો ભેઈ નથી ત્યાં સુધી જીંદગીનું અધું નેવાનું ખાકી રતું છે. ખાસ કરીને મહારાજના નાના ભાઈ શ્રી નિર્મળ-કુમારસિંહજી પોતે ખાસ દેખરેખ રાખે છે. અને એની અસર આખાએ રાજની પ્રજા પર પડી છે. વીજળીને વેગે ભાવનગર રાજમાં ગાયોના વંશનો ઉદ્ધાર થઈ રહ્યો છે તે અભિનંદનને પાત્ર છે.

કેસી રોવા રહી હમારી વેા સગ હાલ સુનાતીહું,
ગોકુલવાલે કૃષ્ણ ગએ અળ કૃષ્ણસે ધ્યાન લગાતીહું;
લાલ હમારે સુખ સુખ લકડી દેખી દેખી દુખ પાતીહું,
સારે વર્ષમંહ એક દિવસમેં પેટ ભરી નહીં ખાતીહું. ૧
દુધ હમારે જલસે પતલે હાડ ભીંતરસેં લાતીહું,
માતાજી કહેનેવાલોંકા પૂજનસે ગભરાતીહું. ૨
પેટમેં ભુખ, આંસુ અંખીઆંમેં, રોરોકો દિખલાતીહું,
ગેરે દુધમેં સાર નહીં હે સુભકે સંકટ પાતીહું. ૩
એઠે જુઠે ઘાસ મીલેમેં વોડીમેં પ્રાન જયાતીહું,
મેરે પુતકી મહેનતકા મેં ન્યાય કદિ નહીં પાતીહું. ૪

લાવનગરમે આકે દેજો, કામધેનુ દરશાતીહું,
 ગોત્ર મન પ્રતિપાત્ર ભુપકા જયજયકાર સુનાતીહું. ૫
 નિર્મલકી નિર્મલ સેવાસે, મંગલ લોજન પાતીહું,
 કાગ હવે ધરી રાત હીવસમે કૃષ્ણકે મંગલ ગાતીહું. ૬
 (તા ૧૪-૧-૪૧)

૨૨

બે દિ બાવણુ થાય

ભાનાથ એવો છે કે પાનખર ઋતુ એ ખરેખર તો નવા પાળા
 આવવાનું નિશાન છે ઉનાગાના તાપ એ તો વરસાદની આગાહી છે
 બેનામર નાશ થાય એ વહેનું સર્જવા

[વહુએ વગોયા મોઠા જોરડા—એ રાગ]

વનરા લલે એ દી બાવણુ થાય રે,
 વેવા સળગેએ વેલા ઠાળવા રે છ.

શીશીર આવી શ્રાપ જીવતી રે છ,
 વસતે એને થઈ પડયા વરદાન રે. બહેલા ૧
 આબ્યો હનાળો ધુણી ધીખતો રે છ,
 ચોમાસે એની ધુણીએ પાણી ધાર. બહેલાં ૨
 આબ્યો કાતુડો મેડા ચોરતો રે છ,
 ઉવટે એ તો દુનીઆ ફેરા દેવ રે. બહેલાં ૩

વાવણી આવી કોઠીના કણ હયાં રે છ,
લાણી ટાણે ભરીયા છે જંડાર રે. ૦હેલાં. ૪
આંચો ગાંધીડા ગાળું ઝીલતો રે છ,
છેવટે થાક્યો ખાતાં એ ખમકાર રે. ૦હેલાં. ૫

(રાજકોટ તા. ૧-૪-૪૧.)

૨૩

એકલી

શ્રીગુણના ગીતોમાં નોકરી એ બહુજ વલોપાતીઓ સખ્દ થઈ પડ્યો છે. આગળના ગીતોમાં પણ વેરણુ ચાકરી એમ સંબોધન આવે છે. ધણી નોકરીએ ગએલો ઘરમા દોષએ નથી. આખો દિવસ શુ કામ કરીને કાઢવો? મોટા ઘર, આગસની ઓસરી, પાણુની બ્રીંતો, મોટી ડેવી, એમાં એકલી.

(રામ ઉપરનો)

એવડા મંદીરમાં હું તો એકલી રે છ,
કેમ કરી મારા હુઃખના દાડા જાય રે.
કેમ કરી આ લાંબા દિ લેવાય રે,
ખરણ્યો હાડ્યો છે વેરણુ ચાકરી રે છ.

નથી સાસુ કે નથી સસરા રે છ,
નથી ઘરે જેઠાણી કે જેઠ રે. એવડા...૧

નથી દેવરીઓ ઘરે લાડકો રે છ,
નથી તીખા નણ્ણી કેરા જોલ રે. એવડા...૨

નથી સાથી કે નથી ખાળ ધીરે છ,
આંગણે નથી ગાયું કે ગોવાળ રે. એવડા...૩

નથી ચંદ્રવા નથી ચાકળા રે છ,
આંગણે નથી વલોણના વાસ રે. એવડા...૪

માથે ગંગા જોળે બે બાથુડાં રે છ,
એકલો નથી ઉમયાનો ભરતાર. એવડા...૫

હુંયે વાદળડી જોળે વીજળી રે છ,
એકલો નથી આલમાં ઠાળો મેલ રે. એવડા...૬

સ્વપને બાથું હુ સેજે માયમો રે છ,
બે ઘડીમાં હુ જળડી જાગી જાઉં રે. એવડા...૭

ગાલેથી આંધુડાં હુંયે ઉતરે રે છ,
બે ઘડી મારે ખોળલે બેસીને જાય રે. એવડા...૮

નાવે જાંધુડા નાવે માવડી રે છ,
નિસાસો આવે એકવીને આધાર. એવડા...૯

૨૪

વીરને પુષ્પ

ગોહિન વંચના કુળીપકની દેરી ઘોરામા ૩ ત્યાં દર્શને ગએન
ત્યારે ગાએલુ આ ગીન છે. મોખડા ગોડેનનું માયું ઘોધામા પડેયું અને
ધડ સાત ગાઉ ખદડપર ગામે બાઝગાડી ફોજ મામે વડતા પડેયું. જેઉ
ઠેકાણેથી એની દેરી છે. ખમાનના અખાતમા હજુ પણ ખારના
મોખડાતી માનના માને છે.

મરવા હાથો છે ગોહીલ મોખડો રે છ,
ઘોધામાં કાંઈ મચીયું છે ઘમશાણુ રે....મરવા.

સરણાયું વાગી સીધુડા સુરની રે છ,
ત્રહકયા બાપે વેરીયોનાં ત્રખાળ. મરવા....૧

હેઠળ ચડીઆં મે હેમર હુકળ્યા રે છ,
હુબકે નાખી હાથીચુંવાળી હીચ રે. મરવા ...૨

યડકયા હુંગરડા સાયર ભાગીઆ રે છ,
ભોમ ધણેણે ધુંધળો આણે ભાણુ રે. મરવા ...૩

મેટ્યા કુવરીઆ સુતા પારણે રે છ,
મેવીઆ છે કાંઈ રાણીચુ રણવાસ રે. મરવા ...૪

મેવી ડેલી ને મેટ્યા ડાયરા રે છ,
મેવી લીધા જીવવા કેરા મોહ રે. મરવા ...૫

લીધા કુંવરને મોઢે ઘાડીઆ રે છ,
મુખમાં લીધાં તુળશી કેસં પાન રે. મરવા....૬

ચોડયા સીંદુરીઆ થાપા છાતીએ રે છ,
હાથમાં લીધી લવાની સિકાર રે. મરવા...૭

ખોડ્યા હરવાળ ક્રોશુ આફળી રે છ,
જાટકાવાળી લાગી આકાર્જીક રે. મરવા....૮

હાથી પાડયા ને વેરી હારીઆ રે છ,
શખીઓ તે હી જાતો ગોહીલવાઠ. મરવા... ૯

પડીશુ માથુ ઘોઘાને પાધર રે છ
ધઠ ધીગાણે હાકવું મારી ધાય રે. મરવા. ૧૦

સો સો નમણું શુરાને કાગની રે છ,
રજપુતીના ગોહિલો રખવાળ રે. મરવા..૧૧

(ધોધા સં ૨૦૦૨ ના મહા મુદ્ર ૧૫)

૨૫

દીવો માથું ધુણે

દિવાનું માથું કાચમ ડોલ્યા કરે છે, દીવો શા માટે માથું ધુણાવે
છે અને શા માટે બધો મળમી જાય છે? દીવો પોતાનું કુખ બતાવી

આપે છે કે નીચેનાં બધા પાપ કૃત્યોમાં મારી હાલગી ભેષ છે, એ તજરે
ને સાચી માર હૃદય સજગી જાય છે અને માથું ડાલી ઉઠે છે.

(એક વાર હલા રા રંગ વાદળી-એ હીંચનો રાગ.)

- માથડાં ધુણે છે રંગ દીવડો.
 જોઈ જોઈ સજગી બધો જાય રે. માથડાં.
 આંખે ભાળેને બાળે અંગડા. માથડાં.
 જોઈ જોઈ સજગી બધો જાય રે. માથડાં. ૧
- લેફ થયાને લેળા પોઢીઆ રે. માથડાં.
 કાળજમાં લઈ હુલાવ્યો કંટાર રે. માથડાં. ૨
- જીભે અલેપક આપીઆં રે. માથડાં.
 કલમે આલેખ્યો એનો કાળ રે. માથડાં. ૩
- ખાધુ પીધું ને જે ઘર ખુદીઆ રે. માથડાં.
 એકલો રાતે ઉઘાડે કમાડ રે. માથડાં. ૪
- છોડ જન્મેલાં રાંડી રાંડને રે. માથડાં.
 કાટવા એને ખોદાણા લંડાર રે. માથડાં. ૫
- ઢાળે વીજણુલો સુતો સાયબો રે. માથડાં.
 એકલી હાલી અબળા માજમ રાત રે. માથડાં. ૬
- ઉઘા ઘરના જે ગ્રામણ વાણીઆ રે. માથડાં.
 રાતે કાઢે શીશાની^૧ સંભાળ રે. માથડાં. ૭

વીણ અપરાધે વીંચી આંખડી રે. માથડાં.
હામે લખ્યાં ફાંસીના ફરમાન રે. માથડાં. ૮

(સાવન૧૪ તા. ૮-૩-૧૬)

૨૬

માવડીની દેયું બહેંચી રે

મુંબઈ કાઠિયાવાડ ચ મેનનમાયી હું અને ગદવી શ્રી મેરુમા પાઠ
ધબ્યા ત્યા ધણા મિત્રોએ કહેયું કે “ હિંદના ભાગના પડ્યા એનું ગીત
કેમ નથી બનાવ્યું ? જરૂર જતાવતો. ’ ભાગવા પડ્યે ધણા દિવસ
થયેલા પણ હું તો ગાધીજીનો ભક્ત છું, ઇશ્વરને પર પોતાના અગાન
ન દોળાય. પણ છેવટે રહેવાણું નહિ અને ટ્રેનમાં ગીત બખાયું. આખો
ભાવાર્થ એવો છે કે આગળ એક ગામડામાં બે ભાઈની વેચણ થયેલી
એમાં એક ગાય મજબુ રહી કોઈ રીતે એનું સમાવાન ન થાન બને
ભાઈ હાલકા છેવટે પચીએ કરાવ ક્યો કે મોટા ભાઈને ભાગે ગાયનો
પાઠલો ભાગ — આચળ વગેરે અને નાના ભાઈને ભાગે મોડું. બને ભાઈ
રાજ થયા. રાત્રે મોટા ભાઈ આનંદમાં ને આનંદમાં ગાયને દોવા મયો ત્યાં
નાને ભાઈએ મોટા પર લાકડી મારી. ગાય દેડાને ભાગી ગઈ. એક ગાય
અને આગળ પાછળ બે ભાઈ. એકના હાથમાં લાકડી અને બીજાના
હાથમાં ખોલડું. ફળી-જામાં ધમચકડી મયો. આખું ગામ ભેળું થયું.
મોટે ભાઈએ પચોને કરી-બાદ કરી કે ‘મને દોવાદેતા નથી. ’ નાને ખુનામો
ક્યો કે “ મોડું તો મારા ભાગમાં આવ્યું છે ના ! હું તો કપાસીયા
સાસ પણ ખવાડું અને લાકડી પણ મારું છેવટે વેચણના શુરા હાવ

બન્યા. આજે દેશના ઉત્ક્રાપાતોનું વર્ણન મન; જીવ કે કલમ કોઈ કરી શકે તેમ નથી. હિંદુ અને મુસલમાનની આજ દિવસ સુધી બધી બહેંચણી થએલી પણ વિચાર વહેંચાણા ન હતા. આજે તો વિચારો પણ વહેંચાઈ ગયા. અરે રામ અને રહીમાનના વહેંચનારા હિંદુ અને મુસલમાનો બંને સમજે. એને ન વહેંચાય;

(આમમાં ગ્રીષ્મી ઝગુ કે વીજળી રે-એ રાહ)

માવડીની દેયું બહેંચી રે,
જીવતાં ગાંધી જવાહર જીવતાં રે,
પાડ્યા કોણે જીવતી જાગતીના ભાગ. માવડી.

વેંચ્યાં બંધવ ને વેંચી બેનડી રે, વેંચ્યાં ખંજરે નાના બાળ. ૧
વેંચ્યાં સોનલાં ને વેંચ્યાં રૂપલાં રે, વેંચી ધર નારીની લાજ. ૨
વેંચી કોરડું ને વેંચ્યાં કાયદા રે, વેંચ્યાં નાટકી રાજના વેશ. ૩
વેંચી ફેણું ને વેંચી ફાંસીશું રે, વેંચી તોપ અને તલવાર. ૪
વેંચ્યાં ઝોરડા ને વેંચી ઝોશરી રે, વેંચ્યાં ગાયનાં આંચળ ને મુખ. ૫
વેંચી કલમ દોત ને કાગળો રે, વેંચ્યાં ખાપણ ને રે મશાણ. ૬
વેંચ્યાં આજ પાતાળ ને માયતં રે, વેંચી લીધા દીલડા કેરા વિચાર. ૭
વેંચ્યાં દાણા ને વેંચ્યાં દુધડાં રે, વેંચી નીત્યના ધર્મગાણાની પાતું. ૮
વેંચી ગંજા ને વેંચી જમનાં રે, વેંચ્યાં રાજ ભગીરથના દેડ. ૯
વેંચ્યાં જોખા ને વેંચી છાતીશું રે, દીકરાએ વેંચ્યાં જનેતાનાં લોહી. ૧૦

વેશ્યાં આંસુ ને ઘેશ્યાં હાડકા ડે, વેશ્યા ધોળા જનેતાના વાળ ૧૧
 હાગ કે વેશ્યાં પુસ્તક ને યાનીઆ ડે, વેશ્યા રામ અને રહિમાન ૧૨

(કાઠનો લાડકવાયો—એ રાગ. મરાઠી સાખી.)

એક વખત ઇશ્વરના ઉરમાં યાદ અનુપમ આવી,
સુર ભરેલી અજળ સાતની ઝંસરી એક ઘનાવી;
ઘડતર કોઇ વખત આવી આગળે એણે ન ઉપજાવી. ....

સાત છીદ્રમાં સર્વ તાલ ને સપ્તક સાત મધુરા,
નાનીશી વાંસળડી એમાં એકે ન રાગ અધુરા;
પશુ ખંખી કણ તૃણ પુથો વન વન મુંદર સૂર ઘુમી. ૧

સૌને દે પ્રભુ સરખું દેજે એક અવાજે ગાતા,
પડખે પડખે સાતે છીદ્રો, હેરિ હેરિ હરખાતા;
પરસ્પર કલેશ નહિ કરતાં, મળતું વહેંચી સૌ ખાતા. ૨

સમયે કરતાં સમયે સુતાં, મન મુખડા મલકાતાં,
સમયે ખાતાં સમયે પીતાં, સમય સમય ફળતાંતાં;
ગાયન સરખું સૌ ગાતાં જીવતાં આનંદ ઉભરાતાં. ૩

એકલધાઈ સંગીત સાંભળી ઇશ્વર ઉર અકળાઈ,
ખંસી ખસુરી કરવા એણે પાઠ્યુ આઠમું કાણું;
ગાથે કેવું હવે ગાણું મુલુવા હરિ મન લલચાણું. ૪

વિશ્વતણી વાંસળડી હરિએ, હાથે કરીને જગાડી,
ભુલ્યો લગવન પછી પરતાયો, કાણું આઠમું પાડી;
ઉઠ્યું એ છીદ્ર મુજે ત્રાડી, દીધા સૂર કોમળ સંતાડી. ૫

સુંદરતા જમની સદુ છુટી, સાચી વાત છુપાવી,
શબ્દ તણી સૂધી સરજીને જુડી જાણ જનાવી;
મનથી નિતી ઉપજાવી, જગતની હોજી સજાગાવી. ૬

ઇશ્વરનાં આસન લેવાનું, ગાયન મુખથી ગાતું,
ગાતું જાતું સૌને ખાતું કાગ કહે ન ધરાતું;
માનવી એને કહેવાતું, અવરતું જે ભરખી જાતું. ૭

૨૬

દોરંગી દુનિયા

જગતમાં કોઈનું કોઈ છે જ નહિ. ઇતિહાસ એમ બોલે છે કે
બધી માયા મહોબ્બત સ્વાર્થની જ છે. સ્વાર્થના રંગમાં રંગાએથી જગતની
વિચિત્રતા અનિર્વાચનીય છે. આજે જેનાં મંદિર માંડીને આપણે પૂજા
કરીએ છીએ તે ત્રી રામચંદ્રજી અને માતા સીતાજી એની રામકથા
આપણી સામે પડી છે. ફક્ત એક જ શુદ્ધ ધોખીના કહેવાથી શ્રીરામ
આપણું રાજકુટુંબ, અમીર, ઉમરાવ, મહામંત્રીઓ અને પ્રજાસંઘ એ તો
બધા ઠીક પછી મહાકવિ વસિષ્ઠજી એણે પણ માતા સીતાનો વનવાસ ન
ઝટકાવ્યો અને ત્રણે સુધી વનવાસ બોમળ્યા છતાં પાછાં તેડી લાવવા
કોઈએ શ્રીરામને ન કહ્યું. અયોધ્યાનો રાજકારભાર આનંદ્યા આમતો
હતો. સીતાજી વીના કોઈને અધુરું ન લાગ્યું. છેવટે છેવટે શ્રી રામના
યત્રમાં જનકજી પધારે છે. રામચરણની સેવાલાક્ષ્મી એ જગતમાતા
રેલી; કન્મતી, જે પુત્રોને કોઈને સોંપ્યા સિવાય પૃથ્વીમાં સમાય જાય છે.
આવી છે આ દોર મી દુનિયા એના ધોખા રા !

બગવાન શ્રી કૃષ્ણે પોતાની તથા કુટુંબની નિર્બંધતા માટે ગોકુળ મથુરાં છોડી દીધું. ભાગ્યા હિંદુસ્તાનને આગમણે કાંઠે. ઠેક દરીઆ કિનારે વસ્યા. ત્યાં પણ જરાસંઘરાગ્નના સૈન્ય એને મારવા આવ્યાં હતાં. યાદવોની અસ્તી એ તો શ્રી કૃષ્ણ બગવાનને લઇને જ હતી. છતાં રાક્ષસિત યાદવની મણી ચોરાઈ એ ચોરી શ્રી કૃષ્ણ પર ઢોળી દેવામાં આવી હતી. છેવટે એક ભીક્ષના બાણથી પોતાનો દેહ છોડી દઈ સ્વધામ પધાર્યા. જગતહિત કરનારની માણસોએ આ દયા કરી છે. માટે હે કાગ તું તો શું ? તારે કદી કેમનો ઘોખો ન જ કરવો, પ્રાણી માત્રમાં સ્વાર્થ રહેલ છે. અરે જડ, એનન સર્વ સ્વાર્થમયજ છે. દિવેશવિનાના પાત્રને દીવો છોડી જઈને અંધારાની ઓટે સુઈ ગય છે. ફળ વિનાના વૃક્ષોને પક્ષીઓ છોડી દે છે. વૃદ્ધ પિતાને દીકરાઓ ત્યાગી દે. જે પરમમિત્રો પણ સ્વાર્થ ન સરવાથી છોડી દે છે. એટલુંજ નહિ પણ કદાચ દુશ્મન પણ બને છે. પોપક પિતાનું મુડકું હજી પડ્યું હોય ત્યાં પુવરાગને કપાળે રાગનિમ્મક થાય છે. આ તે મરણનો શોક કે હર્ષ ? જગતના તબેલામાં હાથી અને ગધેડો બન્ને બાંધ્યા છે. ક્યારેક હાથી પર બેસાડી ખમકાર કરશે અને ક્યારેક અળે ગધેડે બેસાડી ધુળ ઢિઢાશે. એમાં હે કાગ; હસવા અને રોવા જેવું કંઈ છે નહિ. સ્વાર્થ વિના જીવનો એક જ સગો શ્રી કૃષ્ણ છે.

(હરિગીત)

આ લોકના સાગર વિષે કેમ નાવથી તરસ્યો નહીં,
 દુનીઆં તણા દો રંગના ઘોખા કદી ધરસ્યો નહીં;
 જગદંબ માતા જનકી ધીક્ષારથી ઘોળી તણા,
 શ્રી રામની મહારાણીએ જંગલ વિષે પુત્રો જણ્યા.

મન કંપતી આશાવતી પૃથ્વી તળે પેસી ગઈ,
રાધવ ચરણનેવા તણી એક આશ દિલમાં રહી ગઈ. ૧

ગોકુળ તણ મથુરાં તણ સાગર કિનારે જઈ વસ્યા,
ત્યાં પણ પ્રભુને મારવા ભેધા જરાસનનાં ધસ્યા;
મણી કાજ મોહનને જીવે સૌ નાંતથી નોખા ક્યાં,
અંતે હરીના પ્રાણને ભે બીલને લાલે હ્યાં. ૨

દિવેલ દેખે ત્યાં લગી જાંખે એ જરીએ શાય ના,
તળીએ ન લાખે તેલ તો દીપક પછી દેખાય ના;
પાલક પિતાનો છવ જ્યારે કાળથી ગઢપાય છે,
મુડકું પડકું યુવરાજને બાલેં તીલક ત્યાં શાય છે. ૩

જામરો લમે ફૂલગ્રાહમાં ત્યાં સ્નેહથી ખંધાય છે,
પુષ્પો વિનાના વૃક્ષને છોડીને આશ્યાં જાય છે;
ફળ ઝાડ પર પંખી તણાં સંગીત મુરો સંભળાય છે,
નિષ્કુળ ચતાં નાતો ગયો પંખીગણો હિડી જાય છે. ૪

સ્વારથ સર્યેં સારો કહે સમ્મન કહે

મુખ મિત્ર કહી મલકાય છે,
જ્યારે સરે ના સ્વાર્થ ત્યારે દોસ્ત દુશ્મન શાય છે;
હાથી તણા હુંદદા ધરે, પછી ખર સદા તૈયાર છે,
રોતો ન હસતો કાગ લું સ્વારથ તણો સંસાર છે. ૫

અનાસકિત કર્મયોગની મૂર્તિ
મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી-ભાવનગર

સીતાને ઘોર જંગલમાં, અમે પુત્રો જણાવ્યા છે,
 કૃષ્ણને લીલને બાણે, અમે વનમાં હણાવ્યા છે.
 કલમંધૂજે કથા લખતાં, અમારી પાપ પોથીની,
 મહાત્મન સંત મોહન પર, ગમે ગોળી ચલાવી છે. ૮
 હજુ હનુમાનની પેઠે, અમારાં હૃદય કેા ચીરે,
 રૂધિરમાં અરથી રગરગમાં, હૃદયમાં કૃષ્ણની મુતિ. ૧૦
 નવાં પ્રસ્થાનની વેળ, વળી વરસાદ રીસાયો,
 મનાવી મેઘરાજાં, મહારાજ પછી જાળે. ૧૧
 પડી છે ટેવ વળેથી, બાળને બાપુ કહેવાની,
 અવર કેા બાપુ તમ જેવા, બતાવીને પછી જાળે. ૧૨
 તમારા શુભની જીના, રૂદન કરતાં હવે કરશું,
 અમારા હૃદયમાં બાપુ, સદા બાપુ રહી જાળે. ૧૩
 કરોડો કાગળ વંદન, કૃષ્ણ હું એટલું માગું,
 અમારા કાટિપરધો, પ્રથમ શુદ્ધી પછી જાળે. ૧૪

સમાપ્ત.

BHAVAN'S LIBRARY

This book should be returned within a fortnight from the date last marked below:

Date of Issue	Date of Issue	Date of Issue	Date of Issue
22	110 SEP 1975		
58	19 JUN 1977		
162	17 DEC 1985		
2	4 NOV 1986		
63			
104			
105			
107			
66			
56			
1966			